

JOURNAL OF HISTORY AND STRATEGY

— issue:1

year:2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
PRINCIPLES OF ATATURK AND REVOLUTION HISTORY INSTITUTE

JOURNAL OF HISTORY AND STRATEGY

Yıl/Year: 2025

Sayı/Issue: 1

İzmir
Mart 2025

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
JOURNAL of HISTORY and STRATEGY

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
PRINCIPLES OF ATATURK AND REVOLUTION HISTORY INSTITUTE
JOURNAL of HISTORY and STRATEGY

Sahibi / Owner

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü adına
On Behalf of Dokuz Eylul University, Principles of Ataturk and Revolution History Institute
Prof. Dr. Kemal **ARI**

Sorumlu Müdür / Responsible Director
Doç. Dr. Hasan Taner **KERİMOĞLU**

Yayın No / Publication No
09.8888.5600.000/BY.024.051.1280

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
JOURNAL of HISTORY and STRATEGY

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
PRINCIPLES OF ATATURK AND REVOLUTION HISTORY INSTITUTE
JOURNAL of HISTORY and STRATEGY

Editör / Editor
Dr. Mustafa **KIRIŞMAN**

Editör Yardımcısı / Associate Editor
Dr. Ahmet **YILMAZ**

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor
Doç. Dr. Ayvaz **MORKOÇ**

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor
Dr. Öğr. Üy. Kadim **ÖZTÜRK**

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
JOURNAL of HISTORY and STRATEGY

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
PRINCIPLES OF ATATURK AND REVOLUTION HISTORY INSTITUTE
JOURNAL of HISTORY and STRATEGY

Online Yayın Tarihi / Date of Publication
31 Mart 2025 / 31 March 2025

Yayın Türü / Type of Publication
6 aylık, Uluslararası, Süreli
Bianually, International, Periodical

İletişim / Communication

Editor : mustafa.kirisman@deu.edu.tr
Editör Yardımcısı : yilmaz.ahmet@deu.edu.tr
Teknik İletişim : selin.baris@deu.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/deujhs>

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
JOURNAL of HISTORY and STRATEGY

DOKUZ EYLUL UNIVERSITY
PRINCIPLES OF ATATURK AND REVOLUTION HISTORY INSTITUTE
JOURNAL of HISTORY and STRATEGY

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Nevzat ARTUÇ	Adiyaman University
Prof. Dr. Necdet AYSAL	Ankara University
Prof. Dr. Eyal GINIO	The Hebrew University of Jerusalem
Prof. Dr. Dragi GJORGIEV	SS. Cyril and Methodius University
Prof. Dr. Nejla GÜNAY	Gazi University
Prof. Dr. Alfina SİBGATULINA	The Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences
Doç. Dr. Nikolaos CHRISTOFIS	University of Thessaly
Doç. Dr. Nigar GOZALOVA	Azerbaijan National Academy of Sciences
Doç. Dr. Danko LEOVAC	University of Belgrade
Doç. Dr. Cihat YAYCI	İstanbul Topkapı University
Dr. Fulvio BERTUCCELLI	Sapienza University of Rome

JOURNAL of HISTORY and STRATEGY

Sayı / Issue: 1

Yıl / Year: 2025

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

	<u>Sayfa / Page</u>
Editörden <i>Editor's Note</i>	1
<u>ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES:</u>	
Nurettin KUTLUYUVA Türkiye'de İttihatçılık Hareketi ve Bunun Millî Mücadeleye Yansımaları <i>The Unionist Movement in Turkey and its Reflections on the National Struggle</i>	5
Emre BAYRAMLI Akdeniz'de Kriz, Diplomasi, Siyaset: İngiltere Meclis Görüşmelerinde Kıbrıs (1861-1911) <i>Crisis, Diplomacy and Politics in the Mediterranean: Cyprus in the Debates of the British Parliament (1861-1911)</i>	37
Adem APAYDIN Tarihsel Süreçte Balkanlar, Bölgenin Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi, Küresel Dinamikler İçerisindeki Yeri <i>The Balkans in the Historical Process: The Geostrategic and Geopolitical Importance of the Region and Its Place Within Global Dynamics</i>	53
Tunçay ÖZ Güvenlik Bağlamında Türkiye-Suriye İlişkileri <i>Turkiye-Syria Relations in the Context of Security</i>	99
Fatih SELÇUK 1930 Tarihli Bir Fransız Raporunda Türkiye <i>Turkiye in a French Report Dated 1930</i>	123
Nuri Cem TABANLI İki Körfez Savaşı Arasında Türkiye-İrak İlişkileri (1990-2003) <i>Turkiye-Iraq Relations Between the Two Gulf Wars (1990-2003)</i>	151

JOURNAL OF HISTORY AND STRATEGY

SAYI: 1

YIL: 2025

EDİTÖRDEN

21. yüzyılda pek çok alanda yaşanan gelişmeler ve hızlı değişimlerin dünyanın dinamiklerini derinden etkilediğini görmekteyiz. İnternet, yapay zeka ve yenilenebilir enerji kaynakları gündelik yaşamın ayrılmaz parçalarını oluşturuyor. Devletler, politikalarını belirlerken yeni dünyayı şekillendiren bu tip gelişmeleri dikkate almakta. Son 25 yılda yaşanan salgınlar, iklimsel riskler ve insani krizlerin küresel yönetişi önelediğine şahit olduk. Ayrıca yeni enerji kaynakları arayışının, bölgesel krizlerin, iç savaşların ve ticaret savaşlarının taraflı tarafsız tüm devletleri ne şekilde etkilediğine tanık olmaktadır. Kaos ve gelişimin bir tür simbiyotik ilişkideymiş gibi görüldüğü bu dönemde, Türkiye'nin kendisini nasıl konumlaması gerektiği uluslararası ilişkilercilerin, siyaset bilimcilerin ve stratejistlerin görevi olabilir. Biz tarihçiler olarak Türkiye'nin güncel sorunlarına, gelecekte karşılaşılabileceği risk ve fırsatlara tarihsel bir perspektif sunmayı amaçlıyoruz. Bu itibarla Journal of History and Strategy'yi yayın hayatına başlatmanın heyecanını yaşıyoruz.

Yeni bir dergi ortaya çıkarmak yoğun bir çalışmayı gerektiriyor. Yeni bir dergiyi yayın hayatına başlatmak ise yayın sürecinde yer alan herkes için daha zorlu bir süreç. Dergimizin ilk sayısı olmasına karşın yazarlardan gördüğümüz ilgi bizi oldukça memnun etti. Yayın sürecinde dergimize hakemlik yapan değerli akademisyenler, ayrıntılı değerlendirmelerini yazarlara zamanında ulaştırarak bizlerin işini kolaylaştırdılar. Yayın kurulumuzda ise dergimizin araştırma alanlarında uzman olan birbirinden değerli akademisyenler yer almakta. Onların dergimize vereceği yön bizi şimdiden heyecanlandırıyor.

Journal of History and Strategy'nin bu ilk sayısında yer alan makaleler Türk Dış Politikasına farklı açılardan tarihsel arka plan sunuyor. Nurettin Kutluyuva "Türkiye'de İttihatçılık Hareketi ve Bunun Milli Mücadeleye Yansımaları" adlı çalışmasında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan İttihatçılık oluşumunun Milli Mücadele Dönemine olan etkilerini ele alıyor. Emre Bayramlı "Akdeniz'de Kriz, Diplomasi, Siyaset: İngiltere Meclis Görüşmelerinde Kıbrıs (1861-1911)" adlı makalesinde Kıbrıs

Sorunu'nun kökenini İngiliz arşiv belgelerinden irdeliyor. Adem Apaydın “Tarihsel Süreçte Balkanlar, Bölgenin Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi, Küresel Dinamikler İçerisindeki Yeri” adlı çalışmasıyla Balkan coğrafyasının stratejik önemine tarihsel bir perspektif sunuyor. Tunçay Öz “Güvenlik Bağlamında Türkiye-Suriye İlişkileri” adlı makale ile son derece hassas dönemden geçen ikili ilişkilerin yakın tarihini inceliyor. Fatih Selçuk, Fransız arşivinden edindiği belgelere dayanarak kaleme aldığı “1930 Tarihli Bir Fransız Raporunda Türkiye” adlı yazısında, Batılı bir devletin Türkiye politikasına enstrüman olabilecek bir raporu irdeliyor. Son olarak Nuri Cem Tabanlı “İki Körfez Savaşı Arasında Türkiye-Irak İlişkileri (1990-2003)” adlı makale ile yakın dönem Türkiye-Irak ilişkilerine ışık tutarak ikili ilişkilerde gelecekte oluşabilecek fırsatlar ve risklere dair fikirler sunuyor.

Journal of History and Strategy'nin bilime değerli katkılar sunması dileğiyle...

JOURNAL OF HISTORY AND STRATEGY

ISSUE: 1

YEAR: 2025

EDITOR'S NOTE

We can observe that the developments and rapid changes in many fields in the 21st century have deeply affected the dynamics of the world. The internet, artificial intelligence, and renewable energy sources have become inseparable parts of daily life. As they shape their policies, states take these types of developments, which are shaping the new world, into account. Over the last 25 years, we have witnessed how pandemics, climate risks, and humanitarian crises have prioritized global governance. We are also witnessing how the search for new energy sources, regional crises, civil wars, and trade wars have affected all states, both partial and impartial. In this period, where chaos and development seem to be in a symbiotic relationship, it may be the task of international relations scholars, political scientists, and strategists to determine how Turkiye should position itself. As historians, we aim to offer a historical perspective on Turkiye's current issues and the risks and opportunities it may face in the future. In this regard, we are excited to launch the Journal of History and Strategy.

Creating a new journal requires intensive work. Launching a new journal is an even more challenging process for everyone involved in the publication process. Although this is the first issue of our journal, the interest we received from the authors was very gratifying. The esteemed academics who served as referees for our journal facilitated our work by delivering their detailed evaluations to the authors in a timely manner. Our editorial board consists of valuable academics who specialize in the research areas of our journal. Their guidance will certainly excite us moving forward.

The articles in this first issue of the Journal of History and Strategy provide historical background on Turkish foreign policy from different perspectives. Nurettin Kutluyuva, in his work titled "The Unionist Movement in Turkiye and Its Reflections on the National Struggle," discusses the impact of the Committee of Union and Progress, which emerged in the late Ottoman period, on the National Struggle period. Emre Bayramlı, in his article "Crisis, Diplomacy, Politics in the Mediterranean: Cyprus in the Debates of British Parliament (1861-1911)," explores the origins of the Cyprus issue

through British archival documents. Adem Apaydın, in his study titled “The Balkans in the Historical Process, the Geostrategic and Geopolitical Importance of the Region, Its Place Within Global Dynamics,” provides a historical perspective on the strategic importance of the Balkan geography. Tunçay Öz examines the recent history of Türkiye-Syria relations in his article titled “Türkiye-Syria Relations in the Context of Security.” Fatih Selçuk, based on documents obtained from French archives, examines a report that could serve as an instrument for the policy of a Western state towards Türkiye in his article titled “Türkiye in a French Report from 1930”. Finally, Nuri Cem Tabanlı, in his article “Türkiye-Iraq Relations Between the Two Gulf Wars (1990-2003),” sheds light on recent Türkiye-Iraq relations and offers insights into potential future opportunities and risks in bilateral relations.

Wishing that the Journal of History and Strategy makes valuable contributions to science...

Türkiye’de İttihatçılık Hareketi ve Bunun Millî Mücadeleye Yansımaları

The Unionist Movement in Turkey and its Reflections on the National Struggle

Nurettin KUTLUYUVA*

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nurettin KUTLUYUVA

Orcid : 0009-0000-5862-915X
e-posta : nkutluyuva@gmail.com

* Em. Tümgeneral, Doktora Öğrencisi,
Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk
İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Başvuru tarihi/Submitted date:
20.02.2025

Revizyon talebi/Revision requested:
27.02.2025

Son revizyon/Last revision received:
08.03.2025

Kabul edildiği tarihi/Accepted date:
17.03.2025

Atıf/Citation:

Kutluyuva, Nurettin. "Türkiye’de
İttihatçılık ve Bunun Millî Mücadeleye
Yansımaları." *Journal of History and
Strategy* 1 (Mart 2025): 5-35.

Öz

Bu çalışma; Osmanlı Devleti’nin çöküş döneminden tam bağımsız ve millî egemenlik felsefesiyle kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti’ne giden yolun Millî Mücadele sürecinde, Türk tarihine damgasını vuran İttihatçılık hareketini incelemek ve Millî Mücadele sürecine olan katkısını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

19. yüzyılda oluşan ortamda, Osmanlı Devleti’nin eski gücünü yeniden kazanmasına yönelik başlatılan ıslahat uygulamalarını müteakip monarşi yönetiminden meşruti yönetime geçişin ilk adımını gerçekleştiren Yeni Osmanlıların ardılı Jön Türk hareketi, 1889’da İttihad-ı Osmanlı Cemiyeti’nin kurulmasıyla İttihatçılık hareketi olarak devam etmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti’nin yenilgisiyle başlayan Mütareke döneminde Millî Mücadele sürecine geçilmiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde devam eden Türk Devrimi’ne dönüşmüştür.

İttihatçılar; Millî Mücadele dönemi öncesi, işgallere karşı seferber olan halkın örgütlenmesini sağlayarak Anadolu’da millî direniş hareketinin ilk tohumlarını atmışlardır. Milliyetçi ve memleketçi bakış açısı ile Millî Mücadele safhasında da yeraltı faaliyetleri ile bu mücadelenin gelişimine katkı sağlamışlardır. Bununla birlikte "Millî İktisat" politikaları ile devletin üniter bir yapıya yönelişini temin ederek Cumhuriyet’in alt yapısını oluşturmuşlardır.

1889’da İttihad-ı Osmanlı Cemiyeti’nin kurulmasından, 1926 İzmir Suikastına kadar olan dönemi kapsayan bu çalışmada, Türkiye’de İttihatçılık hareketi ve bunun Millî Mücadele’ye

yansımaları konusu; Giriş, İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası, Meşrutiyet Döneminde İttihatçılar (1908-1918), Millî Mücadele Döneminde İttihatçılar (1918-1922), Mustafa Kemal Paşa ve İttihatçılık, Cumhuriyet Döneminde İttihatçılar (1922-1926) ve Sonuç başlıkları altında kronolojik olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İttihatçılık, İttihat ve Terakki, Jön Türkler, Jön Türk Devrimi, Meşrutiyet, Millî Mücadele, Türk Devrimi.*

Abstract

This study aims to examine the Unionist movement, which left its mark on Turkish history during the national struggle process leading to the new Republic of Turkey, which was established with the philosophy of national sovereignty and full independence from the collapse of the Ottoman Empire, and to reveal its contribution to the national struggle process.

In the environment that emerged in the 19th century, following the reform practices initiated to regain the former power of the Ottoman Empire, the Young Turk movement, which was the successor of the New Ottomans and took the first step in the transition from monarchy to constitutional government, continued as the Unionist movement with the establishment of the Ottoman Union Society in 1889. The Armistice period, which began with the defeat of the Ottoman Empire at the end of World War I, began the National Struggle and turned into the Turkish Revolution, which continued under the leadership of Mustafa Kemal Pasha.

The Unionists; before the National Struggle, organized the people who were mobilized against the occupations and sowed the first seeds of the national resistance movement in Anatolia. With their nationalist and patriotic perspective, they contributed to the development of this struggle with their underground activities during the National Struggle. In addition, they established the infrastructure of the Republic by ensuring the state’s orientation towards a unitary structure with their “National Economy” policies.

In this study, which covers the period from the establishment of the Ottoman Union in 1889 to the Izmir assassination in 1926, the Unionist movement in Turkey and its reflections on the National Struggle are examined chronologically under the titles of Entrance, the Union and Progress Society/ Party, Unionists in the Constitutional Era (1908-1918), Unionists in the National Struggle (1918-1922), Mustafa Kemal Pasha and Unionism, Unionists in the Republican Era (1922-1926) and Conclusion.

Keywords: *Unionism, Committee of Union and Progress, Young Turks, Young Turk Revolution, Constitutionalism, National Struggle, Turkish Revolution.*

Giriş

Türk Devrimi'ne götüren Millî Mücadele dönemini kavramak için 1908 Devrimi'nden başlamak gerekir.¹ 1908 Devriminin mimarları İttihatçılardır. Birçok kaynakta İttihatçılar “Jön Türkler”² olarak ifade edilmiş, yaptıkları devrim ise “Jön Türk Devrimi” şeklinde kavramlaştırılmıştır.

19. yüzyılda oluşan ortamda, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü yeniden kazanmasına ilişkin merkezi bürokrasi ile ülke yönetimini çağa uygun hale getirmeye yönelik II. Mahmut döneminde başlatılan ıslahat uygulamaları, Yeni/Genç Osmanlı³ hareketini; müteakiben II. Abdülhamit'in istibdat dönemi ise Jön Türk hareketini ortaya çıkarmıştır.⁴

İttihatçılık; Yeni Osmanlıların öncü olduğu Kanuni Esasi ile 1876'da yürürlüğe giren ve 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı Rus Harbi) ile II. Abdülhamit tarafından askıya alınan anayasal düzene⁵ 1908'de tekrar geçilmesini sağlayarak Jön Türk Devrimi'ni gerçekleştiren ve geçirdikleri evrim süreci ile birlikte on yıl boyunca örgütlü olarak Osmanlı siyasi hayatına damgasını vuran, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin ideolojisidir.⁶ İttihatçılık, milliyetçi ve memleketçi bir siyasi hareket olduğu kadar bir çağın ve bürokratik gücün toplumsal kaynağını oluşturan ihtilalci bir kuşağın⁷ adı olarak da kabul edilir. Tarık Zafer Tunaya'ya göre, İttihat ve Terakki hem bir çağı hem de bir kuşağı kapsar.⁸ İttihatçılıkta belli bir toplumsal katmanın iktidarı yerine asker-sivil

1 Halil İnalcık, *Millî Mücadele Tarihi (1908-1923)*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 7.

2 19. yüzyıl Avrupası, daha yaşlı muhafazakâr egemen sınıflara karşı kendilerini “genç” sıfatıyla tanımlayan bir dizi siyasi hareketin doğuşuna tanıklık etmiştir. 1867 tarihinde Nord gazetesinde çıkan yalan bir haber üzerine Mustafa Fazıl Paşa düzeltme amaçlı bir mektup göndermiştir. Mustafa Fazıl Paşa bu mektupta Türkiye'de kendini destekler mahiyetteki insanlara Genç İtalya, Genç Fransa ve Genç Almanya'dan esinlenerek “Genç Türkiye” (Jeune Turquie) tabirini kullanmıştır. Ali Suavi ve Namık Kemal “Jeune Turquie” tabirini benimsediler ve bu tabire karşılık olarak “Yeni Osmanlılar” tabirinde karar kıldılar (Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırathı, (Ankara: TTK Yayınları, 1993),153). Jön Türk tabiri Avrupa'da Fransızların koymuş olduğu “Joune Turcs” adıyla anılmıştır. Avrupa'da hem I. Meşrutiyet için çalışan başta Namık Kemal ve Ziya Paşaların kuşağına, hem de II. Meşrutiyet için çalışan başta Prens Sabahattin, Mizancı Murat ve Ahmet Rıza Bey'in kuşakları için Jön Türk terimi kullanılmaktadır. Türkçe literatürde ise, I. Meşrutiyet için çalışanlara Yeni Osmanlılar (Genç Osmanlılar), 1899 tarihinden itibaren siyaset sahnesinde yerini almaya başlayan II. Abdülhamit ve siyasetine karşı gelişen harekete de Jön Türk terimi kullanılmıştır (Bkz. Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1980), 15; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Basın Tarihi*, (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1973), 36-37; Oğuz Kaan, “Türk Siyasi Tarihi'nde Jön Türk Kongreleri,” *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi* 3,4 (2019): 1-19.

3 Genç Osmanlı hareketi ve fikirleri için: Bkz. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, (Princeton: N.J. Princeton University Press, 1962).

4 Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoglu, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987), 12.

5 Hakan Uzun, “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi,” *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi* 6,2 (2005): 145-162.

6 İttihat ve Terakki'nin ideolojisi: Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, cilt 3 (İttihat ve Terakki), (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989): 303.

7 A.Vedat Koçal, “II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Otoriter Yönetim Geleneğinin Sosyo-Ekonomik Kökleri: İttihatçılığın Sosyo-Ekonomik Temelleri Üstüne Bir Çözümleme Denemesi,” *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi* 6,2 (2013): 244-258.

8 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, cilt 3 (İttihat ve Terakki), 326.

bürokrasinin iktidarı söz konusudur.⁹ İttihatçılık, İttihatçı liderlerin kimliklerine paralel düşünce ve yaklaşımları ile dönemselleşmiş değişim göstermiştir.¹⁰

31 Mart Vakası esnasında Harbiye’de öğrenci olan Ahmet Bedevi Kuran; Osmanlı Devleti’nde çağdaş ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen ihtilalci kimliği ile anılan Jön Türkleri, müspet fikirli inkılapçı cemiyet üyeleri olarak tanımlanmaktadır.¹¹

İTC, siyasi tarih içinde olduğu kadar toplumsal hayatta da var olmuş ve toplumsal hayatın her alanına nüfuz etmeyi başarmış bir oluşumdur.¹² Bununla birlikte; homojen olmayıp farklı din, ırk, farklı dünya görüşlerine mensup, değişik geçmişleri, bağlantıları ve liderleri olan birbirine muhalif çeşitli grup ve fraksiyonlardan oluşan¹³ İttihatçılar, kendi söylemleri ve çıkardıkları gazetelerin yayın politikasına göre, Zürcher’in de Osmanlı-Müslüman kimliğine dayalı “Osmanlı Milliyetçisi”¹⁴ olarak değerlendirdiği “İttihad-ı Anasır” yani bütün Osmanlı uluslarının birliği esasına dayanan Osmanlılık¹⁵ politikası izlemişlerdir. Öte yandan son derece sınırlı sayıda aydın tarafından ortaya atılan ve daha çok Balkanlardaki gelişmeler ve Rusya’nın Panslavizm akımına cevap şeklinde ortaya çıkan Türkçülük akımı, bu dönemde siyasi doktrin hâline gelememiş, kültürel amaç taşıyan görüş olarak kalmıştır.¹⁶

Başlangıçta tarihsel devrimci ruh olarak betimlenebilecek İttihatçılık, Batılılaşmayı esas almıştır.¹⁷ Tarihçi Handan Nezir Akmeşe’ye göre İttihat ve Terakki’nin bu ruhu, bilim kültürü felsefesi ve güçlü bir Türk milliyetçiliği duygusundan kaynaklanmaktaydı.¹⁸ İttihatçılar, Batı’nın başarısının sırrının bilim olduğuna, bilimsel açıdan güçlü olduğunda devletin güçlü olacağına inanmışlardır.¹⁹

Niyazi Berkes ise “İttihat ve Terakki’nin siyasî ideolojisi hiçbir zaman kesin bir devrimci ve ulusçu biçim alamadığını; İmparatorluktaki halkların temsilcisi olmak isteyen bir parti olarak “yamalı bir ideoloji” ile yetinmek zorunda kaldığını”²⁰ vurgulamaktadır. Bu çerçevede İTC, Osmanlı Devleti’nin çöküşünü durduracak devrimci ve milliyetçi köklü değişiklikler yerine devletin bünyesindeki milletleri ortak bir yaşam ideolojisi altında toplamak ve bir arada tutmak için, Osmanlılık ve İslamcılık fikirleri üzerinden siyaset yürütmüştür.²¹

9 Tefik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 132-140.

10 Süleyman Tekir, *İttihatçılık Doğuşu*, (İstanbul, Kronik Kitap, 2023), 230.

11 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000), 13.

12 Abdulhakim Bingöl, “İttihat ve Terakki Cemiyeti, Faaliyetleri Üzerine Türkiye’de Yazılmış Tezler Bibliyografyası,” *Tarih ve Tarihçi* 3,1 (Haziran 2024): 1-12.

13 Zürcher, *Millî Mücadele’de*, 126.

14 Zürcher, 50.

15 M.Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), 631-632.

16 Necla Günay, “İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 30, 88 (Mart 2014): 115-158.

17 Münir R. Aktolga, *İttihatçılık Nedir?*, (Ankara: Alter Yayınları, 2024).

18 Handan Nezir Akmeşe, *The Birth of Modern Turkey*, (Londra: IB Tauris, 2005), 34.

19 Renee Worringer, “‘Avrupa’nın Hasta Adamı’ mı, yoksa ‘Yakın Doğunun Japonyası’ mı?: Hamidiye ve Jön Türk Dönemlerinde Osmanlı Modernitesinin İnşası,” *Uluslararası Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 36, 2 (Mayıs 2004): 207-230.

20 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 393-400.

21 Günay, “İttihatçıların Türkleştirme,” 115-158.

1. İttihat ve Terakki Cemiyet/Fırkası

Osmanlı Devleti'nin monarşi yönetiminden meşruti yönetime geçişin ilk adımını gerçekleştiren Yeni Osmanlıların ardılı Jön Türkler dönemi, 21 Mayıs 1889'da²² İttihad-ı Osmanlı Cemiyeti'nin²³ kurulmasıyla başlamıştır. 1908'de Jön Türk Devrimi'ni gerçekleştiren İttihatçılar, 1913'te bir darbeyle iktidara el koymuş ve I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sona ermesine kadar kurumsal varlığını devam ettirerek iktidarda kalmışlardır.²⁴ Kuvayı Milliye²⁵ ve devamında Müdafaa-i Hukuk döneminde önemli katkıları olan İttihatçılar, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde de varlıklarını devam ettirmişlerdir.

İttihatçılığın ilk ve fikri adımı 1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye'de birkaç öğrenci tarafından atılmıştır.²⁶ Daha sonra, tıbbiye dışındaki diğer yüksekokullarda da hızla yayılmaya başlamıştır. İbrahim Temo, İshak Sukuti, Abdullah Cevdet ve Mehmed Reşid gibi liderlerin etrafında İttihad-ı Osmanî²⁷ adıyla gelişen fikri atılım kısa sürede Avrupa'ya taşınmıştır. Başlangıçta ihtilalci düşüncelerden uzak olan yapı daha çok gazete ve dergi çıkartmaya yönelmiştir.

1895 yılına gelindiğinde Meşveret gazetesinin çıkmasıyla beraber İttihad-ı Osmanî'nin adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur.²⁸ İttihat ve Terakki (İT) ile ilgili ilk kaynak, cemiyet tarafından 1895 yılında yayımlanan nizamname ve tüzüktür.²⁹ Özellikle Paris'teki faaliyetleri ile özgürlükçü bir nitelikte Meşveret gazetesini çıkarması, hürriyetçi ve pozitivist görüşlerinin Cemiyet içine yayılması dolayısıyla Ahmet Rıza Bey bu fikri gelişimin baş mimarlarındanıdır.³⁰

1902 yılına kadar sessizliğini koruyan cemiyet, 4 Şubat tarihinde Birinci Kongresi'ni gerçekleştirdi.³¹ Kongrede, cemiyete askeri kuvvetlerin de katılımını sağlanmasına ilişkin karar alınarak devrime giden yolda, askeri müdahale ve şiddet politikası uygulamasının önü açılmış oldu. Böylece cemiyetteki asker sayısı artmaya başladı.³²

22 Erol Şadi Erdinç, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları, cilt 1, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018), X.

23 Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilali'nin Hazırlık Dönemi*, çev. Hacasan Yüncü, (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2009), 27; Hanioglu, *Bir Siyasal*, 173.

24 Feroz Ahmad, *Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020), 3,4.

25 Kuvayı Milliye: Silahlı direnişi ifade eden "Kuvayı Milliye;" Yunan işgali ile birlikte Batı Anadolu'da başlamış; 16 Mayıs 1920'de çıkan kararla düzenli orduya bağlanmıştır. (Bkz. Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi I*, (İzmir: DEÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1998), 131,254,321).

26 Lewis, *Modern Türkiye'nin*, 194.

27 İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, (İstanbul: Alfa Basım Yayınları, 2013), 27; Hanioglu, *Bir Siyasal*, 174.

28 Ahmed Rıza, *Anılar*, (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 2001), 17; Ferdan Ergut, *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 262-263.

29 Akşin, *100 Soruda*, 57-62

30 Akşin, 26-29.

31 Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1974), 216; Akşin, 39-42.

32 Mehmet Kürşad Yavan, "İttihatçılar ve İzmir Suikastı," *Türk Dünyası Araştırmaları*, 118, 232 (Ocak-Şubat 2018): 97-116; Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2011), 24.

Bu arada Balkanlarda Sırp ve Bulgar çetelerinin faaliyetleri ile Rumeli’nin Avrupa müdahalesine açık bir duruma gelmesi üzerine, bürokrat ve askerler tarafından Selanik’te Eylül 1906’da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti teşkil edildi.³³ Cemiyetin yurt çıkarlarına hizmet etmek, onları korumak için gerekirse adam öldürmeğe hazır bulunan fedaî şubeleri dikkat çekici idi.³⁴

Başlangıçta iki merkezli yapının Paris ayağını Dr. Ahmet Rıza³⁵, Dr. Nazım³⁶, Dr. Bahaeddin Şakir³⁷ gibi önde gelen isimler oluştururken, Selanik ayağını ise Talat Bey³⁸, Enver Paşa³⁹, Cemal Paşa⁴⁰ ve Ömer Naci⁴¹ gibi isimler oluşturmuştur. Bu iki merkez Ekim 1907’de İT çatısı altında birleşmiş⁴² ve Kanun-i Esasi’nin tekrar yürürlüğe girmesi için birlikte hareket etmişlerdir. Bu tarihten itibaren İT, 1908 yılına kadar özellikle ordu içerisinde örgütlenmiştir.

Haziran 1908’de Rus Çarı ve İngiltere Kralı’nın Reval’de Makedonya Sorunu üzerine yaptıkları görüşmelerde, Makedonya’nın yabancı denetiminde kalması kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine İTC harekete geçme kararı aldı.⁴³ Balkanlardaki bu son gelişme ile birlikte II. Abdülhamit’in İTC’ye tacizlerinin artması nedeniyle, Resneli Niyazi, 3 Temmuz 1908’de 200 adamıyla silahlı olarak dağa çıkarak Temmuz isyanını başlattı.⁴⁴ İsyân, 23 Temmuz’da sonuçlandı ve II. Meşrutiyet ilan edildi.⁴⁵ İTC, 33 yıl sonra tekrar yapılan meclis seçimleri ile meclisin büyük çoğunluğunu oluşturarak ihtilalci düşüncenin ilk başarısını elde etmiş oluyordu.⁴⁶

2. Meşrutiyet Döneminde İttihatçılar (1908-1918)

Osmanlı tarihinin en kritik ve en önemli dönemlerinden biri, 1908-1918 İTC dönemidir. Batı emperyalizminin doruğa ulaştığı, 1789 Fransız İhtilali ile başlayan milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı coğrafyasında filizlenmesinin en yoğun olduğu bu dönemde; Balkanlar ve Ortadoğu’daki sosyal ve siyasi gelişmelerle birlikte yeni devletlerin ortaya çıkması, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları neticesinde oluşan çöküntü ve Osmanlı Devleti’nin dağılışı; hepsi İTC’nin siyasal olarak etkin olduğu bu dönemde meydana gelmiştir.⁴⁷

33 Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulması ve kurucuları için: Bkz. Akşin, *100 Soruda*, 57.

34 Akşin, *100 Soruda*, 61-62.

35 Tekir, *İttihatçılık Doğuş*, 21; Süleyman Tekir, *İttihatçılık İktidar*, (İstanbul, Kronik Kitap, 2024), 385.

36 Tekir, *İttihatçılık Doğuş*, 53; *İttihatçılık İktidar*, 119.

37 Tekir, *İttihatçılık Doğuş*, 81; *İttihatçılık İktidar*, 241.

38 Tekir, *İttihatçılık Doğuş*, 111; *İttihatçılık İktidar*, 17.

39 Tekir, *İttihatçılık Doğuş*, 133; *İttihatçılık İktidar*, 175.

40 Tekir, *İttihatçılık Doğuş*, 159; *İttihatçılık İktidar*, 275.

41 Tekir, *İttihatçılık Doğuş*, 197; *İttihatçılık İktidar*, 321.

42 Tekir, *İttihatçılık Doğuş*, 16,61; (İttihat ve Terakki’nin kuruluşu ve teşkilatlanması: Bkz. Ali Birinci, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 45-53; Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023), 301.

43 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 135.

44 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999), 20.

45 Orhan Örs, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti,” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 51 (Bahar 2013): 679-716.

46 Yavan, “İttihatçılar ve İzmir,” 97-116.

47 Kemal Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History*, (Boston: Brill, 2002), 556.

Öte yandan Jön Türk Devrimi ile gerçekleşen II. Meşrutiyet dönemini, Tarık Zafer Tunaya “*Türkiye’nin demokratik gelişmelerinde ileri ve yürekli atılımlarla dolu*” olduğunu vurgularken, bu dönemi, “*Cumhuriyetimizin siyaset laboratuvarı*” olarak tanımlamaktadır.⁴⁸ Sina Akşin ise “*1908’in Türk Tarihini ‘su kesimi çizgisi’*” olduğunu “*bundan sonra Türkiye’de suların bambaşka bir yönde akmağa başladığını*”⁴⁹ belirtmektedir.

Kemal Karpat da “*İttihat ve Terakki döneminin, orta sınıfa açısından bakıldığında, Saltanat’tan Cumhuriyet’e geçişi hazırlayan son derece önemli bir süreç*” olduğunu altını çizerken; 1908 Devrimi’nin mimarı olan İTC’nin; 1913’te siyasi partiye dönüşerek yurdun her tarafında şubeler açtığını, halkın siyasi hayata katılımı ile orta sınıfın sosyal, kültürel ve siyasal alana yerleşmesini sağladığını ve bilmeden de olsa Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişi hazırladığını ifade etmektedir.⁵⁰

II. Meşrutiyet’in getirdiği bu özgürlük ortamında, demokrasinin diğer bir koşulu olan ayrı düşünceleri savunan muhalefetin ortaya çıkması da mümkün olabilmiştir. Bu kapsamda kurulan siyasi partilerden biri de Ahrar Fırkası’dır.⁵¹

Oluşan bu muhalefetle, İTC’nin 1908 devrimine bir karşı devrim yapmak amacıyla, özellikle dinci kesimin ayaklanmasıyla 12 Nisan 1909’da Taşkışla işgal edilmiştir. Tarihte 31 Mart Vakası olarak geçen ve toplam on üç gün süren isyanın hazırlayıcısı ve uygulayıcısı İttihad-ı Muhammedi ile birlikte Ahrar Fırkası örgütleri olmuştur.⁵² İsyanın hükümet tarafından durdurulamaması ve II. Meşrutiyet’in tehlikeye girmesi sonucunda, Selanik’ten İstanbul’a gelen Hareket Ordusu ile 24 Nisan 1909’de isyan bastırılmıştır.⁵³ Bu olaydan itibaren Sina Akşin’in ifadesiyle, 23 Ocak 1913’e kadar İttihatçılar için “*Denetleme İktidarı dönemi*” başlamış oluyordu.⁵⁴

İTC, iktidar olduğu halde başlangıçta hükümetlerini⁵⁵ kendi içinden kuramamıştır. Talat Bey ve Cavit Bey gibi birkaç kişi nazır olabildilerse de 1913’e kadar istibdat yönetiminin vezirleri ile hükümet etmişlerdir.⁵⁶

1911’de Trablusgarp Savaşı’nın başlaması nedeniyle istifa eden İbrahim Hakkı Paşa yerine Sait Paşa sadarete getirilmiş ve geleceğin sadrazamı Talat Bey ile birlikte İT’nin önde gelen liderleri bu hükümette görev almıştır.⁵⁷ Bu arada meclisteki tüm

48 Akşin, *100 Soruda*, 312.

49 Akşin, 312.

50 Kemal Karpat. *Türk Demokrasisi Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 45-48.

51 14 Eylül 1908’de Osmanlı siyasi hayatına giren Ahrar Fırkası, Jön Türklerin liberal kanadı temsil edenler tarafından kurulmuştur. (Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, cilt 1 (II. Meşrutiyet Dönemi), (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 142-154.)

52 Doğan Avcıoğlu, *31 Mart’ta Yabancı Parmağı*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013), 93; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 42-53; Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 143; Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, cilt 1, 142-155.

53 Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2015), 217.

54 Sina Akşin, *Türkiye’nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, cilt 1, (İstanbul: Yenigün Yayınları, 1997), 79.

55 Bu hükümetler: Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi paşa, Tevfik Paşa, İbrahim Hakkı Paşa, Sait Paşa hükümetleridir. (Bkz. Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, cilt 3, 35.)

56 Akşin, *100 Soruda*, 164.

57 Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 64.

muhafiflerin birleşmesiyle 21 Kasım 1911’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur.⁵⁸ Bu partinin kurulmasından yirmi gün sonra Paris Büyükelçiliği’ne atanan İstanbul mebusu ve eski Hariciye Nazırı Rıfat Paşa’nın yerini alacak mebusu belirlemek için yapılan seçimde bir oy farkla Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın adayının seçilmesi üzerine iktidarını sağlamlaştırmak için İTC harekete geçerek, bazı adamlarını kabineye sokmaya çalışmıştır.⁵⁹

İTC, hem muhalefetin baskısını en aza indirmek hem de Trablus’da, Yemen’de ciddileşen olaylara karşı köklü çözüm üretmek amacıyla, meclisin çoğunluğunu elde etmek için seçimlerin yenilenmesini sağlamıştır. Böylece İTC’nin baskıları nedeniyle kamuoyunda “*sopalı seçimler*” diye nitelenen 1912 seçimleri yapılmıştır. İTC’nin büyük bir çoğunluk elde ederek kazandığı seçimleri müteakip yeni Meclis, Nisan 1912’de açılmıştır.⁶⁰

1912 yılının mayıs ve haziran aylarında, İTC’yi iktidardan uzaklaştırmak amacıyla, muhalefetin desteğiyle ordu içindeki İttihatçılara karşı olan subaylar tarafından İstanbul’da kurulan Halaskaran-ı Zabitan Grubu’nun gizli tehdit ve baskıları ile Said Paşa 16 Temmuz 1912’de sadrazamlıktan istifa ettirilmiştir.⁶¹

İç ve dışta gelişen olaylar nedeniyle, İttihatçılar iktidara talip olmayınca, 21 Temmuz’da Gazi Ahmet Muhtar tarafından “Büyük Kabine” Hükümeti kurulmuştur.⁶² İTC’nin muhalefette kaldığı, Gazi Ahmet Muhtar’ın dört aylık yönetim sürecinde Balkan Savaşı⁶³ patlamış; Edirne’ye kadar bütün Rumeli ve Girit dâhil Ege Adaları kaybedilmiş; Trablusgarp elden çıkmış ve Meclis de feshedilmiştir.⁶⁴

Bu Hükümet’ten sonra 30 Ekim 1912’de Kamil Paşa Hükümeti kuruldu.⁶⁵ Gazi Ahmet Muhtar’ın yerine gelen İngiliz dostu Kamil Paşa, bütün muhalif unsurlarla donattığı kabinesinde, Meclis’siz bir ortamda, istediği gibi bir yönetim uyguladı. İTC’nin eski düşmanı Kamil Paşa sadrazam olarak yönetime geçince, hükümetin ilk işi İttihatçılar üzerinde baskıyı artırma oldu. Cavit Bey, Hüseyin Cahit Bey gibi bazı İttihatçılar yurt dışına kaçarken diğerleri ise “yer altına” girdiler.⁶⁶

Balkan Savaşı’nın durdurulmasına ilişkin Türkiye’nin barış önerisi ile taraflar arasında yapılacak anlaşmaya göre Edirne sınırlarımız dışında kalıyordu. Hükümet’in Edirne’den vazgeçerek büyük güçlere boyun eğeceği anlaşılınca, iktidarı ele geçirme planları yapmaya başlayan İttihatçılar, 23 Ocak 1913’te bir hükümet darbesiyle Kamil

58 Akşin, *100 Soruda*, 193.

59 Akşin, 194.

60 Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 64-68; Akşin, *100 Soruda*, 196.

61 Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 134.

62 Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 153.

63 30 Eylül’de Balkan Devletlerinde, bir gün sonra Osmanlı Devleti’nde seferberlik ilan edilmiş; 17 Ekim’de savaş başlamıştır. (Bkz. Akşin, *Türkiye’nin Yakın*, 87; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 141-142.)

64 Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 71; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 142.

65 Çavdar, 70-71; Ahmad, 142.

66 Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 159; Çavdar, 147.

Paşa'yı devirdiler ve yerine Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'ni kurdular.⁶⁷ Tarihe, Babialı baskını⁶⁸ olarak geçen darbe ile İttihatçılar için denetleme iktidarı son buluyor ve 1 Kasım 1918 yılına kadar, yine Sina Akşin'in ifadesiyle “*Tam iktidar dönemi*” başlıyordu.⁶⁹

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla ülkede siyasal erkleri de ele geçirmeyi başaran İttihatçılar, 1913 yılından itibaren firkalaşarak 1913-1918 yılları arasında siyaset sahasında tek parti konumuna gelmiş ve kesin bir hâkimiyet tesis etmişlerdir.⁷⁰

İttihatçıların yanlış politikalarıyla Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914'te I. Dünya Savaşı'na girdi,⁷¹ savaş, Türk siyaset yapısında olduğu kadar askeri ve sosyo-ekonomik alanda önemli değişikliklerin meydana gelmesinde etkili oldu. Ordu, İttihatçılar tarafından reform edildi, çeşitli eğitim programları oluşturuldu. Zafer Toprak tarafından “*aynı zamanda üniter bir yapıya yönelişi simgelediği*” belirtilen 1914-1918 “Millî İktisat” döneminde⁷² ilk olarak kapitülasyonlar kaldırıldı,⁷³ Türk şirketleri kurularak milli sermaye ile milli ticaretin doğuşuna ortam hazırlandı⁷⁴ ve Mart 1917'de Osmanlı İtibarı Millî Bankası kuruldu.⁷⁵ Öte yandan, toplumun eğitim ve kültür düzeyini yükseltme, kadınları iş dünyasına kazandırma gayretleri gibi politikalarla, Cumhuriyet'in üzerine inşa edileceği altyapı oluşturuldu.⁷⁶

3. Millî Mücadele Döneminde İttihatçılar (1918-1922)

İttihatçılar, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kan kaybetmeye başlamıştır. Savaş sonunda Osmanlı cephelerindeki yenilgiler neticesinde gelinen noktada, bir yanda saltanatını koruma derdinde olan Padişah yanlısı Mütarekeçiler (İtilafçılar), diğer yanda ise milliyetçi duygularla ülke için örgütlenmeye çalışan Mücadeleciler (İttihatçılar) olarak iki grup oluşmuştur.

Savaşa girişin ve yenilginin tek ve en büyük sorumlusu olarak iktidarda bulunan Talat Paşa Hükümeti görülmesi, İttihatçılar aleyhinde birtakım gelişmeleri beraberinde

67 Ahmet Mehmetefendioğlu, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki,” (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1996), 172-173; Taylan Sorgun, *İttihat ve Terakki Devlet Kavgası*, (İstanbul: Beyaz Balina Yayınları 2001), 341-347; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 146.

68 Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki-II Nasıl Yaşadı*, (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014), 783- 804; Lewis, *Modern Türkiye'nin*, 224; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 159; Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 149; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 71.

69 Akşin, *Türkiye'nin Yakın*, 103; Akşin, *100 Soruda*, 253.

70 Bünyamin Kocaoğlu, “İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması” (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003), 42; Yavan, “İttihatçılar ve İzmir,” 97-116.

71 Akşin, *Türkiye'nin Yakın*, 111-112; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 164.

72 Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019), 7,136.

73 Kapitülasyonların kaldırılması: 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere, 9 Eylül 1914 günlü iradeyle Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların kapitülasyon diye adlandırıldığı tüm mali, iktisadi, adli ve idari ayrıcalıklarının bundan böyle kaldırıldığı ilan edildi. (Bkz. Toprak, *Türkiye'de Millî*, 147). Sina Akşin, “*Kapitülasyonların kaldırılmasının bir tam bağımsızlık ilanı mahiyetinde*” olduğunu vurgulamaktadır. (Bkz. Sina Akşin, *100 Soruda*, 312.)

74 Toprak, *Türkiye'de Millî*, 144,165; Erik Jan Zürcher, *Bir Ulusun İnşası*, çev. Lütfi Yalçın, (Ankara: Akılçelen Kitapları, 2015), 347.

75 Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 235; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 85.

76 Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 242; Yavan, “İttihatçılar ve İzmir,” 97-116.

getirdi. 3 Temmuz 1918’de V. Mehmet’in ölümü ve yerine VI. Mehmet (Vahideddin)’in 4 Temmuz 1918’de tahta geçmesinden itibaren Osmanlı siyasetinde dengeler değişmeye başladı. 7 Ekim 1918’de Talat Paşa’nın istifası üzerine 14 Ekim 1918’de Ahmet İzzet Paşa (Mütareke) Hükümeti⁷⁷ kuruldu. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, ilk iş olarak 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzaladı.

Ülkenin geldiği bu noktada siyaset anlayışı değişmiş, İttihat ve Terakki Fırkası (İTF)’ndan ayrılımlar ve yeni birtakım siyasi fırkalar kurulmaya başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde fırka içi muhaliflerin de yönlendirmesiyle İTF’nin geleceği ile ilgili oluşan sorunlara ilişkin fırka 1-4 Kasım 1918 tarihlerinde dokuzuncu ve son kongresini⁷⁸ toplamıştır. Kongrede Talat Paşa başta olma üzere fırkanın mevcut idarecileri istifa etmiştir. Fırka İsmail Canbolat Bey liderliğinde, yeni programıyla Teceddüt Fırkası adı altında siyasi hayatına devam etme kararı almıştır. Teceddüt Fırkası, kısa hayatı süresince, aralarında Aydın Mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu), Edirne Mebusu Faik (Kaltakkıran), Galip Bahtiyar, Dr. Tevfik Rüştü (Aras) ve eski Dâhiliye Nazırı İsmail Canbolat’ın bulunduğu tanınmış İttihatçılar tarafından idare edilmiştir.⁷⁹ Fırkanın İTF’nin devamı olduğu gerekçesiyle 5 Mayıs 1919’da Damat Ferit Paşa tarafından kapatılması⁸⁰ ile İttihatçılık son bulmuyordu. İtilaf Devletlerinin Türkiye’yi ezmek amacıyla olduğu anlaşılınca, kurulmaya başlanan Müdafaa-i Hukuk örgütleri esas itibariyle İttihatçılardan oluşmuştur.⁸¹

Bu arada kongre devam ederken; ülkede kalma imkânı görmeyen,⁸² kendi üzerlerine gelineceğini ve hesaba çekileceklerini düşünen İTF liderlerinden Talat, Enver, Cemal Paşalar ile Azmi, Bedri, Doktor Nazım, Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi Beyler 1/2 Kasım 1918 gecesini bir Alman denizaltısıyla yurdu terk etmişlerdir.⁸³ Yeni Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, firarilerin kısa süre içerisinde yargılanmaları için Almanya’dan iadelerini talep etmiştir.

Mondros Mütarekesi, İtilaf Devletlerinin Anadolu’yu işgaline zemin hazırlarken, Millî Mücadele’nin örgütlenme süreci Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin⁸⁴ kurulmasıyla başlamış oluyordu. Bu kapsamda ilk olarak 2 Aralık 1918’de Trakya Paşaeli ve daha sonra 4 Aralık 1918’de Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

77 Ahmet İzzet Paşa (Mütareke) Hükümeti’nin kurulması ile Osmanlı tarihinin son safhası da başlamış oluyordu. Yaklaşık dört yıl sürecek “İstanbul Hükümetleri Dönemi” diye adlandırılan bu dönemde beş sadrazam tarafından on iki Hükümet kurulmuştur. (Bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler, cilt 2 (Mütareke Dönemi), (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1999), 35; Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919), cilt 1, (Ankara: İş Bankası Yayınları, 1998, 19); Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, (İstanbul: Burçak Yayınları, 1968), 49.)

78 1908-1918 Döneminde İTC’nin 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1916, 1917, 1918 yıllarında olmak üzere toplam dokuz kongresi toplanmıştır. (Bkz. Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler cilt 1, 28.)

79 Zürcher, *Millî Mücadele’de*, 136.

80 Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, cilt 1, (Ankara: Bilgi Yayınları, 1991), 92.

81 Akşin, *100 Soruda*, 311.

82 Celal Bayar, Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş, cilt 1, (İstanbul: Sabah Yayınları, 1997), 89.

83 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (İstanbul: İmge Kitabevi, 2006), 456.

84 “Müdafaa-i Hukuk” dar anlamda, kurulan yerel cemiyetleri tanımlar. Geniş anlamda ise Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğini yaptığı hareketin tümüdür. (Bkz. Aybars, *Türkiye Cumhuriyet*, 101-102.)

kuruldu.⁸⁵ Bunların ardından Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde aynı nitelikte dernekler oluşmaya başladı.⁸⁶ Böylece partilerin kapanmasını müteakip Anadolu'da direniş hareketi örgütlenme çabaları, kısmen İttihatçı dernekler ağına ve kısmen ordu altyapısına dayanarak vücut buldu.⁸⁷ Cemal Kutay; “*Milli Mücadele 'yi başaran Müdafaa-i Hukuk 'un 197 şubesinin 164'ünün İttihatçı*” olduğunu belirterek İttihatçıların örgütleyici rolünü sayısal verilerle ifade etmektedir.⁸⁸

Dönemin siyasi havası sonucu, İttihatçı hükümet üyeleri, Meclis-i Mebusan'da yargılanmalarına dair alınan karar gereği, Meclis'in 5'inci Şubesi tarafından sorgulanmaya başlanmıştır.⁸⁹ 21 Aralık 1918'de Meclisin feshi üzerine sorgulama tamamlanamamıştır.⁹⁰ 30 Ocak 1919'da başlayan süreçte yirmi beş kişilik İttihatçı liderler grubu tutuklanmıştır.⁹¹ Damat Ferit sadrazam olduğunda, İtilaf Devletlerinin isteklerini tatmin ederek kendi konumunu güçlendirmek amacıyla, 8 Mart 1919'da yeni kurulan Divan-ı Harp ile İttihatçıların yeniden yargılanma sürecini başlatmıştır.⁹² Çoğunluğu hükümet üyeleri, bürokratlar, aydınlar olmak üzere üst düzey İttihatçılar ülkeyi savaşa sokma, tehcir vs. nedenlerden ötürü yargılanmış ve tutuklanmışlardır. İşgale karşı direniş örgütlenme potansiyeli olan İttihatçılar, Mayıs 1919'da da İngilizler tarafından Malta Adası'na sürülmüşlerdir.⁹³ Yurt dışındaki iade edilmeyen İTF liderleri için ise 5 Temmuz 1919'da giyaplarında idam cezası verilmiştir.⁹⁴

Ülkeyi terk eden İttihatçı liderler dışarıda farklı bir mücadeleye girmişlerdir.⁹⁵ İslam ve Türkleri bir araya toplamak ve bu şekilde hakkında hüküm verilecek olan Osmanlı Devleti'ni uygun şartlarda sulhe kavuşturmak amacıyla,⁹⁶ İslam ülkelerinde ihtilal eylemleri çıkararak Ankara'nın yükünü hafifletmek ve İngiliz ve Fransız cephelerini genişletmek amacıyla 1919'da İslam İhtilal Cemiyeti'ni⁹⁷ kurmuşlardır. Berlin'de kurulan ve programını Talat ve Enver Paşalar ile arkadaşlarının hazırladığı bu cemiyetin reisi Enver Paşa idi.⁹⁸ 1920 yılı itibarıyla pek çok yerde kurulmuş olan İslamcı devrimci komite merkezlerine eski İttihatçı liderler başkanlık ediyordu; Berlin'de Talat, Bakü'de Bahaeddin

85 Turan, *Türk Devrim*, 124.

86 Osman Demirbaş, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999), 93; Turan, *Türk Devrim*, 123-133.

87 Zürcher, *Bir Ulusun*, 320.

88 Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, (İstanbul: Yenigün Yayınları, 1998), 57.

89 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* cilt 3, 548.

90 Tunaya, 550.

91 Tunaya, 558.

92 Ersin Müezzinoğlu, “Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey,” (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012); Ersin Müezzinoğlu, “Savaş Kabinelerinin Sorgulanmalarına Göre Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına Girişi,” *History Studies*, 7,1 (Mart 2015): 121-138; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* cilt 3, 561.

93 Bilal N.Şimşir, *Malta Sürgünleri*, (İstanbul: Bilgi Yayınları, 2009), 423-513.

94 Hans-Lukas Kieser, *Talat Paşa: İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*, çev. Ayten Alkan, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2021).

95 Emir Şekip Arslan, *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, çev. Aziz Akpınarlı, (Samsun: İl Matbaası, 1948); Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* cilt 3, 566-590.

96 Galip Vardar, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, haz. Samih Nafiz Tansu, (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003), 549.

97 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* cilt 3, 575; Zürcher, *Millî Mücadele'de*, 230.

98 Tunaya, 583.

Şakir, Afganistan’da Cemal, Anadolu’da Küçük Talat (Muşkara) ile Nail ve Moskova’daki Merkez Komite’ye de Enver’le Nazım.⁹⁹

Bu arada Anadolu hareketine ve bu hareketin önderine sıcak bakan Talat ve Cemal Paşalar, Mustafa Kemal Paşa ile irtibat halindeydiler. Mustafa Kemal Paşa ise İttihatçı liderlerin yurt dışındaki siyasetlerine karşın daima temkinli ve akılcı hareket ederek onlara Ankara Hükûmeti adına yetki vermeden millî gaye doğrultusunda bir siyaset takip etti.¹⁰⁰

İTF’nin dağılmasına rağmen temsil ettiği milliyetçi ve memleketçi fikir yaşamaktaydı.¹⁰¹ Osmanlı Meclisi’nde hâlâ bu fikirlerin sahibi İttihatçı çoğunluğu mevcuttu. Bürokrasi başta olmak üzere polis ve ordu teşkilatı çoğunlukla İttihatçılardan oluşuyordu. Vilayetlerde de hâkim siyasi güç İttihatçıların elindeydi.¹⁰²

Anadolu hareketinin başladığı bu dönemde İttihatçılar, direniş hareketleri için hazırlıklarını, kamuoyu oluşturulması ve harekete geçirilmesine yönelik açık (aleni kol) siyasi faaliyetler ile gizli (gizli kol) yer altı çalışmaları şeklinde iki düzeyde yapmışlardır.¹⁰³ Açık siyasi faaliyetleri Teceddüt Fırkası¹⁰⁴ ve Milli Kongre Cemiyeti¹⁰⁵ ile yer altı çalışmalarını ise Karakol Cemiyeti¹⁰⁶ ile sürdürmüşlerdir.¹⁰⁷ İTF liderleri ülkeyi terk etmeden önce, bu yeraltı örgütünün de temellerini atmışlardır.¹⁰⁸

Teceddüt Fırkası; 5 Mayıs 1919’da Damat Ferit Hükümeti tarafından kapatıldığından, fazla bir varlık gösterememiş ve ömrü kısa olmuştur. İT’nin bir devamı olmaktan çok mütareke koşullarının yarattığı ortam içinden doğarak bir siyasi teşekkül haline gelmiş Teceddüt Fırkası’nın kurucularının büyük kısmı, 19 Mayıs 1919’da başlayan Millî Mücadele’ye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri üzerinden bağlanmışlar ve özellikle İzmir gibi yerleşim birimlerinin işgaline karşı millî mukavemeti örgütleyecek çalışmalar içinde bulunmuşlardır.¹⁰⁹

Milli Kongre Cemiyeti; yurdun ve ulusun hak ve çıkarlarını savunmak amacıyla, İstanbul’da elli iki dernek ve siyasi partinin bir araya gelmesiyle 29 Kasım 1918’de Dr. Esat Paşa tarafından kurulmuştur.¹¹⁰ İttihatçılardan oluşan mücadele döneminin en uzun

99 Kieser, *Talat Paşa*, 360-361.

100 Hülya Baykal, “Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasındaki Yazışmaları,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14 (Mart 1989): 439.

101 Selek, *Anadolu İhtilali*, 83.

102 Zürcher, *Millî Mücadele’de*, 136; Çelal Bayar, *Ben De*, 201.

103 Zürcher, 137.

104 Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, cilt 2, 92.

105 Tunaya, 150.

106 Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 4,5.

107 Edip Semih Yalçın, Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı, *Türkler* cilt 13, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 255.

108 Zürcher, *Millî Mücadele’de*, 150.

109 Bahar Arslan, “Mütareke Döneminde İttihatçılık: İzmir’de Teceddüt Fırkası (11 Kasım 1918-5 Mayıs 1919),” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 20, 40 (2020-Bahar): 351-375.

110 Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, cilt 2, 150, 151, 155,156.

ömürlü örgütlerden¹¹¹ biri olan Cemiyet, bu dönemin ilk kongre hareketi niteliğindedir.¹¹² Mütarekeyi müteakip İstanbul Hükümeti'nin kontrolü kaybettiği ortamda, Türk ulusu ve yurdunun hürriyeti ve bağımsızlığı için tüm ulusal güçleri bir araya getirmiş olan Cemiyet¹¹³, yapmış olduğu yayın ve muhtıralar aracılığıyla dünya kamuoyunda Türkler aleyhine yapılan propagandaları önlemeye çalışmıştır.¹¹⁴ İstanbul'un işgalini müteakip Esat Paşa'nın tutuklanıp Malta'ya sürülmesinden sonra çalışmalarına son veren Cemiyet'in üyelerinden bir kısmı Anadolu'ya geçip Müdafaa-i Hukuk hareketine katılarak Millî Mücadele'ye devam etmişlerdir.¹¹⁵

Siyasal faaliyetler kapsamında, siyasi partilerle birlikte siyasi gücün kullanılmasında İttihatçılarla güçlü bağları ve açık bir Türk milliyetçisi karakteri olan bir takım sosyal ve kültürel milli örgütler,¹¹⁶ 1918'den itibaren direniş hareketlerinde aktif rol oynamışlardır. Bu örgütler başta Türk Ocağı olmak üzere Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti ile Hilâl-i Ahmer'dir.¹¹⁷

Karakol Cemiyeti;¹¹⁸ Mondros Mütarekesi sonrasında İttihatçıları önce işgalcilerden korumak sonra memleketin işgalden kurtarılmasına yönelik vatandaşları silaha sarılmaya teşvik ve bir organizasyona bağlamak üzere vatani bir ayaklanma ve karşı koyma amacıyla,¹¹⁹ gizli bir korunma ve direniş grubu şeklinde ortaya çıkmıştır.¹²⁰ Cemiyet, devamında Anadolu'da başlatılan Millî Mücadele'yi destekleyen gizli bir kuruluşa dönüşmüştür.¹²¹

Emel Akal, doktora tezinde¹²² “*Karakolun nasıl ve kimler tarafından kurulduğuna ilişkin pek çok çalışma bulunduğunu*” söyler. Cemiyetin ilk ve asıl kurucularının Kara

111 Alev Er, “Millî Mücadelede Siyasi Kuruluşları,” *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 4:1123.

112 Şerafettin Turan, “Kuruluş Savaşında Kongreler,” *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri*, (Ankara: TTK Basımevi, 1975), 149.

113 Mithat Sertoğlu, “Tarihimizde İlk Milli Kongre,” *BTTD*, (Eylül 1969): 8.

114 Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, cilt 1, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 135,136.

115 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, cilt 2, 154.

116 Jacob M. Landau, *Panturkism in Turkey. A Study in Irredentism*, (London: 1981), 28-48; Zürcher, *Millî Mücadele'de*, 143-147,170; Turan, *Türk Devrim*, 270; Akşin, *100 Soruda*, 251.

117 Tanör, *Türkiye'de Yerel*, 57; Zürcher, *Millî Mücadele'de*, 143.

118 Karakol Cemiyeti ile ilgili bilgi için: Bkz. Mehmet Akif Bal “Millî Mücadelenin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920),” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 130, 256 (2022): 103-148; Fahri Can, “Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu,” *Yakın Tarihimiz*, 4, 48 (1963): 258; Tevetoğlu, *Millî Mücadele*, 8.

119 Hasene Ilgaz, “Karakol Cemiyeti,” *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 17, 1 (Ocak 1981): 11.

120 Ersin Müezzinoğlu, “Bir İttihatçı,” 291-295; Müezzinoğlu, “Savaş Kabinelerinin,” 121-138.

121 Müezzinoğlu, “Bir İttihatçı,” 292.

122 Emel Akal, “Millî Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm,” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001), 149; Emel Akal, *Millî Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2002), 153.

Vasıf, Refik İsmail, Baha Sait Beyler olduğu belirtilir.¹²³ Teşkilat-ı Mahsusa’ya¹²⁴ mensup ve İttihatçılardan oluşmuş olan cemiyetin isim babası Baha Sait, kurucuları ise Kara Vasıf, Kara Kemal ve Galatalı Şevket Beylerdir.¹²⁵

Enver Paşa ülkeden ayrılırken onun tarafından Teşkilatı Mahsusa Başkanlığı’na getirilen asker ve istihbaratçı Hüsametdin Ertürk’ün anlattıklarına göre, Talat Paşa ülkeyi terk etmeden evvel Kara Vasıf ve Kara Kemal Bey’e “*İttihatçılıkta sebat ederek, gizli bir örgütle birbirlerine bağlanma*” talimatı vermiş;¹²⁶ bu şekilde cemiyet kurulmuştur.¹²⁷

Müdafaa-i Hukuk doktrinine dayanan Cemiyet Nizamnamesi kapsamında hazırlanan eylem planları çerçevesinde¹²⁸ cemiyetin ilk faaliyeti yerel örgütleri birleştirmek olmuştur ve bir süre sonra İstanbul’daki Müdafaa-i Hukuk şubelerinin idaresi de cemiyete geçmiştir.¹²⁹ Cemiyetin askerî işleri Kemalettin Sami Bey tarafından icra edilirken, Anadolu ile muhaberatını Galatalı Şevket Bey, Kuvayı Milliye yanlısı aydınlar ile Anadolu arasındaki iletişimi ise Kara Vasıf Bey yürütmüştür.¹³⁰

Karakol Cemiyeti’nin işgal altındaki İstanbul’dan Anadolu’ya silah, cephane ve personel nakli ile birlikte istihbarat faaliyetlerinde Millî Mücadele’ye önemli hizmetleri olmuştur. Öyle ki; İtilaf Devletlerinin, Damat Ferit Paşa Hükûmeti ve suç ortaklarının, İngiliz Muhipleri gibi zararlı cemiyetlerin haince plan ve faaliyetleri günü gününe Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına bildirilmiştir.¹³¹

Hal böyle iken; Karakol Cemiyeti’nin bağımsız hareket ederek Millî Mücadele’yi sahiplenme girişimi, Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde yürütülen Heyet-i Temsiliye çalışmalarını tehdit etmeye başlamıştır.¹³² Bu kapsamda; özellikle Ankara’nın yanı sıra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının müsaade ve bilgisi olmadan Baha Sait Bey’in 11 Ocak 1920’de Bolşeviklerle teması ve anlaşması¹³³; Halil Paşa’nın İstanbul’dan, Nuri Paşa’nın ise Ardahan Kışlası İngiliz cezaevinden kaçırılması, Mustafa Kemal Paşa’yı

123 Hüsametdin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, haz. Samih Nafiz Tansu, (İstanbul: Sebil Yayınları, 1996), 204-205; Tevetoğlu, *Millî Mücadele*, 3-4; Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılabı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*, haz. Bülent Demirbaş, (İstanbul: Arba Yayınları, 1992), 70; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, (İstanbul: Temel Yayınları, 2000),414; Muharrem Giray, “İstanbul’un İşgalinde Gizli Bir Teşkilat, Karakol Cemiyeti,” *Yakın Tarihimiz*, 3,36 (1962):345.

124 İttihat ve Terakki ile bütünleşmiş ve onun alinyesinde belirleyici eylemlerde rol oynamış, bugünkü anlamda “Özel Kuvvetler” olarak tanımlanabilecek Teşkilatı Mahsusa’nın resmi bir örgüt olarak 1913’de bir İrade-i Seniyye ile kurulduğu ileri sürülmekle beraber bu iddia kanıtlanamamıştır. (Bkz. Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler cilt 3, 273.)

125 Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*, (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1992); Emel Akal, *Millî Mücadele’nin*, 154.

126 Ertürk, *İki Devrin*, 204-205.

127 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal’in Mektuplaşmaları*, (Ankara: TTK Basımevi, 1980), 308-309.

128 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859–1952)*, (İstanbul: Arba Yayınları, 1952), 521.

129 Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yer Altı Çalışmaları*, (Ankara: Ardıç Yayınları, 1994), 29; Bülent Çukurova, “Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1,5 (Mart 1986): 519-526.

130 Cebesoy, *Millî Mücadele*, 414-415.

131 Tevetoğlu, *Millî Mücadele*, 17; Er, “Millî Mücadelede,” 1129; Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 206; Mehmet Arif Bey, *Anadolu İnkılabı*, 70-72.

132 Çukurova, *Kurtuluş Savaşında*, 32.

133 Tevetoğlu, *Millî Mücadele*, 35; Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, 219; Selek, *Anadolu İhtilali*, 94.

Karakol Cemiyeti ilgili kati tedbirler almaya sevk etmiştir.¹³⁴ Cemiyet; bazı mensuplarının yanlış tutumu ve faaliyetlerinden dolayı kapatılmıştır. Heyet-i Temsiliye'nin kapatma emrine rağmen, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgali ile yöneticileri tutuklanana dek cemiyet faaliyetlerini sürdürmüştür.¹³⁵ Cemiyetin daha sonra Zabitan ve Yavuz grupları ile faaliyetlerini müteakip¹³⁶ Ankara'ya bağlı Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ile Mim mim (İstanbul Millî Müdafaa-i Milliye Grubu) yapıları kurulmuştur.¹³⁷ İstanbul'da, Teşkilat-ı Mahsusa'dan türetilen Mim mim Grubu da Anadolu'ya silah ve personel sevkiyatı ile istihbarat faaliyetleriyle Ankara Hükümeti'ne büyük destek vermiştir.¹³⁸

Karakol Cemiyeti, kimi zaman Millî Mücadele hareketine zarar verebilecek eylemlerine rağmen, Anadolu'ya silah, malzeme, personel nakli ile istihbarat paylaşımı gibi faaliyetleriyle millî harekete önemli katkı sağladığı değerlendirilmektedir.¹³⁹

Tevfik Çavdar, İttihatçıların Millî Mücadele'ye katkısını “*Millî Mücadele hareketinin İttihat ve Terakki üyelerinin üzerinde yükseldiğini söylemek yanlış olmaz, özellikle Müdafaa-i Hukuk'un oluşumunda İT'nin örgütçülüğü büyük rol oynamıştır.*” ifadesiyle dile getirmektedir.¹⁴⁰

Bu konuda Refik Halid'in “Minelbabilelmihrab” adlı hatıralarında yer alan, dönemin Zaman gazetesinin sahibi Ahmet Şükrü Bey ile yaptığı bir konuşmasında millî direniş örgütlerindeki İttihatçı katkısı kapsamında, “*Çarenin Anadolu'ya çekilip mukavemet etmek gerektiğini, Hükümetin bu yönde tedbirlerini aldığını, dağ ve çete muharebesi için silah, cephane, teşkilatın hazır olduğunu*” belirten açıklamalarını, 1918 yılı Kasım'ında duyduğunu ve tam bir yıl sonra Anadolu'da Yunan ve İtilaf Devletlerine karşı çete mukavemetinin fiilen oluşturulduğunu söylemiştir.¹⁴¹ Söz konusu konuşma çerçevesinde Mevlânzâde Rıfât da “*Anadolu'da görülen teşkilatın çok evvel İttihat ve Terakki tarafından hazırlanmış olan tertibatın mahsulünden başka bir şey olmadığı*” tespitini yapmıştır.¹⁴²

Anadolu'da başlayan hareket; İtilaf Devletleri, özellikle İngilizlerce İttihatçı bir hareket olarak nitelendirilmiştir.¹⁴³ Millî Mücadele'nin başında hem İtilafçıların hem de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'nin Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlardan mili direnişin bir İttihatçı tertibi olduğuna inanılmakta¹⁴⁴ ve dış basında da aynı doğrultuda görüşlerin hâkim olduğu görülmektedir.¹⁴⁵

134 Çukurova, *Kurtuluş Savaşında*, 30-31.

135 Akal, *Millî Mücadele'nin*, 266.

136 Mehmet Akif Bal, “Millî Mücadelenin,” 1,3,148.

137 Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin*, 221.

138 Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 93,123.

139 Ersin Müezzinoğlu, “Millî Mücadele Döneminde İttihatçılar Üzerine Bir Değerlendirme,” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5, 8 (2016): 2913-2933.

140 Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 123.

141 Refik Halid Karay, *Minelbabilelmihrab*, (İstanbul: İnkılâb Kitabevi, 1992), 41.

142 Mevlânzâde Rıfât, *Türkiye İnkılâbının İç Yüzü*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), 258-259.

143 Osman Demirbaş, “İttihat ve,” 82.

144 Salahi R. Sonyel, “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Mili Mukavemet,” *Türk Kültürü*, 7, 85 (Kasım 1969): 43.

145 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, (Ankara, TTK Yayınları, 1991), 168-171.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda Müsteşar Yardımcısı Sir Eyre Crowe, 29 Kasım 1919’da Paris’ten Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği mektupta, Mustafa Kemal Paşa hareketinin İT komitesinin hareketinin aynısı olduğunu söylemektedir.¹⁴⁶ İstanbul’da Yüksek Komiser Amiral de Robeck de raporlarında “*İttihatçıların evladi*” diye ifade ettiği Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılar ile iş birliği halinde olduğunu kabul ediyordu.¹⁴⁷

Bu anlayışla İtilaf Devletleri, İT muhalifleri ve Saray aracılığıyla İttihatçıları çeşitli suçlar istinat ettirmek suretiyle cezalandırarak Millî Mücadele’ye engel olmak için her türlü eyleme başvurmuşlardır. Bunlardan biri de Malta sürgünüdür. Millî Mücadele’ye katkı sağlama potansiyeli olan 1919 seçiminde Müdafaa-i Hukuk listelerinden Meclis-i Mebusan’a giren İttihatçıların büyük kısmı, İstanbul’un işgalini müteakip Mayıs 1919’da Malta’ya sürülmüşlerdir.¹⁴⁸

Anadolu halkının yurtseverlik duygularıyla işgalcilere karşı koyma girişimi, ilk aşamada İT örgütünün alt yapısına dayanan yerel örgütlenmelerle başlamıştır. Şimdi ise Milletçe var olma mücadelesi verebilmek ve söz konusu örgütlenmeleri birleştirerek eşgüdümü ve dayanışmayı sağlamak amacıyla, ortak hareket edebilme yeteneğini oluşturacak teşkilatlanmaya¹⁴⁹ ve hareketi tek bir hedefe kilitleyerek mücadeleyi omuzlayacak, saygın, başarılı bir komutana ihtiyaç vardı. Zira bu aşamada mücadele, sadece işgal kuvvetlerine karşı değil, işgalcilerin ülke içindeki işbirlikçileri ve yandaşlarına karşı mücadeleyi de içeriyordu. İşte bu maksadın gerçekleşmesi için halkın desteğini alarak ve örgütlenmeyi tüm yurda yayarak ulusça gayret birliği oluşturulması Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918’de Suriye cephesinden İstanbul’a döndüğünde ülkenin kurtuluşu için üç seçenek üzerinde konuşulduğunu gözlemlemiştir. Bunlar; İngiltere’nin koruyuculuğu, Amerika’nın güdümü ve bölgesel kurtuluş yolları ile ilgiliydi.¹⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta; Osmanlı Devleti’nin temellerinin çöktüğünü, ömrünün tükendiğini, Osmanlı ülkesinin parçalandığını, ortada bir avuç Türk’ün barındığı bir Ata Yurdu kaldığını, onun da paylaşılmaya çalışıldığını, bu durum karşısında kurtuluş reçetesinin “*Ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak*” olduğunu söylüyordu.¹⁵¹

146 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, cilt 1, (Ankara: TTK Yayınları, 1973), 68; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı*. 170.

147 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da 1919-1921*, (Ankara: Kent Basımevi, 1981), 38; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, (Ankara: TTK Yayınları, 1970), 64.

148 Malta Sürgünleri: Mart 1919-Ekim 1920 yıllarında İstanbul’un işgali sonrasında, işgal kuvvetlerince, işgale karşı direnişçileri devre dışı bırakmak amacıyla, 145 Türk Devleti adamı, asker, idareci, aydın Malta’ya sürüldü. Seçilen isimler, işgale karşı direnişi örgütlenme potansiyeli olan (İttihatçı) kişilerdi. Malta sürgünleri; Mayıs, Eylül ve Kasım 1921 tarihlerindeki kurtulma/fırar/karşılıklı değişim ile sona ermiştir. (Bkz. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 423-513; Selma Yel, “Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi,” *Askeri Tarih Bülteni*, 18, 35 (Ağustos 1993): 225.)

149 Bayram Sakallı, *Millî Mücadele’nin Sosyal Tarihi*, (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 85.

150 Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981), 9.

151 Atatürk, 9.

Bu vizyon doğrultusunda, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde milli ihtilal¹⁵² başlamıştır. Erzurum ve Sivas Kongreleriyle ulusal bağımsızlık ve egemenlik hedefi ile ulusal siyasi birliğin ilk temelleri atılmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ye giden yolda siyasi ve hukuki düzenlemeleri içeren yol haritası belirlenmiştir.

Türk Devrimi'nin ilk aşamasını teşkil eden TBMM, son Osmanlı Meclisi'ndeki bir kısım İttihatçı milletvekilleriyle 1920 Nisan'ında yapılan seçimle gelen milletvekillerinden oluşmuştur.¹⁵³ TBMM içerisinde çok sayıda İttihatçı mebus vardı. Meclisteki ittihatçı sayısının Ardahan Mebusu Hilmi Bey tarafından kırk¹⁵⁴, Tevfik Çavdar'a göre seksen¹⁵⁵ olduğu belirtilmektedir.

4. Mustafa Kemal Paşa ve İttihatçılık

Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa ile lider kadrosunun büyük kısmı eski İttihatçılardır.¹⁵⁶ O dönem, Osmanlı Devleti dâhilinde daha yaygın bir teşkilat olan İTC'ye arkadaşları katıldığı için, Mustafa Kemal Paşa da 29 Ekim 1907'de kaydolmuştur.¹⁵⁷ İTC'nin gizli örgütlenme döneminde Kolağası rütbesindeyken katıldığı İT'nin ikinci kongresinde (Eylül 1909), askerlerin politikadan uzak kalma konusu başta olmak üzere İT'nin bazı politika ve yöntemlerine ilişkin asker liderlerini eleştirmiştir. Bu düşünce ve davranışları ile İTC yönetiminin anlayışına ters düşmesi nedeniyle cemiyetten uzak tutulmaya çalışılmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa, cemiyetten ayrılmamıştır.¹⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin başına geçip hem Babiali ve Saraya hem işgalci güçlere karşı uyguladığı akılcı politikalarla ulusal siyasi birliğin ilk temellerini atarken, milli hareketin karşılık bulduğunu gören İTC'nin eski liderleri, milli hareketin kontrolünü ve liderliğini ele geçirmek amacıyla siyasal entrikalarla Mustafa Kemal Paşa'yı saf dışı bırakmaya çalışmışlardır.¹⁵⁹

Erzurum ve Sivas Kongreleri döneminde Heyeti Temsiliye'nin siyasi liderliğini tehdit eden İttihatçıları çok yönlü problem çözme becerisi ile bertaraf eden Mustafa Kemal Paşa, esas zor günlerini 1920-1921 yıllarında yaşamıştır.¹⁶⁰ Batı'dan gelen Yunan

152 Aybars, *Türkiye Cumhuriyet*, 1.

153 Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 123; Tarih Zafer Tunaya, "İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk," *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* (1981): 114; Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, (Ankara: TTK Yayınları, 2004), 228.

154 Sami Sabit Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, (İstanbul: Arma Yayınları, 2002), 32.

155 Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 124.

156 Zeki Çevik, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İttihatçıların Tasfiyesi," *Yeni Türkiye Dergisi* 8, 44 (Mart-Nisan 2002): 496-509.

157 Kazım Nami Duru, *İttihad ve Terakki Hatıralarım*, (İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957), 13. (Kazım Karabekir, "İttihat ve Terakki Cemiyeti" kitabında, Mustafa Kemal Paşa'nın İTC'ye Şubat 1908'de 322 numaralı üye olarak kaydolduğunu belirtmektedir. Bkz. Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki*, 106.)

158 M.Münir Aktepe, "Atatürk'ün Sofya Ataşeliğine Kadar İTC ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge," *Belleten* 38, 150 (1974): 263-294; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk-İttihat ve Terakki," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 5, 15 (1989): 613-624; Çevik, "Cumhuriyetin İlk," 496-509.

159 Zürcher, *Millî Mücadelede*, 59.

160 Çevik, "Cumhuriyetin İlk," 496-509.

tehdidi ile birlikte içerideki muhalefetle uğraşırken, orduda halen itibarı kaybolmamış Enver Paşa ve yandaşlarıyla da mücadele etmiştir.¹⁶¹

Mustafa Kemal Paşa’nın önderliği konusunda iki ayrı grup olan İttihatçıların bir kısmı Mustafa Kemal Paşa ile kader birliği içindeyken, diğerleri Mustafa Kemal Paşa’ya karşı idiler. Karşı olan grupta da iki ayrı görüş mevcuttu. Karşı olan grubun bir kısmı ülke kurtuluncaya kadar Mustafa Kemal Paşa’yı desteklemek ve sonra ilk fırsatta onu düşürüp yönetime hâkim olmak istiyordu. Diğer kısım ise Enver Paşa’nın Anadolu’ya gelerek işin başına geçmesi için gizlice çalışıyordu.¹⁶² 13’üncü Fırka Kumandanı ve Kars Mutasarrıf Vekili Sami Sabit Paşa’nın aktardığına göre, Ardahan Mebusu Hilmi Bey “Azizim biz Büyük Millet Meclisi’nde birleşmiş ve dayanışan kırk İttihatçıyız; istediğimiz anda Mustafa Kemal’i alaşağı eder; Enver’i onun yerine geçirebiliriz, bunu yapmak için ise zamanı henüz uygun görmüyoruz” demiştir.¹⁶³

Bu mücadele içinde Mustafa Kemal Paşa, TBMM’de kendisine bağlı güvenilir mebuslardan oluşan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu’nu 10 Mayıs 1921’de kurmuştur.¹⁶⁴ Bu gruba dâhil olmayanlar ile Mustafa Kemal Paşa muhalifleri tarafından ise Temmuz 1922’de ikinci grup kurulmuş¹⁶⁵ ve böylece Meclis’te iki farklı grup oluşmuştur. Bu muhalefet Birinci Meclis 15 Nisan 1923’te kapanana dek devam etmiştir.¹⁶⁶

Söz konusu muhalefetin; Talat Paşa’nın ölümünden (Mart 1921) ve özellikle 1922 yılının mayıs ayından itibaren gerek Malta’dan sürgünden dönen gerekse Mütareke’yi müteakip Avrupa’ya kaçan İttihatçıların Anadolu’ya dönüşlerinden sonra oluştuğunu değerlendirmek uygun olur.¹⁶⁷

Meclis’teki bu muhalefetten ilham alarak Karakol Cemiyeti kurucularından ve sürgünden dönen Kara Kemal liderliğinde toplanan 1923’teki kongrelerinde, İTF’yi rol kapmaya yönelik yeniden canlandırılma çalışmaları¹⁶⁸ yapılması üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın müdahalesiyle İttihatçılar, Müdafaa-i Hukuk Grubu listelerinden İkinci Meclis (Temmuz 1923) seçimlerine girip milletvekili seçilmişlerdir. Bu seçimlerde Müdafaa-i Hukuk Grubu seçimlerden büyük bir zaferle çıkmıştır.¹⁶⁹

“Ulusal gücü etken ve ulusal buyrumu egemen kılmak temel ilkedir.”¹⁷⁰ esasına dayanan bir egemenlik anlayışıyla hareket eden Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde,

161 Millî mücadelenin başarısından faydalanarak Anadolu’ya gelip millî mücadele liderliğini ele geçirmeye çalışan Enver Paşa’nın Batum’da taraftarları ile Anadolu’da inisiyatif alma çabaları, Sakarya Savaşı zaferi ile Eylül 1922’de son bulmuştur. (Bkz. Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları, İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, (İzmit: Arma Yayınları, 1949.)

162 Selek, *Anadolu İhtilali*, 575; Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti*, 305-306.

163 Karaman, *İstiklal Mücadelesi*, 32.

164 Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 91.

165 Demirel, 229-233.

166 Çevik, “Cumhuriyetin İlk,” 496-509.

167 Esmâ Torun Çelik, “Mondros Mütarekesi’nden II. TBMM Seçimlerine İttihat ve Terakki Fırkası’nı Canlandırma Teşebbüsleri ve İttihatçılık Tartışmaları,” *Tarih ve Günce Dergisi* 12 (2023/Kış): 203-267.

168 Çelik, 203-267.

169 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1930)*, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1978), 164-165.

170 Atatürk, *Söylev*, 47.

sivil ve askeri kesimin oluşturduğu toplumun geniş bir kesimini kapsayan Millî Müdafaa-i Hukuk Grubu, Millî Mücadele döneminde olduğu gibi farklı kesimlerle uzlaşmacı tutumunu, Türkiye'nin yeni siyasal organizasyon sürecinde de sürdürmüş ve zamanı geldiğinde sonuç odaklı hareket etmiştir.¹⁷¹

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, bir yandan yurtseverliğinden şüphe duymadığı İttihatçı kadro ve teşekküllerden istifadeye çalışmış, bir yandan da milli hareketin ittihatçı damgası yemesinden özenle kaçınmıştır.¹⁷² Ayrıca süreç içerisinde İttihatçılara karşı ihtiyatlı ve dikkatli davranarak onları kontrol altında tutmaya çalışmış; milli hareketin liderliği noktasında da onlarla kimi zaman açık, kimi zaman gizli bir liderlik mücadelesi vermiştir.¹⁷³

Genç Cumhuriyet kadrolarının oluşturulmasına yönelik Malta sürgünlerinin kurtarılması ve yurda getirilmesi girişimi, TBMM nezdinde İttihatçılara verilen değeri vurgulamaktadır. Bu kapsamda ayrıca Ankara Hükümeti tarafından 27 Haziran 1921'de sürgünlere maaş bağlama kararı alınması ve buna karşı verilen Meclis Önerge'sine Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği cevap¹⁷⁴ İttihatçılara sahip çıkması bakımından önemlidir.

İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin gizli organizatörü Rahip Frew'in İT'yi suçlamalarına karşılık, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı "*Ben İttihat ve Terakki'nin mümessili değilim! Fakat müsaadenizle söylemeliyim ki İttihat ve Terakki vatanperver bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum. Cemiyet hiçbir vakit sizin bu tezyiflerinize hak verecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir, ama vatanseverliği münakaşaların üstündedir.*"¹⁷⁵ olmuştur.

5. Cumhuriyet Döneminde İttihatçılar (1922-1926)

Müdafaa-i Hukuk Grubundaki İttihatçıların farklı düşünsel hareketlerine rağmen Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa'nın uzlaşmacı tavrı ile TBMM'ye dayanarak mücadeleyi yürüten Müdafaa-i Hukuk Grubunun¹⁷⁶ başarısı ile sonuçlanmıştır. Artık Türk

171 Sabri Sürgevil, "İttihat ve Terakki'den Millî Mücadele'ye," *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* 1, 2 (1992): 329-338.

172 Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 1968), 398.

173 Müezzinoğlu, "Millî Mücadele," 2913-2933.

174 "*Vatana ve amal-i millete merbut ve hizmetleri müşahede edilen zevata her nerede olursa olsun onların vazife-i vakitlerini hatırladıkları gibi hükümet-i milliye'nin de bu hatıra-i mukaddese ashabını düşünmesi bir vazife-i mühimmedir. Ve istihdaf edilen bu gayeye mebnidir ki mebusan-ı kiramdan bazı zevat men'i yed-i ihtiyarlarında olmayan esbab-ı mücbire ve mania dolayısıyla bir müddet buraya gelmeye muvaffak olmadıkları halde muhassasatı tediyeye olunmuştur. Ve bu cümleden olarak vatana merbut amal-i milliyyeye hizmetleri sebebiyle İngilizler tarafından tevkif olunarak bilahare de fiilen ve kaalen ve kalmen hizmet-i vataniyeden mahrum bırakılmak emeliyle Malta'ya gönderdikleri zevata hiç olmazsa efrad-ı atlelerinin emr-i maişetlerinde bir yardım olmak üzere bunlar meyanında ma'zûlîn ve mütekaidin olanların maaşlarının İstanbul tarihi kat'larından itibaren buraca tediyesi...*". (Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya No: 1446, Fon Kodu.30.10.00, Yer No: 143.25. 6, Belge Tarihi: 1.1.1922.)

175 Falih Rıfık Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, (İstanbul: Sel Yayınları, 1955), 99.

176 Müdafaa-i Hukuk Grubu: Selek'e göre, Müdafaa-i Hukukçular büyük ölçüde ittihatçıydılar. (Bkz: Selek, *Anadolu İhtilali*, 94) Sami Sabit Karaman da TBMM içerisinde de çok sayıda ittihatçı olduğunun altını çizmektedir. (Bkz: Karaman, *İstiklal Mücadelesi*, 32).

Devrimi’nin temelini oluşturacak milli devletin teşkiline yönelik üstyapı kurumlarının inşasına, saltanat ve hilafetin kaldırılmasına, eğitim, hukuk ve kültür devrimlerine sıra gelmiştir. Ancak Türk Devrimi’nin gerçekleşmesi için atılacak adımlar konusunda, Millî Mücadele’nin bazı önde gelen komutanlarının itiraz etmeleri, her fırsatta ayak sürümleri, eskiye dönüş arzuları, Mustafa Kemal Paşa ile aralarında düşünsel farklılıklar meydana gelmesine,¹⁷⁷ bu da siyasi üstünlük alma mücadelesine neden olmuştur.

Cumhuriyet’in ilanından sonra İttihatçıları iki olayın içinde görüyoruz. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu ve Mustafa Kemal Paşa’ya karşı yapılan İzmir Suikastı girişimidir.¹⁷⁸

Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra gerçekleştirilen devrim hareketleri, geleneksel yapıyı koruma anlayışındaki muhalif grubu bir araya getirmekteydi.¹⁷⁹ Bunun yanı sıra Millî Mücadele’nin başından beri içinde olan eski liderler, temel siyasi kararların alınmasında kendi görüşlerinin alınmadığı ve dışlandıkları hissiyle, meclis içerisinde güçlü bir muhalif yapının belirmesine sebep oldular.¹⁸⁰ Böylece bu muhalif kesim, başta eski İttihatçılar olmak üzere bir araya gelerek Kazım Karabekir liderliğinde 17 Kasım 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)’ni kurdular.¹⁸¹ Meclis içerisinde iki partinin varlığı ile birbirine zıt fikirler ortamı doğal olarak gerginleştiriyordu.

Bu dönemde, Milletler Cemiyeti Musul sorunu ile ilgili bölgede inceleme yaparak raporunu hazırlamak üzereyken; Şubat 1925’de doğu illerinde Şeyh Sait ayaklanması ortaya çıkmıştır.¹⁸² Ayaklanmanın Mart ayında güney doğu bölgesinde yayılması, Cumhuriyet rejimine karşı önemli bir varoluşsal tehdit oluşturduğundan, güvenlikleştirme sürecinde hükümete büyük yetkiler veren ‘Takriri Sükûn Kanunu’ Meclis tarafından süratle onaylanarak İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.¹⁸³ Bu Kanuna göre, “*Memleketin asayişini ve emniyetini ihlale yönelik her türlü teşkilat, tahrikât, teşebbüsât ve neşriyat Cumhurbaşkanının emriyle men edilebilir.*”¹⁸⁴ idi. 27 Nisan’da Şeyh Sait’in yakalanması ile birlikte ayaklanma sona erdirildi. TCF ise ayaklanmayı desteklediği ve dini kullandığı gerekçesiyle 3 Haziran’da İstiklal Mahkemelerinin aldığı bir karar ile¹⁸⁵ 5 Haziran 1926’da¹⁸⁶ kapatıldı.

177 Doğan Avcioğlu, *Türkiye’nin Düzeni I*, (İstanbul: Tekin Yayınları, 1976) 315-324.

178 Semih Yalçın, “Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı,” *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları*, (29 Eylül 2017): 245-262.

179 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017), 71.

180 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015), 68.

181 Zürcher, *Millî Mücadelede*, 251.

182 Bilal N.Şimşir, *Kürtçülük (1787-1923)*, (İstanbul: Bilgi Yayınları, 2007), 95; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları cilt 1 (1920-1945)*, (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 313.

183 Ali Şahin İşleyen, *Atatürk Dönemi Türkiye’inde Tehdit Algılamaları Güvenlik (Leştirme) Dışlaştırma Çerçevesinden Üç Olay*, (Ankara: Barış Kitap, 2023), 258.

184 Vahdettin Engin, *Hesaplaşma*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011), 27.

185 Yavan, “İttihatçılar ve,” 97-116.

186 Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 248.

TCF'nin kapatılması, İT'nin meşruti yönetimden Cumhuriyet'e miras bıraktığı otoriter yönetim geleneğinden gelen İttihatçılar arasında ihtilal düşüncelerinin canlanmasına neden olmuştur. Öyle ki bu düşünce TBMM'deki muhalif İttihatçıları Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenleme fikrine kadar götürmüştür.

1926 yılı İzmir Suikastı, İttihatçıların 1902 Birinci Jön Türk Kongresi itibariyle uygulamaya koyduğu iktidarı ele geçirmeye yönelik şiddet politikasına ilişkin ihtilalci düşüncenin eyleme dökülmüş halidir.¹⁸⁷ Türk Devrimi'nin mimarı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen bu suikast girişimine ilişkin 18 Haziran 1926'da başlayan sorgulamaların ilk duruşması 26 Haziran 1926'da¹⁸⁸ görülmüş ve dava 26 Ağustos 1926'da¹⁸⁹ İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemelerinin aldığı karar ile tamamlanmıştır.

1926 davalarının “*siyasal bir temizlik hareketi*” niteliği taşıdığını söyleyen Eric Jan Zürcher, davanın doğrudan İttihatçılara karşı temizlik hareketi olmadığını, büyük ölçüde eski İttihatçılardan oluşan üç ayrı gruba yönelik olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹⁰ Tarık Zafer Tunaya ise söz konusu davanın; TBMM içinde, İkinci Grupla İttihatçılar arasındaki başlayan daha sonra TCF'ye eklenen ve İzmir Suikastı'ne varan ilişki çerçevesinde, İT'nin yanlış ve zararlı yöntemlerinin yargılanması şeklinde cereyan ettiğini ve bahse konu olan ilişkinin 1926 yılında noktalandığını; böylece Meşrutiyet'in en büyük siyasal kuvvetinin Cumhuriyet rejimi içinde kati olarak tasfiye edilmiş olduğunu ifade etmektedir.¹⁹¹

187 Yavan, “İttihatçılar ve,” 97-116.

188 Zürcher, *Milli Mücadelede*, 267.

189 Yavan, “İttihatçılar ve,” 97-116.

190 Zürcher, *Milli Mücadelede*, 282-285. (Söz konusu gruplar şunlardır: 1.Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; 2.İstanbul'da 1923'teki 'kongrelerinde partilerini canlandırdıkları düşünülen İttihat ve Terakki liderleri; 3. Enver Paşa'nın 1921'de Anadolu'ya dönmesi için çaba harcayan İttihatçılar.)

191 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, cilt 3, 596-597.

Sonuç

Halk tabanlı değil, bir liderler hareketi olan İttihatçılık hareketi, Meşrutiyet’in ilanına ön ayak olarak çağdaşlık yolunda millî egemenliğe geçişin ilk adımının atılmasını sağlamıştır. Devamında yurdun temel sorunlarına çözüm getirecek bir programa sahip olmaması nedeniyle, ilk başta iktidardan uzak durup ülkeyi yönetmekten çekinmişler; 1913’ten itibaren fırkalaşarak ihtilalci ruh ile iktidarı ele geçirmişlerdir.

İktidar döneminde Osmanlı Devleti’nin çöküşünü durduracak devrimci ve milliyetçi köklü değişiklikler yerine, daha çok ya dış devletlerin baskısı ya da bürokratların isteğiyle gerçekleştirilen reformlar, halk arasında destek bulmamıştır.

Meşrutiyetçilerden Cumhuriyetçilere, reformistlerden darbecilere, âdemimerkeziyetçilerden üniter devletçilere, tüm fikirleri içinde barındıran İttihatçılar; önce Kuvayı Milliye, devamında Müdafaa-i Hukuk döneminde, güçleri ve görüş ufukları oranında yer almışlar ve değişik platformlarda kendilerine göre faaliyet göstermişlerdir.

İttihatçılar; Millî Mücadele dönemi öncesi, işgallere karşı seferber olan halkın örgütlenmesini sağlayarak Anadolu’da millî direniş hareketinin ilk tohumlarını atmışlardır. Milliyetçi ve memleketçi bakış açısı ile Millî Mücadele safhasında da yeraltı faaliyetleri ile bu mücadelenin gelişimine katkı sağlamışlardır. Bununla birlikte “Millî İktisat” politikaları ile devletin üniter bir yapıya yönelişini temin ederek Cumhuriyet’in alt yapısını oluşturmuşlardır.

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e giden yolda İttihatçıların rolü yadsınamaz; ancak bu rol belirleyici bir özellik taşımamaktadır. Millet olma serüveni olan Türk Devrimi’nin yaratılmasında yaşamsal rol Kemalist harekete aittir. Tekçi bakış açısıyla sınırlı kalan ihtilalci İttihatçı bakış açısı, çok yönlü devrimci bakış açısı olan Kemalist bakış açısına ayak uyduramaması nedeniyle, 1926 yılı itibarıyla tasfiye edilmiştir.

Kaynakça

1. Araştırma Eserler

- Atatürk, Mustafa Kemal. *Söylev*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
- Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.
- Ahmad, Feroz. *Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2015.
- Akal, Emel. *Millî Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*. İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2002.
- Akmeşe Handan Nezir. *The Birth of Modern Turkey*. Londra: IB Tauris, 2005.
- Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, cilt 1. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1998.
- Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: İmge Kitabevi, 2006.
- Akşin, Sina. *31 Mart Olayı*. Ankara: İmge Kitabevi, 2015.
- Akşin, Sina. *Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, cilt 1. İstanbul: Yenigün Yayınları, 1997.
- Akşin, Sina. *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1980.
- Aktolga, Münir R. *İttihatçılık Nedir?* Ankara: Alter Yayınları, 2024.
- Arslan, Emir Şekip. *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*. çeviren Aziz Akpınarlı. Samsun: İl Matbaası, 1948.
- Arif Bey, Mehmet. *Anadolu İnkılabı, Millî Mücadele Anıları (1919-1923)*. Haz. Bülent Demirbaş. İstanbul: Arba Yayınları, 1992.
- Atay, Falih Rıfki. *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*. İstanbul: Sel Yayınları, 1955.
- Atay, Falih Rıfki. *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 1968.
- Avcıoğlu, Doğan. *31 Mart'ta Yabancı Parmağı*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni I*. İstanbul: Tekin Yayınları, 1976.
- Aybars, Ergün. *Türkiye Cumhuriyet Tarihi I*. İzmir: DEÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1998.
- Bayar, Celal. *Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*, cilt 1. İstanbul: Sabah Yayınları, 1997.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik. *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*. Ankara: Kent Basımevi, 1981.

- Birinci, Ali. *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Millî Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları, 2000.
- Çavdar, Tevfik. *İttihat ve Terakki*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Çukurova, Bülent. *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yer Altı Çalışmaları*. Ankara: Ardıç Yayınları, 1994.
- Demirel, Ahmet. *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Duru, Kazım Nami. *İttihad ve Terakki Hatıralarım*. İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957.
- Engin, Vahdettin. *Hesaplaşma*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.
- Erdinç, Erol Şadi. *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları*, cilt 1. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018.
- Ergun, Ferdan. *II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Ertürk, Hüsamettin. *İki Devrin Perde Arkası*. Haz. Samih Nafiz Tansu. İstanbul: Sebil Yayınları, 1996.
- Goloğlu, Mahmut. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-1 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- İnalcık, Halil. *Millî Mücadele Tarihi (1908-1923)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2022.
- İşleyen, Ali Şahin. *Atatürk Dönemi Türkiye’inde Tehdit Algulamaları Güvenlik (Leştirme) Dışlaştırma Çerçevesinden Üç Olay*. Ankara: Barış Kitap, 2023.
- Jaeschke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*. çeviren Cemal Köprülü. Ankara, TTK Yayınları, 1991.
- Jaeschke, Gotthard. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*. Ankara: TTK Yayınları, 1970.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimiz*, cilt 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Karabekir, Kazım. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- Karaca, Taha Niyazi. *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*. Ankara: TTK Yayınları, 2004.
- Karaman, Sami Sabit. *Trabzon ve Kars Hatıraları, İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*. İzmit: Arma Yayınları, 1949.
- Karaman, Sami Sabit. *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*. İstanbul: Arma Yayınları, 2002.

- Karay, Refik Halid. *Minelbabilelmihrab*. İstanbul: İnkılâb Kitabevi, 1992.
- Karpat, Kemal. *Studies on Ottoman Social and Political History*. Boston: Brill, 2002.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Kieser, Hans-Lukas. *Talat Paşa: İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı*. çeviren Ayten Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.
- Landau, Jacob M. *Panturkism in Turkey. A Study in Irredentism*. London: 1981.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. çeviren Metin Kıratlı. Ankara: TTK Yayınları, 1993.
- Mardin, Şerif. *The Genesis of Young Ottoman Thought, A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. Princeton: N.J. Princeton Universty Press, 1962.
- Pehlivanlı, Hamit. *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askeri Polis Teşkilatı*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Petrosyan, Yuriy Aşatoviç. *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*. çeviren Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu. İstanbul: Bilgi Yayınları, 1974.
- Ramsour, Ernest Edmondson. *Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilali'nin Hazırlık Dönemi*. çeviren Hacasan Yüncü. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2009.
- Rıfat, Mevlânzâde. *Türkiye İnkılâbının İç Yüzü*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Rıza, Ahmed. *Anılar*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 2001.
- Sakallı, Bayram. *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Burçak Yayınları, 1968.
- Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, cilt 1. Ankara: TTK Yayınları, 1973.
- Sorgun Taylan, *İttihat ve Terakki Devlet Kavgası*. İstanbul: Beyaz Balina Yayınları 2001.
- Soysal, İsmail. *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, cilt 1, (1920-1945). Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Şakir, Ziya. *İttihat ve Terakki-II Nasıl Yaşadı*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014.
- Şimşir, Bilal N. *Kürtçülük (1787-1923)*. İstanbul: Bilgi Yayınları, 2007.
- Şimşir, Bilal N. *Malta Sürgünleri*. İstanbul: Bilgi Yayınları, 2009.
- Tanör, Bülent. *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Yenigün Yayınları, 1998.
- Tansu, Samih Nafiz. *İki Devrin Perde Arkası*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2011.

- Tekeli İlhan ve Selim İlkin. *Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal’in Mektuplaşmaları*. Ankara: TTK Basımevi, 1980.
- Tekir, Süleyman. *İttihatçılık Doğuş*. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.
- Tekir, Süleyman. *İttihatçılık İktidar*. İstanbul: Kronik Kitap, 2024.
- Temo, İbrahim. *İttihat ve Terakki Anılarım*. İstanbul: Alfa Basım Yayınları, 2013.
- Tevetoğlu, Fethi. *Millî Mücadele Yıllarında Kuruluşlar*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Toprak, Zafer. *Türkiye’de Millî İktisat (1908-1918)*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019.
- Topuz, Hıfzı. *100 Soruda Basın Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1973.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasi Partiler (1859–1952)*. İstanbul: Arba Yayınları, 1952.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasi Partiler cilt 1 (II. Meşrutiyet Dönemi)*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasi Partiler cilt 2 (Mütareke Dönemi)*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1999.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasi Partiler cilt 3 (İttihat ve Terakki)*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1930)*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1978.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*, cilt 1. Ankara: Bilgi Yayınları, 1991.
- Vardar, Galip. *İttihad ve Terakki İçinde Dönerler*. Haz. Samih Nafiz Tansu. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003.
- Yalçın, Edip Semih. *Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı, Türkler cilt 13*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Zürcher, Erik Jan. *Bir Ulusun İnşası*. çeviren Lütfi Yalçın. Ankara: Akılçelen Kitapları, 2015.
- Zürcher, Eric Jan. *Millî Mücadele’de İttihatçılık*. çeviren Nüzhet Salihoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

2. Makaleler

- Aktepe, Münir. “Atatürk’ün Sofya Ataşeliğine Kadar İTC ile Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge.” *Bellekten* 38, 150 (1974): 263-294.
- Arslan, Bahar. “Mütareke Döneminde İttihatçılık: İzmir’de Teceddüt Fırkası (11 Kasım 1918-5 Mayıs 1919).” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 20, 40 (2020-Bahar): 351-375.

- Bal, Mehmet Akif. "Milli Mücadelenin Gizli Teşkilatı: Karakol Cemiyeti (1918-1920)." *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 130, 256 (2022): 103-148.
- Baykal, Hülya. "Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasındaki Yazışmaları." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14 (Mart 1989): 439.
- Bingöl, Abdülhakim. "İttihat ve Terakki Cemiyeti, Faaliyetleri Üzerine Türkiye'de Yazılmış Tezler Bibliyografyası." *Tarih ve Tarihçi* 3,1 (Haziran 2024): 1-12.
- Çelik, Esmâ Torun. "Mondros Mütarekesi'nden II. TBMM Seçimlerine İttihat ve Terakki Fırkası'nı Canlandırma Teşebbüsleri ve İttihatçılık Tartışmaları." *Tarih ve Günce Dergisi* 12 (2023/Kış): 203-267.
- Çevik, Zeki. "Cumhuriyetin İlk Yıllarında İttihatçıların Tasfiyesi." *Yeni Türkiye Dergisi* 8, 44 (Mart-Nisan 2002): 496-509.
- Çukurova, Bülent. "Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1,5 (Mart 1986): 519-526.
- Er, Alev. "Milli Mücadelede Siyasi Kuruluşları." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4:1123. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Giray, Muharrem. "İstanbul'un İşgalinde Gizli Bir Teşkilat, Karakol Cemiyeti." *Yakın Tarihimiz* 3,36 (1962):345.
- Günay, Nejla. "İttihatçıların Türkleştirme Siyasetiyle İlgili İddialar ve Tarih Yazımındaki Çelişkiler." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 30, 88 (Mart 2014): 115-158.
- İlgaz, Hasene. "Karakol Cemiyeti." *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* 17, 1 (Ocak 1981): 11.
- Kaan, Oğuz. "Türk Siyasi Tarihi'nde Jön Türk Kongreleri." *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi* 3,4 (2019): 1-19.
- Koçal, Vedat. "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Otoriter Yönetim Geleneğinin Sosyo-Ekonomik Kökleri: İttihatçılığın Sosyo-Ekonomik Temelleri Üstüne Bir Çözümleme Denemesi." *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi* 6,2 (2013): 244-258.
- Müezzinoğlu, Ersin. "Millî Mücadele Döneminde İttihatçılar Üzerine Bir Değerlendirme." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5, 8 (2016): 2913-2933.
- Müezzinoğlu, Ersin. "Savaş Kabinelerinin Sorgulanmalarına Göre Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına Girişi." *History Studies* 7,1 (Mart 2015): 121-138.
- Örs, Orhan. "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 51(Bahar 2013): 679-716.
- Sertoğlu, Mithat. "Tarihimizde İlk Milli Kongre." *BTTD* (Eylül 1969): 8.
- Sonyel, Salahi R. "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Mili Mukavemet." *Türk Kültürü* 7, 85 (Kasım 1969):

- Sürgevil, Sabri. “İttihat ve Terakki’den Millî Mücadele’ye.” *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi* 1, 2 (1992): 329-338.
- Tevetoğlu, Fethi. “Atatürk-İttihat ve Terakki.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 5, 15 (1989): 613-624.
- Tunaya, Tarık Zafer. “İkinci Meşrutiyet Rejimi ve Atatürk.” *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* (1981): 114.
- Turan, Şerafettin. “Kuruluş Savaşında Kongreler.” *Cumhuriyet’in 50. Yıldönümü Semineri*. Ankara: TTK Basımevi, 1975.
- Uzun, Hakan. “Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi.” *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6,2 (2005): 145-162.
- Worringer, Renee. “‘Avrupa’nın Hasta Adamı’ mı, yoksa ‘Yakın Doğunun Japonyası’ mı?: Hamidiye ve Jön Türk Dönemlerinde Osmanlı Modernitesinin İnşası.” *Uluslararası Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 36, 2 (Mayıs 2004): 207-230.
- Yalçın, Semih. “Mustafa Kemal Paşa’nın İttihatçılığı.” *Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları* (29 Eylül 2017): 245-262.
- Yavan, Mehmet Kürşad. “İttihatçılar ve İzmir Suikastı.” *Türk Dünyası Araştırmaları* 118, 232 (Ocak-Şubat 2018): 97-116.
- Yel, Selma. “Malta Sürgünlerinin Mübadele Edilmesi.” *Askeri Tarih Bülteni* 18, 35 (Ağustos 1993): 225.

3. Tezler

- Akal, Emel. “Millî Mücadele’nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm.” Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2001.
- Demirbaş, Osman. “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele.” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999.
- Kocaoğlu, Bünyamin. “İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması.” Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2003.
- Mehmetefendioğlu, Ahmet. “İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki.” Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1996.
- Müezzinoğlu, Ersin. “Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey.” Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012.

Extended Abstract

This study aims to examine the Unionist movement, which left its mark on Turkish history during the national struggle process leading to the new Republic of Turkey, which was established with the philosophy of national sovereignty and full independence from the collapse of the Ottoman Empire, and to reveal its contribution to the national struggle process.

In the environment that emerged in the 19th century, the Young Turk movement, which was the successor of the New Ottomans and took the first step in the transition from monarchy to constitutional government following the reform practices initiated to regain the former power of the Ottoman Empire, continued as the Unionist movement with the establishment of the Ottoman Union Society in 1889. The National Struggle process was initiated during the Armistice period that began with the defeat of the Ottoman Empire at the end of World War I and transformed into the Turkish Revolution that continued under the leadership of Mustafa Kemal Pasha.

One of the most critical and important periods of Ottoman history is the Union and Progress Society/Party period of 1908-1918. The emergence of new States along with the social and political developments in the Balkans and the Middle East, the collapse resulting from the Trablusgarp, Balkan and World War I and the dissolution of the Ottoman Empire... All of these occurred during the period when the Union and Progress was politically active.

With the wrong Policies of the Union and Progress Party, the Ottoman Empire entered World War I. The Unionists began to lose blood with this war. As a result of the defeats on the Ottoman fronts at the end of the war, the Armistice of Mudras was signed on October 30, 1918. This agreement was a death sentence for the Ottoman Empire. In its last congress on November 1-4, 1918, the Union and Progress Party decided to resign its current administrators and continue its Political life under the name of the Renewal Party with its new program. In the meantime, while the congress was continuing; Unionist leaders Talat, Enver, Cemal Pashas and Azmi, Bedri, Doctor Nazım, Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi Beys, who did not see the possibility of staying in the country, left the country on the night of November 1/2, 1918. These leaders who left the country entered a different struggle outside.

With the Armistice of Mudras, while the Allied Powers occupied Anatolia, a national resistance movement began in Anatolia. During this period, the Unionists continued their political activities within the scope of the resistance movements with the Renewal Party and the National Congress Society, and their underground activities with the Karakol Society. The Karakol Society made important contribution to the National Struggle by transporting weapons, ammunition and personnel from İstanbul to Anatolia, as well as intelligence activities.

The Anatolian people's attempt to resist the invaders began with local organizations based on the organizational infrastructure of the Committee of Union and

Progress. Later, this organization was realized under the leadership of Mustafa Kemal Pasha to cover all of Anatolia.

The National Struggle began under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, who landed in Samsun on May 19, 1919. The Erzurum and Sivas Congresses laid the first foundations of national independence and sovereignty with the goal of national Political unity, and a road map including political and legal regulations was determined on the way to the Grand National Assembly of Turkey (TBMM) opened in Ankara. The TBMM, which constituted the first stage of the Turkish Revolution, was composed of some Unionist deputies from the last Ottoman Assembly and deputies elected in April 1920.

The National Struggle, despite the different ideological movements of some Unionists, was successfully concluded with the conciliatory attitude of Mustafa Kemal Pasha. It was time to build the superstructure institutions for the establishment of the national state that would form the basis of the Turkish Revolution and the revolutions in education, law and culture. However, the objections of some commanders of the National Struggle regarding the steps to be taken for the realization of the Turkish Revolution and their desire to return to the past led to a struggle to gain Political superiority against Mustafa Kemal Pasha. In this context, we see the Unionists in two events after the declaration of the Republic. These are the establishment of the Progressive Republic Company and the İzmir Assassination attempt against Mustafa Kemal Pasha.

The Unionists movement, which was not people-based movement but a movement of leaders, pioneered the declaration of constitutionalism and ensured that the first step towards national sovereignty was taken on the path to modernity. Since they did not have a program that would solve the country’s fundamental problems, they initially stayed away from power and hesitated to govern the country. They became a party and seized power with a revolutionary spirit starting in 1913. During their time in power, instead of radical revolutionary and nationalist changes that would stop the collapse of the Ottoman Empire, the reforms that were mostly carried out either under pressure of foreign States or at the request of bureaucrats did not find support among the people.

The Unionists, who included all ideas from constitutionalists to republicans, from reformists to put schists, from decentralists to unitary statist, first took part in the Kuvayı Milliye, and then in the period of defence of rights, in proportion to their power and horizons and they operated on different platforms according to their own interests.

The Unionists; before the National Struggle, organized the people who were mobilized against the occupations and sowed the first seeds of the national resistance movement in Anatolia. With their nationalist and patriotic perspective, they contributed to the development of this struggle with their underground activities during the National Struggle. In addition, they established the infrastructure of the Republic by ensuring the state’s orientation towards a unitary structure with their “National Economy” policies.

The role of the Unionists on the path from the Constitutional Monarchy to the Republic cannot be denied. However, this role is not a determining feature. The vital role in the creation of the Turkish Revolution, which is the adventure of becoming nation, belongs to the Kemalist movement. The revolutionary Unionist perspective, which was limited to a monist perspective, was liquidated as of 1926 because it could not keep up with the Kemalist perspective, which was a multifaceted revolutionary perspective.

In this study, which covers the period from the establishment of the Ottoman Union in 1889 to the Izmir assassination in 1926, the Unionist movement in Turkey and its reflections on the National Struggle are examined chronologically under the titles of Entrance, the Union and Progress Society/Party, Unionists in the Constitutional Era (1908-1918), Unionists in the National Struggle (1918-1922), Mustafa Kemal Pasha and Unionism, Unionists in the Republican Era (1922-1926) and Conclusion.

Akdeniz’de Kriz, Diplomasi, Siyaset: İngiltere Meclis Görüşmelerinde Kıbrıs (1861-1911)**

Crisis, Diplomacy and Politics in the Mediterranean: Cyprus in the Debates of the British Parliament (1861-1911)

Emre BAYRAMLI*

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Emre BAYRAMLI

Orcid : 0009-0008-6035-0869
e-posta : emrebayramli@gmail.com

* Yüksek Lisans Öğrencisi,
Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü.

** Bu makale Prof. Dr. Cihan Özgün
danışmanlığında yürütülen “İngiliz
Parlamento Kayıtları Işığında
Akdeniz’de Kriz, Diplomasi, Siyaset:
1861 –1911” başlıklı yüksek lisans tezi
esas alınarak hazırlanmıştır.

Başvuru tarihi/Submitted date:
10.03.2025

Revizyon talebi/Revision requested:
14.03.2025

Son revizyon/Last revision received:
16.03.2025

Kabul edildiği tarihi/Accepted date:
17.03.2025

Atıf/Citation:

Bayramlı, Emre. “Akdeniz’de Kriz,
Diplomasi, Siyaset: İngiltere Meclis
Görüşmelerinde Kıbrıs (1861-1911).”
Journal of History and Strategy 1 (Mart
2025): 37-51.

Öz

Kıbrıs Akdeniz’in Sicilya ve Sardinya’dan sonra üçüncü büyük adasıdır. Ada Doğu Roma idaresi sonrası eski Kudüs Kralı Gui de Lusignan ve soyu tarafından yönetildikten sonra 1489’da Venedik Cumhuriyeti’nin eline geçmiştir. Suriye ve Mısır’ın fethi sonrası Trablusşam, Mersin, İçel gibi kıyılara yakın olan ve sık sık deniz ticaretini taciz eden Kıbrıs’ın alınması Osmanlı için adeta zorunluluk haline gelmiş ve ada zorlu bir kuşatma sonrası 1571 yılında imparatorluğa katılmıştır. Osmanlı yönetimi altında pek çok idari dönüşüm yaşayan Kıbrıs, Doğu Akdeniz’deki stratejik konumu sayesinde tarihin her döneminde bölgenin politik güçleri arasında çekişme konusu olmuştur; nitekim ada 19. yüzyılda dönemin büyük deniz gücü İngiltere’nin de stratejik hedefleri arasındadır. Osmanlı Devleti 1877 Rus Savaşı sonrası yaşanan buhran sürecinde bir ittifak anlaşması ile aday çatışmasız bir şekilde İngiltere’ye emanet eder. Hem bu ittifakın, hem de devir sürecinin öncesinde ve sonrasında adanın durumunun, İngiltere meclisindeki tartışmalarda önemli bir yer tuttuğu görülür.

Anahtar Sözcükler: Kıbrıs, Diplomasi, Akdeniz, Osmanlı İmparatorluğu, Büyük Britanya.

Abstract

Cyprus is the third largest island in the Mediterranean after Sicily and Sardinia. The island was ruled by Gui de Lusignan, the former King of Jerusalem, and his descendants after the Eastern Roman rule, and in 1489 it was taken over by the Republic of Venice. After the conquest of Syria and Egypt, Cyprus, which was close to coasts such as Tripoli, Mersin and İçel and frequently harassed maritime trade, became a necessity for the Ottomans and the island was annexed to the empire in 1571 after a difficult siege. Cyprus, which underwent many administrative transformations under Ottoman rule, has been the subject of contention among the political powers of the region in every period of history thanks to its strategic location in the Eastern Mediterranean; in fact, the island was among the strategic targets of Britain, the great maritime power of the period, in the 19th century. During the depression after the Russian War of 1877, the Ottoman Empire entrusted the island to Britain without any conflict through an alliance agreement. Both before and after this alliance and the transfer process, the status of the island occupied an important place in the debates in the British parliament.

Keywords: *Cyprus, Diplomacy, Mediterranean, Ottoman Empire, Great Britain.*

Giriş

Kıbrıs Akdeniz’in Sicilya ve Sardinya’dan sonra üçüncü büyük adasıdır. Doğu Akdeniz’in kuzeydoğu köşesinde bulunan ada Türkiye kıyılarından 70 km. kadar açıktadır.¹ Tarihi olarak ada Doğu Roma idaresi sonrası eski Kudüs Kralı Gui de Lusignan ve soyu tarafından yönetildikten sonra 1489’da tamamen Venedik Cumhuriyeti’nin eline geçer. Venedik önce Memluk Devleti’ne ödediği vergiyi Memluk yıkıldıktan sonra bu kez Osmanlı’ya ödemeye başlamıştır; ancak Kıbrıs’ın önemi Osmanlı için vergiden daha fazlasıdır. Suriye ve Mısır’ın fethi sonrası Trablusşam, Mersin, İçel gibi kıyılara yakın olan ve sık sık deniz ticaretini taciz eden adanın alınması adeta zorunluluk haline gelmiştir. Osmanlı’nın büyük bir donanma ile başlattığı Kıbrıs harekatı 1571 Ağustos ayında zorlu Mağusa kuşatması sonrası fetih ile sonuçlanır. Tarsus, Alâiye (Alanya) ile İçel sancakları bağlanarak Kıbrıs bir eyalet haline getirilir ve Konya, Karaman, Niğde, Kayseri sancaklarından göçmen nakledilir.²

Kıbrıs’ın fethinin Osmanlı İmparatorluğu için önce ciddi bir külfeti de beraberinde getirdiği söylenebilir; çünkü hem Mağusa kuşatması hem de sonrasında toplanan Kutsal İttifak ile yapılan 1571 İnebahtı³ (Lepanto) savaşı, büyük miktarda deneyimli denizcinin kaybedilmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak İttifak’tan İspanya’nın ayrılmasıyla savaşı sürdüremeyeceğini anlayan Venediğin ağır iki ahidname ile savaştan çekilmesi sonrası imparatorluk çabuk toparlanmış ve 1574’te Tunus’u alarak Doğu Akdeniz’den sonra Batı Akdeniz’de de önemli bir liman elde etmiştir.⁴

1 Cevat Rüştü Gürsoy, “Kıbrıs”, TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 07.11.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris#1>.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, cilt 3*, (Ankara: TTK, 1998), 33.

3 Akdeniz tarihinde önemli bir yere sahip bu savaşın nedenleri, sonuçları ve savaşı doğuran Osmanlı – İspanya rekabeti için Bkz: Bülent Arı, *Akdeniz’de İki Süper Gücün Hâkimiyet Mücadelesi İspanya ve Osmanlı (1568 - 1588) Kıbrıs - İnebahtı - Armada*, (Ankara: Kadim Yayınları, 2019).

4 Güner Doğan, “Savaştan Uzlaşmaya: İnebahtı Deniz Savaşı Öncesi ve Sonrası İtalyan Yazınında Türkler (1570-1573).” *Tarih Dergisi* 76 (2022): 161-180. <https://doi.org/10.26650/iutd.202209>

1. Kıbrıs'ta Osmanlı İdaresi

Kıbrıs fetih sonrası, 17. yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Sancağına bağlanarak yıllık geliri Kaptan Paşa'ya tahsis edilir. Adanın vergi vergilerini Kaptan Paşa adına aracı olarak toplayan yerel ağaların, adanın esas yöneticileri olduğu anlaşılmaktadır. 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Kıbrıs'ta düzen ve huzur aşınmaya başlar.⁵ Ağalar ve birbirleriyle olan rekabetlerinin, Boyacıoğlu Mehmet İsyanı örneğinde olduğu gibi, pek çok karışıklığa neden olduğu görülür.⁶ 18. yüzyılın hemen başında Kıbrıs has olarak sadrazama verilince yönetimi de onun adına muhassıllar üstlenmeye başlar ancak daha sonra yeniden Kaptan Paşa'ya verilir. 1754 yılında Kıbrıs Başpiskoposu bir ferman ile "Kocabaş" ilan edilince⁷ zimmilerin resmi temsilcisi olarak doğrudan İstanbul ile görüşebilme yetkisine kavuşur. Bu tarihten sonra Başpiskopos ve Kıbrıs Divan Tercümanı adada giderek güçlenerek yerel yöneticileri gölgede bırakır duruma gelmiştir. Özellikle hemen hemen bütün mali işlerin Yorgaki üzerinden görüldüğü dönem ilgi çekicidir. 19. yüzyılın başına kadar sürecek ve bir isyan ile son bulacak Yorgaki dönemi, ada için yolsuzluk, baskı ve karışıklık ile doludur.⁸

Kıbrıs Napolyon'un Mısır harekatı sonrası yaşanan savaşlar sırasında; müttefik donanmalarının ihtiyaçlarının karşılandığı, Mısır ve Akka savunması için asker toplandığı, hatta Fransız esirlerinin hapsedildiği, zahire, peksimet gibi ihtiyaçların karşılandığı lojistik bir üs olarak kullanılmıştır.⁹

1821 Yunan isyanı haliyle Kıbrıs'ta da yankılanmıştır. Kıbrıs'ta yaşayan Rumların isyana katkısı gönüllüler ve maddi yardım ile sınırlı kalmıştır. Filiki Eteryaya ve işbirlikçi bazı din adamları ile Rum ileri gelenlerin çabalarına rağmen ada isyana iştirak edememiştir; burada istihbarat faaliyetleri sonucu alınan sert önlemlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Yunan İsyanı'nın Eylül 1829'da sona ermesi ve bağımsız Yunanistan'ın tanınması sonrası modern "Enosis" hareketinin öncülü bir olay yaşanır. 1830 yılında Yunanistan devlet başkanı Kapodistrias'a bir temsilci gönderilerek, adanın Yunanistan'a bağlanması için ikna edilmeye çalışılır ancak bu çaba sonuçsuz kalır. Ada bu yıllarda ayrıca yoğun dış göç verir. Gidenlerin büyük kısmı Yunan vatandaşı olarak geri dönüp genelde Fransız himayesi altında yaşantılarına devam etmektedir. Bu durum 1831 yılında Babıali'nin bu şekilde geri dönenler için etkili önlemler almasına neden olur.¹¹

5 Nuri Çevikel, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, (İstanbul:47 Numara Yayıncılık, 2006), 95-96.

6 Harry Luke, *Cyprus Under the Turks (1571-1878)*, (London: Oxford University Press, 1921), 31-32.

7 Claude Cobham, *Excerpta Cypria: Materials For A History Of Cyprus With An Appendix On The Bibliography Of Cyprus*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1908), 355

8 Güven Dinç, "Kıbrıs Saray Tercümanlığı Kurumu (1779-1816)." *16. Türk Tarih Kongresi* 4,1 (2010): 423-437.

9 İsmail Şahin, "İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878)" *Asia Minor Studies* 4, 7 (2016): 149-176, <https://doi.org/10.17067/ams.78952>

10 Güven Dinç, "Yunan İsyanı Sırasında Kıbrıs'ta İstihbarat Faaliyetleri (1821)." *2. Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019), 601-619.

11 George Hill, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*, Çev. Nazım Can Serbest, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 132-134.

Adadaki Britanya viskonsülünün 1862 yılı raporu olumlu bir Kıbrıs tablosu çizer; eşkıyalık, hırsızlık ya da cinayetin olmadığı ada Hıristiyanlar, yalancılığıyla ün yapmış Yunanlara nazaran daha dürüst ve ticari açıdan becerikli ve hevesliydi. Müslümanların Araplarda görülen fanatizmle pek ilgisi yoktu ve Lefkoşa hariç Hıristiyanlarla uyum içinde yaşıyorlardı.¹²

1868 ve 1869’da Osmanlı ordusuna ve Girit’e yardım etmek adına Kıbrıs’taki tüm saman stoku tükenirken adadaki çiftlik hayvanlarının yalnızca üçte biri tarımsal kullanıma müsait durumdadır. 1870 yılında 1874’e kadar sürecek çok sert bir kuraklık ve çekirge istilaları başlar. Tüm bunlara rağmen Mutasarrıf Mehmet Sait Paşa görevden ayrıldığı 1871 yılına kadar alt yapı, yol, köprü inşaatı etmiş ayrıca dürüstlüğü ve tarafsızlığı ile de takdir toplamıştır.¹³

2. İngiltere ve Kıbrıs

Paris Barışı sonrası Akdeniz’de etkinliği daha da artan İngiltere şüphesiz Osmanlı yönetimindeki Kıbrıs’ı da radarına almıştır. İran için görevlendirildiği dönemde Küçük Asya ve Kıbrıs’ı da gezme fırsatı bulan İskoç asıllı Doğu Hint Kumpanyası subayı J.M. Kinneir seyahatnamesinde (1818) Kıbrıs ile ilgili önemli saptamalarda bulunur. Kinneir’e göre Kıbrıs Osmanlı’yı ve Rusya’yı kontrol edebilecek stratejik konumu ile donanmaya ve İngiltere’ye Akdeniz’de çok yarar sağlayabilecektir.¹⁴

Larnaka’daki yeni konsolosa bilgi vermek amacıyla, konsoloslukta görevli Pietro Brunoni’nin 1843 yılında kaleme aldığı rapor da adanın potansiyeli ve önemini gözler önüne sermesi açısından oldukça ilginçtir. Brunoni bakımsız ve çamura gömülmüş olarak tarif ettiği Mağusa limanı için “*Büyük olmamakla birlikte, dibinin temizlenmesi ve onarılması halinde bir miktar savaş gemisini (Men-of-War) ve ticari gemiyi (Merchantmen) barındırabilecek kapasitededir. Şu anda limana sadece küçük gemiler ve boş olduğu takdirde ara sıra büyük gemiler girmektedir.*” der. Liman sonraki bölümde göreceğimiz üzere devir sonrası İngiltere’yi ve meclisi çokça meşgul etmiştir. Brunoni Mağusa’daki hisar için de çarpıcı bir yorumda bulunur. “*Her ne kadar şu anda kötü durumda, top, cephane, malzeme ve sürpriz bir saldırı halinde savunacak askerden yoksun olsa da, Mağusa bir Avrupa Gücü tarafından kolayca güçlü ve zapt edilemez hale getirilebilir.*” Ona göre liman ve şehrin onarılması hem Mağusa’yı canlandırıp zenginleştirecek hem de anakarada ona yakın olan kıyılara yarar sağlayacaktır.¹⁵

Milli Savunma Bakanlığı’nda istihbarat başkanlığı da yapan Albay Home’un ada ile ilgili verdiği rapor da dikkate değerdir. Home raporunda Kıbrıs’ı elde edilmesi

12 Hill, *Kıbrıs Tarihi*, 201.

13 Hill, 212-213.

14 “*The possession of Cyprus would give to England a preponderating influence in the Mediterranean, and place at her disposal the future destinies of the Levant (...). It is of easy defence; and under a liberal government would, in a very short space of time, amply repay the charge of its own establishment and afford the most abundant supplies to our fleets at a trilling expense.*” John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan*, (London: John Murray, 1818), 185-186.

15 Luke, *Cyprus Under the Turks (1571-1878)*, 179-183.

halinde büyük diplomatik karışıklıklara neden olmayacak, kuzeyde Kafkasya ya da Yukarı Fırat Dicle havzalarından gelecek tehditlere askeri reaksiyon verilebilecek ve ekonomik olarak kayda değer katkı sağlayabilecek bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Bu rapor ile İngiltere'nin Kıbrıs'ı "olası seçenekler arasında" tuttuğu anlaşılmaktadır.¹⁶

3. Berlin Kongresi Öncesi: Kıbrıs Sözleşmesi

Balkanlarda dengeleri alt üst edebilecek ve İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu ve doğu ticaretini tehlikeye sokacak Ayastefanos'un yeniden görüşülmesi için Avusturya ve İngiltere ön ayak olmuş, Almanya'nın da desteği ile Berlin'de bir kongreye karar verilmişti. Savaş yorgunu Rusya buna itiraz edebilecek bir pozisyonda değildi ve zaten muhtemel bir Avrupa müdahalesine karşı Ayastefanos'u "ön barış şartları" olarak adlandırmıştı.¹⁷ Devletlerin kongreye hazırlandığı sırada Osmanlı ve İngiltere bambaşka bir hesap üzerinden gizli görüşmeler yapmaktaydı. Bu görüşmeler sonucu "fatura" bir adaya çıkacaktı: Kıbrıs.

Önceki bölümde ele aldığımız raporlar kuşkusuz İngiltere'nin ada ile ilgilendiğini gözler önüne sermektedir. Ancak Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhak fikri Benjamin Disraeli'nin (Lord Beaconsfield) 1847 yılında yazdığı *Tancred* adlı romana ya da yine 1874 yılında Disraeli'nin daha "yüksek ruhlu" bir politikaya çark edip İmparatorluğa "şaşalı bir kazanım" elde etme hedefine dayandırılrsa da Kıbrıs İngiltere için bir "son dakika" kazanımı gibi de görünmektedir. Disraeli Nisan 1877'de Osmanlı - Rus Savaşı patlak verdiğinde daha sert önlemler alabilmek için İstanbul'a Layard'ı elçi olarak göndermiş durumdadır. 22 Kasım'da Layard'a gönderdiği özel mektupta Babıali'ye kredi açma karşılığında "İngiliz çıkarlarına uygun bir toprak parçası" satmasını önerdi. Boğazlar konusunda olası zorluklara yol açacağı için Batum fikrini elemişti. "Akdeniz'de herhangi bir yer" fikrine sıcak değildi. Son olarak Basra körfezinde hakim bir konuma karar kıldığı görülür. Layard buna 12 Aralık'ta cevap verir ve nabız yoklamaları sonucu Babıali'nin Batum'u bırakabileceğini, ancak Kıbrıs, Girit ya da Basra körfezine yakın Mohammerah'ı (Hürremşehr) bırakmayacağını düşündüğünü söyler. Hem Disraeli hem de Layard, Küçük Asya'yı savunmak için bir liman aramakta ancak henüz Kıbrıs bu seçenekler arasında bulunmamaktadır. Ayastefanos'un imzalanmasının duyulmasının ardından 27 Martta Disraeli Hindistan'dan takviye kuvvetler çağrılmasını ve Levant'ta Basra körfezine ve Bağdat çevresindeki tüm ülkeye hakim olacak ve Rusya'nın nüfuzunu tamamen etkisiz hale getirecek iki mevki (Kıbrıs ve İskenderun) işgal edilmesini önerir. Bu güçlü önlemlere muhalif olan dışişleri bakanı Earl of Derby istifa ederek yerini Lord Salisbury alır.¹⁸

Salisbury de geç bir tarihte üzerine uzlaşılan Kıbrıs'ı daha önceden dile getiren devlet adamlarındandır. Göreve gelmeden kısa bir süre önce, henüz Hindistan Bakanı iken,

16 Rıfat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı – İngiliz Antlaşması*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 43.

17 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, cilt 8*, (Ankara: TTK, 2011), 68-69.

18 Harold Temperley, "Disraeli and Cyprus." *The English Historical Review* 46, 182 (1931): 274–279.

Disraeli’ye gönderdiği yazıda, Rusya’nın Osmanlı’nın doğusundan toprak koparmasına savaş tehdidi ile karşılık verilmesini önermiyor, Limni ve Kıbrıs’ta deniz üssü sağlanması ya da İskenderun gibi bir limanın geçici işgalini öne sürüyordu. Salisbury, İngiltere’nin Rusya ile Ayastefanos’u yumuşatmak için yaptığı müzakerelerden çekilme tehdidiyle¹⁹ 23 Mayıs 1878’de Kıbrıs Sözleşmesi çerçevesi ile bir ittifak önerisini sunup 48 saat süre vererek “pazarlık” sürecini sonuca bağlamıştır.²⁰ 1870 Sedan Savaşı’nın getirdiği değişen koşullar içerisinde kendisini yalnız hisseden Osmanlı Hükümeti de İngiltere’yi yanına çekerek bu durumdan kurtulmak adına buna razı olmuştur.²¹ Layard’ın sözleşme önerisinin reddi halinde Berlin Kongresi’nde İngiliz desteğinden mahrum olacaklarını hatta İngiltere’nin adayı zorla da işgal edebileceği ifadelerinin²², 93 Harbi yenilgisinin sarsıntısını atlatamamış Osmanlı yönetimi üzerinde etkili olduğu da öne sürülebilir.

Haziran 1878’de imza edilen Kıbrıs Sözleşmesi ile İngiltere Anadolu topraklarında meydana gelecek yeni bir Rus saldırısına karşı silahlı yardımı²³ yüklenerek Osmanlı İmparatorluğu ile şartlı bir ittifak haline girmiştir.²⁴ 12 Temmuz 1878’de İngiliz birlikleri Kıbrıs’a çıkmış ve adada uzun yıllar sürecek İngiliz yönetimi başlamıştır. Disraeli sonrası göreve gelen Gladstone Disraeli’nin Kıbrıs’ı almasını kınamış ve Yunanistan’a bırakmak istemiş olsa da bunu yapamamıştır.²⁵

4. Kıbrıs Üzerine İngiltere Meclis Görüşmeleri

Haziran 1878 yılında gizlice düzenlenen İngiliz Türk Kıbrıs Sözleşmesi ilk kez 8 Temmuz’da İngiliz Meclisi’ne taşınır. Hükümete yöneltilen Kıbrıs Sözleşmesi söylentilerini Hartington Markisi teyid eder ve meclise sözleşmeyi şu şekilde özetler:

“Batum, Ardahan, Kars ya da bunlardan herhangi biri Rusya’nın elinde kalırsa ve ileride Rusya tarafından Sultan’ın Asya topraklarının kesin Barış Antlaşması ile belirlenen herhangi bir bölümünü daha ele geçirme girişiminde bulunulursa, İngiltere, Sultan’a silah gücüyle savunmada katılmayı taahhüt eder. Buna karşılık Sultan, İngiltere’ye, bu topraklardaki Hıristiyan ve Babiali’nin diğer tebaasının yönetiminde, iki Güç arasında üzerinde anlaşmaya varılacak gerekli reformları yapmayı vaat eder. İngiltere’nin bu taahhüdünü yerine getirebilmesi için gerekli düzenlemeleri yapabilmesini sağlamak amacıyla, Sultan ayrıca Kıbrıs Adası’nın İngiltere tarafından işgal ve idare edilmesini kabul eder. Rusya Hükümeti, son savaşla Asya’da elde ettiği

19 Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı – İngiliz Antlaşması*, 43.

20 Salâhi R. Sonyel, “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs’ı İngilizlere Nasıl Kiraladı” *Belleten* 42, (1978): 725-744. <https://doi.org/10.37879/belleten.1978.725>.

21 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2010*, (İstanbul: Der Yayınları, 2015), 347.

22 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, cilt 8*, (Ankara: TTK, 2011), 73.

23 Silahlı yardımın planlanmasının yanı sıra sınır bölgelerindeki İngiliz konsoloslarına Rus askeri hareketlerini izlemeleri ve gerekirse Rusya’nın Akdeniz’e yaklaşması durumunda kısa sürede bir Hıristiyan milis gücü örgütlemeleri talimatları verilmiştir: Ronald Hyam, *Britain’s Imperial Century 1815-1914 A Study of Empire and Expansion*, (Lanham: Barnes and Noble, 1993), 178.

24 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri cilt 1 Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, (Ankara: TTK, 1953), 401-402.

25 Graham D. Goodlad, *British Foreign and Imperial Policy 1865-1919*, (London: Routledge, 2000), 18.

toprakları herhangi bir zamanda Babıali'ye teslim ederse, Sözleşmedeki hükümler geçerliliğini yitirecek ve ada boşaltılacaktır.”²⁶

Antlaşmanın ekinin 6. maddesinde yer alan “Kars ve son savaş sırasında Ermenistan’da yaptığı diğer fetihler” ifadelerinin Batum’u da kapsayıp kapsamadığı ve Ermenistan ifadesinin coğrafi muğlaklığı çokça tartışılır.²⁷ Shaftesbury Kontu yine aynı 6. maddeye atıfta bulunarak, Kars ve diğer şehirler Rusya tarafından boşaltılmadıkça, Kıbrıs’ın Osmanlı mülkiyetine iade edilmeyeceğinin açık olduğunu ve dolayısıyla, Rus Hükümeti Kars’ı ve diğer şehirleri ebediyen elinde tutmaya devam ederse, İngiltere’nin de Kıbrıs’ı ebediyen elinde tutacağını belirterek antlaşmayı okuyan hemen herkesin geçebileceği gerçeğin meclis kayıtlarına da geçmesini sağlar.²⁸

Benjamin Disraeli, 18 Temmuz 1878 yılında Lordlar Kamarası’nda Berlin Kongresi’ni değerlendirdiği uzun konuşmasında Kıbrıs’ın alınmasındaki amacın Akdeniz değil Hindistan olduğunu dile getirir. Kıbrıs, imparatorluğun devamı ve barış içinde korunması için önemli bir adımdır. “*Asya’da Rusya ve İngiltere için yeterince yer var. Ancak biz ihtiyacımız olan “bölgeyi” güvence altına almamız. Bu nedenle, Rusya’dan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı Türkiye’yi korumak için Türkiye ile bir savunma ittifakına girdik (...) Bu doğrultuda Kıbrıs’ın alınmasının amacı Akdeniz değil Hindistandır. Biz orada İmparatorluğumuzun devamı ve barış içinde korunması için gerekli olduğunu düşündüğümüz bir adımı attık.*”²⁹

Kıbrıs’ın Süveyş Kanalı’nın savunulmasının en önemli amaçlardan biri olduğu fikrine katılan Earl of Granville’e göre ise krallık genişledikçe zayıf noktaları da artmakta ve kısıtlı ordu gerekli olandan daha fazla noktaya yayılmaktadır. Ayrıca bu transfer Akdeniz’de çıkarları olan ülkeler için tedirginliğe de neden olmuştur. Dışişleri Bakanlığı görevinden nisan ayından ayrılmış olan Lord Derby (Edward Stanley, 15th Earl of Derby) Kıbrıs’a ve yeni bir donanma istasyonuna gerçekten ihtiyaç olup olmadığı konusunda şüphelidir. Mevcut donanma üssü olan Malta’nı güçlendirilmesi yetkili denizcilik otoritelerinin de savunduğu görüştür. Akdeniz’de bir başka büyük donanma üssü yüksek maliyetler ve lojistik sorunlarını da beraberinde getirir. Derby ayrıca Süveyş Kanalı’nın korunması argümanına da şüpheyle yaklaşarak şu yorumda bulunur: “*Süveyş Kanalı’nın korunmasının İngiltere için birincil öneme sahip bir mesele olduğunu tamamen kabul ediyorum; ancak Süveyş Kanalı’nı kimin tehdit ettiğini bilmiyorum. Biz orada olduğumuz sürece deniz yoluyla tehdit edilmesi mümkün değil. Rusların Batum’a kadar ulaşmış olmaları da beni Mısır’ı ya da kanalı tehdit edecek*

26 Hansard, House of Commons Debates 8 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 966. Not: 1771 yılında, İngiliz Parlamentosu Üyesi John Wilkes’in çabalarıyla, Avam Kamarası daha açık ve demokratik bir hükümete doğru önemli bir adım atarak parlamento tartışmalarının kamuya açıklanmasına izin verdi. Bunun sonucu olarak 1774 yılında Luke Hansard (1752–1828) ilk Avam Kamarası Bültenini yayınladı. İlk ayrıntılı resmi raporlar ise 1803’te gazeteci William Cobbett tarafından Political Register’da yayımlandı. Makalemizde başvurduğumuz meclis tutanakları arşivi olan “Hansard” ismi, 1943 yılında kayıtların resmi adı olarak benimsenmiştir. Hem Avam Kamarası (House of Commons) hem de Lordlar Kamarası (House of Lords) kayıtlarına <https://hansard.parliament.uk> üzerinden erişim sağlanabilir.

27 Hansard, House of Lords Debates 16 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 1573-1575.

28 Hansard, House of Lords Debates 11 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 1225-1226.

29 Hansard, House of Lords Debates 18 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 1753-1843.

bir yakınlıkta olduklarına ikna etmiyor.” Lord Napier and Etrick Küçük Asya’nın savunması açısından Kıbrıs Adasının alınmasının yüksek askeri makamlar tarafından uzun zamandır savunulan bir adım olduğunu belirtir ve 1856 Antlaşması’nı çığneyen Rusya üzerinden gelecekte yaşanabilecek yeni tehditler için yorumda bulunur: “Adayı işgal etmemiz harekete geçme niyetinde olduğumuzun bir göstergesidir; Kıbrıs gelecekte böyle bir uluslararası hukuk ihlaline karşı bir teminattır.”³⁰

Adanın stratejik öneminin, 24 Mart 1879 yılında Sir John Hay tarafından da kapsamlıca vurgulandığı görülür. Hay, bir savaş gemisi, lojistik olarak bir tahkimat istasyonundan yaklaşık 1.500 milden daha uzak bir mesafeye gönderilemeyeceği için savaş durumunda Süveyş Kanalı’nı korumak ve Hindistan’a giden yolda bir atlama taşı olarak hizmet etmek için Malta ile Aden arasında bir kömür istasyonuna sahip olmanın çok önemli olduğunun altını çizer. “*Bir deniz ve kömür istasyonu olarak en büyük avantaja sahip olmanın yanı sıra, ticaretimizin korunması için de son derece yararlı olacaktır. Unutulmamalıdır ki Port Said barış sırasında bir kömür istasyonu sunarken, savaş sırasında tarafsız bir bölge olacak ve bu nedenle Levant’ta konuşlanmış ya da Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’na giden gemilerimiz için bir kömür istasyonu olarak kullanılamayacaktır.*”³¹

Bir tür “örnek çiftlik” (model farm) olarak Türklere Küçük Asya’da neler yapılabileceğinin bir örneği olarak işgal edildiği de vurgulanan³² adanın, doğal koşullarının da mecliste tartışıldığı görülür. Adanın su kıtlığı, iklim açısından talihsiz bir konumda olduğu, kışın şiddetli soğuğu, yazın dayanılmaz sıcaklığı ve sıtmaya yol açan sağlıksız koşulları çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan haberler üzerinden tartışılır.³³ Lord Lilford Konsolos Laing’in Kıbrıs ile ilgili “*Ada sağlıksız değildir, ancak beslenmede sadelik ve alışkanlıklarda ölçülülük gerektirir.*” raporu üzerinden kendi yorumlarını getirir. Lord, Akdeniz’deki büyük adaların hemen hepsini ziyaret etmiş biri olarak koşullar açısından Kıbrıs’ın diğerlerinden farkı olmadığını hatta Sardunya, Korsika ve Sicilya’dan kesinlikle daha elverişli olduğunu söyler. Su sıkıntısından ziyade suya ulaşımın zorluğundan söz ederek Kıbrıs’ta gerekli olanın sadece para ve girişim olduğunu söyler; ayrıca ona göre, siyasi ve askeri mülahazaları bir kenara bırakırsak, Kıbrıs’ın satın alınması, ülkede uzun zamandır herhangi bir Bakan tarafından yapılan en akıllıca eylemlerden biridir. Ancak o da liman sorununu dile getirir. Adanın ticari ve askeri açıdan en büyük sakıncasının, balçıkla dolu Mağusa’nın elverişli tek limanı olmasından dert yanar.³⁴ 21 Mart 1879’da Sommerset Dükü, Amirallik Hidrografının incelemeleri sonrası sunduğu raporu işaret ederek drenaj ve bir millik bir dalgakıran yapımı sonrası Mağusa’nın Malta’daki liman gibi bir liman haline getirilebileceğini öne sürer. Dışişleri Bakanı Salisbury’ye göre de Mağusa , dokuz gemi alabilen Malta’dakinden çok daha iyi bir liman potansiyeline sahiptir; çünkü çalışmalar sonrası bir kablo uzunluğu aralıklarla on dört gemiyi barındırabilecektir ve bu durum Akdeniz’in

30 Hansard, House of Lords Debates 18 Temmuz 1878, vol. 241, cc.1753-1843.

31 Hansard, House of Commons Debates 24 Mart 1879, vol. 244, cc. 1510-1593.

32 Hansard, House of Commons Debates 24 Mart 1879, vol. 244, cc. 1510-1593.

33 Hansard, House of Lords Debates 15 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 1434-1462.

34 Hansard, House of Lords Debates 19 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 1949-1966.

Güneydoğu kıyısında İngiltere'ye büyük avantaj sağlayacaktır.³⁵ Yine aynı ay içinde yapılan görüşmelerde adanın sağlık koşullarının iyileştirilmesi için okaliptus ağaçlarının dikildiği (Okaliptüs oldukça fazla su tutan bir ağaç olarak bataklıkların kurutulması ve sıtma ile mücadele edilmesi için kullanılmaktadır) ayrıca kasabaları birbirine bağlayacak karayolları inşaatlarına başlanacağı, özel sermayenin demiryolu inşaatı için teşvik edileceği dile getirilmektedir.³⁶

Kıbrıs Sözleşmesi elbette pek çok eleştiriye de maruz kalmıştır. Sir Julian Goldsmid mecliste yaptığı konuşmada hem adanın stratejik önemini eleştirir hem de getireceği ek mali yükü dikkat çeker: “*Mağusa bir zamanlar muhteşem bir limandı; ancak Venedik kadırgaları zamanında iyi olan limanların şimdi iyi limanlar olarak kabul edilemeyeceği açıktır. Şu anda Kıbrıs'ta ne bir askeri istasyonumuz ne de filolarımızın güvenle demir atabileceği bir yerimiz var. Kıbrıs bir deniz üssü olacaksa, Mağusa'da uygun bir liman yapmak için büyük masraflara girmemiz gerektiği aşıkâr. Yapılsa da çok az işe yarayacak çünkü Kıbrıs, Çanakkale Boğazı'na Malta kadar uzak ve her şeyin zaten elimizin altında hazır olduğu Malta, bir Rus filosunu kontrol etmek için yeteri kadar iyi bir harekât üssüdür.*”³⁷ Mağusa Liman masraflarının 350.000 Sterline kadar çıkabileceğinin bildirildiği 2 Temmuz 1880 Lordlar Kamarası oturumunda söz alan Earl of Kimberley'e göre bu meblağ gereken miktarın ancak küçük bir bölümünü temsil etmektedir. “*Savaş gemilerinin yatacağı bir limanı düşmana karşı savunmamak son derece ihtiyatsızca olur; çünkü liman ele geçirilip bize karşı kullanılabilir. Bu nedenle liman tahkimatlar ile desteklenmeli hatta tahkimatın yanı sıra, bölgenin sağlık koşulları da iyileştirilmelidir. Sağlıksız koşullarda garnizon barındırmak uygun olmaz; öte yandan garnizon olmadan liman da güvenli olmazdı. Mağusa'nın sağlıklı bir konuma dönüştürülüp dönüştürüleceği ve dönüştürülecekse bunun ne pahasına olacağı büyük bir soru işaretidir.*”³⁸ Mecliste ayrıca İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesi halinde, liman dahil adaya yaptığı tüm alt yapı yatırımları ve masraflar için tazminat talebinden feragat etmesinin de dile getirilip eleştirildiği görülür.³⁹

Sir Charles W. Dilke Kıbrıs'ın mali yükü ile ilgili eleştirileri açıklanan sayılar üzerinden destekler: “*Vergilere rağmen, kendimizi bağladığımız sözleşmenin ağır koşulları nedeniyle yılda sadece 170.000 sterlin toplayabiliyoruz, bunun 115.000 sterlinini Türklere ödüyoruz ve geriye hükümetin tüm masrafları için sadece 50.000 ile 60.000 sterlin arasında bir para kalıyor. Bu da adanın sivil idaresi tarafından yutuluyor ve İngiliz vergi mükellefine askeri ve donanma masraflarını, kışlaları, limanı ve ayrıca yolları karşılamak kalıyor.*” Ona göre İngiltere Kıbrıs'ta Türklerin vergi toplayıcıları haline gelmiştir. Earl of Camperdown da 7 Haziran 1880 yılındaki konuşmasında bunu savunur: “*Artık Türkiye adadan toplamayı asla başaramadığı miktarda vergi gelirini sağlayabiliyor. İngiltere kendisini bir vergi toplayıcısı haline getirmiştir.*”⁴⁰ Duke of

35 Hansard, House of Lords Debates 21 Mart 1879, vol. 244, cc. 1410-1417.

36 Hansard, House of Commons Debates 24 Mart 1879, vol. 244, cc. 1510-1593.

37 Hansard, House of Commons Debates 24 Mart 1879, vol. 244, cc. 1510-1593.

38 Hansard, House of Lords Debates 2 Temmuz 1880, vol. 253, cc. 1381-1383.

39 Hansard, House of Commons Debates 24 Mart 1879, vol. 244, cc. 1510-1593.

40 Hansard, House of Lords Debates 7 Haziran 1880, vol. 252, cc. 1313-1320.

Summerset’e göre Türkiye Sultanı’nın bir haraçgüzarı olarak elde tuttıkları Kıbrıs’ın halkı tam da bu nedenle zarar görmektedir. “Çünkü Sultan’a Kıbrıs için yılda ödenmesi gereken meblağın toplanabilmesi için her meyveden, her üründen, her koyundan, her keçiden vergi almak zorunda kaldık ve vergiler ödenene kadar ürünlerin toplanmasını engelledik; böylece halkın tüm endüstrisine müdahale ettik. Rumlar, Türkler ve Ermeniler, adayı elimizde tutmaya devam edeceğimizi bilselerdi çok daha büyük bir ticaret yapabiliriz; ancak mevcut belirsiz durum bu insanları herhangi bir girişim yapmaktan alıkoymuyor.”⁴¹

Alışılmışın dışında Salisbury ile Dışişleri tarafından yönetilen adanın⁴² resmen bir sömürge olmaması⁴³ nedeniyle vergisel, yargısal ve idari yönetiminde Osmanlı yönetim usul ve gelenekleri üzerine eklenen bazı İngiliz düzenlemelerinin pek çok soruna neden olduğu ve bunun çeşitli örneklerle meclis görüşmelerine de taşındığı gözlemlenmektedir. H. Samuelson’un tabiriyle: “Başından sonuna kadar bir kanun karmaşası var. Hiç kimse adanın hangi Ulusal Kanun uyarınca yönetildiğini bilmiyor.”

Ada Osmanlı kanunları ve onun tarif ettiği gibi İngiliz Nizamnameleri ile yönetilirken elbette yönetimde bir karmaşa olmasına şaşmamak gerekir. 1 Haziran 1880 Avam Kamarası oturumunda görüşülenlerden anlaşıldığı üzere Kıbrıs’taki sıradan bir Hukuk Mahkemesinde, mahkemeye başkanlık eden yargıç, İngilizce ya da Yunanca bilmeyen bir Türk Kadı idi. İngiliz Hükümeti, yargıca yardımcı olmak için yanına Türkçe ya da Yunanca bilmeyen bir İngiliz Müfettiş koymuştur ki bu nedenle çok sayıda tercüman vardı ve tercümanlara rüşvet verildiği durumlar görülebiliyordu. Kıbrıs’taki İngiliz Yüksek Komiserine ve konseye, zorla çalıştırmayı öngören, keyfi sürgün yetkisi veren ve İngiliz ya da Türk tebaası dışındakilere toprak satışını yasaklayan emirnameler de hayli eleştirilmiştir. Bu emirnamelerin Yunan ulusal hareketine sempati duyan Rumların Limasol’daki kulüp gibi yapılarda örgütlenmeye başlamaları, Yunan konsolosun yıkıcı faaliyetleri gibi pek çok nedene bağlı olduğu dile getirilir. Hem özel anlatılardan hem de resmi belgelerden de anlaşılacağı üzere bunlar adadaki İngilizler’de Rum nüfusa karşı bir güvensizlik hissi uyandırmıştır.⁴⁴

Kıbrıs hükümetinin Dışişleri Bakanlığı’ndan Sömürge Bakanlığı’na devredilmesinin yarattığı kaygı mecliste Sir Drummond Wolff tarafından dile getirilmiştir. Ona göre bu devir, sözleşme ile asla öngörülmemiştir. “Bu açıkça adanın ele geçirilmesi anlamına geliyor ve bu şekilde hareket ederek diğer ülkeleri de benzer bir yol izlemeye teşvik ediyor olabiliriz. Sömürgeler Dairesi’nin yurtdışındaki Bağımlı Devletlerimizden (dominion) kendi sorumluluğunda olanları yönetme becerisini kabul ediyorum; ancak

41 Hansard, House of Lords Debates 2 Temmuz 1880, vol. 253, cc. 1381-1383.

42 21 Mayıs 1880 tarihli Avam Kamarası görüşmelerinden Kıbrıs’ın yönetiminin Dışişleri Bakanlığından Koloni Bakanlığına devredilmesi sürecinin başladığı anlaşılıyor. Hansard, House of Commons Debates 21 Mayıs 1880, vol. 252, cc. 233.

43 Adada “kiracı” durumundaki İngiltere’nin 1879 yılında bir yüzünde *Majestelerinin* büstü ve “Kraliçe Victoria”, diğer yüzünde ise “Kıbrıs” yazan bronz madeni para basması ve maliye bakanının bunun Sultan’a ait Egemenlik haklarıyla çelişmediğini söylemesi İngiltere yönetiminin pek de geçici olmayacağını gözler önüne serer niteliktedir. Hansard, House of Commons Debates 12 Haziran 1879, vol. 246.

44 Hansard, House of Commons Debates 1 Haziran 1880, vol. 252, cc. 898-929.

şu anda sahip olduğumuz özel kiracılık altında Kıbrıs Adası'nın yönetimi için yeterli bir mekanizmaya sahip olduğumu kabul edemem. Ada Majestelerinin Hükümeti tarafından satın alınmadığı sürece, Yüksek Komiser'in Babiali'ye ve Küçük Asya'daki Konsoloslara sürekli olarak başvurması gerekecek ve bu da ancak Dışişleri Bakanlığı'nın aracılığı ile düzgün bir şekilde yönetilebilir.”⁴⁵

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akdeniz'de siyasi gücü giderek artan İngiltere, Kıbrıs ile ilgili detaylı çalışmalarda bulunarak adayı stratejik hedeflerinden biri haline getirmiştir. 1571 yılından beri kesintisiz Osmanlı yönetimi altında kalan Kıbrıs, Berlin Kongresi öncesi bir “pazarlığa” konu olmuştur. Neticede de İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zor durumdan yararlanarak bir sözleşme ile Kıbrıs'a yerleşmiştir; ancak dönemin şartlarının Kıbrıs'tan “daha uygun” bir yere imkan tanımadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. *İngiltere parlamentosu hem sözleşme öncesinde hem de Kıbrıs'ın idari yapısına eklemlendiğinde detaylı tartışmalara sahne olur. Farklı tarihlerde yapılan oldukça fazla sayıdaki parlamento görüşmesi adanın stratejik durumu, yapılması gerekli görülen askeri yatırımları, altyapı sorunları, idari durumu ve yargı mekanizmalarına dair önemli bilgiler içermektedir. Kıbrıs Sözleşmesi'nin mimarı diyebileceğimiz Benjamin Disraeli'nin de belirttiği üzere, Kıbrıs İngiltere için bir güvenlik meselesidir; kuzeyden gelebilecek bir tehdide karşı Süveyş'ten Hindistan'a uzanan deniz yolunun güvenliği. Bu açıdan bakıldığında ada Cebelitarık'tan başlayan zincire eklenen son halkadır. Ancak parlamentoda muhalefet ve iktidar vekilleri, güvenlik konusunda genellikle hemfikir olsa da, Kıbrıs üzerinden sık sık karşı karşıya gelir. Özellikle Süveyş Kanalı'nın korunması için başka bir ülkenin topraklarına yerleşmesi Akdeniz'de çıkarları olan devletleri tedirgin ettiği için eleştirilir. Ayrıca adanın istenilen seviyeye getirilmesi büyük maliyetler gerektirecektir ki bu İngiltere'nin “kiracı” olmasını sorgulatan bir durumdur. İngiltere Kıbrıs ile ilgili hidrograflardan, mühendislerden ve askerlerden önemli raporlar alarak bunları meclise sunar ve tartışmaya açar; büyük bayındırlık yatırımları planlanır ve uygulamaya koyulur. Parlamentoda ayrıca Kıbrıs'ın hukuksal ve idari sisteminin de enine boyuna tartışıldığı, İngiltere'nin *haraçgüzarı* andıran pozisyonunun sorgulandığı görülür. Ada çok ileri bir tarihte, 1925 yılında, bir Taç Kolonisi (Crown Colony) ilan edilip Vali atanıncaya kadar bir Yüksek Komiser ile yönetilmiştir; ancak parlamento görüşmelerindeki tartışmalar Kıbrıs'ın en başından beri bir koloni gibi görüldüğünü gözler önüne serer. Tüm bunlar, bir sözleşme ile bağlı olsun olmasın, İngiltere'nin en başından beri adada “geçici” olma niyeti taşımadığını kanıtlar niteliktedir.*

45 Hansard, House of Commons Debates 1 Haziran 1880, vol. 252, cc. 898-929

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

- Hansard, House of Commons Debates, 8 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 966.
Hansard, House of Lords Debates, 11 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 1225-1226.
Hansard, House of Lords Debates, 15 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 1434-1462.
Hansard, House of Lords Debates, 16 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 1573-1575.
Hansard, House of Lords Debates, 18 Temmuz 1878, vol. 241, cc.1753-1843.
Hansard, House of Lords Debates, 19 Temmuz 1878, vol. 241, cc. 1949-1966.
Hansard, House of Lords Debates, 21 Mart 1879, vol. 244, cc. 1410-1417.
Hansard, House of Commons Debates, 24 Mart 1879, vol. 244, cc. 1510-1593.
Hansard, House of Commons Debates, 12 Haziran 1879, vol. 246.
Hansard, House of Commons Debates, 21 Mayıs 1880, vol. 252, cc. 233.
Hansard, House of Commons Debates, 1 Haziran 1880, vol. 252, cc. 898-929.
Hansard, House of Lords Debates, 7 Haziran 1880, vol. 252, cc. 1313-1320.
Hansard, House of Lords Debates, 2 Temmuz 1880, vol. 253, cc. 1381-1383.

2. Araştırma Eserler

- Arı, Bülent, *Akdeniz'de İki Süper Gücün Hâkimiyet Mücadelesi İspanya ve Osmanlı (1568 - 1588) Kıbrıs - İnebahtı - Armada*, Ankara: Kadim Yayınları, 2019.
- Cobham, Claude D., *Excerpta Cypria: Materials For A History Of Cyprus With An Appendix On The Bibliography Of Cyprus*, Cambridge: Cambridge University Press 1908.
- Çevikel, Nuri, *Kıbrıs: Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570-1878)*, İstanbul: 47 Numara Yayıncılık, 2006.
- Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri cilt I Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, Ankara: TTK, 1953.
- Goodlad, Graham D., *British Foreign and Imperial Policy 1865-1919*, London: Routledge, 2000.
- Hill, George, *Kıbrıs Tarihi Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi (1571-1948)*, çeviren Nazım Can Serbest, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Hyam, Ronald, *Britain's Imperial Century 1815-1914 A Study of Empire and Expansion*, Lanham: Barnes and Noble, 1993.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, cilt 8*, Ankara: TTK, 2011.

- Kinneir, John Macdonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan*, London: John Murray, 1818.
- Luke, Harry C., *Cyprus Under the Turks (1571-1878)*, London: Oxford University Pres, 1921.
- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-2010*, İstanbul: Der Yayınları, 2015.
- Uçarol, Rıfat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı – İngiliz Antlaşması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,1978.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, cilt 3*, Ankara: TTK, 1998.

3. Makaleler

- Dinç, Güven, “Kıbrıs Saray Tercümanlığı Kurumu (1779-1816).” *16. Türk Tarih Kongresi* 4,1 (2010): 423-437
- Dinç, Güven, “Yunan İsyanı Sırasında Kıbrıs’ta İstihbarat Faaliyetleri (1821) “, 2. *Uluslararası Demokrasi Sempozyumu Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019.
- Doğan, Güner, “Savaştan Uzlaşmaya: İnebahtı Deniz Savaşı Öncesi ve Sonrası İtalyan Yazınında Türkler (1570-1573).” *Tarih Dergisi* 76 (2022): 161-180. <https://doi.org/10.26650/iutd.202209>.
- Sonyel, Salâhi R., “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrısı İngilizlere Nasıl Kiraladı.”, *Bellekten* 42, (1978): 725-744. <https://doi.org/10.37879/bellekten.1978.725> .
- Şahin, İsmail, “İngiltere’nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878).” *Asia Minor Studies* 4, 7 (2016): 149-176. <https://doi.org/10.17067/ams.78952>.
- Temperley, Harold, “Disraeli and Cyprus”, *The English Historical Review* 46, 182 (1931): 274–279.

4. İnternet Kaynakları

- Gürsoy, Cevat Rüştü, “Kıbrıs”, TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 07.11.2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kibris#1>.

Extended Abstract

Located in the northeastern corner of the eastern Mediterranean, Cyprus was ruled by the former King of Jerusalem Gui de Lusignan and his descendants after the Eastern Roman rule, and in 1489 it was taken over by the Republic of Venice. After the conquest of Syria and Egypt, the island, which was close to coasts such as Tripoli, Mersin and İçel, gained importance for the Ottomans and came completely under Ottoman rule with the capture of Famagusta Castle in 1571. In the 17th century, Cyprus was attached to Vilayet of the Archipelago (Cezayir-i Bahr-i Sefid Sancağı) and its administrative structure underwent certain transformations until the 19th century. It is understood that the local *Aghas*, who collected the island’s taxes on behalf of the Captain Pasha as intermediaries, were the main administrators of the island. The *Aghas* and their rivalries with each other caused many disturbances, such as the Boyacıoğlu Mehmet Rebellion.

At the beginning of the 18th century, when Cyprus was given to the Grand Vizier as a fief (*Has*), the administration began to be undertaken by the *Muhassıl* on his behalf, but later it was given back to the Kaptan Paşa. In 1754, when the Archbishop of Cyprus was declared “Kocabaş” by an edict, he was authorized to negotiate directly with Istanbul as the official representative of the dhimmis. After this date, the Archbishop and the interpreter of the Cyprus Divan became increasingly powerful on the island, overshadowing the local rulers. The Greek revolt of 1821 naturally reverberated in Cyprus. The contribution of the Greeks living in Cyprus to the revolt was limited to volunteers and financial aid. After the end of the Greek Revolt in September 1829 and the subsequent recognition of an independent Greece, a precursor to the modern “Enosis” movement took place. In 1830, a representative was sent to the Greek president Kapodistrias to try to convince him to annex the island to Greece, but this effort failed.

In the second half of the 19th century, Cyprus became one of the strategic targets of Great Britain, whose political power in the Mediterranean was increasing. With detailed reports from its consuls, soldiers and bureaucrats serving in the region, Great Britain made important assessments on Cyprus and designed its diplomatic moves in the direction that the island could be annexed to the empire. The Kinneir travelogue, Pietro Brunoni and Colonel Home reports are noteworthy. In his report, Colonel Home, who was also the head of intelligence at the Ministry of National Defense, defines Cyprus as a region that, if acquired, would not cause major diplomatic complications, could provide a military response to threats from the Caucasus or the Upper Euphrates-Tigris basins to the north, and could make a significant economic contribution. With this report, it is understood that Great Britain kept Cyprus “among the possible options” After the War of 1877, Austria and Great Britain took the lead to renegotiate the Treaty of San Stefano which could break the balance in the Balkans and jeopardize Great Britain’s Indian Empire and eastern trade, and a congress was decided in Berlin. Great Britain threatened to withdraw from the negotiations with Russia to soften the Treaty of San Stefano, and on May 23, 1878, Great Britain included the Ottomans in an alliance within the framework of the Cyprus Convention.

Although the idea of annexation of Cyprus by Great Britain can be traced back to Disraeli's (Lord Beaconsfield) 1847 novel *Tancred*, or to Disraeli's aim in 1874 to turn to a more "high-spirited" policy and make a "spectacular acquisition" for the Empire, Cyprus also seems to have been a "last minute" acquisition for Great Britain. With the Cyprus Convention signed in June 1878, Great Britain entered into a conditional alliance with the Ottoman Empire by undertaking armed assistance against a new Russian attack in Anatolia. On July 12, 1878, British troops landed in Cyprus and British rule began on the island for many years.

In the British parliament, Cyprus was discussed in detail by both opposition and ruling MPs. The British-Turkish Cyprus Convention, secretly drawn up in June 1878, was brought to the British Parliament for the first time on July 8. The Marquis of Hartington confirmed the "rumors of the Cyprus Convention" directed to the government. The geographical ambiguity of the phrase "Armenia" and whether the phrase "Kars and other conquests made in Armenia during the last war" in Article 6 of the annex to the Treaty includes Batumi is widely debated. Benjamin Disraeli, in his long speech evaluating the Berlin Congress in the House of Lords on July 18, 1878, stated that the purpose of taking Cyprus was not the Mediterranean but India. Cyprus is an important step for the continuation and peaceful preservation of the empire. Earl of Granville agrees with the idea that Cyprus was one of the most important purposes for the defense of the Suez Canal. But as the kingdom expanded, its weak points also increased and the limited army was spread to more points than necessary. In addition, this transfer caused uneasiness for countries with interests in the Mediterranean. Lord Derby (Edward Stanley, 15th Earl of Derby), who had resigned as Foreign Secretary in April, doubted whether Cyprus and a new naval station were really needed. The strengthening of Malta, the existing naval base, is also advocated by the competent naval authorities. Another large naval base in the Mediterranean would entail high costs and logistical problems. Lords Napier and Etrick stated that the acquisition of the island of Cyprus for the defense of Asia Minor has long been advocated by the highest military authorities and comment on the new threats that might arise in the future from Russia, which violated the Treaty of 1856. The strategic importance of the island was also extensively emphasized by Sir John Hay on March 24, 1879. Hay emphasized that since a warship could not logistically be sent more than 1,500 miles from a fortification station, it was crucial to have a coal station between Malta and Aden to protect the Suez Canal in case of war and to serve as a stepping stone on the route to India.

The British Parliament was the scene of detailed debates both before the agreement and after its incorporation into the administrative structure of Cyprus. The large number of parliamentary debates on different dates proves that Great Great Britain was not a temporary presence on the island.

Tarihsel Süreçte Balkanlar, Bölgenin Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi, Küresel Dinamikler İçerisindeki Yeri

The Balkans in the Historical Process: The Geostrategic and Geopolitical Importance of the Region and Its Place Within Global Dynamics

Adem APAYDIN*

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Adem APAYDIN

Orcid : 0000-0003-3582-1223
e-posta : apaydin.adem@ogr.deu.edu.tr

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül
Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Enstitüsü.

Başvuru tarihi/Submitted date:
24.02.2025
Revizyon talebi/Revision requested:
10.03.2025
Son revizyon/Last revision received:
13.03.2025
Kabul edildiği tarihi/Accepted date:
17.03.2025

Atf/Citation:
Apaydin, Adem. "Tarihsel Süreçte
Balkanlar, Bölgenin Jeostratejik ve
Jeopolitik Önemi, Küresel Dinamikler
İçerisindeki Yeri." *Journal of History
and Strategy* 1 (Mart 2025): 53-97.

Öz

Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan Balkanlar; coğrafi konumu, tarihsel ve doğal zenginlikleri, ekonomik değeri, etnik ve kültürel çeşitliği ile küresel düzeyde jeostratejik ve jeopolitik bir öneme sahiptir. Balkanlar, tarih öncesi çağlardan günümüze kadar çok sayıda uygarlığın etkisi altında kalmış önemli bir coğrafyadır. Roma İmparatorluğundan Bizans İmparatorluğu'na ve Osmanlı İmparatorluğu'na kadar birçok devlet bu bölgede hakimiyet kurma mücadelesi vermiştir. Balkanlar tarih boyunca Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Çok sayıda medeniyetin hüküm sürdüğü ve zaman zaman büyük güçlerin karşı karşıya geldiği Balkan coğrafyası, Doğu ile Batı arasında bir geçiş noktası olması itibarıyla çeşitli ittifaklara, savaşlara ve uluslararası güç odaklarının mücadelesine sahne olmuştur. Bu yarımadaı kontrol edebilen güçler bölgeye kendi kültürlerini de empoze etme fırsatını elde etmişlerdir. Günümüzde halen süren toprak ve sınır anlaşmazlıkları, etnik ve dini mücadeleler, azınlıklara karşı uygulanan ayrımcı politikalar zaman zaman ilgili ülkeler arasında krizlere neden olabilmektedir. Yunanistan'ın Makedonya toprakları üzerindeki hak iddiaları, Yunanistan ve Türkiye arasında başta Ege Deniz Adaları olmak üzere birçok konuda var olan anlaşmazlıklar bunlara örnek olarak verilebilir. Balkanlar bu açılarından önemli bir fay hattı konumundadır. Balkan ülkeleri arasında var olan birçok sorun şimdilik halının altına süpürülmüş olarak dursa da konjonktürün uygun olması durumunda bu fay hattı şiddetli bir şekilde kırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Balkanlar, AB, Yunanistan, Venizelos, Balkan Pakti, Jeopolitik, Jeostrateji.*

Abstract

The Balkans, located in the southeast of Europe, has a global geostrategic and geopolitical importance with its geographical location, historical and natural riches, economic value, ethnic and cultural diversity. The Balkans is an important geography that has been under the influence of many civilizations from prehistoric times to the present day. From the Roman Empire to the Byzantine Empire and the Ottoman Empire, many states have struggled for dominance in this region. The Balkans have served as a bridge between Europe, Asia and Africa throughout history. The Balkan geography, where many civilizations ruled and great powers confronted each other from time to time, has been the scene of various alliances, wars and the struggle of international power centers as a transition point between East and West. The powers that were able to control this peninsula had the opportunity to impose their own cultures on the region. Today, ongoing territorial and border disputes, ethnic and religious struggles, and discriminatory policies against minorities can occasionally lead to crises between the countries concerned. Greece's claims over Macedonia and the dispute between Greece and Turkey over many issues, particularly the Aegean Sea Islands, are examples of these. The Balkans are an important fault line in this respect. Although many of the problems between the Balkan countries have been swept under the rug for now, this fault line will be violently broken if the conjuncture is favorable.

Keywords: *Balkans, EU, Greece, Venizelos, Balkan Pact, Geopolitics, Geostrategy.*

Giriş

Türkçe bir kelime olan Balkan adı, XIX. yüzyıl başlarından beri kullanılmakta ve “sık ormanlarla kaplı sıra dağ ya da çalılarla kaplı engebeli arazi” anlamlarını karşılamaktadır. Balkan yarımadasının doğusunda Ege Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz, güneyinde Akdeniz ve batısında ise Adriyatik Denizi bulunur. Balkanlar'ın kuzey sınırı ise tartışmalıdır. Konuya dair bir sınırlandırma çabasına göre; yarımada Tuna Nehri ve onun kolu olan Sava Irmağı esas alınarak 505.000 km²lik bir sahayı kaplamaktadır. Başka bir görüşe göre ise; eski Yugoslavya ve Romanya ülkelerinin kuzey sınırları ölçü olarak alındığında yarımada toplam 788.645 km² bir yüzölçüme sahiptir. Diğer bir görüş ise; Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki Hıristiyan dünya ile çizdiği sınırı temel kabul etmektedir. Buna göre Balkanların toplam yüzölçümü 1.000.000 km² olarak tespit edilmektedir. Balkan adının Türkçe bir kelime olduğu ve bu adın Türkler tarafından verildiği göz önünde tutulursa son görüş, geçerli bir ayırım olarak kabul edilmelidir.¹

Balkan ülkeleri kavramı ise bu yarımadada ve yarımadaya komşu coğrafyada yaşayan ülkeler için kullanılır. Bugün bu coğrafyada Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Kosova, Slovenya ve Romanya devletleri bulunmaktadır.² Balkan topraklarında Macar, Dalmaçyalı, Sırp, Slav, Romen, Bulgar, Makedon, Karadağlı, Arnavut, Rum ve Türkler yaşamakta ve nüfusu bunların karışımından oluşmaktadır.³

1 Hasan Demirhan, *İngilizlerin Balkan Politikası ve Yunanistan*, (İstanbul: İdil Yayıncılık, 2016): 17.

2 Salim Gökçen, “Balkanlarda Bölgesel Yaklaşım: Avrupa Birliği'nin Balkanlar Politikası”, *Atatürk Dergisi*, C.5, S.3, (Mart 2010): 115.

3 Ahmet Eyicil, “Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.20, S.59, (Temmuz 2004): 337, <https://doi.org/10.33419/aamd.702761>, Erişim Tarihi: 08.02.2025.

Balkan coğrafyasında en fazla nüfusa sahip olan şehirlerin birçoğu aynı zamanda buldukları ülkelere başkentlik yapmaktadır. İstanbul, Atina, Bükreş, Belgrat, Sofya, Üsküp, Selanik, Zagreb ve Tiran Balkan yarımadasındaki başlıca büyük şehirlerdir. Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde başkentlik yapmış olan bölgenin en büyük şehri olan İstanbul, günümüzde de Balkan coğrafyasının en önemli cazibe merkezidir.⁴

Türkiye topraklarının yüzde 5'ini oluşturan Doğu Trakya bölgesi Balkan coğrafyası içinde yer almaktadır. Dolayısıyla, coğrafi açıdan Türkiye bir Balkan ülkesidir. Ama bundan daha önemlisi, modern Türkiye Cumhuriyeti yaklaşık 550 yıl Balkanlar'da hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını taşımaktadır ve kurulduğu tarihten itibaren yüzünü Batıya dönmüş, Asyalı kimliğinden çok Avrupalı ve Balkanlı kimliğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla Türkiye sadece coğrafi olarak değil ama ayrıca siyasi, tarihsel ve kültürel yönden de bir Balkan ülkesidir.

Balkanlar bölgesi dört temel faktörden dolayı Türkiye için önemlidir: Tarihsel bağlar, Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli nüfus, Balkanlar'daki Türk ve Müslüman topluluklar ve Bölgenin jeopolitik konumu. Bu dört faktör hem Balkanlar bölgesini Türkiye için önemli kılıyor hem de Türkiye'nin bölge devletleri ve halkları ile olan ilişkilerini yakından etkiliyor.⁵

Osmanlı döneminde İslamiyet'i kitle halinde kabul eden yerli halk, en çok Balkanlar'ın batı kısmında, Arnavutluk, Kosova ve Bosna'da bulunur. Rodop dağlık bölgesinde Pomaklar da bu grup içindedir. Buna karşı, Balkanların doğu bölümündeki Müslümanların ana dili Türkçe'dir. Onlar Anadolu Türkleridir.⁶

Bu çalışmanın amacı, Balkanlar'ın küresel güçler, Türkiye ve aynı coğrafyada bulunan diğer ülkeler için stratejik ve tarihi önemini genel hatlarıyla ele almaktır. Makalemizde bölgenin jeostratejik ve jeopolitik önemi ile Osmanlı döneminden başlayarak ulusal hareketler ve savaşlar dönemi de dahil olmak üzere günümüze kadar yaşanan tarihsel olaylar incelenecektir. Ayrıca makalede söz konusu bölgenin etnik, dini, ekonomik, kültürel yapısı ve güvenlik konuları da ele alınacaktır.

Makalede, Balkanlara ilişkin birtakım konuların anlaşılabilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla değişik kaynaklardan kullanılacaktır. Bu maksatla akademik yayınlardan, istatistiklerden ve coğrafi verilerden istifade edilecek, bu kapsamda bölgenin tarihi ve stratejik önemine ilişkin geleceğe yönelik öngörülerde bulunulacaktır.

Bölgenin jeostratejik ve jeopolitik önemi, etnik çeşitliliği, küresel güçlerle ilişkisi, enerji ve ulaşım hatları üzerindeki etkileri de ele alınacak konular arasındadır.

4 Halil Kurt, ve Ayşe Yaşar, "Balkan Yarımadası'nın Jeopolitiği. Geopolitic of Balkan Peninsula," *International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series VII. IBANESS Congress Series-Tekirdağ / TURKEY*, (Tekirdağ: Marmara Üniversitesi, 2018): 433.

5 Caner Sancaktar, "Balkanlar Türkiye İçin Neden Önemli?", *Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*, 27 Mayıs 2010, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/71/balkanlar_turkiye_icin_neden_onemli, Erişim Tarihi: 06.02.2025.

6 Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük Bilgisi 3, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, (Eylül 2005): 34, https://www.academia.edu/42726874/Turkler_ve_Balkanlar_Halil_Inalcik, Erişim Tarihi: 08.02.2025.

Ayrıca Balkanlar'ın tarım, hayvancılık, turizm, sanayi ve ticaret gibi alanlardaki ekonomik potansiyeli de incelenecek, Balkan Devletleri'nin Türkiye ile ilişkileri ve bunların günümüze olan yansımaları değerlendirilecektir.

1. Tarihi Süreçte Balkanlar

1.1. Balkan Coğrafyasının Sakinleri

Balkan yarımadasında yaşayanlar hakkında sahip olduğumuz bilgilere göre; yarımadanın ilk sakinleri daha ziyade Morova Vadisinin batısından Adriyatik'e uzanan bölgede yaşamış olan İliryalılar ile Ege'den Tuna'nın kuzeyine doğru uzanan topraklarda, nehrin doğu kıyısına yerleşmiş olan Trakyalılardır. Trakyalıların bir kolu olan Daçyalılar, Rumen ulusunun temel unsurunu oluşturacaklardı. İliryalılar ise günümüz Arnavutlarının atalarıydı. İlk büyük Avrupa medeniyeti, o vakitler kendilerini Helenler, ülkelerini ise Hellas olarak isimlendirmekte olan Yunanlılar tarafından Ege Denizi ada ve sahillerinde kuruldu.⁷

Yunanlılar, Ege Denizi boyunca site devletleri kurarak örgütlenmişlerdir. Bu site devletlerinin M.Ö 1600-1200 yılları arasında kurulduğu düşünülmektedir. Yunanlıların Balkan yarımadasındaki varlıkları bu iki milletten (İliryalılar ve Trakyalılar) daha sonra ortaya çıkmıştır. Yunanlılar M.Ö. 2000'li yıllarda Akharların istilasına uğramış, M.Ö. 300'lü yıllarda ise Makedon egemenliğine girmiştir. Makedonlardan sonra bölgenin hakimi Romalılar olmuştur. Romalılar Yunanlıları yüzlerce yıl hakimiyetleri altında tutmuşlardır. Yunanlılar 395 yılında Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans İmparatorluğu) sınırları içinde kalmıştır. Bizans İmparatorluğu'nda İmparator I. Theodosius döneminde (379-395) Hristiyanlık resmi din haline gelmiştir. Aynı süreçte Yunanlılık etnik bakımdan da değişim geçirmiştir. Ünlü Alman bilim adamı Fallmerayer; 1830 yılında bu konu hakkında yayınladığı kitabında, Slavların VI. ve VII. yüzyıllarda Yunanistan'ı istila ettiklerini ve şimdiki Yunanlıların eski Antik Yunanlılar ile bir bağının olmadığını, bugünkü Yunanlıların bu istilası sonucunda bölgeye yerleşen Slav ve Arnavut kabilelerinin soyundan geldiğini iddia etmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun Müslüman Türklerle yoğun olarak karşılaşması da XI. yüzyılda Türklerin Anadolu'ya akınları ile başlamıştır. Doğu Anadolu'ya seferler düzenleyen Selçuklular ile mücadeleye giren Bizans İmparatorluğu'nun ordusu 1071 yılında Alparslan tarafından Malazgirt Ovası'nda ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Anadolu'da Selçuklu hakimiyetinden sonra ortaya çıkan beyliklerden biri olan Osmanlı Beyliği (1299) zamanla güçlenmiş ve 1354 yılında Gelibolu kalesini alarak Rumeli topraklarındaki ilk fetih hareketlerini gerçekleştirmiştir.⁸

7 Barbara Jelavich, "*Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*", çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, (İstanbul: Küre Yayınları 2013), 4.

8 Demirhan, *İngilizlerin Balkan*, 18-19.

1.2. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Balkanlar

Osmanlı Devleti Balkanları XIV. yüzyılda hakimiyeti altına almış ve bölgede Pax Ottomana olarak adlandırılan Osmanlı barışını ihdas etmiştir.⁹ Balkanlar yaklaşık olarak 600 yıl boyunca Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında kalmış ve Osmanlı Devleti için çok büyük bir öneme haiz olmuştur.¹⁰

Uzun süren Osmanlı hakimiyeti dönemi, beklenebileceği gibi, Balkan tarihinin müstakbel seyrinde ve Balkan toplumunun gelişiminde belirleyici tesirde bulundu. Habsburg yönetimi altındaki azınlığı bir yana bırakacak olursak, Balkan halkının tamamı Osmanlı idaresine bağlı bulunuyordu. İzleyen yüzyıllarda Balkan halkı, Batı Avrupa'da uygulanandan hayli farklı bir sistem olan ama kendilerine büyük ölçüde yerel kendi kendine yönetim imkânı tanıyan Osmanlı yönetim sistemine göre yönetilecekti.¹¹

Osmanlı İmparatorluk rejimi din ve ırk ayrılığı gözetmeden bütün tebaayı Osmanlı Devleti şemsiyesi altında birleştiren siyasi bir düzendi ve 19. yüzyılda Bulgarlar, Sırlar, Yunanlılar milli bilinçle milli devletler kurmak için ayaklanıncaya kadar Balkanlı halk kitleleri tarafından böyle kabul edilmiştir.¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede tesis ettiği ve «Millet Sistemi»¹³olarak anılan bu siyasi düzen, çok uluslu ve çok dinli bir yapıya kapı aralamış, bu durum ise Balkan halkları arasında zaman zaman çatışmalara ve kimi zaman da uzlaşma zeminlerinin oluşmasına olanak sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu bir Asya veya Orta Doğu İmparatorluğundan çok, bir Balkan İmparatorluğu görünümündeydi. Çünkü beşerî kaynaklar ve ekonomik gelirler büyük ölçüde Balkanlar'dan sağlanıyordu. İmparatorluğun 215 sadrazamından 62'si Balkanlı idi. Ayrıca İmparatorluk yönetimi en çok Balkanlar'a önem veriyor ve en önemli yatırımlar bu bölgeye yönelik gerçekleştiriliyordu.¹⁴

Osmanlı Devleti için Balkanlar, altı nedenden dolayı son derece önemli bir bölgeydi. Her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu, 14. ve 15. yüzyıllarda bir “Balkan İmparatorluğu” olarak doğup gelişti. Bu nedenle de Balkan topraklarının güvenliği ve muhafazası, Osmanlı Devleti'nin güvenliği ve muhafazası demektir. İkincisi; bölgenin tarımsal ve hayvansal ürünleri sarayın, Edirne, İstanbul, Selanik ve Bursa gibi kalabalık kentlerin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılıyordu.

Üçüncüsü; bölgenin zengin kentleri Osmanlı hazinesi için önemli gelir kaynakları idi. Selanik, Saraybosna, Sofya gibi ticaret kentleri devlete büyük oranda ticari gelir

9 Demirhan, 13.

10 Demirhan, 20.

11 Jelavich, *Balkan*, 39.

12 İnalçık, *Türkler ve*, 28.

13 Osmanlı Devleti'nde “Millet Sistemi” etnik kimlik üzerinden değil dini kimlik üzerinden ayrım göstermekteydi. Bu nedenle Yunan, Ermeni, Yahudi tebaanın Osmanlı Devleti içindeki kimliği gayrimüslim olarak nitelendiriliyordu. Ancak Fransız Devrimi'nden sonra gelişen ve etnik kimliğe dayanan ulus bilinci pek çok milletin ulus-devlet süreçlerinin başlamasına ve akabinde imparatorlukların parçalanmasına sebebiyet verdi. Esra Özşuer, *Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı*, 2.bs. (İstanbul: Kronik Kitap 2019), 138.

14 Sancaktar, *Balkanlar*; https://tasam.org/tr-TR/Icerik/71/balkanlar_turkiye_icin_neden_onemli,

sağlıyordu. 1458’de Osmanlı himayesine giren Ragusa (Dubrovnik) Cumhuriyeti yüklü miktarda haraç veriyordu. Sırbistan ve Doğu Makedonya’dan ise yüklü miktarlarda gümüş, altın, kurşun ve bakır madenleri çekiliyordu.

Dördüncüsü; Avrupa’da meydana gelen teknolojik ve entelektüel yenilikler ve siyasal gelişmeler hakkında haberler Osmanlı İmparatorluğu’na Balkanlar üzerinden ulaşıyordu. Örneğin silah yapımı teknolojisi 1390’larda Ragusa üzerinden Balkanlar’a ve Balkanlar üzerinden Osmanlı İmparatorluğu’na girmiştir.

Beşincisi; Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde devşirme sisteminin en fazla uygulandığı bölgeydi. Yani burası Osmanlı İmparatorluğu’na çok sayıda asker ve yönetici sağlamaktaydı. Ayrıca bu bölge, 1453’ten itibaren imparatorluğun merkezi olan İstanbul’u Avrupa’ya karşı koruyan “ileri karakol” konumuyla stratejik bir öneme sahipti. Bu altı temel nedenden dolayı Osmanlı padişahları ve yöneticileri Balkanlar’da ilerlemeye ve bölgeyi elde tutmaya büyük önem veriyorlardı.¹⁵

Istranca Dağları, Balkan dağ silsilesi, Deli-Orman ve Doburca-Kın’na XIV. Yüzyıl sonlarına doğru özellikle Timur’un Anadolu seferlerinden sonra, Yörük gruplarının gelip yayıldığına tanık olmaktadır. Osmanlı Devleti bu yörüklerin önemli bir kısmını askeri hizmetler için örgütlemiştir. 1530’a doğru Rumeli’de bütün yörükler 50 bin aile olarak sayılmıştır. Bunun 35 bini askeri ocaklar halinde devletçe örgütlenmiş bulunuyordu.¹⁶

Osmanlı askerleri, Balkan coğrafyasına 1354 yılında Orhan Bey’in büyük oğlu Süleyman Bey komutasında Gelibolu’dan giriş yaptı. Sırasıyla 1364 Sırsındığı, 1371 Çirmen, 1389 Birinci Kosova, 1396 Niğbolu, 1444 Varna ve 1448 İkinci Kosova savaşları ile birlikte Balkanlar’da Osmanlı hakimiyeti adım adım inşa edildi.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1521’de Sırpların başşehri Belgrad’ı ve bir yıl sonra Rodos’u alan Osmanlı orduları, 1526’da Macar ordusunu Mohaç’da bozguna uğrattı. Uzun yıllar süren seferler ve kuşatmalar sonucunda Girit adası 1669’da ele geçirildi.

1354’te Balkanlar’a adımını atan Osmanlı İmparatorluğu yaklaşık bir asır içinde bölgede hakim güç haline geldi ve 1683’e kadar bölgedeki hakimiyetini devam ettirdi. Fakat 1683’te gerçekleştirilen İkinci Viyana Kuşatması başarısızlıkla sonuçlanınca Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgedeki hakimiyeti zayıflamaya ve gerilemeye başladı.¹⁷

Osmanlı Devleti, özellikle 1699 Karlofça antlaşmasından itibaren, başta Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin baskısı altına girmiştir ve bunun neticesi olarak da 18. yüzyıl boyunca 1711 Prut savaşı hariç, yaptığı hemen tüm savaşları kaybetmiştir.¹⁸

15 Caner Sancaktar, “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.2, (Temmuz 2011): 28, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/69529>, Erişim Tarihi: 06.02.2025.

16 İnalcık, *Türkler ve*, 33.

17 Sancaktar, *Balkanlarda Osmanlı*, 29-30.

18 Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap, 6.bs. (İstanbul 2021), 19.

1768-1774 yıllarında Rusya ile yapılan savaşlar Osmanlı İmparatorluğu için tam bir bozgun oldu. Savaşı bitiren Küçük Kaynarca Antlaşması¹⁹ (1774)'na göre İstanbul'da bir Rus Ortodoks Kilisesi kuruldu ve buradaki Ortodokslar üzerinde Rusya'nın koruması (himayesi) tesis edildi...Böylece Rusya, Balkanlı Ortodoks milletler (Romenler, Bulgarlar, Sırpalar, Karadağlılar, Yunanlılar) üzerindeki nüfuzunu artırdı. Bu tarihten itibaren Rusya'nın, Ortodoks milletlerini, Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtma ve örgütlenme çalışmaları hız kazandı.

Yani kısacası, 1683 Viyana Bozgunu'ndan itibaren Balkanlar'da üstünlük adım adım Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avusturya ve Rusya'ya geçmeye başladı.²⁰

Balkanlar; 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, Rusya'nın bölge halklarını kışkırtması, Fransız İhtilali'nden itibaren milliyetçilik ve özgürlük duygularının kabarması ile birlikte etnik ve dini grupların birbirleri ile yoğun olarak çatıştığı bir bölge haline gelmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı'nın kurduğu düzen sayesinde yüzyıllarca barış içerisinde yaşamış olan Balkan halkları, bozulan barış ortamı sonrası, ardı arkası kesilmeyen mücadeleler, savaşlar ve çatışmalar içerisine girmiş, can ve mal güvenliklerini kaybetmiş, etkileri günümüze kadar devam edecek birçok kitlesel göç²¹ hareketine maruz bırakılmıştır.

1.3. Ulus Devletlerin Kuruluş Döneminde Balkanlar

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, 19. yüzyıl tüm dünyayı derinden etkileyen 1789 Fransız İhtilali ile birlikte siyasi, ekonomik ve sosyal yapıda köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Ünlü tarihçi İlber Ortaylı'nın da belirttiği gibi, Osmanlı açısından bu dönem "En uzun yüzyıl" olarak nitelendirilir.

19. yüzyıl Osmanlı tarihi, Osmanlı milletlerinin hepsi açısından özgün bir tarihtir. Bu milletler artık tarihlerini değiştirme, geleceklerini inşa etme sürecine girmişlerdir. 19 yüzyıl bütün Osmanlı camiasının en hareketli, en sancılı, yorucu, uzun bir asırdır. Geleceği hazırlayan en önemli olaylar ve kurumlar bu asrın tarihini oluşturur.²² 19. yüzyıl dünyadaki diğer toplumlar gibi Osmanlı toplumunun da Batı'nın askeri, ekonomik ve teknolojik üstünlüğünü kesin olarak kabul ettiği bir dönemdir.²³

Batı Avrupa dünyası 19. yüzyılda büyük bir endüstriyel gelişme yaşarken ve özellikle İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı Büyük güçler koloni politikalarıyla

19 Konuyla ilgili Bkz. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, 2.bs., (Ankara: TTK, 2020).

20 Sancaktar, *Balkanlarda*, 30-31.

21 Konuyla ilgili bkz. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı*, çev. Fatma Sarıkaya, 4.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), Kemal Arı, *Büyük Mücadele*, 1.bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), Nüket Adıyeye, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), Hasan Taner Kerimoğlu, *Osmanlı Kamuoyunda Balkan Meselesi 1908-1914*, 1.bs. (İstanbul: Libra Kitap, 2015), Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat Terakki ve Rumlar 1908-1914*, 3.bs. (İstanbul: Libra Kitap, 2018).

22 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 49.bs. (İstanbul: Kronik Kitap 2019), 7,34.

23 Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat Terakki ve Rumlar 1908-1914*, 3.bs. (İstanbul: Libra Kitap 2018), 15.

tüm dünyayı ele geçirmeye çalışırken, çok uluslu Osmanlı Devleti Avrupa'ya karşı farkı kapatılamayacak oranda geri bulunuyordu ve çökme tehdidi altındaydı. Osmanlı'nın zayıflığı dünya ölçüsünde büyük güce erişen Rusya Çarlığı'na karşı yaptığı savaşlarda özellikle kendini göstermekteydi.

1789 Fransız İhtilali gibi önemli bir siyasi gelişim Avrupa ve dünya tarihi açısından bir kırılma noktasıydı. Artık insan hakları, özgürleşme, halkın kendi kaderini tayin etme hakkı Aydınlanma çağıının getirdiği Rasyonalizm/Akılcılık ile tek bir potada eritilerek yeni yüzyılın temel ilkesi olarak kabul gördü.

Fransız devrimi sonrasında monarşinin çöküşü; eşitlik, özgürlük ve adalet kavramlarının halka ait olduğu yönündeki düşüncüyü ortaya çıkardı. Böyle bir düşünce sistemi ilkel olarak İmparatorluk içinde yaşayan ulusların kendi kimliklerini keşfetmesine ve ulus-devlet anlayışı ile milliyetçilik olgusunun doğmasına sebebiyet verdi.²⁴

19. yüzyıl Balkan halkları için milli kimliğin inşası, milliyetçiliğin yayılması ve milliyetçi-ayrılıkçı ayaklanmaların gelişmesi dönemi²⁵ idi.

Milliyetçilik akımı en fazla Avusturya ve Osmanlı imparatorlukları gibi sınırları içinde çeşitli milletleri barındıran devletleri etkilemiştir. Kaldı ki bu etkilemenin yanında yine büyük devletlerin Osmanlı devletini yıkmak için milliyetçiliği de kendi politikalarının bir aleti olarak kullanmaları da vardır. Rusya'nın bütün Balkan Slavlarını bağımsızlığa kışkırtıp kendi kontrolü altında Panslavizm'i gerçekleştirmek ve Balkanlar'da bir Slav birliği kurmak istemesi bunun tipik bir örneğidir.²⁶

Kıta Avrupa'sında yaşanan bu gelişmelerin yanısıra Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok nedene bağlı olarak zayıflamasıyla²⁷ birlikte büyük güçlerin kışkırtması ve desteğini alan Sırlar, Yunanlar, Bulgarlar, Ulahlar ve Karadağlılar birbiri ardına bağımsızlık taleplerini dile getirerek isyan hareketlerine girişti. İlk isyan hareketi 1804 yılında Sırlar tarafından başlatıldı ve bunu diğer milletlerin isyan hareketleri takip etti.

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı orduları art arda 1806-1812, 1828-1829, 1832-1833, 1839-1840, 1853-1856-1877-1878, 1897, 1911-1913, 1914-1918 ile 1919 ve 1923 yıllarındaki savaşlarda ve 1804, 1815-1817, 1821-1830, 1866-1868, 1875-1876 ile 1896-1897 yıllarındaki belli başlı isyanlarda çarpıştılar.²⁸

Bu savaşların birçoğundan yenilerek çıkan ve isyanları bastırmak için uğraş veren Osmanlı ordusu artık yorgun düşmüş ve caydırıcı bir güç olmaktan tamamıyla çıkmıştı.

Netice itibarıyla 19. yüzyılda Balkan milletlerinin her biri; İngiltere, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın çıkar çatışmaları paralelinde, onların kışkırtması ve desteği ile çıkardığı isyanlar sonrası bağımsızlıklarını kazandı. Ancak Osmanlı egemenliğinden

24 Esra Özsüer, *Türkkokratia Avrupa'da Türk İmajı*, 2.bs. (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 132-133.

25 Sancaktar, *Balkanlarda Osmanlı*, 31.

26 Armaoğlu, *Türk Siyasi*, 19-20.

27 Konuyla ilgili bkz. Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, 6.bs. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019).

28 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kiyımı*, çev. Fatma Sarıkaya, 4.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 6.

kurtulan bu milletler uzun yıllar boyunca büyük devletlerin nüfuz alanı haline gelmekten kendilerini kurtaramadılar.

Rusya'nın Pan-Slavizm politikası Bulgaristan ve Sırbistan'ın, Avusturya-Macaristan'ın stratejileri ise Romanya'nın bağımsızlığını kazanmasında büyük rol oynadı. İki büyük gücün Balkanlar üzerindeki mücadelesi bölgeyi adeta jeopolitik bir satranç tahtasına çevirmiştir. İngiltere ise Rusya'nın bu genişleme siyaseti karşısında Yunanistan'ın yanında yer alarak onun bağımsızlığa kavuşmasında başat rol oynamış, bölgede ben de varım demiştir.

19. yüzyıl başlarında Balkan coğrafyası üzerinde çözümler başlamış ve zincirin ilk halkasını oluşturan Yunanistan Osmanlı Devletinden 1829 yılında bağımsızlığını kazanmıştır.²⁹ 19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren ise Sırbistan, Bulgaristan, Romanya da bağımsızlıklarını ilan ederek Osmanlı Devleti'nden ayrılmışlardır.

Balkan slavlarının ulusçu hareketi ön planda kilisenin, 18. yüzyıldan itibaren gelişen ticaret burjuvazisinin ve giderek köylülerin katılmasıyla gelişti. Ortodoks Kilisesi, Hristiyanlık ve ulusçuluğun ideolojisini en azından birlikte yürütmüş ve ulusal kurtuluş hareketlerinde çok etkin bir rol oynamıştır.³⁰

18 yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk unsurun arasında ulusalcılığın doğuşundan henüz söz edilemezdi. 18. yüzyıl boyu ulusçuluk Balkanlara özgü bir ideolojydi.³¹

Milliyetçi düşüncelerin yaygınlık kazanıp kitleleşmeye başlamasına rağmen Balkan halkları bağımsızlıklarını elde edebilecek ekonomik ve askeri güçten yoksundular. Bu nedenle ulusal bağımsızlıklarını gerçekleştirebilmek için emperyal politikalar izleyen büyük devletlerin askeri ve siyasi desteklerini almaya çalıştılar. Bu kapsamda özellikle Osmanlı Devleti'ne yönelik yayılcı politikalar izleyen Rusya'nın dinsel ve ırksal yönden yakınlık duyduğu Balkan halklarının bağımsızlık mücadelesine destek verdiği bilinmektedir.³²

Rusya'nın Balkanlarda izlediği Panslavizm politikalarının etkisiyle 1804-1806 yılları arasında Birinci Sırp Ayaklanması, 1815-1817 yıllarında ise İkinci Sırp Ayaklanması gerçekleşti. Bu ayaklanmaların sonucunda Sırbistan "Özel Prenslük" statüsünü kazandı.³³ 1829 Edirne Antlaşması'yla Sırbistan'ın hukuken özerkliği, gerçekte ise bağımsızlığı kabul edildi. Sırbistan tam bağımsızlığını gerçey 1878 Berlin Kongresi'nde kazanacaktı ama bu özerklik kesin bir kopuştu ve Osmanlı yönetimi için parçalanmayı haber veren ilk ihtardı. İkincisi, yani Yunan ayaklanması sonucu Yunanistan'ın bağımsızlığı, devlet reform sancıları ve sarsıntıları arasında çaresizlikle kabul edilmiştir.³⁴

29 Özsüer, *Türkokratia*, 139.

30 Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun*, 63-65.

31 Ortaylı, *İmparatorluğun*, 72-75.

32 Hasan Taner Kerimoğlu, *Osmanlı Kamuoyunda Balkan Meselesi 1908-1914*, 1.bs. (İstanbul: Libra Kitap, 2015), 34.

33 Sancaktar, *Balkanlarda Osmanlı*, 31-32.

34 Ortaylı, *İmparatorluğun*, 83.

Bu isyana Osmanlı Devleti'ndeki Rumların kimi liderleri, piskoposlar, yerel toprak ağaları, belediye yetkilileri, gemi sahipleri ve haydut şefleri katılmıştı.³⁵

Yunan isyanı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı 1821 Mart ayında, Osmanlı Devleti'nin bazı görevlileri ve özellikle vergi memurlarının katledilmesiyle başladı. Bunu Nisan ayında Yunanistan'ın güneyindeki Mora'da yaşayan Türklere yapılan genel saldırılar izledi. Yunanlı eşkıyalar ve köylüler bulabildikleri Türklerin hepsini katlettiler. Türk ve Arnavut olan Osmanlı askerleri pusuya düşürülerek öldürüldü. Kalavyrtta ve Kalamata'da yaşayan Müslüman halk gibi, bazıları Yunanlıların kendilerini sağ bırakacağı vaadine kanarak teslim olmuşlardı. Ama onlar da öldürüldüler. Laconia Türkleri gibi birçokları da kaçarken yollarda katliama uğradılar. 1821 yılında, 26 Mart'tan Nisan 22'ye rastlayan Paskalya yortusuna kadar geçen sürede onbeş binden fazla (Müslüman) cana merhametsizce kıyıldığı ve Türklere ait üç bin kadar bağ eviyle yerleşim biriminin de yerle bir edildiği sanılıyor. Yunanlı Başpiskopos Germanos'un ilan ettiği gibi isyanın vatansever sloganı: "Hristiyanlara huzur! Konsüllere Saygı! Türklere ölüm" oldu. Yunanlılar tarafından kafır addedilen Yahudiler de Müslümanlar gibi kasten öldürüldüler.³⁶

1821 ve 1830 yılları arasında gerçekleşen Yunan isyanı Avrupalı büyük güçler tarafından yönlendirilmiş ve sonuca ulaştırılmıştır. Büyük güçlerin liderliğini ise XIX. ve XX. yüzyılın süper gücü olan İngiltere yapmıştır.

Bağımsız Yunanistan'ın kurulmasında en etkili güç olan İngiltere, Yunan isyanının şekillenmesinde ve çıkarları doğrultusunda sonuçlanmasında hiçbir müdahaleden çekinmeyerek Akdeniz'de etkili olmak isteyen ve Ortodoks inancını kullanarak Yunanlılar üzerinde hakimiyet kurma amacıyla olan Rusya'yı durdurmuştur. Bir yandan Osmanlı ile dostmuş gibi görünen bir yandan Yunan isyancıları destekleyen İngiltere Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı hakim olmasını da engelleyerek 20 Ekim 1827 yılında Fransız ve Rus donanmaları ile birlikte Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmasını yakmıştır. Böylece bitmek üzere olan isyana yeniden can vererek Yunanistan için bağımsızlığa giden yolu bütünüyle açmıştır.³⁷

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın oluşturduğu müttefik donanmasını Navarin limanında demirli Osmanlı-Mısır donanmasını yakmaya yönelten nedenlerin başlıcaları, modernleşen ve güçlenen ordusu ile Mısır valisinin Yunanistan'da otorite kurmasından duyulan korkudur. Çünkü Babıali'nin Yunanlılara vermediği özerkliği, muhtemelen Girit ve Mora valiliği kendisine vaat edilen Mehmet Ali Paşa zorla elde edip Yunanistan'a yerleşecekti.³⁸ Tabii bu durum bölgede çıkarları söz konusu olan İngiltere, Fransa ve Rusya açısından kabul edilemezdi.

Bir yıl sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Rusya'nın üstünlüğüyle sonuçlanan savaşın ardından 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Barış Antlaşması imzalandı.

35 Sallahi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, 1.bs. (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2011), 29.

36 McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, 10-11.

37 Demirhan, *İngiltere'nin Balkan*, 13-14.

38 Ortaylı, *İmparatorluğun*, 85.

Bu antlaşmada Yunanistan'ın özerkliği kabul edildi. 3 Şubat 1830 tarihli Londra Protokolü ise Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Ayrıca Protokol, Sırbistan, Eflak ve Boğdan bölgelerinin özerkliğini genişletti. Fransa, İngiltere ve Rusya'nın baskıları sonucunda Osmanlı Devleti, 24 Nisan'da bu kararları kabul etmek zorunda kaldı. 7 Mayıs 1832'de ise Londra Konferansı sonucunda bağımsız Yunanistan Krallığı resmen kurulmuş oldu.³⁹

Bugün 1830 yılından bu yana bağımsız olarak yaşayan bir Yunanistan varsa bunun önde gelen mimarı, kuşkusuz İngiltere'dir. Zira İngiltere tercihini Rusya'nın kontrolünde Osmanlı'ya bağlı bir özerk Yunanistan yerine; küçük, bağımsız ve gerektiğinde İngiliz çıkarları için kullanılabilir bir Yunanistan'dan yana yapmıştır.⁴⁰

Eflak ve Boğdan bölgelerinde 1821-1826, 1848 yıllarında ve Bulgaristan'da 1835-1841, 1850 yıllarında kitlesel ayaklanmalar gerçekleştirildi. 1856 Paris Antlaşması'nda Eflak ve Boğdan bölgeleri "Özerk Prenslik" statüsü kazandı. Bu iki özerk prenslik, üç yıl sonra "Eflak ve Boğdan Özerk Prensliği" adı altında birleşti ve ardından 1866'da "Özerk Romanya Prensliği"ne dönüştü.⁴¹

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun ağır yenilgisiyle sonuçlandı. Ocak 1878'de ateşkes yapıldı. Aynı yılın Mart ayında Rusya Ayastefanos'ta (Yeşilköy) barış koşullarını dikte etti. Barış koşulları Osmanlı İmparatorluğu için yenilgi kadar yıkıcıydı. Romanya, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen bağımsız oldular. Ege Denizi'ne kadar varan oldukça büyük bir bölge Büyük Bulgaristan Prensliği oldu. Bulgaristan Osmanlılara bağlı kalacaktı ama iki yıl süresince Rusya tarafından idare edilecekti. Böylece Rusya, Ege Denizi'ne ulaşmış olacaktı ve Osmanlı başkenti Rus tehdidi altında kalmaya devam edecekti.

Rusya'nın Akdeniz'e ulaşması Avrupalı büyük güçlerin çıkarları için büyük bir tehdit anlamına geliyordu. Özellikle İngiltere açısından Doğu Akdeniz'in kontrolü Hindistan ticaret yolu için büyük bir öneme sahipti. Bunun üzerine İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya ve Almanya, Rusya'yı Ayastefanos kararlarını yeniden gözden geçirme geçirilmesine zorladı. Bu ülkelerin temsilcileri Berlin'de toplandı.⁴²

Kongre (13 Haziran-13 Temmuz 1878) sonunda imzalanan Berlin Barış Antlaşması kararlarına göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak kendi bağımsız krallıklarını kurdular. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı özerk Bulgaristan Prensliği kuruldu. Resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Bosna-Hersek'in fiili yönetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakıldı. Yunanistan'ın topraklarının genişletilmesine karar verildi. Bu karara dayanarak 1881'de Yunanistan Tesalya'yı aldı. Dobruca'nın büyük bölümü Romanya'ya, güneyi ise Özerk Bulgaristan Prensliği'ne bırakıldı. Ayrıca Niş, Sırbistan'ın eline geçti. Böylece Balkanlar'daki Osmanlı toprakları Makedonya ve Arnavutluk ile sınırlı kaldı.⁴³

39 Sancaktar, *Balkanlarda*, 32.

40 Demirhan, *İngiltere'nin*, 14.

41 Sancaktar, *Balkanlarda*, 32.

42 Hacısalihioğlu, *Jön Türkler*, 29.

43 Sancaktar, *Balkanlarda*, 33.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma tehlikesi 1878'den sonra ne kadar belirgin bir hale geldiyse, genç Balkan devletlerinin dış politikalarının milliyetçi irredantizmin⁴⁴ çıkmazına batmaları o kadar kaçınılmaz oldu.⁴⁵

1908 yılında İkinci Meşrutiyet ilan edildiğinde, devlet içindeki iktidar mücadelesini ve Balkanlar'daki otorite boşluğunu iyi değerlendiren Özerk Bulgaristan Prenslüğü bağımsızlığını ilan etti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise Bosna-Hersek'i resmen ilhak etti. Dört yıl sonra Yunanistan-Sırbistan-Bulgaristan-Karadağ ittifakı Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı.⁴⁶

Yeni kurulan Balkan devletlerinin ele geçirdikleri topraklarda yaşayan Türk ve Müslüman kesimlerine baskı uygulayıp onları göçe zorlamaları, Balkan coğrafyasından Anadolu'ya yönelik kitlesel göçlerin yaşanmasına neden oldu. En kötü örnekleri Balkan savaşları sırasında yaşanan bu "etnik temizlik" yöntemlerinin Osmanlı kamuoyunda tepkiler doğurduğu ve intikam hisleri uyandırdığı⁴⁷ bir gerçektir.

1.4. Savaşlar Döneminde Balkanlar

1.4.1. Balkan Savaşları

20'nci yüzyıl Balkan tarihi, dünya tarihinde ayrı bir konuma sahiptir. 20'nci yüzyıl tarihini belirleyen büyük ölçüde Balkanlar'dır. 19'uncu yüzyılın tüm umutlarını çökerten Cihan Harbi Balkanlardaki gelişmelerin fitilledığı bir dünya savaşıdır.

Türkiye tarihinde de Balkan Savaşları'nın ayrı bir anlamı vardır. Harb-i Umumi, Cihan Harbi ya da Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 yılları arasında dünyayı kasıp kavuran savaştır. Osmanlı için Balkan Harbi sonun başlangıcıdır. Türkiye Cihan harbine bir anlamda Balkan Harbiyle başlamış ve Milli Mücadele ile sona erdirmiştir.⁴⁸

1699 yılında imzaladığı Karlofça Antlaşması'ndan itibaren girdiği birçok savaşta yenilerek geri çekilen ve neredeyse dağılmanın eşiğine gelen Osmanlı Devleti, en büyük hezimetini bu bölgede 1912-1913 yılları arasında girdiği Balkan Savaşları'nda yaşamıştır. Üç kıtaya yayılmış büyük bir İmparatorluk yaklaşık üç hafta içerisinde Rumeli'deki topraklarının 2/3'ünü kaybetmiştir.

Balkan Harbine kadar Osmanlı Devleti ekonomik gücünü ve insan kaynağını büyük ölçüde Balkanlar'dan elde etmiştir.⁴⁹ Balkan coğrafyası anılan dönemde adeta Osmanlı Devleti'nin omurgasını teşkil etmektedir. Söz konusu bölgenin kaybı Osmanlı

44 İredantizm: Dil, gelenek, görenek ve çeşitli kültür değerleri bakımından bir birlik gösterdiği halde anayurt dışında kalmış halkın yaşadığı toprakları, anayurt sınırları içine almak düşüncesi. (Hacısalihioğlu, *Jön*, 40).

45 Hacısalihioğlu, *Jön Türkler*, 40.

46 Sancaktar, *Balkanlarda*, 33.

47 Kerimoğlu, *Osmanlı Kamuoyunda*, 37.

48 Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912-1913 I. Dünya Savaşı'nın Provası*, çev. Mehmet Tanju Akad, 1.bs. (İstanbul: Homer Kitapevi, 2003), VII.

49 Yılmaz Öztuna, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız*, (İstanbul: Babiali Kültür Yayınevi, 2006), 9.

açısından büyük bir yıkımdır.⁵⁰ Üstelik bu yıkım sadece ekonomik ve insan gücü kaybı ile de sınırlı kalmamış Devlet-i Aliye Osmaniye'nin önemli ölçüde prestij kaybına da neden olmuştur.

Osmanlı tarihinin en büyük kaybı olan Rumeli ve Balkanlar bölgesi iki önemli savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Bunların ilki Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, diğeri ise 1912-1913 yılları arasında cereyan eden Balkan Savaşlarıdır.

1876 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan başlayarak Balkan Harbi ile noktalan süreç Osmanlı'nın batı cenahını tümünden çökertmiştir. Bu omurganın yitirilişi Osmanlı Devleti'nin de sonu olmuştur.⁵¹ Söz konusu savaşlarla beraber Tuna boyları ve Adriyatik bölgesi tamamen terkedilmiştir.

1912-1913 yıllarında yaşanan savaşların temel nedeni milliyetçilik akımlarının yarımada yayılması sonucu 19. yüzyılda başlayan "ulus-devlet" kurma projeleridir. O güne değin Osmanlı yönetimi altında "Millet Sistemi" çerçevesinde bir arada yaşayan Balkan halkları ulusçuluk düşüncesinin etkisiyle ulusal kimliklerini benimsemeye başladılar. Fakat Balkan uluslarının üzerinde hak iddia ettikleri topraklarda birbirleriyle çelişen çıkarları bulunmaktaydı bağımsız bir Yunan, Sırp ve Karadağ devletinin kurulmasıyla özerk bir Bulgaristan'ın oluşturulmasından sonra Balkan ulusları arasındaki egemenlik mücadelesi şiddetlendi.⁵²

Balkan Savaşları'nın sebeplerini 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yapılan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarına kadar götürmek mümkün olsa da genel olarak şu şekilde ifade edebilir:

- 1) Fransız İhtilali'nin başta Milliyetçilik olmak üzere bütün dünyaya yaydığı Hürriyet ve Eşitlik gibi fikir akımları,
- 2) Rusya'nın bölge üzerinde emelleri, Balkan Slavlarını kışkırtması ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile süregelen rekabeti,
- 3) Balkan Devletleri'nin toprak kazanma ve büyüme düşünceleri,
- 4) Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık, ülke toprakları üzerinde birbiri ardına patlak veren ayaklanmalar,
- 5) Osmanlı Devleti'nin zayıf ekonomisi ve yeterli askeri gücünün bulunmaması,
- 6) Bölge devletleri arasında Selanik, Kosova, Manastır başta olmak üzere Makedonya toprakları üzerindeki hak iddiaları.

Bulgar, Sırp ve Yunan taleplerinin hemen hepsi, Berlin Antlaşması'yla tekrar Osmanlı Devleti'ne bırakılan Makedonya bölgesinde üzerinde düğümleniyordu. Bütün

50 Konuyla ilgili bkz. Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik*, 4.bs. (İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2020), Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele I-II*, 3.bs. (Ankara: TTK, 1992). Atilla Güler, *Balkanlara Hüzünlü Veda Balkan Harbi 1912-1913*, 5.bs.(Ankara: Galeati Yayıncılık, 2020).

51 Hall, *Balkan*, VII.

52 Kerimoğlu, *İttihat Terakki*, 331.

bu devletler Makedonya'yı ele geçirmek için hem birbirleri ile hem de Osmanlı Devleti ile mücadeleye giriştiler. Bu maksatla Sırp Sava, Bulgarlar İMDO, Yunanlılar ise Etniki Etery örgütleri ile kanlı terör eylemleri yapmak suretiyle bölgede istikrarsızlığı arttırdılar.⁵³

1902 ve 1903'te Bulgarlar Makedonya'da isyanlar çıkardılar. İsyanlar Bulgarların toplu bulunduğu Manastır Vilayetinde kanlı geçti. 3'ncü Ordu ve Türk Jandarmasını aylarca uğraştırdı.⁵⁴ 1903 yılında Makedonya'daki terör olaylarında 5328 Türk öldürülmüş, 198 kasaba yakılıp yakılmış, 30.000 Makedonyalı Bulgaristan'a kaçmış, 71.000 kişi evsiz kalmış, yaklaşık olarak 6.000 Makedonyalı ölmüş ve 1500 kişi de siyasî tutsak alınmıştı.⁵⁵

Dağılmanın eşliğinde olan Osmanlı Devleti'ni kurtarma arayışlarının arttığı bu dönemde Jön Türkler'in ve 1889 yılında kurulan İttihat Terakki Cemiyeti'nin kötü gidişata son vermek gayesiyle yürüttüğü faaliyetler dikkat çekici olmuştur. Osmanlıcılık anlayışının yükseldiği bu yıllarda 1908 yılında İTC'nin baskısıyla Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve 1878 yılında Osmanlı-Rus Savaşı bahane edilerek II.Abdülhamit tarafından kapatılan Meclis'in yeniden açılması da kötü gidişata engel olamamıştır.

Genç ve devlet yönetimi tecrübesinden yoksun İttihat ve Terakki yönetiminin yaptığı hatalar ve hükümetlerin sıkça değişmesi sonucu Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde ayaklanmalar çıkmaya başladı. Balkanlar'da Müslüman Arnavutlar isyan ettiler. Hükümet meseleye politik çözüm getirmek yerine sert bir tavır takındı. Böylece Balkanlar'da Türklerin beraber hareket edebileceği tek kavim de gözden çıkarılmış oldu.⁵⁶

Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıkların çözmek ve bölge üzerindeki Rus politikalarının hayata geçirilebilmek için Rusya, 1911'de harekete geçti. Aynı yıl içerisinde patlak veren Osmanlı-İtalya Trablusgarp Harbi de Balkan Devletlerinin bir araya gelmesi için bir fırsat yarattı. Netice itibarıyla 1911 yılında Ruslar'ın arabuluculuğu ve teşvikiyle başlayan süreç sonunda 13 Mart 1912'de Bulgarlar ve Sırp Sava arasında, 1910 yılında Yunanistan'da iktidara gelen Venizelos'un izlediği proaktif politikalar neticesinde aralarında büyük husumetler ve anlaşmazlıklar olan Yunanlılar ve Bulgarlar arasında da 29 Mayıs 1912'de ittifak antlaşması imza edildi. Ayrıca Haziran 1912'de Bulgaristan-Karadağ arasında, 6 Ekim 1912'de de Sırbistan-Karadağ arasında ittifak antlaşmaları imzalandı. Böylece söz konusu bu devletler arasında «Balkan İttifakı» tesis edilmiş oldu.⁵⁷

Osmanlı imparatorluğu Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan'dan oluşan gevşek bir Balkan devletleri ittifakına karşı savaştı. Birinci Balkan Savaşı Ekim 1912'de başladı.⁵⁸ İlk olarak Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp

53 Sait Karaduman, "Birinci Balkan Harbi", *K.K.K. K.H.O Harp Tarihi Ders Notları II içinde*, (Ankara: KHO Matbaası 2016), 9-10.

54 Öztuna, *Avrupa Türkiye'sinin*, 86.

55 Balkan Harbi. I. Cilt, (Gnkur. Basımevi, Ankara, 1998), 39.

56 Karaduman, *Birinci Balkan*, 11.

57 Karaduman, 14.

58 Hall, *Balkan Savaşları*, 1.

nedeniyle İtalya ile savaşta olmasından yararlanan Karadağ, 8 Ekim 1912'de Osmanlı devletine savaş ilan ederken bağlaşıklar, 13 Ekim'de Osmanlı Devleti'nden kabul edilmesi zor birtakım isteklerde bulundular. Müttefiklerin istekleri arasında imparatorluğu meydana getiren milletlerin etnik özerkliğinin bütün sonuçlarıyla onaylanması, Osmanlı parlamentosunda her bir milletin nüfusuyla orantılı olarak temsil edilmesi, Hristiyanların askerlik hizmetini kendi yerlerinde yine Hristiyan kadrolarda yapmaları, Hristiyan nüfusu da bulunan vilayetlere büyük devletlerce onaylanan İsviçreli veya Belçikalı valilerin atanması gibi talepler bulunuyordu. Taleplerinin Osmanlı hükümeti tarafından dikkate alınmaması üzerine bağlaşıklar 18 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler.⁵⁹

Osmanlılara karşı mücadelenin belkemiğini teşkil eden Bulgarlar 22 Ekim'de Kırkkilise'de (Kırklareli) arkasından (28 Ekim-3 Kasım'da) Lüleburgaz'da Osmanlı'yı yenilgiye uğrattılar. Osmanlılar İstanbul'dan önceki son savunma hatları olan Çatalca'ya kadar gerilemek zorunda kaldılar. Batıda ise Sırlar (24-26 Ekim'de) Kumanova'da Osmanlıları yenip Adriyatik'e doğru ilerlediler ve 18 Kasım'da Manastır'ı ele geçirdiler. Osmanlı kuvvetlerinden fazla direniş görmeyen Yunanlılar, Güney Makedonya'da ilerleyip büyük liman şehri olan Selanik'i 8 Kasım'da Bulgarların şehre ulaşmasından bir gün önce ele geçirdiler. Aralık 1912'de hala Osmanlı'nın elinde kalan yerler, hepsi de muhasara altında bulunan İşkodra, Yanya ve Edirne şehirlerdeydi. Osmanlı sadece 2 ay süren çatışmalar sonucunda Avrupa'daki toprakların hemen tamamını kaybetmişti. Nisan 1913'e gelindiğinde Osmanlı'nın elinde kalan üç şehir de düştü. 5 Mart'ta Yanya Yunanlılara, 26 Mart'ta Edirne Bulgarlara ve 22 Nisan'da İşkodra Karadağ'a bırakıldı.⁶⁰

Aralık 1912 tarihinde yapılan ateşkesle 1913 Ocak'ına kadar savaşa ara verildi. Çatışmalar Arnavutluk'ta iki kuşatılmış kentte (İşkodra ve Yanya), Trakya'da kuşatılmış bir kentte (Edirne) ve Doğu Trakya'da, 1913 ilkbaharına kadar devam etmek üzere yeniden başladı.⁶¹

Edirne'yi kaybetmemek uğruna Babıali baskısıyla yönetimi ele geçiren İttihatçılar savaşın kötü gidişatına engel olamadılar ve 14 Nisan'da Çatalca Mütarekesi, 30 Mayıs'ta da Londra Barışı'yla Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesini kabullenmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte kısa bir süre sonra galip Balkan Devletleri arasında çıkan İkinci Balkan Savaşı'ndan faydalanan İttihatçı hükümet 1908 Devrimi'nin beşinci yıl dönümünde Edirne'yi geri almayı başardı. Balkan Savaşları'nın sonunda 29 Eylül 1913 tarihinde Bulgaristan'la İstanbul, 14 Kasım 1913 tarihinde Yunanistan'la Atina Antlaşmaları imzalanarak barış ortamına dönüldü.⁶²

Birinci Balkan Savaşı, Osmanlı'ya karşı birliğe giren Balkan devletlerinin zaferiyle sonuçlanırken, İkinci Balkan Savaşı ise bölge devletleri arasındaki çıkar çatışmalarını ortaya koymuştur.

59 Kerimoğlu, *İttihat Terakki*, 332.

60 McCarthy, *Ölüm ve*, 144.

61 Hall, *Balkan Savaşları*, 1.

62 Kerimoğlu, *İttihat Terakki*, 341.

Balkan savaşları Osmanlı Devleti açısından ne kadar yıkıcı olmuş ve telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurmuşsa, Balkan İttifakı içerisinde yer alan ülkeler açısından ama özellikle de Yunanistan açısından o denli büyük kazançlar sağlamıştır.

3 Şubat 1830 Londra Protokolü ile o dönem Avrupa'nın üç büyük devleti olan Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın garantörlüğünde kurulan bağımsız Yunan Devleti'nin ilk sınırları 1832 yılında Peloponez (Mora Yarımadası), Rumeli (Orta Yunanistan) ve Kiklad adalarını içine alan ufak ve yoksul bir toprak parçasıydı. 1832 yılında Balkan Yarımadasının güneyinde Mutlak Monarşi biçiminde kurulan Yunanistan, Epir (Arta'ya kadar) ve Teselya'nın (1881) alınmasına kadar, elli sene Osmanlı topraklarından koparılan bu dar Balkan sınırları içinde varlık gösterdi. Mora İsyanı'ndan sonra kazanılan söz konusu topraklar aslında Yunan tahayyülünde “bir karış toprak” olarak nitelendiriliyor ve sahip olunması gerekenin çok altında görülüyordu. Oysa Helenizm'in (Yunanlılığın) sahip olduğu düşünülen en geniş toprakları bu dar ve çorak sayılan ilk Yunan Krallık topraklarının dışında yer almaktaydı. Yunanlılar için yeterli görülmeyen söz konusu toprakların dışında var olduğuna inanılan Helenizm ileriki süreçte “Megali İdea” (Büyük Düş) ulus düşü etrafında kümelenecek bir hedefe dönüşecekti.

Mora İsyanı sonrasında sahip olduğu toprakların sınırları içinde Yunanlılar kendilerini dar bir kalıba sıkışmış bir ulus görüyordu. Nitekim 14 Ocak 1844 yılında ilk defa Yunan meclis kürsüsünde İoannis Kolletis tarafından dile getirilen Megali İdea o dönem henüz kavramın içini dolduramadıkları bir iredenta fikrine sahipti.⁶³

Yunanistan'ın ilk Başbakanlarından birisi olan Kolletis, mecliste yaptığı konuşmasında Megali İdea'yı şu sözlerle tanımlıyordu:

“Yunanistan Krallığı, bütün Yunanistan değildir; o, Yunanistan'ın sadece küçük ve en fakir parçasıdır. Yunanlı da sadece kraliyet sınırları içinde yaşayan Yunanlı değildir; Yanya'da, Selanik'te, Serez'de, Edirne'de, Konstantinopolis (İstanbul)'te, Trabzon'da, Girit'te, Sisam'da yaşayan ve tarihin herhangi bir döneminde ve hangi topraklarda yaşamış olursa olsun, Yunan ırkına mensup olan herkes Yunanlıdır... Helenizm'in iki büyük merkezi vardır: Atina ve Konstantinopolis; Atina sadece kraliyetin başşehridir, Konstantinopolis ise bütün Helenlerin sevinci ve ümidi olan büyük başkenttir.”⁶⁴

Yunan Türkolog Dimitris Kitsikis Megali İdea'yı, “Ege'yi bir Yunan denizi haline getirip, iki kıtaya ve beş denize açılan Yunanistan'ı gerçekleştirme ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden yaratma düşüncesi” olarak ifade etmektedir. Kitsikis'in bu tanımı ağırlıklı olarak coğrafi konum üzerinde yoğunlaşmıştır. Megali İdea'yı siyasal anlamda irksal bir nefret ve Türkler aleyhinde toprak genişletmek olarak tanımlayan yazar, bu fikrin Batılı aydınlar tarafından Yunanlıların aklına sokulduğunu ve Batılı diplomatlar tarafından da gerçekleştirilmeye itildiğini ifade etmektedir.

63 Özsüer, *Türkokratia*, 140-142.

64 M.Murat Hatipoğlu, “ Elefterios Venielos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter”, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları içinde*, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1986), 456.

Megali İdea politikasının romantik milliyetçilerin savunduğu bir görüş olmaktan çıkıp tam anlamıyla bir uygulama alanı bulması 1909'daki askeri müdahalenin ardından iktidara taşınan Eleftherios Venizelos aracılığıyla gerçekleşmiştir. Balkan savaşları ile yeniden dirilen ya da uygulama alanı bulan Megali İdea, E.Venizelos'un aktif dış politikasıyla romantik bir düş olmaktan çıkıp, yeni toprak kazanımlarıyla Yunanistan'ı Akdeniz'de önemli bir güç haline getirmiştir.⁶⁵

Siyasi kariyerini Girit Adası'nda, 1897 (Akrotiri) ve 1905 (Therisso) yıllarında katıldığı ve hatta önde gelen liderlerinden biri olduğu isyanlar ile Yunanistan'da 1909'da yapılan Gudi Askeri darbesine borçlu olan Venizelos, 1910 yılında Yunanistan Başbakanı oldu.

İktidarda olduğu dönemde "*Megali İdea Rüyacısı*" ve "*Megali İdea'yı ete kemiğe büründüren lider*" olarak anılmış olan Girit'li siyasetçi⁶⁶ Venizelos'un Yunanistanı, Balkan Savaşları'nın sonunda Londra (30 Mayıs 1913), Bükreş (10 Ağustos 1913) ve Atina (14 Kasım 1913) anlaşmalarıyla, Girit Adası dahil olmak üzere, topraklarını hemen hemen iki kat genişletmişti; Güney Epir'i, Selânik dahil Makedonya'nın büyük bir bölümünü ve Ege Adaları'nın bir kısmını elde eden Yunanlılar, yüzölçümle 65.000 km. kareden 118.000 km. kareye çıkarırken, nüfuslarını da ele geçirdikleri topraklarla birlikte 2.666.000'den 4.363.000'e yükseltmişlerdi.⁶⁷

Balkan Savaşları'nın en önemli sonuçlarından birisi yaşanan toprak kayıpları ve bu kayıplara bağlı olarak ortaya çıkan göçlerdir. Osmanlı Devleti bir yıl kadar kısa bir süre içerisinde Avrupa'daki topraklarının çok büyük bir bölümünü (*İstanbul hinterlandı dahil %83'ünü*) ve nüfusunun büyük bir kısmını (*çoğu Hıristiyan 4 milyon kişi olmak üzere %69'unu*) kaybetti. Ancak kayıplar bununla da sınırlı kalmadı. Çünkü ele geçirdikleri topraklar üzerinde türdeş bir nüfus yapısı oluşturmayı hedefleyen Balkan devletleri, sınırları içinde kalan Müslüman nüfusu göçe zorladılar. Bu nedenle de Balkan savaşları sonrasında kaybedilen topraklardan Anadolu'ya yönelik göçler yaşandı.

Balkanlardan Anadolu'ya yapılan göçlerin temel nedenleri arasında Müslüman halka yapılan baskı ve zulümler, dini ve ekonomik sebepler önemli rol oynamaktaydı. Özellikle Bulgarlar ele geçirdikleri topraklarda yaşayan Müslüman halka din değiştirmeleri doğrultusunda baskı yapmışlardır.⁶⁸

1.4.2. Birinci Dünya Savaşı

Sanayi Devrimi sonrası 19. ve 20. yüzyılda Avrupa'nın egemen güçleri arasında başlayan sömürge yarışı, milli birliğini 1861 yılında sağlayan İtalya ile 1871 yılında

65 Çağla D. Tağmat, "*Türk ve Yunan Kaynakları Çerçevesinde Megali İdea Değerlendirmeleri*", Türk ve Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler Dağlar Dağlar Viran Dağlar içinde, ed. Yeliz Okay, (İstanbul: Doğu Kitapevi, 2014), 100,105.

66 Nilüfer Erdem, "*Megali İdea Hayali*", Yunan Algisında Türk İmgesi Kökenleri ve Dostluk İçin Kültürel Çıkış Yolları, ed. Mustafa Kaymakçı, Cihan Özgün, Nilüfer Erdem (Konya: Eğitim Yayınevi, 2021), 248.

67 Hatipoğlu, *Eleftherios Venielos'un*, 462.

68 Kerimoğlu, *İttihat Terakki*, 336-337.

sağlayan Almanya'nın da katılmasıyla ivme kazanmıştı. Bu sömürge yarışı hem karada hem de denizde silahlanma yarışını da beraberinde getirdi. Karada en önemli rekabet alanı Balkan toprakları ve Osmanlı toprakları üzerinde yaşanmaktaydı.

I. Dünya Savaşı'nın nedenleri konusunda, bilim adamları ve tarihçiler arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir tartışma ve bir o kadar da araştırma vardır. Ancak Oral Sander'e göre savaşın temel Nedenleri; 1. Emperyalizm, 2. Almanya'nın Güvenlik Sorunu, 3. Değişken Güç Dengesi ve Uluslararası Güvensizlik, 4. Uluslararası Örgütlenmenin Olmaması, 6. Osmanlı Mirası Üzerinde Çatışmadır.⁶⁹

Birinci Dünya Harbi geniş çaplı, Balkanların çok ötesine geçen, Japonya ve son aşamasında ABD'nin de dâhil olduğu küresel nitelikte bir savaştır. Bu savaş aslında İngiltere ile Almanya arasında yaşanan rekabet ve güç mücadelesinin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Savaşa dâhil olan diğer güçler, ya kendi durumlarını muhafaza etmek için, ya da beklentileri doğrultusunda fırsat doğarsa, irili ufaklı hedefleri gerçekleştirmek üzere pozisyon almışlardır.⁷⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın sebepleri aşağıdaki 4 başlık altında incelenebilir:

- 1) Alsas-Loren Sorunu,
- 2) Almanya'nın Sömürge Siyaseti ve Bloklaşma,
- 3) İngiltere ve Almanya'nın Denizler Üzerindeki Rekabeti,
- 4) Balkanlardaki Gelişmeler ve Milliyetçilik.⁷¹

I.Dünya Savaşı bir anlamda Balkanlarda yaşanmış olan bir takım siyasi gelişmelerin bütün dünyayı etkileyerek meydana getirmiş olduğu küresel nitelikteki ilk büyük harptir. Bölge, ileride ele alınacağı gibi jeostratejik ve jeopolitik özellikleri nedeniyle Düvel-i Muazzama'nın çıkar çatışmalarına sahne olmaktadır. Büyük güçler arasındaki sorunların birçoğu bu bölgede doğdu ve büyüdü. Sonuçta savaş bu bölgede patlak verdi, tüm dünyaya yayıldı ve en şiddetli çatışmalar burada yaşandı.

Savaşın fitili ise 28 Haziran 1914 günü Arşidük Ferdinand'a Bosna Hersek'te gerçekleştirilen bir suikast sonrası ateşlendi. Avusturya 28 Temmuz 2014'te Sırbistan'a savaş ilan etti. Müteakiben Almanya, Fransa, Rusya, İngiltere karşılıklı olarak birbirlerine savaş ilanında bulundular. Böylece Kıt'a Avrupası'nda 1'inci Dünya Savaşı başladı. Savaşa ilerleyen yıllarda Osmanlı Devleti, Bulgaristan, Romanya, İtalya ve Yunanistan da dahil oldu.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı öncesi İngiltere ve Fransa'yla ittifak yapmak için birtakım girişimlerde bulunduysa da yapılan görüşmeler sonuçsuz kaldı.⁷² Çünkü bu küresel savaş öncesi İtilaf Devletleri'nin hedeflerinden birisi de bizatihi Osmanlı

69 Oral Sander, *Siyasi Tarih I İlkçağlardan 1918'e*, 23.bs. (Ankara: İmge Kitapevi 2012), 633-652.

70 F.Rezzan Ünalp, "Birinci Dünya Harbi Öncesi Gelişmeler ve Tarafların Tutumu", *K.K.K. K.H.O Harp Tarihi Ders Notları II içinde*, (Ankara: KHO Matbaası 2016), 75.

71 Ünalp, 77-79.

72 Ünalp, 76.

Devleti'nin kendisiydi. Avrupa'nın "Hasta Adamı" olarak görülen devlet için İtilaf Devletleri'nce paylaşma planları çoktan yapılmıştı.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti Almanya'ya yanaştı. Almanlarla yapılan İttifak antlaşması, Almanlar'ın Ruslara savaşa ilan etmesinden bir gün sonra yani 2 Ağustos 1914 tarihinde⁷³ İstanbul'da Sadrazam Sait Halim Paşa ve Alman Büyükelçisi Wangenheim tarafından imzalandı.⁷⁴

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda daha çok Almanlar'ın çıkarları doğrultusunda ve birbirinden farklı birçok cephede savaşmak durumunda kaldı. Bu cephe; (1) Doğu (Kafkas) Cephesi, (2) Batı Cephesi (Balkanlar) Galiçya, Romanya ve Makedonya, (3) Çanakkale, (4) Güney Cephesi (Irak, İran, Filistin-Suriye, Kanal-Sina, Hicaz-Yemen) idi.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşına Almanya, Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan ile ittifak yaparak girmesinin nedenleri arasında; 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ve özellikle de Balkan Harbi sonunda Kafkasya ve Balkanlarda kaybettiği büyük toprakların en azından bir kısmını yeniden ele geçirmek⁷⁶, sarsılan devlet otoritesini yeniden tesis etmek ve girdiği birçok savaştan yenilerek çıkmasından dolayı kaybettiği prestijini tekrar kazanmak, dağılıp parçalanmaktan kurtulmak düşüncesi vardı. Ancak yaşanan süreç Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan alıkoyamadı ve savaş sonunda mağlup olan ülkeler safhasına yerleştirdi. Sevr Antlaşması bu kadim devletin fiili olmasa da hukuki olarak varlığını sonlandırdı.

Başbakan Venizelos liderliğinde Balkan Savaşlarından büyük bir kazançla çıkan Yunanistan ise savaşa Kral Konstantin'in tüm karşı koymasına rağmen İngiltere ve Fransa'nın baskısıyla 1917 yılında dahil olabildi. 1915 yılında iktidardan düşen Venizelos ile Kral Konstantin arasında yaşanan uzun süreli gerilim ve fikir ayrılığı ülkenin yaklaşık iki yıl süreyle "Milli Bölünme" yaşamasına sebebiyet verdi. İngiltere bu süreçte Venizelos'un yanında tavır aldı ve savaşa dahil olması karşılığında ona Kıbrıs dahil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu bir kısım toprakları verme taahhüdünde bulundu. Atina merkezli Kral Konstantin taraftarı hükümet ile Selanik'te ülkenin yönetimini ele aldığını beyan eden Venizelos liderliğinde teşekkül eden hükümet adeta iki başlı bir Yunanistan yarattı.⁷⁷

Çanakkale Savaşı yenilgisinden sonra 1916 yılında ordularını bu bölgeden çekerek Sırbistan cephesine sevk etmek isteyen İngiliz ve Fransızlar, askerlerini Fransa'nın emir komutasında, Selanik bölgesine çıkarttı. Müttefiklerin yanında savaşa dahil olmak isteyen Venizelos'un tavsiyesiyle ülkeyi abluka altına alan İngiltere ve Fransa'nın uyguladığı ekonomik ambargolar nihayet 1917 yılında neticesini verdi.

73 F.Rezzan Ünalp, "Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve Sarıkamış Harekatı", *K.K.K. K.H.O Harp Tarihi Ders Notları II içinde*, (Ankara: KHO Matbaası 2016), 99.

74 Bingür Sönmez ve Reyhan Yıldız, *Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış*, 10.bs. (İstanbul: Boyut Yayıncılık 2018), 43-47.

75 Ünalp, *Osmanlı Devleti'nin*, 100.

76 Ünalp, *Birinci Dünya Harbi*, 96.

77 Gürhan Yellice, "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, (Temmuz 2016): 205-242.

Kral Konstantin ülkeyi terk etti ve “Megali İdea” hayallerini peşinden koşan Venizelos, İngiltere ve Fransa’nın sağladığı destek ile yeniden iktidara gelerek ülke yönetiminin resmen ele aldı. Yunanistan geçte olsa 1917 yılında İtilaf Devletlerinin yanında savaşa dahil oldu.⁷⁸ 1918 yılında İttifak Devletleri’nin yenilgisiyle biten savaş sonrası Yunanistan kazananlar tarafındaydı ve 1919 yılında düzenlenen Paris Konferansı’nda⁷⁹ pastadan pay almak üzere masadaki yerini aldı. Yunanistan için 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in işgali ile başlayan ve 9 Eylül 1922 tarihinde büyük bir hezimetle sonuçlanacak olan «Küçük Asya Macerası» da böylece başlamış oldu.

Birinci Dünya savaşını sona erdiren ve İttifak Devletleri’nin her biri ile ayrı ayrı yapılan barış antlaşmaları aslında yeni bir dünya savaşının da habercisi niteliğindedir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Balkanlar’da parçalanan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun bir kısım toprakları ile bağımsız Sırbistan ve Karadağ toprakları üzerinde Yugoslavya kuruldu. Arnavutluk’un savaştan sonra sınırları çizildi. Savaştan galip çıkanlar arasında yer alan Romanya, Bulgaristan’dan güney Doburca’yı, Rusya’dan Basarabya’yı ve Macaristan’dan Transilvanya’nın büyük bir kısmını alarak geniş bir devlet haline geldi. Yenilen Bulgaristan Kasım 1919 Neuilly Antlaşmasıyla Güney Doburca’yı Romanya’ya, Batı Trakya’da Gümülcine ve Dedeağaç’ı Yunanistan’a ve Makedonya’da bazı yerleri Yugoslavya’ya terk etti. Böylece Bulgaristan’ın Ege Denizi ile bağlantısı kesilerek küçük bir devlet haline getirildi.⁸⁰

Türkiye, savaş sonunda İtilaf Devletleri’nin imzalattıkları Sevr Antlaşması’nı kabul etmeyerek başlattığı Millî Mücadele hareketini başarıyla sonuçlandırmıştır. Sonunda galip devletlerle eşit şartlarda Lozan Barış Antlaşması’nı⁸¹ imzalamıştır. Bu özelliği ile Türkiye Avrupa ve Balkanlar’da tek istisnai devlet durumundadır.⁸²

Anadolu’da askerî zaferin kazanılmasından sonra yapılan Lozan Konferansı sadece Türk-Yunan meselelerini değil, belki bundan çok daha önemli ve zor olmak üzere İtilaf Devletleri ile Türkiye arasındaki meseleleri çözmek için toplanmıştır. 21 Kasım 1922 yılında başlayan barış konferansı itilaf devletlerinin özellikle kapitülasyonlar konusundaki ısrarı nedeniyle kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923 yılında tekrar başlayan görüşmeler 24 Temmuz 1923’te Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasıyla nihayete ulaşmıştır. Lozan Barış Antlaşması ile milletlerarası alanda resmen tanınan Türkiye, bazı sınır meseleleri dışında Misak-ı Milli’yi önemli ölçüde gerçekleştirmiştir.⁸³

78 Murat Eser, *Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri*, 1.bs. (İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2019), 191-199, M.Murat Hatipoğlu, Eleftherios Venielos’un, 62-72, Michael Llewellyn Smith, *Yunanistan’ın Anadolu Hayali 1919-1922*, Çev. Nilgün Engin, 1.bs., (İstanbul: Tarihçi Kitapevi Yayınları, 2017), 55-82.

79 Konuyla ilgili bkz., Margaret Macmillan, *Barış Yapanlar*; Çev. Belkis Çorakçı Dışbudak, 1.bs., (İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2015), 533-560., Smith, *Yunanistan’ın Anadolu*, 83-108. Esra Özüsüer, “Eleftherios Venizelos’un Hatıralarında Paris Barış Konferansı ve İzmir’in Yunanlara Bırakılma Kararı, Selçuk Türkiyat Dergisi, 59, (Ekim 2023): 269-315.

80 Eyicil, *Atatürk Döneminde*, 339-340.

81 Konuyla ilgili bkz. Ali Naci Karacan, *Lozan*, 9.bs., (İstanbul, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 2021).

82 Yusuf Sarıınay, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Balkan Ülkeleri İle Münasebetleri (1919-1939)», *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, C.2, S.1, (Kasım 2014): 233. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188294>, Erişim Tarihi: 05.02.2025.

83 Sarıınay, *İki Savaş*, 235-236.

Türkiye Misak-ı Milli esaslarına sadık kalarak sınırları dışında kalan Balkan ülkeleri üzerinde herhangi bir iddiada bulunmadığı için, diğer Balkan devletlerine karşı takip ettiği politika Lozan Antlaşması ile tespit edilmiş bulunan “statu qua”nın muhafazasından ibarettir.

Bu sebeple Türkiye'nin Yunanistan dışındaki Balkan ülkeleri ile önemli bir problemi olmamıştır.⁸⁴

1.4.3. İki Savaş Arası Dönem ve Balkan Paktı

I. Dünya Savaşı sonunda toplanan Paris Barış Konferansında hazırlanan Versay ve diğer barış antlaşmaları mağlup devletlere zorla imzalatırılmıştı. Avrupa’da barış antlaşmalarının getirdiği “statu qua”yu korumak amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti’nin yanısıra, 1925 Locarno Antlaşmaları ve Silahsızlanma konferansları ile bu “statu qua” 1930’lara kadar korunmaya çalışılmıştır.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da “statu qua”nın muhafazası için yapılan Locarno Antlaşmaları ve Fransa’nın öncülüğünde Orta Avrupa’da gerçekleştirilen Küçük Antant, Balkanlar’da, olumlu yankılar uyandırmıştı. Bu olumlu hava üzerine Türkiye 1926 yılında Balkanlar ve Avrupa’nın güvenliği için bir “Balkan Locarnosu” ileri sürmüştür. Fakat bu sırada Bulgaristan’ın Yugoslavya ve Yunanistan ile ilişkilerinin gergin olması sebebiyle bu tekliften herhangi bir sonuç alınamamıştır. 1926 yılından sonra Balkan Devletleri arasında ilişkiler yavaş yavaş düzelmeye başlamıştır.⁸⁵

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Balkan devletleri birçok iç ve dış problemlerle karşı karşıya kaldı. 1930’lardan sonra Balkanlarda parlamenter yönetimler bir kenara itilerek monarşi, askeri yönetim veya diktatör rejimleri kuruldu.⁸⁶

Siyasal, ekonomik, etnik ve askeri problemler içinde bulunan Balkanlar’da, Nazi Almanya’sının genişlemesi karşısında savunma hattı kurulamadı. Bunun sonucunda Bulgaristan ile Romanya Mihver Devletleri’nin güdümlü uyduları ve Yunanistan ile Yugoslavya da talihsiz kurbanları oldu.

İtalya’nın Akdeniz’deki faaliyetleri ve Mussolini’nin İtalya’nın yayılma alanı olarak Küçük Asya’dan bahsetmesi Türkiye’yi çok endişelendirdi. Bu sebeple Balkan Paktı, Türkiye için bir garanti gibi görüldü. Ankara’yı kaygıya düşüren ilk devlet İtalya oldu. Mussolini 1925’te faşist diktatörlük kurunca emellerini açıklamaya başladı. 1934’te yaptığı bir açıklamada Asya ve Afrika’da genişlemek istediğini belirtti. Türkiye bunu kendisine karşı bir tehdit olarak algıladı ve askeri hazırlığa başladı.⁸⁷

Uluslararası Barış Bürosunun 6-10 Ekim 1929’da Atina’da düzenlediği Evrensel Barış Kongresi’nde, Yunanistan’ın eski başbakanlarından Papanastasiu bir Balkan birliği kurulması görüşünü ortaya attı. İlgiyle karşılanan bu görüş üzerine 5 Ekim 1930’da

84 Sarıay, 240.

85 Sarıay, *İki Savaş*, 242.

86 Eyicil, *Atatürk Döneminde*, 340.

87 Eyicil, 340-342.

Atina'da Yunanistan Türkiye, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk'un resmi olmayan temsilcileri arasında ilk Balkan Konferansı toplandı. Konferansın ikincisi Ekim 1931'de İstanbul'da, üçüncüsü Ekim 1932'de Bükreş'te dördüncüsü de Kasım 1933'te Selanik'te yapıldı. Toplantılar resmi temsilcilerden oluşmadığı için kesin sonuç alınamadı.⁸⁸

Trablusgarp Harbi'nden sonra On İki adayı işgal ederek buraya yerleşen İtalya tarafından 1930'lu yıllardan itibaren yöneltilen tehditvari açıklamalar Türkiye'yi tedirgin etmekteydi. İtalya tarafından yöneltilen tehditler karşısında tedbir alma arayışında olan Türkiye uzun süren girişimler sonrası bölge devletlerini bir araya getirmeyi başardı. Süreç sonunda 9 Şubat 1934'te Atina'da Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Paketi Antlaşması imzalandı.

Balkan Paketi, Balkanlar'da birliğin kurulması yolunda ilk ve önemli bir deney olmuştur. Bulgaristan'ın ve Arnavutluk'un bütün çabalara rağmen Pakte alınmaması Balkan Birliğinin bir zayıflık unsuru olmuştur.⁸⁹

Balkan Paketi II. Dünya Savaşı esnasında Nazi Almanya'sının Balkan yarımadasını işgal etmesiyle fiilen ortadan kalkmıştır.

1.4.4. İkinci Dünya Savaşı

II. Dünya Savaşı aslında I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmalarının doğurduğu ve yıkımı birincisinden çok daha büyük olan ikinci küresel nitelikli bir savaş idi.

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması ile başlayan İkinci Dünya Savaşı, 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın Polonya'ya verdikleri garantiler sebebiyle Almanya'ya savaş açmaları ile hızla gelişmiştir.

1940 yazında Alman işgaline uğrayan Romanya, Sovyet-Alman antlaşmasına uygun bir şekilde paylaşılmış, Baserabya'yı Sovyetlere, Dobruca'yı Bulgaristan'a, Transilvanya'yı da Macaristan'a bırakmak zorunda kalmıştır.⁹⁰

Romanya'yı eline geçiren Almanya sonra Bulgaristan'a yöneldi. Dobruca'yı Almanya sayesinde almış olan Bulgaristan, tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, savaşı Almanya'nın kazanacağına o kadar inanmıştı ki⁹¹ 1 Mart 1941'de Almanya ile yaptığı bir antlaşma ile Mihver Devletleri'nin yanında savaşa katıldı. Pakt imza edildikten sonra Alman askerleri Sofya'ya girdi. Almanlar bundan sonra yönünü Yugoslavya ve Yunanistan'a çevirdi. 1941 yılının Şubat ayında Yugoslavya'ya yaptığı ittifak önerisi reddedilince, Belgrad'ı bombardımana tuttu ve sınırı geçerek Yugoslavya'yı işgal etti. Yugoslav yönetimi değiştirildikten sonra Almanya ve Yugoslavya arasında İttifak Antlaşması imza edildi.

88 Eyicil, 357.

89 Sarıay, 248-249.

90 Sarıay, *İki Savaş*, 252.

91 Sander, *Siyasi Tarih*, 76.

Yugoslavya'nın Alman ittifakına girmesi, İtalya ile savaşmakta olan Yunanistan'ın da geleceğini belirledi. Çünkü İtalya Yunanistan karşısında son derece güç durumdayken işe Almanya karıştı ve bir hafta gibi kısa bir süre içinde Yunanistan'ın direnmesi kırıldı. Tüm Yunanistan Alman denetimi altına girdi. Bundan sonra Almanlar, tüm Ege adalarını ve paraşütçü birlikleriyle Girit'i ellerine geçirdiler (Mayıs 1941).⁹²

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın son yılına kadar “savaş dışı” kalmıştır. Başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere Türk dış politikasını yürütenler, savaşın ağır koşulları altında Türkiye'yi savaş dışı tutmayı başarmışlardır. Böylece Türkiye, savaş sonrası döneme, savaşın korkunç sayılacak yıkıntılarına uğramadan geçmiştir.⁹³

Aralık 1941'de ABD'nin de savaşa girmesi üzerine savaşın İngiliz-Sovyet-ABD iş birliği devresi başlamıştır. Savaşın son devresinde Almanya'nın yenilgiye doğru yaklaşması ve Balkanlardan geri çekilmesine paralel olarak, Sovyetler Birliği bölgeye yerleşmeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği savaş içinde işgal ettiği topraklardan çıkmadığı gibi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin yanısıra Balkanlar'da Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'da Kızılordu'nun desteği ile komünist dikta rejimleri kurarak bu ülkeleri birer peyk haline getirmiştir.⁹⁴ Dikta rejimleri varlıklarını Sovyetler Birliği'nden aldıkları destekler sayesinde 1989 yılına kadar devam ettirmişlerdir.

Balkanlar, II. Dünya Savaşı'nda hem Nazi Almanya'sının hem de Müttefik güçlerin strateji hedefi haline gelmiştir.

II. Dünya Savaşı'nda Balkanlar İtalyan ve Alman işgaline uğramış, ardından 1944-1945 yıllarında da Sovyet orduları Balkanlar'ın büyük kısmını işgal etmiştir. Ancak Yunanistan çok kanlı bir iç savaştan sonra Batı tarzı demokrasi rejimini koruyabilmiş, Yugoslavya ise komünizmi benimsemesine rağmen Mareşal Tito'nun dirayetli yönetimi sayesinde Sovyet hakimiyetine girmekten kurtulabilmiştir. Yunanistan dışındaki bütün Balkan ülkeleri Marksist rejimleri kabul etmişlerdir. Ancak Balkanlar'da bu komünist rejimler hiçbir zaman “enternasyonal” nitelik kazanmamış, başlangıçtan bugüne kadar “millî komünizm” şeklinde gelişmiştir. Buna bağlı olarak her ülke kendi diline; kültürüne ve tarihine önem vermiş, Marksist kuralları ancak ekonomi alanında uygulamıştır.⁹⁵

Savaşın en önemli sonuçlarından birisi de dünyanın 1945 yılından sonra iki kutuplu hale gelmesi oldu. 1989 yılına kadar sürecek olan Soğuk Savaş dönemi Berlin Duvarının yıkılarak Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın birleşmesi ile son buldu.

92 Sander, 77.

93 Sander, 77.

94 Sarıay, 252.

95 Kemal H. Karpat, “Balkan Coğrafyası”, *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1992), 5:30. <https://islamansiklopedisi.org.tr/balkanlar>, Erişim Tarihi: 10.02.2025.

2. Balkan Coğrafyasının Taşıdığı Önem ve Küresel Güçler

2.1 Balkanların Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi

Son yüzyıl içerisinde dünyada sınırları en fazla değişen ve yeni devletlerin ortaya çıktığı bölgelerin başında Balkan yarımadası gelmektedir. Osmanlı'nın Balkan coğrafyasını büyük ölçüde kaybetmesinden sonra vuku bulan I. ve II. Dünya savaşları Balkan coğrafyasının siyasi haritasında sürekli değişmelere sebep olmuştur. Soğuk savaş döneminde (1945-1990) Doğu ve Batı blokları arasında paylaşılan ve nispeten istikrarlı bir dönem geçiren Balkan yarımadası, SSCB'nin dağılması ve Yugoslavya'nın parçalanma sürecine girmesiyle 1990'lı yıllarda tekrar kanlı hesaplaşmalara sahne olmuştur.⁹⁶

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ve 1992 yılına kadar hüküm süren Yugoslavya Cumhuriyeti'nin ortadan kalkmasıyla aynı topraklar üzerinde Bosna-Hersek, Hırvatistan, Slovenya, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ ve Kosova devletleri kurulmuştur.

Balkanlar, coğrafi konumu itibarı ile Avrupa'nın güneydoğusunda yer almakta olup, Adriyatik, Ege Denizi ve Karadeniz gibi önemli denizlerle çevrilidir. Onun Jeostratejik önemi doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birbirine bağlayan kara, hava, deniz ve demiryolları üzerinde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve Sovyetler Birliği gibi çeşitli güçlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş olan bölge, Soğuk Savaş sonrasında ve bugün de AB, ABD, Çin ve Rusya arasında hakimiyet mücadelesinin devam ettiği önemli bir lokasyonudur.

Coğrafi konumu, etnik, dini ve mezhep yapısı, tarih boyunca önemli birçok olaya ve güç mücadelesine sahne oluşu ile Balkanlar, her dönemde büyük güçlerin üzerinde nüfuz sahibi olmak istedikleri bir bölge olmuştur. Bu cümleden hareketle denilebilir ki, Balkan Yarımadası her bir küresel ve bölgesel güç için ayrı öneme sahiptir.

Bölgenin Avrupa, Rusya ve Türkiye'yi birbirine bağlaması; Adriyatik, Adalar (Ege), İyon denizi ve Karadeniz vasıtasıyla açık denizlere çıkış imkânı sağlaması, yine Karadeniz üzerinden Kafkaslara ve Hazar enerji havzasına en yakın ulaşımı sağlaması gibi özellikleri yarımada'nın jeopolitik önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Günümüzde Balkanlar, Avrupa Birliği ve NATO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından stratejik bir öncelik olarak ele alınmaktadır. Bölge, Avrupa'nın enerji arzında önemli bir rol oynayan ve büyük yatırımlarla hayat bularak işletilen petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçiş güzergahındadır.

Orta Doğu ve Orta Asya kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasında stratejik öneme sahip olması Balkanlar üzerindeki mücadelede rakip enerji güzergahları ve projelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. AB'nin Ukrayna krizi sonrasında Rusya'ya olan bağımlılığı azaltacak yeni bir koridor açılmasını öncelik olarak kabul etmesi sonrasında Balkanlar bu mücadelenin kilit noktası haline gelmiştir.

96 Halil Kurt, ve Ayşe Yaşar, *Balkan Yarımadası'nın*, 428.

Balkanlar; Avrupa'nın en büyük gaz tedarikçisi ve aynı zamanda dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip ülkesi Rusya; dünya petrol rezervlerinin yarısını barındıran Orta Doğu ve Soğuk Savaş sonrası öne çıkan Hazar Bölgesi kaynaklarının Avrupa'ya transferinde stratejik konumdadır.

Bugün Balkanlar'ın uluslararası önemi, küresel düzeyde icra edilen ve her geçen gün artış gösteren dış ticaret nedeniyle lojistik ve taşımacılık faaliyetleri açısından da artmıştır ve artmaya da devam edecektir. Çin'in "Bir Kuşak, Bir Yol" girişimi çerçevesinde Balkanlar, Avrupa ile Asya arasında bir ticaret koridoru olarak yeniden şekillenmektedir. Bu durum, bölgenin küresel ticaretteki rolünü daha da güçlendirmektedir.

Balkanlar'ın Jeopolitik önemi ise çeşitli etnik grupları, dini yapıları ve karmaşık siyasi yapıları bünyesinde bulundurmasından kaynaklanır. Bölge bu haliyle uluslararası diplomaside ve barış çabalarında son derece belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu nedenle Avrupa'nın güvenlik ve istikrar mimarisinde hem bölge ülkeleri hem de büyük güçler tarafından gözardı edilemeyecek bir konumdadır.

Özellikle 2000'li yıllardan itibaren Afrika, Ortadoğu ve Uzak Doğuda meydana gelen önemli siyasi istikrarsızlıklar, çatışmalar, savaşlar, rejim değişiklikleri, terör hadiseleri, ekonomik zafiyetler, açlık, kuraklık ve yetersiz beslenmenin yol açtığı milyonlarca insanı yerinden eden düzensiz göçler Balkan devletlerini ve Avrupa'yı ciddi şekilde endişelendirmektedir. Düzensiz göçün yol açtığı başta ekonomik sorunlar olmak üzere, sosyal, psikolojik, kültürel sorunlar ile asayişsizlik yoğun göç alan ilgili ülkeleri tedbir almaya yöneltmektedir. Bu nedenle AB konuyu hep gündeminde tutmakta ve çareler üretmeye çalışmaktadır.

Türkiye ise istikrarsızlığın yaşandığı yukarıda sayılan bölgelere yakınlığı, uygulanan devlet politikaları ve diğer birçok nedenden dolayı yoğun göç alan ülkelerin başında gelmektedir. Konu artık Türkiye için demografi yapısının değişmesi noktasına gelmiştir. AB kendisine yönelen bu düzensiz göçü durdurabilmek için Türkiye ile çeşitli tarihlerde geri kabul antlaşmaları imzalayarak kendisini garantiye alma çabası içerisine girmiştir.

Balkanlar'ı Türkiye için önemli kılan ve Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerini yakından etkileyen faktör bölgenin jeopolitik konumudur. Balkanlar bölgesinin jeopolitik açıdan önemli olmasının başlıca nedenleri aşağıdaki gibidir:

1) Türkiye'nin Balkanlar'da bulunan tek toprak parçası olan Doğu Trakya bölgesi İstanbul ve Boğazların savunması açısından büyük önem taşımaktadır.

2) Balkanlar, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan yoludur. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi ilişkilerinin en yoğun olduğu Avrupa ülkeleriyle arasındaki bağlantı yolları bu bölgeden geçer. Dolayısıyla Balkanlar'ın istikrar ve barış içinde bulunması hem Türkiye'nin güvenliği için hem de bu bağlantı yollarının kesilmemesi ve aksamaması açısından büyük önem taşıyor.

3) Balkanlar'ı jeopolitik yönden önemli kılan bir başka husus ise Yunanistan'ın bu bölgede yer alıyor olmasıdır. Yunanistan'ın Balkan coğrafyasında etkin

bir aktör haline gelmemesi, diğer bölge ülkeleriyle Türkiye'yi zor durumda bırakabilecek ilişkiler geliştirmemesi ve Türkiye'nin bu coğrafyada Yunanistan'ı dengelemesi veya Yunanistan'dan daha etkili/belirleyici olması Türkiye için son derece önemli bir konudur.⁹⁷

Bir başka boyutuyla Balkanlar, bölge ülkeleri arasında çeşitli nedenlere dayalı olarak yüzyıllardır var olan ve hala çözüme kavuşturulamamış birçok sorun nedeniyle istikrarsızlıklar yaşamakta, sık sık karşı karşıya gelebilmektedir. Örneğin;

Yunanistan, Makedonya'nın geçmişini kendi ataları olan Büyük İskender'den geldiğini savunarak Makedonya'yı Helen geçmişe sahip bir devlet olarak görmektedir. Yunanistan'a göre Makedonya 3000 yıldan beri Yunanistan'ın parçasıdır. Makedonya'yı sadece coğrafi bir ad olarak gören Yunanistan, bu coğrafi terimin bir etnik grubu, özellikle de Slavları tanımlamak için kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Büyük İskender'in dolayısıyla tüm Makedonların Yunanlı olduğu tezini savunan Yunanistan, bundan dolayı bu bölgenin Yunanistan'ın devamı olduğuna ve sadece Yunanlıların kendilerini Makedon olarak tanımlamalarına hakları olduğunu vurgular. Başka bir deyişle Makedonya ile ilgili her şey Yunandır.⁹⁸

Makedon Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan olmasına karşın Bulgaristan, Makedon ulusunu tanımamaktadır. Sırbistan ise Makedon ulusunu tanımakla birlikte Makedonya Cumhuriyeti'ni tanımamaktadır. Arnavutluk hem Makedonya Cumhuriyeti'ni hem de Makedon ulusunu tanımakta fakat ülkedeki Arnavutluk unsurunun haklarının dikkate alınmaması nedeniyle Makedonya'ya olumsuz tavır takılırken Sırbistan gibi ülkedeki azınlık grupların merkezi hükümete karşı politikalarına destek vermektedir.

Ülke içinde etnik meselelerle mücadele eden Makedonya, Yunanistan ile ülkenin adı, bayrağı ve sembolleri konusunda gerginlik yaşamaktadır. Yunanistan bu amaç doğrultusunda bağımsızlığının ilk yıllarında Makedonya'ya ciddi ticari ambargo uyguladı. Makedonya başta ABD, Rusya ve Çin olmak üzere 133 ülke tarafından Makedon Anayasası'nda yer aldığı gibi Makedonya Cumhuriyeti olarak tanınmasına karşın, Yunanistan Makedonya'yı bu isimle tanımayı kabul etmedi.⁹⁹

Yunanistan bu nedenle, ülkenin hem AB hem de NATO üyeliğini bloke etmiştir. Nihai olarak Yunanistan ve Kuzey Makedonya, 12 Haziran 2018 tarihinde Makedonya isminin "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak değişmesi üzerinde anlaşmaya varmıştır. 12 Şubat 2019 tarihinde, Prespa Anlaşması'nın yürürlüğe girmesini takiben Kuzey Makedonya, ülkenin yeni ismini AB'ye bildirmiştir. AB'ye üyelik başvurusunu 22 Mart 2004 tarihinde yapmıştır. 27 Mart 2020 tarihinde NATO'ya üye olmuştur.¹⁰⁰

97 Sancaktar, "Balkanlar ", erişim 11 Şubat 2025, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/71/balkanlar_turkiye_icin_neden_onemli.

98 Bülent Akkuş, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye-Yunanistan İlişkileri", *Türk ve Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler Dağlar Dağlar Viran Dağlar içinde*, ed. Yeliz Koray (İstanbul: Doğu Kitapevi 2014), 343.

99 Akkuş, *Tarihsel Süreç*, 340-341.

100 Türkiye Cumhuriyeti AB Başkanlığı, "Kuzey Makedonya" erişim 11 Şubat 2025, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=267#:~:text=Nihai%20olarak%20Yunanistan%20ve%20Kuzey,yeni%20ismini%20AB'ye%20bildirmiştir>.

Doğu Blok'unun çökmesi ve Yugoslavya'nın dağılması sonrası bazı Balkan Devletleri'nin AB ve NATO üyelikleri ya da üyelik başvurusu bu Balkan Devletleri arasında yaşanan istikrarsızlıkların ve anlaşmazlıkların bir nebze önüne geçmiş olsa da tarihi, dini ve diğer sebeplerden dolayı mevcut olan sorunlar şimdilik halının altına süpürülmüş olarak durmaktadır.

2.2 Balkanların Küresel Dinamikler İçerisindeki Yeri

Balkanlar'ın küresel dinamikler içerisindeki yeri, bölgedeki siyasi ve ekonomik gelişmelerle yakından ilişkili olup geleceği büyük güçlerin ilgisi ve uluslararası örgütlerin politikaları çerçevesinde şekillenmektedir.

Balkanlar gerek geçmişte gerekse günümüzde, Avrupa'nın güvenliği ile doğrudan ilgili bir coğrafya özelliğine sahip olmuştur. Geçmişte doğudan gelen akınları ve istilaları ileride karşılama açısından; günümüzde ise daha çok içerdiği istikrarsızlık ve krizler nedeni ile Avrupa'nın güvenliğini yakından ilgilendirmiştir. Yeraltı kaynakları bakımından da zengin olan Balkanlar Avrupa'nın güvenliği ve bütünleşmesi için önem arz eden stratejik bir işleve sahiptir. Bu nedenle balkanların bütünüyle veya büyük ölçüde güçlü bir ülkenin kontrolü altına girmesi o ülkeye bu coğrafyada etkili olma imkânı verecektir.¹⁰¹

2.2.1. AB ve Balkanlar

Avrupa'da birleşik bir devlet oluşturma fikrinin kökenlerini VIII. Yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Bu fikrin oluşmasında iki faktör etkili olmuştur. Birincisi Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıdır. İmparatorluğun yıkılmasıyla birlikte Avrupa'da meydana gelen kargaşa ve kaos ortamının sonlandırmak ve Hristiyanlığı birleştirerek Kutsal Roma-Germen İmparatorluğuna hayat verebilmek amacıyla kilise ve siyasetin işbirliği yapması gerektiğine inanan Kral Şarlman ve Papa III. Leon Birleşik Avrupa düşüncesinin ilk temellerini atmışlardır.

Diğer faktör ise Türklerin Balkanlara geçmesi ve İstanbul'u fethetmesidir. Bu durum Hristiyan Avrupa'yı derinden etkilemiştir. Hristiyan Avrupa Türklerin Avrupa'da ilerleyişini durdurabilmek amacıyla kilisenin öncülüğünde Haçlı orduları oluşturarak birlikte hareket etmişlerdir.

Haçlı seferlerinin istenilen sonucu vermemesini müteakip kimi Avrupalı düşünürler ve fikir adamları Türklere karşı iş birliğinin sadece askeri alanda değil, aynı zamanda siyasi alanda da yürütülmesinin gerektiğini savunmuşlardır.

Avrupa Birliği (AB) ile ilgili bütünleşme çalışmaları düşünce alanında XIII ve XIV. Yüzyıllara kadar gitmektedir. 1848'li yıllarda "Avrupa Birleşik Devletleri"nden açıkça söz edilmektedir.¹⁰²

101 Gökçen, *Balkanlarda Bölgesel*, 115.

102 Gültekin Rodoplu, "Gümrük Birliği Ve Türkiye", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, (Mart 1996), 1-2, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/195258>, Erişim Tarihi: 05.02.2025.

İkinci Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllar birleşme, iktisadi bütünleşme, savaşları engelleme ve durdurma çalışmaları hız kazanmıştır. Böylece AB'liğine doğru yapılan çalışmalarda ilk adım atılmıştır. Bu olaydan sonra 1946 yılında dünyaca ünlü siyaset adamı Sir Winston Churchill'in "kıtımızda kalıcı bir barış için Avrupa Birleşik Devletleri kurulmalıdır." sözü Avrupalı siyaset adamlarını harekete geçirmiştir.¹⁰³

II. Dünya savaşı sonrası yaşanan gelişmeler karşısında Avrupa'da siyasi ve ekonomik bir birlik oluşturma düşüncesi belirgin olarak hayata geçmeye başlamıştır. İlk olarak Robert Schuman (Fransa Dışişleri Bakanı), Eski Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Jean Monnet'in tasarısına dayanarak, 9 Mayıs 1950 tarihinde, Avrupa Devletlerini, kömür ve çelik üretiminde alınan kararları bağımsız ve uluslararası bir kuruma devretmeye davet etti.

Schuman Deklarasyonunun bir sonucu olarak, 1951 yılında, Belçika, Federal Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya ve Hollanda'dan oluşan 6 üye ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kuruldu.

Altı üye devlet 1957'de Roma Antlaşmasını imzalayarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurdu.

Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) da 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile kuruldu. 1965 yılında imzalan Füzyon Antlaşması (Birleşme Anlaşması) ile yukarıda adı geçen üç topluluk (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) için tek bir Konsey ve tek bir Komisyon oluşturularak, bu Topluluklar, Avrupa Toplulukları adı altında anılmaya başlandı.

Mamul mallarda gümrük vergileri 1 Temmuz 1968'de kaldırıldı.

İlk genişleme dalgasıyla Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda 1973 yılında AB'ne üye oldular.

Maastricht Antlaşması, diğer adıyla Avrupa Birliği Antlaşması, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girdi.¹⁰⁴ Böylece Avrupa Birliği resmen kurulmuş oldu.

Temeli din kardeşliği üzerine inşa edilen ve XX. yüzyılın ortalarında bir barış projesi olarak gelişen Avrupa Birliği, kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte 6 genişleme süreci yaşamıştır. Bu genişleme dalgalarına bakıldığında AB'nin birliğe üye olmak isteyen ülkede aradığı ilk şart ülkenin Avrupa kıtasında olmasıdır. İkincisi ise birliğe üye olmak isteyen ülkenin ortak değere ve tarihe sahip olması gerekmektedir. Burada ortak değer olarak ifade edilen demokrasi, insan hakları vs. bunun yanında birliğe katılmak isteyen aday ülkenin dini bakımında da aynı duygu ve düşünceye sahip olması gerekmektedir. Üçüncüsü ise AB, birliğe katılmak isteyen ülkenin stratejik önemine bakmaktadır.¹⁰⁵

103 Rodoplu, *Gümrük Birliği*, 1-2.

104 TC. AB Başkanlığı, "Avrupa Birliği'nin Tarihçesi", erişim 11 Şubat 2025, [https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105#:~:text=Altı%20üye%20devlet%2C%201957'de,Ekonomik%20Topluluğu%20\(AET\)%20kuruldu.](https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105#:~:text=Altı%20üye%20devlet%2C%201957'de,Ekonomik%20Topluluğu%20(AET)%20kuruldu.)

105 Murat Ercan, "Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası: Yeni Dinamizm Batı Balkanlar", *Anadolu Üniversitesi Anadolu Strateji Dergisi*, C.1, S.1, (Kasım 2019), 5, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/870279>, Erişim Tarihi: 04.02.2025.

Bugün Avrupa’da tam manası ile bir siyasi birliktelikten söz edebilmek için Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin de bu birlik içerisine alınması gerekmektedir. Bu nedenle son dönemde bu yöndeki çalışmalara hız verilmiş, Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin de birlik ile entegrasyonu sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁰⁶

Son dönem AB’nin Batı Balkanlar politikasına bakıldığında, birlik 2014 yılı itibariyle Almanya Şansölyesi Merkel’in ön ayak olduğu ve yılda bir kez olmak üzere düzenlenen Batı-Balkanlar Zirvesi¹⁰⁷ düzenlemektedir. AB’nin 2014 yılından itibaren düzenlediği bu zirvelerin asıl amacının Batı Balkan ülkelerini birlik politikalarına uyumlu hale getirerek entegre olmasını sağlamaya çalışmak olduğunu söyleyebiliriz. 2017 yılında düzenlenen Batı Balkanlar Zirvesi’nde Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron AB üyesi devletlere seslenerek, AB’nin Batı Balkan ülkelere kapılarını açması gerektiğini vurgulamıştır. Macron konuşmasında eğer AB sırtını Batı Balkan ülkelere dönerse bu ülkelerin rahatlıkla Türkiye ve Rusya’nın etkisi altına girebileceklerini belirtmiştir. Macron’un konuşmasından sonra 2018 Şubat ayında AB hızlıca Batı Balkan ülkelerinin AB’ye uyumlaştırılması çerçevesinde Batı Balkanlar’la güven veren bir genişleme perspektifi ve AB ile ilişkilerin artırılması” stratejisini hayata geçirmiştir.

Rusya’nın bölgedeki en önemli hedeflerinin başında bölgede etkisini artırarak bölge ülkelerinin NATO gibi Batı örgütlerine üyeliğini engellemektir. Böylelikle Rusya, Balkanlar üzerinden hem Avrupa’yı çevrelemiş olacak hem de Avrasya politikası için önemli bir adım atmış olacaktır. Rusya bu hedefini hayata geçirebilmek için Sırbistan, Makedonya, Bosna-Hersek ve Karadağ gibi sorunlu ülkelerdeki milliyetçi partileri ve aşırı sağcı kesimleri destekleyerek etki kurmaya çalışmaktadır.

AB, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ gibi Balkan ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmuş bu sayede Avrupalı değerleri bölgede yerleşik hale getirmeyi amaçlamıştır.¹⁰⁸

AB, Balkan ülkelerinden Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Slovenya ve Hırvatistan’ı tam üye olarak birliğe dâhil ederken, Türkiye ile birlikte, Makedonya, Kosova, Sırbistan ve Arnavutluk da sırada beklemekteler.¹⁰⁹

Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra Türkiye, 31 Temmuz 1959’da Topluluğa ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Ortaklık anlaşması 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanmış ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması, Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinin hukuki temelini oluşturmaktadır. Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye-AB ilişkilerinin dönüm noktası, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki’de yapılan Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’nin adaylığı resmen onaylanmıştır. Türkiye için hazırlanan ilk Katılım Ortaklığı Belgesi 8 Mart

106 Gökçen, *Balkanlarda Bölgesel*, 117.

107 Bu zirveler sırasıyla, 2014’te Berlin, 2015’te Viyana, 2016’da Paris, 2017’de Trieste ve 2018’de Londra ve 2019’da Berlin zirveleridir.

108 Ercan, *Avrupa Birliği’nin*, 8-9.

109 Halil Kurt ve Ayşe Yaşar, *Ayşe, Balkan Yarımadası’nın*, 434.

2001 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanmıştır. 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye'nin siyasi kriterleri yeteri ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005'te müzakerelere başlanması kararı alınmıştır.¹¹⁰

1963'te imzalanan Ankara Anlaşması, Türkiye'yi AB'ye yaklaştırsa da üyelik sürecinde birçok engelle karşılaşmış ve müzakereler bugün donma noktasına gelmiştir.

Türkiye AB üyeliği yolunda siyasi, ekonomik ve hukuki birtakım zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorlukların yanısıra Yunanistan'la Türkiye arasındaki mevcut sorunlar ve bazı AB ülkelerinin Türkiye'nin üyeliğine soğuk bakmaları da Türkiye'nin üyeliği önündeki ciddi engellerdir. AB tarafından yayımlanan ilerleme raporlarında Türkiye özellikle "Türkiye'deki demokratik gerileme, insan hakları ihlalleri ve basın özgürlüğü konuları" nedeniyle şiddetle eleştirilmektedir. Ayrıca son yıllarda özellikle Suriye, Afganistan, Pakistan, Somali gibi ülkelere aldığı düzensiz göç, AB üyesi ülkeleri ciddi kaygılara sürüklemektedir.

Mevcut koşullar dikkate alındığında, Türkiye'nin kısa vadede AB'ye üye olması pek mümkün görülmemektedir.

2.2.2. NATO, Varşova Paktı ve Balkanlar

20. yüzyılın ortalarında, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte dünya, iki kutuplu bir sisteme evrilmiştir. ABD liderliğindeki Batı Bloku ile Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Doğu Bloku arasındaki ideolojik ve politik rekabet, uluslararası güvenlik açısından yeni bir dönemi başlatmıştır.

NATO Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünya düzeninde Sovyetler Birliği'ne karşı Avrupa-Atlantik bölgesini savunmak amacıyla kurulmuş bir savunma örgütüdür. Komünizmin Doğu Avrupa ülkelerinde yayılması ve Sovyetler Birliği ordularının bu ülkelerdeki varlığına karşı İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg bir kolektif savunma antlaşması olan ve Batı Birliği'ni kuran Brüksel Antlaşması'nı 17 Mart 1948'de imzalamıştır. Batı Avrupa ülkelerinin ABD'yi kurdukları bu savunma yapısının içine çekmeye çalışmaları neticesinde ise ABD ve Kanada'nın katılımı ile on iki üyeli NATO, Washington Antlaşması ile 4 Nisan 1949'da kurulmuştur.¹¹¹

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yaşanan gelişmeler yani, Almanya konusunda Sovyetlerle Batılılar arasındaki köklü görüş ayrılıkları, Doğu Avrupa ülkelerinin teker teker Sovyet etki alanına girmesiyle ideolojik ve ekonomik örgütlenmenin başlaması, Japonya'da Müttefikler arasında ortak bir anlayışın kurulamaması, Yunan iç savaşı ortamında ilan edilen Truman Doktrini ile Marshall Planı ve İran ile Türkiye üzerindeki Sovyet baskısı, özellikle Avrupa'da soğuk savaş doruk noktasına çıkarmaya başlamıştı.¹¹²

110 TC. AB Başkanlığı, "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", erişim 11 Şubat 2025, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=111>.

111 Aylin Ünver Noi, "75 Yıllık Savunma Örgütü: Nato", *Seta/Perspektif* 406, (Temmuz 2024): 1-2., <https://www.setav.org/assets/uploads/2024/07/p406.pdf>, Erişim Tarihi: 10.03.2025.

112 Sander, *Siyasi Tarih*, 139.

Sovyetler'in bu yayılcı politikasını durdurmak amacıyla Batılılar Yunanistan ve Türkiye'ye siyasi, askerî ve ekonomik yardıma başlamışlardır. Böylece Balkanlar Doğu ve Batı bloklarının çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Bölge üzerinde Doğu ve Batı bloklarının çatışması 1944-1948 yılları arasında devam etmiş ve sonuçta Balkan ülkeleri de Dünya'daki bloklaşma hareketi içindeki yerlerini almışlardır.¹¹³

1948 Şubat ayında Prag Darbesi ile Sovyetler Çekoslovakya'yı da etkisi altına alınca buna bir tepki olarak 17 Mart 1948'de Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere Brüksel'de bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşma ile taraflar, ortak bir savunma sistemi kurmayı, ekonomik ve kültürel ilişkilerini güçlendirmeyi kararlaştırmışlardı. 1948 Eylül'ünde de Brüksel Antlaşması çerçevesinde bir askeri organ kurulmuş ve Batı Birliği Savunma örgütü adını almıştı.¹¹⁴

Bu antlaşma ile NATO'nun temelleri atılmıştır. Söz konusu antlaşma, Batı Avrupa ülkeleri arasında savunma iş birliğini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Ancak, Avrupa'nın güvenliği için ABD'nin desteğinin kaçınılmaz olduğu düşüncesi, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın imzalanmasını beraberinde getirmiştir. 4 Nisan 1949 yılında 12 kurucu ülke (ABD, Kanada, Birleşik Krallık, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Danimarka, İzlanda, İtalya ve Portekiz) tarafından imzalanan bu antlaşma, kolektif savunma prensibi üzerine inşa edilmiştir.

Türkiye ve Yunanistan NATO, Bulgaristan ve Romanya Varşova Pakti içinde yer almışlardır. Yugoslavya ve Arnavutluk önceleri Sovyet kontrolüne girdilerse de Yugoslavya 1948 yılında Kominform'dan çıkarılması üzerine Batılılara yaklaşmış, Arnavutluk ise 1961 yılında Rusya'nın kontrolünden çıkarak Çin ile yakın münasebet kurmaya başlamıştır.¹¹⁵

NATO, Soğuk Savaş boyunca Batı Bloku'nun en önemli savunma ittifakı olarak varlığını sürdürmüştür. 1955 yılında Sovyetler Birliği'nin liderliğinde kurulan Varşova Pakti, iki blok arasındaki askeri rekabeti daha da artırmıştır. NATO'nun askeri stratejileri, Sovyetler Birliği'nin genişlemesini engellemeye yönelik olmuştur.

Doğu Blok'unu yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte NATO, yeni güvenlik tehditlerine uyum sağlama sürecine girmiştir. 1990'larda, örgüt Doğu Avrupa'daki demokratikleşme hareketlerini desteklemiş ve yeni üye kabul politikaları ile genişleme sürecini başlatmıştır.

Soğuk Savaşın sona ermesi Balkanlarda da önemli değişimlere ve gelişmelere yol açmıştır. Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'ta komünist rejim çökerken Balkan ülkeleri Batı'yla bütünleşmeye, demokratik rejim ve serbest piyasa ekonomisine uyum sağlamaya başladı. Buna karşın, çok sayıda etnik kimlik ve dini barındıran bölge ciddi çatışmalara sürüklenmekten kurtulamadı. Slobodan Miloseviç'in izlediği Sırp milliyetçisi politikalar bölgeyi çatışmaya sürükledi. Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek çatışmalara sürüklendi. Bosna'da başlayan çatışmalar ancak 1999 yılında NATO'nun bölgeye müdahalesiyle sonuçlandı.¹¹⁶

113 Sarıay, *İki Savaş*, 255.

114 Sander, *Siyasi Tarih*, 139.

115 Sarıay, *İki Savaş*, 255.

116 Akkuş, *Tarihsel Süreç*, 337.

Balkanlar, Avrupa'nın ve dünyanın istikrarı açısından NATO'nun çok önem verdiği bir bölgedir. Varşova Paktı'nın dağılmasıyla birlikte 1990'lı yıllardan itibaren, Balkanlar'daki genişleme politikalarına hız veren NATO, bu kapsamda ilk olarak Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan'ı 1999'da Bulgaristan, Romanya ve Slovenya'yı da 2004'te ittifaka dahil etmiştir. 2009'da Arnavutluk ve Hırvatistan, 2017'de Karadağ ve 2020'de Kuzey Makedonya da NATO'ya katılmıştır. NATO'nun Rusya'nın bölgedeki etkisini sınırlamaya yönelik bu adımları aynı zamanda bölge ülkelerinin demokratikleşme çabalarına da bir ivme kazandırmıştır.

3. Balkanlar'ın Ekonomik, Etnik ve Kültürel Değeri

Doğal kaynakları ve tarımsal zenginlikleri ile Balkanlar ekonomik potansiyeli yüksek olan bir coğrafyadır. Geçmişte tarım, hayvancılık ve orman ürünleri Balkan Devletleri'nin ticaret kalemleri arasında önemli bir yer tutarken bugün turizm, sanayi ve ticaret alanlarında yaşanan gelişmeler bölge ülkelerinin ekonomik hayatında daha önemli hale gelmiştir.

Enerji koridorları açısından da önemli bir lokasyonda bulunan Balkan toprakları üzerinden, Doğu Akdeniz ve Orta Asya'dan Avrupa'ya enerji aktarımını sağlayan boru hatlarını geçmektedir. Bu durum, bölgeyi sadece ekonomik değil, aynı zamanda stratejik olarak da kilit bir noktaya taşımaktadır. Özellikle Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ve Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) gibi projeler, Balkanlar'ın enerji güvenliği ve arz çeşitliliği açısından önemini artırmaktadır.

Zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan Hazar Havzası ve Ortadoğu ile enerji tüketim potansiyeli yüksek olan Avrupa arasında geçiş güzergâhı olan Balkan ülkeleri, enerji ihtiyaçlarını karşılayabilecek yeterli enerji kaynağına sahip değildir. Enerjide dışa bağımlı olan bu ülkeler, hem büyüyen ekonomileri ile önemli bir pazar haline dönüşürken, hem de Avrupa'ya enerji naklinde stratejik bir rol üstlenmektedir.¹¹⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkan ülkelerinin ekonomileri çok büyük değişikliklere uğramıştır. Merkezi devlet planlamasına dayanarak çeşitli endüstri kollarına büyük yatırımlar yapan Balkan ülkeleri, tarıma elverişli toprakların gübreyle daha verimli hale getirilmesi çabasının yanı sıra yeni tarım alanları açma gayreti içine de girmişlerdir.

Balkan ülkeleri kömür bir yana bırakılırsa diğer enerji kaynaklarından, mesela petrol ve tabii gazdan mahrumdurlar. Petrol ve tabii gaz ihtiyacı Sovyetler 'den satın almak suretiyle karşılanmaktadır.¹¹⁸

Balkanların geçmişten gelen ve günümüzde de aynı şekilde anlamını koruyan anlamının dışında, Karadeniz ve Ege Denizi ile birlikte Orta ve Doğu Akdeniz'i kontrol

117 Azime Telli ve Işıl Demirtaş, "Küresel Enerji Jeopolitiğinde Balkanların Ekonomi Politikası Üzerine Bir Değerlendirme", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.18, S.1, (Ocak 2019): 272-273, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/630857>, Erişim Tarihi: 02.02.2025.

118 Karpat, *Balkan Coğrafyası*, 32.

edebilen konumu da dikkate alındığında; Hazar bölgesi kaynakların uluslararası pazarlara taşınması konusunda doğrudan etkili olma imkanına da kavuştuğu söylenebilir. Dolayısıyla, hem enerji kaynaklarının sahibi olan ülkeler, hem de bu enerji kaynaklarına bağımlı olan ülkeler açısından Balkanların arz ettiği önemi vurgulamak yanlış olmayacaktır.¹¹⁹

Ayrıca bölge doğal güzellikleri, tarihî ve kültürel zenginlikleri ile de önemli turistik destinasyonlar arasındadır. Her yıl dünyanın dört bir yanından milyonlarca insan bu bölgeye akın etmekte, Balkan devletlerine milyar dolarları bulan döviz girdisi sağlamaktadır.

Osmanlı yönetimi altında geçen yaklaşık altı asırlık süre Balkanları siyasi, ekonomik, kültürel, sosyolojik ve daha birçok açıdan etkileyerek büyük dönüşümlere sebebiyet vermiştir. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde birçok etnik grup yer değiştirmiş ve dini kimlikler yeniden şekillenmiştir.

Balkan ülkelerinde yaşayan nüfusun etnik yapısı ülkelere göre değişmekle birlikte genelde kozmopolit bir özellik gösterir. Başlıca etnik gruplar; Slavlar (Güney Slavları), Rumenler, Türkler, Arnavutlar, Yunanlar, Bulgarlar, Balkan Çingeneleri, Torbeşler, Gagavuzlar, Ulahlar, Pomaklar ve Gorani'lerdir. Bunlardan en fazla nüfusa sahip olanlar Slavlar, Rumenler, Türkler ve Arnavut'lardır. Etnik bakımdan Balkanlar'ın en büyük etnik grubunu oluşturan Güney Slav milletlerinden Sırpalar, Karadağlılar, Bulgarlar ve Makedonlar Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensupken, Hırvatlar ve Slovenler Katolik mezhebine mensuptur. Boşnaklar, Torbeşler ve Pomaklar ise Müslümandır. Balkan Yarımadası'ndaki 76 milyonluk nüfusun üçte biri Slavlardan oluşmaktadır. Yaklaşık 25 milyon kişilik Güney Slavları, yarımadanın en fazla nüfusa sahip etnik grubudur. Rumenler ise büyük bir bölümü Balkanlar'da ve Doğu Avrupa'da yaşayan, Balkanlar'ın ikinci büyük etnik grubudur. Dünya genelinde 23,5 milyon nüfusa sahip Rumenlerin büyük bir kısmı Romanya'da (16 milyon) yaşamaktadır. Moldova da önemli miktarda Rumen'e ev sahipliği yapmaktadır (yaklaşık 3 milyon). Balkan coğrafyasında üçüncü büyük etnik grubu oluşturan Türklerin Balkan Yarımadası'nda kalan toprakları ile birlikte bölgedeki nüfusu 13 milyon civarındadır. Bu nüfusun yaklaşık 1,5 milyonu Türkiye dışındaki çeşitli Balkan ülkelerinde azınlık olarak varlıklarını sürdürmektedir.¹²⁰

Günümüzde Balkan ülkelerindeki Türkler yaşadıkları ülkelerde çeşitli siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla ekonomik, dini ve sosyo-kültürel sorunlarını çözmek amacıyla mücadele vermektedirler.

Yunanlar veya Grekler Helen soyundan gelen, günümüzde çoğunlukla Yunanistan'da yaşayan ve Yunanca dilini konuşan, bölgenin en eski halklarından biridir. Günümüzde 10 milyon 787 bin kişilik bir nüfusa sahip olan Yunanistan'ın %95'ini Yunanlar oluşturmaktadır. Yunanların çok büyük bir kısmı Hristiyan Ortodoks'tur ve Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlıdır.

119 Gökçen, *Balkanlarda Bölgesel*, 115-116.

120 Halil Kurt ve Ayşe Yaşar, *Balkan Yarımadası'nın*, 433.

Balkanlar'ın en eski halklarından ve en otokton (yerli) etnik gruplarından birini teşkil eden Arnavutların kökeninin İlliryyalılara dayandığı kabul edilmektedir. Bugün 10 milyon civarında nüfusa sahip olan Arnavutların yaklaşık üçte biri Arnavutluk'ta, 1 milyon 800 bini Kosova'da, 510 bini Makedonya'da, 500 bini Türkiye'de, 275 bini Yunanistan'da ve 30 bini Karadağ'da yaşamaktadır.

Yukarıda sayılan büyük etnik gruplar dışında Balkan Yarımadası'nda Çingenerler, Pomaklar, Torbeşler gibi gruplar da mevcuttur. Bunlardan Çingenerler daha çok Romanya, Macaristan, Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'da yaşamaktadırlar. Torbeşler çoğunlukla Makedonya'nın güneyinde ve batısında yaşamakta olup, Müslümandırlar. Pomaklar ise çoğunlukla Bulgaristan'ın güneyinde Rodop Dağları'nda, Makedonya'nın doğusunda, Türkiye'nin Trakya bölgesinde ve batısında yaşamakta olan Müslüman bir etnik gruptur.¹²¹

Osmanlı döneminde halk kültürü ve kiliseye bağlı edebiyat ve sanatlar canlılığını ve gelişimini sürdürmüştür. Öbür yandan Osmanlı kültürünün dilde, sanatlarda, günlük yaşayışta kuvvetli etkisi olmuştur. Yerli halk kültürünün böylece, Orta-Doğu İslam kültürü ile temasa gelerek zenginleştiği ileri sürülebilir. Bu kültür etkisinin en açık belgesi Balkan dilleridir. Türkçe'den alınmış kültür sözcüklerinin bugünkü Balkan dillerinde bile, bölgesine göre 2000-5000 kelime arasında değişmektedir; giyim-kuşam, halk müziği, yeme-içmede ve davranışlarda bugün bile Osmanlı mirası göze çarpar bir kerededir.¹²²

Türkçe, Balkanlar'da uzun süre resmi dil olarak kullanılmış ve günlük yaşamda önemli bir yer tutmuştur. Bugün bile, özellikle Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova'da Türkçe kökenli kelimeler halk arasında kullanılmaktadır.

4. Osmanlı Devleti'nden Günümüze Yansıyan Miras

Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar süren Balkanlar'daki egemenliği bölgeyi sadece toplumsal, kültürel, ekonomik, etnik ya da dini alanlarda değil aynı zamanda mimaride, sanatta, edebi ve sosyal yapılarda da etkilemiş ve Balkanlar'da önemli değişimlere yol açmıştır.

Osmanlı'nın hoşgörü politikalarının bir sonucu olarak bölgede değişik etnik ve dini gruplar bir arada yaşayabilmiş, camiler, kiliseler ve sinagoglar yan yana inşa edilebilmiştir. Bugün hala ayakta olan Mostar Köprüsü gibi mimari eserler, Osmanlı'nın Balkanlar'da bıraktığı kültürel mirasın en önemli örnekleri arasında yer alır. Günümüzde Osmanlı'nın bölgedeki varlığı ve adeta yaşayan ruhu, özellikle mimari eserler ve sosyal yapılar ile kendini göstermektedir. Osmanlı döneminde inşa edilen camiler, köprüler, hanlar ve hamamlar, Balkanlar'daki şehirlerin adeta simgeleri halindedir. Kosova'daki Priştine, Arnavutluk'taki Tiran, Bosna-Hersek'teki Saraybosna gibi şehirlerdeki yapılar bu simgelere birer örnektir. Tüm bunların yanı sıra, yeme-içme, giyim-kuşam, el

121 Halil Kurt ve Ayşe Yaşar, *Balkan Yarımadası'nın*, 434.

122 İnalçık, *Türkler ve*, 30.

sanatları, halı dokumacılığı, çini işleri ve minyatürler, Balkan kültüründe Osmanlının izlerini taşır.¹²³

Osmanlı yönetimi döneminde Türk toplulukları ve Balkan halkları arasında kurulan kültürel bağlar özellikle dil, mutfak, müzik ve gelenekler gibi pek çok şeye yansımıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar üzerindeki önemli etkilerinden biri de dini inançlar üzerinde olmuştur. Osmanlı egemenliği altında bölgede yayılmaya başlayan İslam dini bugün hala özellikle Kosova, Makedonya, Arnavutluk ve Bosna-Hersek gibi ülkelerde, geniş bir halk kitlesi tarafından benimsenmektedir.¹²⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından, Balkanlar'daki Türk ve Müslüman topluluklar, yeni kurulan ulusal devletler içerisinde azınlık statüsüne düşmüştür. Ancak bu topluluklar hem kendi kimliklerini koruyarak hem de Türkiye ile olan bağlarını sürdürerek bölgedeki siyasi, kültürel ve toplumsal yapının şekillenmesinde önemli roller oynamıştır.¹²⁵

Balkanlar'daki Müslüman ve Türk azınlıklar çoğunlukla Kosova, Bosna-Hersek, Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan'da yoğunlaşmıştır. Bu topluluklar güçlü bir şekilde tarihi, kültürel, dilsel ve dini bağlarla Türkiye'ye bağlıdır. Türkiye'nin Balkanlardaki Türk azınlıklarla ilişkilerinin aynı zamanda politik bir boyutu da vardır. Azınlık konumunda olan Türkler, Türkiye'nin Balkan devletleriyle olan münasebetlerinde önemli bir role sahiptir.¹²⁶

Balkanlardaki Türk azınlıkların yanısıra bugün Kosova, Bosna-Hersek ve Arnavutluk gibi ülkelerde yaşayan Müslüman topluluklar, Balkanlar'ın genel siyasi yapısında önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu topluluklar, bölgedeki etnik çatışmalar ve ulusal kimliklerin şekillenmesinde önemli roller oynamaktadır. Türkiye'nin bu topluluklarla olan bağları, uluslararası ilişkilerde de belirleyici olmaktadır.¹²⁷

123 KTO Karatay Üniversitesi Karsem İktisadi İşletmesi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki Mirası", <https://karsem.karatay.edu.tr/osmanli-impatorlugunun-balkanlardaki-mirasi>, Erişim Tarihi: 10.03.2025., Tika, Balkanlar'da Osmanlı Mirası Tarihi Cami ve Eserleri Ayağa Kaldırdı, https://tika.gov.tr/detail-tika_balkanlar_da_osmanli_mirasi_tarihi_cami_ve_eserleri_ayaga_kaldirdi/, Erişim Tarihi: 10.03.2025. Ayrıca bkz. İlber Ortaylı, *Türkler'in Tarihi II*, 1.bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 57-78.

124 İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", 30-34.

125 Halil Kurt ve Ayşe Yaşar, *Balkan Yarımadası'nın*, 434.

126 Halil Kurt ve Ayşe Yaşar, *Balkan Yarımadası'nın*, 443.

127 Caner Sancaktar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki Kültürel ve Demografik Mirası", *Sosyal Bilimler Dergisi* C.5, S.2, (Ekim 2012): 53-93, https://www.researchgate.net/publication/321085439_Osmanli_Imparatorlugu_nun_Balkanlar_daki_Kulturel_ve_Demografik_Mirasi, Erişim Tarihi: 06.02.2025.

Sonuç

Balkanlar, geçmişte olduğu gibi bugün de ABD, AB, Rusya ve Çin gibi küresel güçlerin mücadele sahası konumundadır. AB, bölgeyi birliğe entegre etmek için genişleme politikaları yürütürken, Rusya, özellikle enerji projelerini (petrol ve doğalgaz boru hatlarını) kullanarak bölgede etkin olmaya çalışmaktadır. Çin ise, altyapı yatırımları ve ekonomik iş birlikleri yoluyla Balkanlar'da artan bir etkiye sahiptir.

Türkiye de Balkanlar'da uluslararası düzeyde bir aktördür. Türkiye, kendi toprakları dışında kalan Balkan Yarımadasındaki diğer ülkelerde yaşayan soydaşları ile bölgede etkilidir. Osmanlı geçmişinin mirası, Türkiye'nin bölgedeki varlığını güçlendirirken, ticaret ve yatırım gibi alanlarda iş birlikleri geliştirilmiştir. Türk yatırımcıların Balkanlar'da enerji, inşaat ve bankacılık gibi sektörlerde aktif olması, bölgesel ilişkileri daha da derinleştirmektedir.

NATO'nun Balkanlar'daki varlığı, bölgesel güvenlik açısından kritik bir rol oynamaktadır. Balkan ülkelerinin NATO üyelik süreçleri ve ittifak içerisindeki konumları, bölgenin uluslararası güvenlik politikalarındaki yerini sağlamlaştırmaktadır.

Balkanlar'ın geleceği, bölgedeki ülkelerin ekonomik kalkınma, siyasal istikrar ve kültürel iş birliği yolunda atacakları adımlara bağlıdır. Uluslararası toplum desteğiyle Balkanlar, sadece Avrupa'nın değil, dünyanın da barış ve iş birliği merkezi haline gelebilir. Ayrıca, bölgenin enerji, ticaret ve turizm potansiyelinin daha verimli şekilde değerlendirilmesi, Balkan ülkelerinin hem kendi aralarındaki iş birliğini hem de küresel sistemdeki konumlarını güçlendirecektir.

Balkan Devletleri arasında tarihi nedenlere dayalı olarak bugün halen var olan birçok sorun, küresel iş birliklerinin, bölge ülkelerinin AB şemsiyesi altında birleşme gayretlerinin ve NATO'nun bölgede oynadığı etkin rolün etkisiyle şimdilik su yüzüne çıkmamaktadır. Ancak bu durumun gelecekte değişebileceği kesinlikle gözardı edilmemelidir. Başka bir deyişle tarihten kaynaklanan birçok sorun şimdilik halının altına süpürülmüş gibi görünmektedir. Tarihsel bağları, jeostratejik ve jeopolitik önemi, etnik, dini, kültürel özellikleri gibi birçok nedene dayalı olarak Balkanlar sadece bölge ülkeleri açısından değil küresel anlamda da dünya üzerinde kırılmayı bekleyen adeta bir fay hattı görünümündedir.

Bu fay hatlarından birisi ve Türkiye açısından en önemlisi Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan başta Ege Denizi Adaları olmak üzere, karasuları, fır hattı, hava sahası, kıta sahanlığı gibi sorunlardır. İki ülke arasında yaşanan sorunlar arasında Kıbrıs Adası, Mavi Vatan ve özellikle son yıllarda Lozan Antlaşması'nın Yunanistan tarafından sık sık ihlal edilmesi de vardır. Bölgenin üzerinde oturduğu fay hattı, Türkiye-Yunanistan arasında zaman zaman meydana gelen gerginlikler ve bölge ülkeleri arasında var olan diğer sorunlar göz önüne alındığında konjonktürün uygun olması durumunda şiddetli bir şekilde kırılacaktır. Balkanlar bölgesinde fay hattının kırılmasıyla oluşacak etkiler sadece bölgesel olarak kalmayacak, küresel düzeyde de sonuçlar yaratacaktır.

Tüm bunlar düşünüldüğünde Türkiye bölgeye yönelik olarak dış politikalarını geliştirmeli, bölge ülkeleri ile tarihte yaşadığı dostluk ve düşmanlıkları da göz önünde bulundurarak proaktif siyaset izlemelidir. Bu kapsamda askeri, ekonomik, ticari, kültürel vb. tedbirler düşünmeli ve bunları hayata geçirmelidir. Türkiye hem bölge ülkelerine yönelik hem de küresel çapta kuvvetli analizler yapmalı, uluslararası antlaşmaların kendisine sağladığı hakları sonuna kadar kullanarak geleceği şekillendirmede imkân ve kabiliyetlerini etkili bir şekilde kullanmalıdır.

Ayrıca Türkiye, bölgesel bir güç ve uluslararası ilişkilerde önemli bir aktör olarak Balkan devletleri ile iş birliklerini daha ileri noktalara taşımalıdır. Başta Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan soydaşları ile bağlarını kuvvetlendirmeli, her fırsatta onların yanında durduğunu hissettirmeli, uluslararası ilişkilerde etkili olan tüm araçları kullanarak uluslararası kamuoyunun desteğini sağlamalıdır.

Sonuç olarak; Balkanlar, jeostratejik ve jeopolitik konumu, tarihsel mirası ve çağdaş dünya sistemindeki yeri ile Türkiye ve diğer uluslararası aktörler için kritik bir bölge olmaya devam etmektedir. Türkiye, bölgede barış ve istikrarı sağlamak, tarihi bağları canlandırmak ve ekonomik ilişkileri derinleştirmek için kapsamlı politikalar yürütmelidir. Bu nedenle, Balkanlar ile olan ilişkilerin geliştirilmesi, Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel politikalarının başarısı açısından hayati bir öneme haizdir.

Kaynakça

1. Araştırma Eserler

- Adıyeye, Nüket, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Armaoğlu, Fahir, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021.
- Arı, Kemal, *Büyük Mücadele*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Balkan Harbi*. I. Cilt, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1998.
- Çağla, D. Tağmat, *Türk ve Yunan Kaynakları Çerçevesinde Megali İdea Değerlendirmeleri, Türk ve Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler Dağlar Dağlar Viran Dağlar içinde*, editör Yeliz Okay, 89-108, İstanbul: Doğu Kitapevi, 2014.
- Demirhan, Hasan, *İngilizlerin Balkan Politikası ve Yunanistan*, İstanbul: İdil Yayıncılık, 2016.
- Erdem, Nilüfer, *Megali İdea Hayali*, Yunan Algısında Türk İmgesi(Kökenleri ve Dostluk İçin Kültürel Çıkış Yolları), Konya: Eğitim Yayınevi, 2021.
- Eser, Murat, *Eleftherios Venizelos Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2019.
- Hall, Richard C., *Balkan Savaşları 1912-1913 I.Dünya Savaşı'nın Provası*, çeviren Mehmet Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitapevi, 2003.
- Hacısalihioğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu 1890-1918*, İstanbul: Tarih Vakfı, 2020.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar*, çeviren İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Karaduman, Sait, "Birinci Balkan Harbi", *K.K.K. K.H.O Harp Tarihi Ders Notları II içinde*, 7-74. Ankara: KHO Matbaası, 2016.
- Kerimoğlu, Hasan Taner, *İttihat Terakki ve Rumlar 1908-1914*, İstanbul: Libra Kitap, 2018.
- Kerimoğlu, Hasan Taner, *Osmanlı Kamuoyunda Balkan Meselesi 1908-1914*, İstanbul: Libra Kitap, 2015.
- Macmillan, Margaret, *Barış Yapanlar*, çeviren Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul: Alfa Basım Yayın, 2015.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı*, çeviren Fatma Sarıkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Ortaylı, İlber, *Türkler'in Tarihi II*, İstanbul: Timaş Yayınları 2016.

- Özsüer, Esra, *Türkokratia Avrupa'da Türk İmajı*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Öztuna, Yılmaz, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız*, İstanbul: Babıali Kültür Yayınevi, 2006.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih I İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitapevi, 2012.
- Smith, Michael Llewellyn, *Yunanistan'ın Anadolu Hayali 1919-1922*, çeviren Nilgün Engin, İstanbul: Tarihçi Kitapevi Yayınları, 2017.
- Sonyel, Sallahi R., *İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2011.
- Sönmez, Bingür ve Yıldız, Reyhan, *Ateşe Dönen Dünya: Sarıkamış*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2018.
- Ünalp, F.Rezzan, "Birinci Dünya Harbi Öncesi Gelişmeler ve Tarafların Durumu", *K.K.K. K.H.O Harp Tarihi Ders Notları II içinde*, 75-98. Ankara: KHO Matbaası, 2016.
- Ünalp, F.Rezzan, "Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve Sarıkamış Harekatı", *K.K.K. K.H.O Harp Tarihi Ders Notları II içinde*, 99-114. Ankara: KHO Matbaası, 2016.

2. Makaleler

- Akkuş, Bülent, Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye-Yunanistan İlişkileri, *Türk ve Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler Dağlar Dağlar Viran Dağlar içinde*, editör Yeliz Okay, 325-358, İstanbul: Doğu Kitapevi, 2014.
- Ercan, Murat, "Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası: Yeni Dinamizm Batı Balkanlar", *Anadolu Üniversitesi Anadolu Strateji Dergisi*, C.1, S.1, (Kasım 2019):1-14, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/870279>, Erişim Tarihi: 04.02.2025.
- Eyicil, Ahmet, "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* C.20, S.59, (Temmuz 2004): 335-367, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1003633>, Erişim Tarihi: 08.02.2025.
- Gökçen, Salim. "Balkanlarda Bölgesel Yaklaşım: Avrupa Birliği'nin Balkanlar Politikası". *Atatürk Dergisi*, C.5, S.3, (Mart 2010): 115-132.
- Hatipoğlu, M. Murat, Eleftherios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter, *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları içinde*, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1986.
- İnalcık, Halil, «Türkler ve Balkanlar», *BAL-TAM Türklük Bilgisi 3 Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi*, (Eylül 2005): 20-44, https://www.academia.edu/42726874/Turkler_ve_Balkanlar_Halil_Inalcik, Erişim Tarihi: 08.02.2025.

- Kurt, Halil ve Yaşar, Ayşe, “Balkan Yarımadası’nın Jeopolitiği. Geopolitic of Balkan Peninsula,” *International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress Series VII. IBANESS Congress Series*, Tekirdağ: Marmara Üniversitesi, 2018.
- Özüsüer, Esra “Elefteherios Venizelos’un Hatıralarında Paris Barış Konferansı İzmir’in Yunanlara Bırakılma Kararı, *Selçuk Türkiyat Dergisi* 59, (Ekim 2023): 269-315.
- Rodoplu, Gültekin, “Gümrük Birliği Ve Türkiye”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, (Mart 1996):1-6, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/195258>, Erişim Tarihi:05.02.2025.
- Sancaktar, Caner, “Balkanlar’da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.2, (Temmuz 2011): 27-47, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/69529>, Erişim Tarihi: 06.02.2025.
- Sancaktar, Caner “Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’daki Kültürel ve Demografik Mirası”, *Sosyal Bilimler Dergisi* C.5, S.2, (Ekim 2012): 53-93, https://www.researchgate.net/publication/321085439_Osmanli_Imparatorlugu_nun_Balkanlar_daki_Kulturel_ve_Demografik_Mirasi, Erişim Tarihi: 06.02.2025.
- Sarınay, Yusuf, “İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Balkan Ülkeleri İle Münasebetleri (1919-1939)”, *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, C.2, S.1, (Kasım 2014): 231-258, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188294>, Erişim Tarihi: 05.02.2025.
- Telli, Azime ve Demirtaş, Işıl, “Küresel Enerji Jeopolitiğinde Balkanların Ekonomi Politikası Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C.18, S.1, (Ocak 2019): 271-290, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/630857>, Erişim Tarihi: 02.02.2025.
- Ünver, Aylin “75 Yıllık Savunma Örgütü: Nato”, *Seta/Perspektif* 406, (Temmuz 2024): 1-5, <https://www.setav.org/assets/uploads/2024/07/p406.pdf?>, Erişim Tarihi: 10.03.2025.
- Yellice, Gürhan, “Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale’den Milli Bölünmeye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, (Temmuz 2016): 205-242.

3. Ansiklopediler

- Karpat, Kemal H., “Balkan Coğrafyası”, *İslam Ansiklopedisi*, 5:25-32. İstanbul: TDV, 1992, <https://islamansiklopedisi.org.tr/balkanlar>, Erişim Tarihi: 10.02.2025.

4. İnternet Kaynakları

- Sancaktar, Caner, “Balkanlar Türkiye İçin Neden Önemli?”, *Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)*, erişim 6 Şubat 2025, https://tasam.org/trTR/Icerik/71/balkanlar_turkiye_icin_neden_önemli.
- TC. AB Başkanlığı, “*Avrupa Birliği'nin Tarihçesi*”, erişim 11 Şubat 2025, [https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105#:~:text=Altı%20üye%20devlet%2C%201957'de,Ekonomik%20Topluluğu%20\(AET\)%20kuruldu](https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105#:~:text=Altı%20üye%20devlet%2C%201957'de,Ekonomik%20Topluluğu%20(AET)%20kuruldu).
- TC. AB Başkanlığı, “*Kuzey Makedonya*” erişim 11 Şubat 2025, https://www.ab.gov.tr/makedonya_267.html.
- TC. AB Başkanlığı, “*Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi*”, erişim 11 Şubat 2025, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=111>.
- KTO Karatay Üniversitesi Karsem İktisadi İşletmesi, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki Mirası”, erişim 10 Mart 2025, <https://karsem.karatay.edu.tr/osmanli-impatorlugunun-balkanlardaki-mirasi>.
- Tika, “Balkanlar'da Osmanlı Mirası Tarihi Cami ve Eserleri Ayağa Kaldırdı”, erişim 10 Mart 2025, https://tika.gov.tr/detailtika_balkanlar_da_osmanli_mirasi_tarihi_cami_ve_eserleri_ayaga_kaldirdi/.

Extended Abstract

The region called the Balkans, located in the south-east of Europe, has a geostrategic and geopolitical importance at the global level with its geographical location, historical and natural riches, economic value, ethnic and cultural diversity. For this reason, the aforementioned region has been the scene of the struggle of many civilisations from prehistoric times to the present day. Today, the Balkans, which is still the chessboard of global powers, is one of the important regions that has the potential to produce major crises on the world geography based on many reasons.

The first inhabitants of the Balkan peninsula were Illyrians and Thracians. The Dacians, a branch of the Thracians, are the ancestors of today's Romanian nation, while the Illyrians are the ancestors of today's Albanians. The Greeks, who called themselves Hellenes, lived on the islands and coasts of the Aegean Sea. These regions were invaded by the Achaeans around 2000 BC and the Macedonians around 300 BC. The region later became the territory of the Roman Empire, and after 395 AD, the Byzantine Empire. The Turks, on the other hand, took the entire Balkan geography under their sovereignty from 1354, when they crossed to Gallipoli, and continued their sovereignty in these lands for about six centuries.

The Ottoman Empire ruled the Balkans with a unique political system known as the 'Millet System' throughout its long rule. Thanks to this system, the peoples of the region with very different ethnicities, religions and cultures were able to live fraternally in peace and tranquility for centuries.

However, the changing world order since the 19th century with the French Revolution disrupted the peace, tranquility and brotherhood in the region. The 19th century was the period of the construction of national identity, the spread of nationalism and the development of nationalist-separatist uprisings for the Balkan peoples.

For the Ottoman Empire, this period was, as the famous historian İlber Ortaylı puts it, 'the longest century'. The Ottoman Empire lost its sovereignty in the Balkans after the 1699 Treaty of Karlofça.

With the loss of the Ottoman Empire's former power due to many reasons, a political and administrative vacuum was created in the region. Taking advantage of this weakness and the opportunities provided by the conjuncture, Austria-Hungary and Russia had a say in the region by using the Balkan nations they provoked and supported in line with their own interests.

The first break from the Ottoman Empire was realised by Greece, which gained its independence after the Peloponnesian Revolt between 1821-1830. Greece, which gained its independence with the support of England, was followed by other Balkan states.

Russia's Pan-Slavism policy played a major role in the independence of Bulgaria and Serbia, while Austria-Hungary's strategies played a major role in the independence of Romania.

The Ottoman Empire lost its Balkan territories after two important wars. The first of these was the Ottoman-Russian War of 1877-1878, known as the 93 War in Ottoman history. The other one is the Balkan Wars that took place between 1912-1913.

The main reason for the Balkan wars was the 'nation-state' building projects that started in the 19th century under the influence of nationalism movements. The Ottoman Empire lost 2/3 of its territory in Rumelia in about three weeks.

The most profitable state of the Balkan Wars was Greece under the leadership of Venizelos, who came to power in 1910. Greece not only doubled its territory and population after these wars, but also realised a significant part of its 'Megali Idea' dream 'in flesh and blood' thanks to Venizelos.

The rivalries and wars in the Balkans were not limited to these. The colonial race that started between the dominant powers of Europe after the Industrial Revolution dragged the world into a great war. The fuse of the war that would last for four years was lit with the assassination of Archduke Ferdinand in Bosnia and Herzegovina on 28 June 1914.

In a sense, World War I was the first major global war caused by the political developments in the Balkans that affected the whole world. The war broke out in this Balkan geography, spread all over the world and the most violent conflicts took place here.

After the war, which ended with the victory of the Entente States, the Austro-Hungarian Empire disintegrated. Yugoslavia was formed. Albania's borders were drawn after the war. Romania became a large state with territorial gains. Bulgaria's territory was significantly reduced.

Greece's 'Asia Minor Adventure', which started with the occupation of Izmir on 15 May 1919 with the visa it received from the great powers at the Paris Congress after the war, ended with a great defeat on 9 September 1922.

At the end of the war, the Turks did not accept the Treaty of Sevres, which the Entente powers forced the Ottoman Empire to sign under pressure, and started a national struggle under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk and won it. After the 'National Struggle', Turkey signed the Lausanne Peace Treaty with the victorious states of World War I.

World War II, on the other hand, was in fact a second global war that was caused by the peace treaties signed at the end of World War I and whose destruction was much greater than the first one.

In this war, the Balkans became the target of both Nazi Germany and the Soviet Union. After the defeat of Nazi Germany and its allies, the Soviet Union settled in the region and established communist regimes in the states of the region.

One of the most important consequences of the war was the bipolarisation of the world after 1945. Lasting until 1989, the Cold War period ended with the fall of the Berlin Wall and the unification of West Germany and East Germany.

The end of the Cold War led to important changes and developments in the Balkans. Communist regimes collapsed. Civil war broke out in Yugoslavia. The region, which has a multi-religious and multi-ethnic structure, witnessed prolonged bloody conflicts due to the extreme nationalist policies of the Serbs. The conflicts could be stopped with the intervention of NATO. With the disintegration of Yugoslavia, the states of Bosnia-Herzegovina, Croatia, Serbia, Kosovo, Macedonia, Montenegro and Slovenia were established in these lands.

The Balkan peninsula is one of the regions in the world whose borders have changed the most and where new states have emerged in the last century. The wars that took place after the Ottoman Empire lost the Balkan geography to a great extent caused continuous changes in the political map of the Balkan geography.

The Balkans, with its geographical location, ethnic, religious and sectarian structure, and the fact that it has been the scene of many important events and power struggles throughout history, has always been a region that great powers have wanted to have influence over. For this reason, the Balkan geography has a special importance for each global and regional power.

The geopolitical importance of the Balkans stems from the fact that it contains various ethnic groups, religious structures and complex political structures. As such, the region has a decisive influence on international diplomacy and peace efforts. For this reason, it is in a position that cannot be ignored by both the countries of the region and the great powers in the security and stability architecture of Europe.

Especially since the 2000s, major political instabilities, conflicts, wars, regime changes, terrorist incidents, economic weaknesses, irregular migrations displacing millions of people caused by hunger, drought and malnutrition in Africa, the Middle East and the Far East have seriously worried the Balkan states and Europe.

Today, the Balkans are treated as a strategic priority by international organisations such as the European Union and NATO. The region is on the transit route of oil and natural gas pipelines, which play an important role in Europe's energy supply and are brought to life and operated with huge investments.

The geopolitical position of the region is what makes the Balkans important for Turkey and closely affects Turkey's relations with the region. Turkey's historical ties with the region, its geostrategic position, its cognates living in many places, its political and economic relations are among the reasons for Turkey's interest in the Balkans.

The long-lasting rule of the Ottoman Empire in the Balkans affected the region not only in social, cultural, economic, ethnic or religious fields but also in architecture, art, literary and social structures and led to significant changes in the Balkans.

As in the past, the Balkans are today the battleground of global powers such as the US, the EU, Russia and China. While the EU is pursuing enlargement policies to integrate the region into the union, Russia is trying to be effective in the region, especially

by using energy projects. Turkey is also an international actor in the Balkans. NATO's presence in the Balkans plays a critical role for regional security. Many problems that still exist between the Balkan States based on historical reasons do not surface for the time being due to global co-operation and the effective role played by the EU and NATO in the region.

Based on many reasons such as historical ties, geostrategic and geopolitical importance, ethnic, religious and cultural characteristics, the Balkans have the appearance of a fault line waiting to be broken not only for the countries of the region but also for the world in a global sense.

One of these fault lines and the most important one for Turkey is the problems in Turkish-Greek relations such as territorial waters, storm line, airspace and continental shelf, especially the Aegean Sea Islands.

Dokuz Eylül University Publishing

Güvenlik Bağlamında Türkiye-Suriye İlişkileri

Türkiye-Syria Relations in the Context of Security

Tunçay ÖZ*

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Tunçay ÖZ

Orcid : 0009-0004-6187-6484
e-posta : tuncayoz26@hotmail.com

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Başvuru tarihi/Submitted date:
26.02.2025

Revizyon talebi/Revision requested:
07.03.2025

Son revizyon/Last revision received:
11.03.2025

Kabul edildiği tarihi/Accepted date:
17.03.2025

Atıf/Citation:

Öz, Tunçay. "Güvenlik Bağlamında Türkiye-Suriye İlişkileri." *Journal of History and Strategy* 1 (Mart 2025): 99-122.

Öz

Türkiye Suriye ilişkileri Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma süreciyle birlikte İngiltere ve Fransa'nın gölgesinde başlamıştır. 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılması ve Suriye ile nihai olarak güney sınırlarının belirlenmesi gibi önemli kazanımların olduğu bu ilk dönem, Suriye'nin Fransız mandasından kurtularak bağımsızlığını kazandığı 1946 yılına kadar devam etmiştir. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kuruluşu ile birlikte Ortadoğu coğrafyasında Türkiye'nin Arap Cumhuriyetleri ve Suriye ile ilişkilerini etkileyen yeni bir aktör devreye girmiştir. 1971 yılına gelindiğinde Suriye'de askeri darbeler sona ermiş ve Hafız Esad iktidarı ele geçirmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Fırat nehri üzerine kurduğu Keban ve Atatürk barajları ile sınır aşan suların paylaşımı iki ülke arasında önemli bir sorun olmuş ve Suriye'nin baştan beri desteklediği terör örgütleriyle ilişkileri zirveye çıkmıştır. Suriye, Türkiye'ye muhalif PKK terör örgütüne kendi topraklarında ve Beka Vadi'sinde siyasal, ekonomik ve lojistik destek sağlamıştır. Turgut Özal döneminde, karşılıklı bağımlılık yaratarak siyasi sorunları çözme politikası uygulanmış, 1993 yılında vefatından sonra terk edilerek güvenlik eksenli politikaya dönmüştür. Türkiye 1998 yılında imzalanan Adana Mutabakatıyla Suriye ile ilişkilerde yeni bir evreye girmiştir. Güvenlik bağlamında Türkiye Suriye ilişkileri, Suriye'nin Osmanlı'dan ayrılışı ve Fransız manda yönetimi, Hatay Meselesi, İsrail Devleti'nin kuruluşu ve etkileri, Suriye ile Fırat Nehri sularının paylaşımı ve terör sorunu, Suriye'nin etnik ve dini yapısı ve Türkiye Suriye sınır coğrafyasının ilişkilere etkisi başlıkları altında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Türkiye, Sınır Aşan Sular, PKK terör örgütü, Hatay Meselesi.

Abstract

Türkiye-Syria relations began under the shadow of England and France with the dissolution of the Ottoman Empire. This first period, which included important gains such as the annexation of Hatay to Türkiye in 1939 and the final determination of the southern borders with Syria, continued until 1946, when Syria gained independence by getting rid of the French mandate. With the establishment of the State of Israel in 1948, a new actor came into play in the Middle East that affected Turkey's relations with the Arab Republics and Syria. In 1971, the military coups in Syria ended and Hafez al-Assad took power. During this period, the Keban and Atatürk dams built by Türkiye on the Euphrates River and the sharing of transboundary waters became a significant problem between the two countries, and Syria's relations with the terrorist organizations it had supported from the beginning reached their peak. Syria provided political, economic and logistical support to the PKK terrorist organization opposing Türkiye in its own territory and in the Bekaa Valley. During the Turgut Özal era, a policy of solving political problems by creating mutual dependency was implemented, but after his death in 1993, it was abandoned and a security-oriented policy was adopted. Türkiye entered a new phase in relations with Syria with the Adana Agreement signed in 1998. In the context of security, Türkiye-Syria relations will be discussed under the following headings: Syria's separation from the Ottoman Empire and the French mandate, the Hatay Issue, the establishment of the State of Israel and its effects, the sharing of the Euphrates River waters with Syria and the problem of terrorism, the ethnic and religious structure of Syria, and the impact of the Türkiye-Syria border geography on relations.

Keywords: *Syria, Türkiye, Transboundary waters, PKK terrorist organization, Hatay Issue.*

Giriş

Suriye, Ortadoğu coğrafyasının merkezinde bulunan bir ülkedir. Ortadoğu coğrafyası ise en dar tanımıyla Mısır'dan başlayarak Doğu Akdeniz, Türkiye, Mezopotamya, İran ve Arap Yarımadası'nı kapsayan coğrafi bölgedir. Suriye, Türkiye ile birlikte bu coğrafyanın bir parçası olarak, Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında tüm ticaret yollarının geçtiği, tarih boyunca medeniyetler arasında siyasi, kültürel ve ekonomik etkileşimlerinin yaşandığı bir ülkedir. Suriye, aynı zamanda konumu itibarıyla Akdeniz havzasıyla Ortadoğu ve Arap Yarımadası arasında geçiş koridorudur. Basra körfezinden başlayıp, Dicle ve Fırat nehirlerini takip ederek, oradan Doğu Akdeniz kıyısına uzanan ve dünyanın en eski medeniyetlerinin kurulduğu "bereketli hilal" in içinde yer almaktadır. Suriye, dünya petrol rezervinin %48,3'lük kısmının bulunduğu Orta Doğu ülkelerinden¹ Avrupa'ya petrol ve gaz nakliyatının potansiyel rotaları üzerinde yer almasından dolayı jeopolitik öneme sahiptir.²

Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin güvenlik bağlamında değerlendirilmesinde, tarihsel süreçte ortaya çıkan ve önemli olduğu düşünülen

- 1 Ekrem Biçeroğlu, Muhammed Emin Canik, Ahmet Dursun, "Orta Doğu'daki en büyük 12 petrol sahasından günlük 15 milyon varil petrol çıkarılıyor", *Anadolu Ajansı*, erişim 05 Şubat 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/orta-dogudaki-en-buyuk-12-petrol-sahasindan-gunluk-15-milyon-varil-petrol-cikariliyor/2965050>
- 2 Syed Raiyan Amir, "Suriye'nin Jeostratejik Önemi: Coğrafya, Güç ve Küresel Etki – Analiz", *Eurasia Review News & Analysis*, erişim 05 Şubat 2025 <https://www.eurasiareview.com/09122024-the-geostrategic-importance-of-syria-geography-power-and-global-influence-analysis/>

potansiyel meseleler ele alınacaktır. 21. yüzyılda, ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerine etki edebilecek bölgesel ve küresel aktörlerin varlığı ile Suriye'nin henüz tam manasıyla tesis edilmiş bir rejime ve üniter yapısını muhafaza edebilecek bir devlet vasfına sahip olmadığı gerçeği göz önünde bulundurulacaktır.

Türkiye'nin en uzun ve en sorunlu sınırları Suriye sınırlardır. Kaçakçılık, terör ve sığınmacı akını, açlık ve sefalet bu sınırlardan kuzeye geçerken, Fırat'ın Suriye topraklarına hayat veren suları, insani yardımlar ve terörle mücadele kapsamında askeri harekâtlar güney yönünde akmıştır. Sınırların kontrolü ve emniyeti sağlandığı sürece Türkiye güvenlik endişesi duymamıştır.

Güvenlik bağlamında Türkiye Suriye ilişkileri, Suriye'nin Osmanlı'dan ayrılışı ve Fransız manda yönetimi, Hatay Meselesi, İsrail Devleti'nin kuruluşu ve etkileri, Suriye ile Fırat'ın sularının paylaşımı ve terör sorunu, Suriye'nin etnik ve dini yapısı ve Türkiye Suriye sınır coğrafyasının ilişkilere etkisi başlıkları altında ele alınacaktır.

1. Suriye'nin Osmanlı'dan Ayrılış Süreci ve Fransız Manda Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bugün Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin sınırları içinde kalan bölge “Bilad el-Şam olarak anılıyordu.³ Bu bölge Yavuz Sultan Selim ile Memluk Sultanı Kansu arasındaki 1516 yılında yapılan Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve 1918 yılına kadar kalmıştır. Suriye'nin Osmanlı'dan ayrılarak bir devlet olma süreci, Birinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan milliyetçilik akımlarının etkisi ve başta İngiltere olmak üzere Fransa gibi emperyalist sömürgeci devletlerin yerel aşiret ve kabile reislerini kışkırtmasıyla başlamıştır.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'ya karşı Arap aşiretlerinin desteğini alma politikası gütmüştür. 1915 ve 1916 yıllarında Osmanlı'nın Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Henry McMahon arasında yapılan pazarlıklarda, Osmanlı idaresine karşı ayaklanma karşılığı kendisine Suriye topraklarını da içeren büyük bir Arap Krallığı vaat edilmiştir.⁴ İngilizler, pazarlık esnasında Şerif Hüseyin'e kendisini bütün Arapların temsilcisi olarak gördüklerini belirterek “*Hicaz bölgesi, Suriye ve Mezopotamya da dâhil olacak şekilde Arap topraklarının bağımsızlığını kabul etmişlerdir.*”⁵ Şerif Hüseyin Hicaz bölgesindeki Arap kabilelerinin desteğini almış ve İngilizlerle anlaşmış olduğundan 1916'nın Kasım ayında kendisini “*Arap ülkelerinin kralı*” ilan etmiştir.⁶ Şerif Hüseyin'in 1916 yılının Haziran ayında başlayan isyanı neticesinde Osmanlı Ordusu, 1917 yılında Kudüs, 1918 yılı Eylül ayında ise Şam'dan çekilmek zorunda kalmıştır.⁷ 1 Ekim 1918'de İngiliz ve Arap kuvvetleri Şam'a girdikten sonra, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a sadece Suriye'nin iç kısımlarıyla

3 Poyraz Gürson, “Suriye”, (Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2011), 5.

4 Şit Tufan Buzpınar, “Suriye”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37, 553, erişim 05 Şubat 2025, <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/37/C37023415.pdf>

5 Ali Demirel, “Ortadoğu’da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)”, *BELLEK/Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 1, (2019), 72.

6 Demirel, 73.

7 Buzpınar, 553.

sınırlı bir Arap Askeri Hükümeti kurması için izin verilmiştir.⁸ Ortadoğu coğrafyasını şekillendiren İngiltere, Mondros Mütarekesi'nden sonra 1920 Nisan ayında yapılan San Remo konferansına kadar geçen sürede Suriye bölgesinin Faysal'ın kontrolünde kalmasına izin vermiştir.⁹

Diğer taraftan İngiltere, Fransa ile gizli olarak Osmanlı'nın Suriye ve Mezopotamya topraklarını kendi aralarında paylaşmak üzere 16 Mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot Antlaşmasını imzalamıştır. Buna göre Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e vaat edilmiş toprakların bir kısmı, bugünkü Suriye ve Lübnan topraklarının bulunduğu coğrafya Fransa'ya devredilmiştir. 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılan San Remo Konferansı'nda ise Sykes-Picot Antlaşması uyarınca paylaşılan Ortadoğu Arap coğrafyasında Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün ve Irak topraklarında İngiltere ve Fransa'nın kuracağı manda yönetimleri taksim edilmişti, buna göre Suriye ve Lübnan Fransa'ya bırakılmıştır. Fransa, 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye ile yaptığı antlaşma gereğince manda rejimini kaldırmış olsa da askeri varlığını ve etkisini son Fransız birliğini çekilene kadar sürdürmüştür. (17 Nisan 1946)¹⁰

Fransızlar, San Remo Antlaşması'ndan sonra bölgede milliyetçi oluşumlara fırsat tanınmamak için böl ve yönet stratejisiyle etnik ve mezhepsel esaslara dayalı bölgesel yönetimler oluşturmuştur. İlk olarak, 31 Ağustos 1920 tarihinde yayınladıkları bir genelgeyle, Cebel-i Lübnan, Beyrut, Trablusşam ve Suriye'ye bağlı, Baalbek, Bekaa, Reşaya ve Hasbeya kazalarını kapsayan Büyük Lübnan, Tartus ve Lazkiye'de ise bir Alevi Devleti kurdular. Ayrıca çoğunluk nüfusun Sünni olduğu Şam ve Halep devletlerini de kurdular. Yaklaşık iki sene sonra, Suriye'nin güneyinde Cebel-i Dürzi Dağı çevresinde de Dürzi Devletini kurdular (5 Nisan 1922). Böylece 1922 yılına gelindiğinde Büyük Lübnan Devleti, Şam Devleti, Halep Devleti, Dürzi Devleti ve Alevi Devleti olmak üzere mezhepsel farklılıklara göre beş ayrı devlet kurulmuştur. 28 Haziran 1922 tarihinde Şam, Halep ve Alevi devletlerini kapsayan bir Suriye Federasyonu denemiş, yürütülemediği için bu defa 1925 yılının Ocak ayında Şam, Halep, Humus, İskenderun Sancağı, Deyri Zor ve Havran bölgelerini kapsayan ve başkenti Şam olan Suriye Devleti kurulmuştur.¹¹ Suriye, Fransız mandasından kurtulup bağımsız kaldığında bu ayrı devletleri birleştirmek için çok uğraşmıştır. Emperyalist ülkeler, bugün yürüttükleri vekâlet savaşlarıyla yarım kalan planlarını tamamlamaya yönelik gayretlerini sürdürmektedirler. 1920'lerin bölünmüş Suriye'sine doğru giden bir sürecin içinde olduğumuzu gösteren emareler her geçen gün daha da artmaktadır. Fransız manda yönetimi esnasında Kürtlerin özerklik taleplerine kayıtsız kalınmış olması, günümüzle kıyaslandığında görünen farklılıktır.

Fransa'nın 1920 ile 1946 yılları arasındaki Suriye politikası, Arap Milliyetçiliğine karşı, mezhepsel ve etnik farklılıkları kışkırtmak, toplumda ayrışmayı artırmak, anlaşmazlıkları canlı tutarak çatışmalara zemin hazırlamak ve Suriye'yi

8 Demirel, 73.

9 Demirel, 74.

10 Çakmak, Haydar, "Atatürk Döneminde Türkiye Suriye İlişkileri", *Atatürk Ansiklopedisi*, 1, erişim 06 Şubat 2025 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-suriye-iliskileri/>

11 Demirel, 76-77.

istikrarsızlaştırmak ve küçük devletler kurarak yönetmektir. Fransa bu sayede Suriye’de siyasi bir bütünlük içerisinde kendisine karşı toplu bir muhalefet oluşmasını engellemiştir. Ancak Sünni nüfusun çoğunlukta bulunduğu Şam, Halep, Hama ve Humus gibi şehirler Fransa manda yönetimine karşı Arap milliyetçiliğinin merkezi bölgeleri olarak ön plana çıkmıştır.¹² Bu nedenle Fransa buralarda ortaya çıkan gösteri ve isyanlara karşı orantısız güç kullanmıştır. 1926 ve 1945 yıllarında ortaya çıkan isyan ve gösterileri kara ve hava bombardımanı ile bastırarak binlerce kişinin ölmesine sebep olmuştur. Ekonomik alanda uygulanan sömürü politikalarıyla Suriye halkı fakirleştirilmiş, ülkenin kaynaklarının yok pahasına dışarıya aktarılmasına imkân sağlanmıştır. Eğitim, kültürel ve sosyal alanda uygulanan asimilasyon politikalarıyla Arap Milliyetçiliğine karşı Fransız kültürü yerleştirilmeye çalışılmıştır. İdari alanda yaptıkları düzenlemelerde Hristiyanları, Alevileri, Ermenileri güçlendirip, onlardan destek alabilecek bir politika izlemişler, genellikle kırsal kesimden gelen Alevi, Dürzi, İsmaili, Hıristiyan, Ermeni, Kürt ve Çerkez gibi dini ve etnik azınlıklardan oluşan bir ordu kurulmuştur.¹³ Ordu içinde oluşturulan bu mezhepsel asimetrik yapı ileride yapılacak askeri darbelerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

2. Hatay Meselesi

1947 yılına kadar devam eden Fransız yönetimi sırasında, Türkiye için kuşkusuz en önemli olay 1939 yılında Hatay’ın Türkiye sınırlarına dâhil edilmesidir. Fransız işgali döneminde İskenderun Sancağı (Sancak) olarak adlandırılmış olan Hatay ilimize bu isim Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilmiştir. Hatay, Misâk-ı Millî sınırları içindedir. Millî Mücadele döneminde Yunan işgaline karşı top yekûn mücadeleyi yapabilmek, güney cephenin emniyetini sağlamak ve Fransa ile savaşın durdurulması maksadıyla 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşmasıyla Suriye’nin İskenderun Sancağı millî sınırlar dışında bırakılmak zorunda kalmış ama özerk bir yönetim statüsüne kavuşturulmuştur.¹⁴ Ankara Antlaşması’nın aşağıda bulunan 7. maddesi, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması’nın 3. Maddesi ile teyit edilmiştir: “İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kurulacaktır. Bu bölgede Türk soyundan olan halk, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmî bir niteliğe sahip olacaktır.”

Yukarıda belirtilen ve Fransa ile Ankara Antlaşması’yla başlayan Hatay’ın Türkiye’ye katılması süreci, uzun soluklu ve kararlı bir politikanın sonucunda gerçekleşmiştir. Türkiye önce Hatay’ın Suriye’den ayrılarak bağımsızlık verilmesinin sağlanması, daha sonra ana vatana ilhak edilmesi şeklinde iki aşamalı bir politika takip etmiştir.¹⁵ 1926 yılı İskenderun Sancağı’nı doğrudan ilgilendiren bir takım önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. 1926 Ocak ayında İskenderun Sancağı’nın

12 Demirel, 86.

13 Demirel, 86.

14 Yusuf Sarıay, “Hatay Sorunu ve Çözümü”, *Atatürk Ansiklopedisi*, 1, erişim 07 Şubat 2025 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hatay-sorunu-ve-cozumu/#:~:text=Avrupa%20konjonkt%C3%BCr%C3%BCndeki%20h%C4%B1z%C4%B1%20de%C4%9Fi%C5%9Fmelere%20paralel,T%C3%BCrkiye%20ilhak%20karar%C4%B1%20alm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r>

15 Sarıay, 1.

Suriye Meclis'indeki temsilcileri sancağın Suriye'den ayrılarak Fransız Yüksek Komiserliğine bağlanması talep etmişlerdir. Fransa bu talebi kabul ederek sancağın ayrı bir meclis kurmasına izin vermesi üzerine mart ayında anayasası hazırlanmış, İskenderun Millî Meclisi kurulmuş ve bağımsızlığı ilan edilmiştir. Ancak Suriyeli Arap milliyetçilerin itirazı üzerine bağımsızlık kararından vazgeçilmiş sonuç olarak özerk bir bölge olarak kalması kararlaştırılmıştır. (12 Haziran 1926)¹⁶ Diğer taraftan, Ankara Antlaşması doğrultusunda kararlaştırılan Türkiye-Suriye sınır tespit çalışmaları kapsamında Ankara'da Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras ile Suriye yüksek komiseri De Jouvenel arasında görüşmeler yapılmış; Türkiye-Suriye ile Türkiye Fransa ilişkilerini içeren bazı protokoller parafe edilmiştir. (18 Şubat 1926) Nihayetinde 30 Mayıs 1926 tarihinde Türkiye Fransa Dostluk Antlaşması imzalanarak Türkiye-Suriye sınırı, Cizre-Nusaybin hattı sınırları da belirlenerek kesinleşmiştir.¹⁷ Fransa, Dostluk Antlaşmasını imzalamak için Ortadoğu'nun diğer aktörü İngiltere'nin Türkiye ile arasındaki Musul sorununu çözmesini beklemiştir.

Fransa'da Leon Blum başkanlığındaki sol-liberal Halk Cephesi Hükümeti, 9 Eylül 1936'da Suriye'ye bağımsızlık öngören Fransa-Suriye Dostluk ve İttifak Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma Hatay meselesinde bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu antlaşmayla Suriye'de manda rejimi kaldırmış aynı zamanda İskenderun Sancağı'ndaki hak ve yetkileri de Suriye'ye devredilmiştir.¹⁸ Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransız Hükûmetine bir nota vererek Suriye ile Lübnan'a verilen özgürlüğün halkının çoğunluğu Türk olan İskenderun özerk bölgesine de tanınması gerektiğini bildirmiştir.¹⁹ Fransa, Türkiye'nin vermiş olduğu notaya cevaben İskenderun Sancağı'nda bağımsızlık verme yetkisi olmadığını belirtince mesele Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Milletler Cemiyeti 1937 Ocak ayı başında Hatay'a yerinde inceleme yapmak üzere gözlemci heyet göndermiş, Ocak sonunda heyetin hazırladığı rapora göre; Hatay millî bir devlet olarak nitelendirilmiş, Türkiye-Suriye sınırı tespit edilmiş, resmî dilin Türkçe ve Arapça olması ve parlamento seçimlerinin yapılması kararlaştırılmıştır.²⁰ Alınan bu kararlar doğrultusunda 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de gözlemci heyetin Fransız temsilcisi Sandler'in hazırlamış olduğu rapor Türkiye ve Fransa tarafından kabul edilmiş ve Sancak (İskenderun Sancağı) Ayrı Varlığının Kuruluşuna Dair Antlaşma (éنتité distincte) imzalanmıştır.²¹

Milletler Cemiyeti Konseyi, Hatay'daki yeni rejimin 29 Kasım 1937'de uygulanmasına karar vermiş olmasına rağmen Fransa tarafından eyleme geçilmeyince Türkiye, verdiği notalarla durumu protesto etmiş ve 1930 tarihli Türk-Fransız Dostluk Antlaşması'nı feshettiğini bildirmiştir. Daha sonra 14 Aralık 1937'de toplanan Bakanlar

16 Sarıay, 2.

17 Çakmak, 2.

18 Kemal Yakut, "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21, 62 (Temmuz 2005): 789.

19 İsmail Soysal. "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", *Belleten*, 49, 193 (1985): 84

20 Çakmak, 2-3.

21 Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Belleten*, 82, 295, (2018): 1164.

Kurulu, güney sınırlarında alınacak askeri tedbirlerle ilgili bir kararnameyi kabul ederek hazırlıklara başlamıştır.²² Türkiye'nin kararlı tavrı karşısında Fransa, Avrupa'daki İkinci Dünya Savaşı öncesindeki gergin ortamda 1938 Haziran ayında Türkiye ile görüşmelere başlamış, 3 Temmuz 1938 tarihinde Antakya'da Hatay'ın ortak korunması için Türk Fransız Askeri anlaşması, 4 Temmuz 1938 tarihinde Ankara'da Türk Fransız Dostluk Antlaşması'nı imzalamıştır.²³ Türkiye Antlaşma uyarınca 5 Temmuz 1938 tarihinde 2.500 askerini Hatay'a sokmuştur.²⁴ 1938 yılının Ağustos ayında yapılan seçimlerde İskenderun Sancağı Meclisi'ndeki 40 milletvekilliğinden 22 sini kazanmış ve Eylül ayında Hatay Cumhuriyeti adını almıştır. Bundan sonra 1939 yılının Haziran ayına kadar Türkiye Suriye sınırında çeşitli isyan ve çatışmalar meydana gelmiş ve bunlar bastırılmıştır. Geçmişte 1926, 1929 ve 1939 tarihlerinde Türkiye Suriye sınırları tekrar tanımlanmıştır. Nihayetinde 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa Ankara'da "*Türkiye ile Suriye Arasında Arazi Mesailinin Kat'i Surette Hallini Mutazammın Anlaşma*"sını imzalamış. Hemen arkasından 29 Haziran 1939 tarihinde Hatay Millet Meclisi yapılan olağanüstü toplantıda Türkiye'ye katılmayı kararının oy birliği ile almıştır.²⁵

Hatay meselesinin çözümü Türkiye'nin büyük bir diplomasi başarısıdır. Misakı Milli sınırları dâhilinde bulunan Musul ve Hatay meselelerinin çözümü sürecinde Fransa ve İngiltere ile yapılan görüşmelerde netice alınamayınca her iki meselede Milletler Cemiyeti'ne intikal etmiş, bölgelere heyetler görevlendirilmiş, yapılan inceleme sonuçlarında hazırlanan raporlar esas alınmıştır. Milletler Cemiyeti'nin Musul Vilayeti'nde görevine başlamasından iki gün sonra Şeyh Said isyanı başlamıştır (13 Şubat 1925). Türkiye Hatay meselesinin çözümü sürecinde bölge ülkelerinden Irak, Mısır ve Ürdün'le ilişkilerini sürdürmüş, Ankara'ya karşı çıkışlar olmamasını sağlamıştır. Suudi Kralı İbni Suud Türkiye ile ilişkileri bozmamak için Hatay'ın Suriye'den ayrılmasına tepki göstermemiştir. Türkiye'nin yürüttüğü bu diplomasi sayesinde Arap ülkeleri Suriye'nin tarafında yer almamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin öncülüğünde 8 Temmuz 1938 tarihinde İran, Irak ve Afganistan'ın katılımıyla kurulan Sadabad Paketi'nin Türkiye'ye kazandırmış olduğu itibarının etkisi önemlidir.²⁶

3. İsrail Devleti'nin Kuruluşunun Etkileri

1939 yılında Hatay'ın anavatana katılması, 1948 yılına kadar Suriye tarafından hazmedilememiş önemli bir mesele olarak kalırken, 14 Mayıs 1948 tarihinde Tel Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi, İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. İsrail'in kuruluşunun hemen ardından Arap Birliği İsrail'e savaş açmıştır. 15 Mayıs 1948 tarihinde başlayan savaş Ortadoğu'da dengeleri değiştirerek yeni bir süreci başlatmıştır. Bundan sonraki süreçte Ortadoğu Müslüman devletleri her geçen gün büyüyen İsrail sorunuyla

22 Yamaç, 1165.

23 Yamaç, 1165.

24 Çakmak, 3.

25 Mehmet Tekin, "Dünden Bugüne Suriye ve Türkiye İlişkileri", (Adana: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları No: 63, 2018), 171-179.

26 Kemal Yakut. "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXI, 62, (2005): 795.

karşı karşıya kalmıştır. İsrail'in kuruluşuyla birlikte Türkiye- Suriye ve bölgedeki diğer ülkelerle ilişkileri yeni bir evreye girecek; İsrail karşıtlığı bölge ülkeleriyle olan ilişkilerde belirleyici faktörlerin başında gelecekti.

Batılı emperyalist ülkelerin Ortadoğu bölgesi üzerindeki stratejik planlarını anlamak adına İsrail meselesinin kısa geçmişine göz atmakta yarar bulunmaktadır. Yahudilerin Filistin'e gelmelerine imkân sağlayan ilk tarihi olay Balfour Deklarasyonu'dur. 2 Kasım 1917 tarihinde dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour tarafından ilan edilen Balfour Deklarasyonu'yla, Yahudilere İngiltere koruması altında Filistin topraklarında Ulusal Yurt vaat edilmiştir.²⁷ Bununla birlikte Filistin'e Yahudi göçü hız kazanmıştır. 1914 yılında Filistin Osmanlı himayesindeyken 689.272 kişiden oluşan toplam nüfus içerisinde Yahudilerin sayısı 60.000 ile toplam nüfusun %8'ini oluştururken, 31 Aralık 1922'de İngiltere'nin manda yönetiminde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımına göre 88.794 ile toplam nüfusun %11'ini oluşturmaktadır. 1914 yılında 420.000 dönüm olan Yahudi Toprak Mülkiyeti 1922 yılında 894.000 dönüme (Sakız adası 842.000 dönüm) yükselmiştir.²⁸ İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler'in Yahudi karşıtı politikası Filistin'e Yahudi göçünü hızlandırarak devam ettirmiştir. İngiltere ise Filistin'de 1922 yılından beri devam ettirdiği manda yönetimini 1947 yılında sonlandıracağını belirtmesinden sonra, 30 Kasım 1947 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda "Filistin Taksim Planı" kabul edilmiştir. Kabul edilen 181 sayılı karar ile Filistin'den İngiliz mandasının çekilmesi, Kudüs'e uluslararası bir statü verilmesi, Arap ve Yahudi Devleti olmak üzere iki farklı devletin kurulması konularında karar alınmıştır.²⁹ Bu karardan sonra 14 Mayıs 1948'de, İngiltere Filistin'de manda yönetimini feshederek bölgeden ayrılmış ve hemen arkasından 14 Mayıs 1948'de devletin ilk başbakanı olan David Ben Gurion beraberindeki 25 kişiyle birlikte Tel Aviv Müzesi'nde İsrail'in Bağımsızlık Bildirgesi'ni dünya kamuoyuna ilan etmiştir.³⁰ Siyasi Siyonizm'in kurucusu olarak kabul edilen Theodor Herzl'in 1896 yılında yayımlanan "Der Judensaat" (Yahudi Devleti) kitabında yazdıkları 50 sene sonra gerçekleşmiştir. İngiltere manda yönetiminin başında 1922 yılında Filistin'deki Yahudilerin nüfusu 88.794 kişi ile toplam nüfusun %11'ini oluştururken, çekildikleri tarih 1948 yılında 608.000 ile toplam nüfusun %32,9'unu oluşturmaktadır. (1948-1950 yılları arasında İsrail Devleti'nin kurulduğu gerçeği ile birlikte Doğu Avrupa ve Arap ülkelerinden yaklaşık 500.000 Yahudi İsrail'e getirilmiştir.)³¹ 1922 yılında Yahudi toprak mülkiyeti sadece 498 km² iken, 1947 yılında BM Genel kurulunda kabul edilen plana göre Yahudi Devleti'ne bırakılan topraklar ise 15.021 km² (ortalama 5.800 mil²) ile toplam Filistin coğrafyasının %56,4'ünü oluşturmaktadır. İngiltere manda yönetimi süresince Yahudi nüfusu yaklaşık 7 kat,

27 Necmi Uyanık ve Havva Yavuz, "Balfour Deklarasyonu'nun ilanı, tepki ve destekler", *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi*, 1(2), (2023): 208.

28 Esin Özgül, "1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin'e Yahudi Göçü", (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2018), 190.

29 Melike Bileydi Koç, *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2006)*, Günizi Yayıncılık, İstanbul: 2006, 56-57

30 Gökhan Çinkara, "Eski İsrail'in ölümü ya da Yahudi Ulus Devlet Yasası", *Anadolu Ajansı*, erişim 17 Şubat 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/eski-israil-in-olumu-ya-da-yahudi-ulus-devlet-yasasi/1211377>

31 Özgül, Esin, 209.

toprakları ise 30 kat artmıştır.³² Bugün Suriye'ye ait olup İsrail'in işgali altında bulunan Golan'daki arazi 1.150 km² dir. 25 Mart 2019 tarihinde ABD Başkanı Trump çıkardığı bir kararla bu bölgede İsrail egemenliğini tanıdığını belirtmiştir.³³ Beşar Esad'ın devrilmesinde sonra, Şam'a 25 km mesafedeki saha İsrail tarafından işgal edilmiştir. Özetle söyleyebiliriz ki İsrail vaat edilmiş topraklar olarak gördüğü coğrafyayı Suriye istikametine doğru işgal etmeye devam etmektedir. Bu durum Suriye ve Türkiye'ye içinde tehdit oluşturacağından ortak politika belirlemek adına sadece Suriye ile değil bölgesel iş birliğini gerektirmektedir. Suriye'nin bu manada toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi Türkiye için beka sorunu olacaktır.

4. Suriye ile Fırat Nehri Sularının Paylaşımı ve Terör Sorunu

Türkiye ile Suriye arasında suların paylaşılacak iki nehir bulunmaktadır. Türkiye bunlardan Fırat Nehri'nin memba (yukarı kıyıdaş) ülkesi, Asi Nehri'nin ise mansap (aşağı kıyıdaş) ülkesidir. Suriye ise tam tersidir. Suların paylaşımı konusunda yapılan tüm görüşmelerde ve çalışmalarda Suriye sürekli olarak sadece Fırat Nehri'ni dâhil etmek ve Asi Nehri'ni hariç tutmak istemiştir.³⁴ 1964 yılında Keban Barajı projesinin başlangıcına kadar Suriye ile Türkiye arasında su konusunda herhangi bir sorun yaşanmamıştır. 9 Eylül 1974 tarihinde işletmeye alınmaya kadar Suriye ve Irak arasında Türkiye'ye karşı adeta gizli bir ittifak başlamış, su konusunda Türkiye'nin tüm taahhütlerine karşı muhalif bir politika uygulamışlardır.³⁵ Keban Barajı'ndan sonra 22 adet baraj ve 25 sulama tesisine sahip GAP projesinin başlaması Türkiye'nin güney komşuları ile su paylaşımı konusunu bir soruna çevirmiştir. Suriye 1967 yılında İsrail ile yapılan Altı Gün savaşında Golan Tepeleri'ni ve beraberinde önemli su kaynaklarını kaybetmiştir. Bunun ardından Hafız Esad yönetiminde, SSCB'nin teknolojik katkısıyla Fırat Nehri üzerinde 1968 yılında Tabka Barajı'nın inşasına başlanmış ve 1974 yılında eş zamanlı olarak Keban Barajı ile birlikte su tutulmaya başlanmıştır. Eş zamanlı su tutumu Irak topraklarında Fırat suyunun azalmasına sebep olduğundan aralarında Türkiye karşı gizli bir ittifak olan iki ülke Irak ile Suriye'yi savaşın eşiğine getirmiştir. Ancak daha sonraki GAP projesi süresince her iki ülke arasında bu konuda iş birliği artmış ve Arap Birliği'nin politik desteğini de alarak sürekli olarak Türkiye'nin karşısında yer almışlardır. 1980 yılında oluşturulan Türkiye Irak Karma Ekonomik Komisyonu'nda teşkil edilen ortak teknik komiteye 1983 yılında Suriye katılmış ve Türkiye 1984 yılında yapılan toplantıya Üç Aşamalı Plan'ı getirmiştir.³⁶ Üç ülkeyi de tatmin edecek bir çözüme ulaşılmasını amaçlayan Türkiye, sırasıyla su ve toprak kaynaklarının dökümlerinin çıkarılmasını ve buna göre yapılacak değerlendirme sonucu suların tahsisini önermiş ancak ret edilmiştir.³⁷

32 Özgül, Esin, 200.

33 Abdel Ra'ouf D. A. R. Arnaout, Hamdi Yıldız, Halime Afra Aksoy, "6 soruda İsrail'in işgalini genişlettiği Suriye'deki Golan Tepeleri", *Anadolu Ajansı*, erişim 17 Şubat 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-6-soruda-israilin-iggalini-genisletti-suriyedeki-golan-tepeleri/3421373>

34 Yakup Şalvarcı, "Türkiye Suriye İlişkilerinde Su Sorunu", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002), 57.

35 Şalvarcı, 58.

36 Şalvarcı, 60.

37 Ahmet, Kocaoğlu, "Ortadoğu'da Su Sorunları ve Türkiye'nin İkilemleri", *Türk Dünyası Bilimleri Dergisi*, 1, Bahar, (1996): 133.

Suriye ile suların paylaşımı konusunda önemli bir tarih, Başbakan Turgut Özal'ın 1987 yılında Suriye'ye yaptığı ziyaretidir. Bu ziyaret sırasında, Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında ekonomik işbirliği protokolü imzalanmıştır. Protokolün 6. Maddesine göre Türkiye, Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, yıllık ortalama olarak 500 m³/sn den fazla su bırakmayı taahhüt etmiştir. Bu ziyaret esnasında aynı zamanda güvenlik protokolü imzalanmıştır. Öteden beri Suriye 1970'lerde ASALA olmak üzere 1980'lerden itibaren PKK terör örgütüne destek vermekteydi. Ayrıca Keban ve Atatürk barajlarının inşası sürecinde finansal zorluk çıkarmak dâhil birçok girişimlerde bulunmuştu. 1987 yılında gerçekleşen Şam ziyareti kapsamında Türk heyetinin Suriye yönetiminden en önemli isteği PKK faaliyetlerine verilen desteğin son bulmasıydı. Çünkü Suriye yönetimi 1987 yılına kadar PKK terör örgütü liderine elemanlarına Suriye kalacak yer ve kimlik vermiş, çeşitli toplantılar yapmalarına, büro ve temsilcilik açmalarına müsaade etmiş, doğrudan ya da dolaylı olarak para, silah ve mühimmat temin etmişti.³⁸

Görüşmeler esnasında Suriye heyeti Fırat sularının paylaşımı konusunu gündeme getirince, Başbakan Turgut Özal yönetimindeki Türk heyeti Suriye'nin topraklarındaki PKK faaliyetlerini engellemesi durumunda su sorunun daha kolay çözüleceği mesajını vererek bir koz olarak kullanmıştır.³⁹ 1987 Temmuz ayında Türkiye ile Suriye arasında güvenlik protokolünün de imzalanmış olmasıyla iki ülke arasında Fırat Nehri'nin sularının paylaşımı ile PKK terörüne desteğin kesilmesi konusunun pazarlığı yapılabileceği görüntüsü verilmiştir.⁴⁰ Fırat'ın sularının terörle aynı kefede pazarlık konusu edilmesi, Suriye'nin teröre verdiği desteği artırmaya neden olmuştur. İmzalanan ekonomik işbirliği ve güvenlik protokolleri Suriye'deki PKK terör örgütü ile su sorunu arasında bir ilişkinin olduğunun ilk resmî belgesidir.⁴¹

Fırat Nehri, sınır aşan sular tanımına girmektedir. Bu tip sınır aşan sularda kullanma ve yararlanma hakkı söz konusu olunca, uluslararası hukuk, «her devlete kendi ülkesinde bulunan sular üzerinde mutlak egemenlik hakkı» tanımaktadır. Yani iyi niyet ve hakkaniyet ölçülerini göz ardı etmeden sınır aşan sularda öncelikli kullanma hakkı, suyun bulunduğu ülkeye aittir.⁴² Asi Nehri'ni konuşmaya yanaşmayan Suriye ile uluslararası hukuk ve teamüllere uygun olarak Fırat'ın sularını Suriye ile paylaşmak isteyen Türkiye'nin kazanılmış haklarını yok sayarak terör ile pazarlık yapmak büyük bir hataydı.

Özal'ın ziyaretinden sonra PKK kampları Beka vadisine taşınmış, ancak Suriye'nin kontrolünde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemde, Türkiye ile Suriye arasında yaşanan terör sorunu, suların paylaşımıyla ilişkilendirilmiştir. Bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesi gerekirken, ekonomik sorun olarak algılanmış bu yönde çözümler aranmıştır. İmzalanan ekonomik işbirliği protokolü kapsamında ticari, ulaşım, haberleşme, bankacılık gibi ekonomi ağırlıklı projelerle karşılıklı bağımlılık

38 Özkan Gökcan, "Türkiye'nin Suriye Politikasında Turgut Özal Dönemi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2019) 7, 4, 296.

39 Gökcan, 297.

40 Şalvarcı, 66.

41 Gökcan, 297.

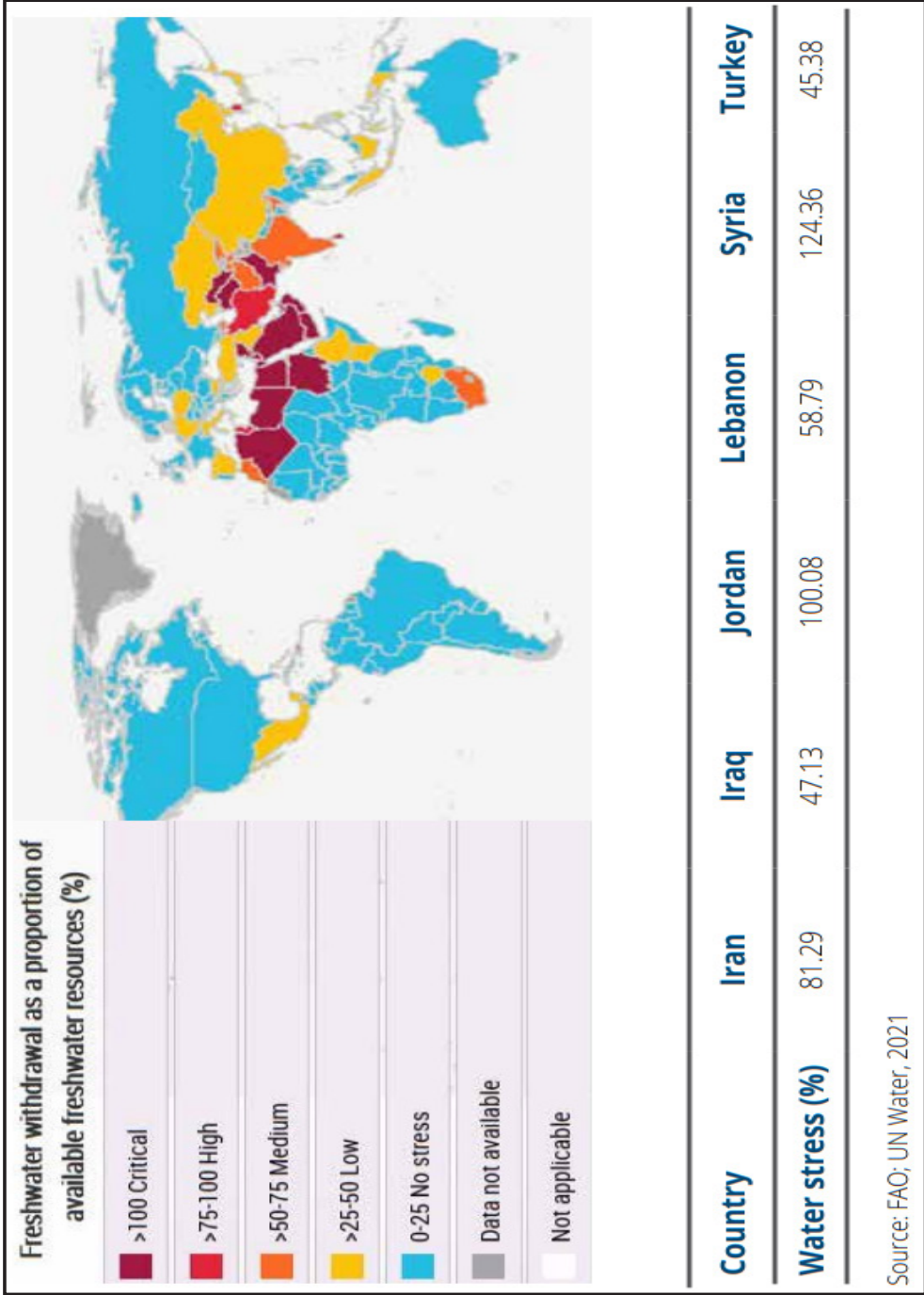
42 Kocaoğlu, 129.

yaratarak siyasi sorunları çözmeye girişimi bölge ülkelerini kapsayan barış suyu projesi ile denemiştir. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin sularının boru hatlarıyla Ortadoğu'ya körfez ülkelerine taşınması şeklinde kısaca tanımlayacağımız bu proje, maliyeti, İsrail'in dâhil olma olasılığı gibi nedenlerle kabul görmemiştir. Bunun yerine Arap Ülkeleri tarafından Dicle ve Fırat'ın sularından daha çok verilmesi talep edilmiştir. Güvenlik sorununa ekonomik çözüm arayışı Suriye'yi cesaretlendirmiş ve 1989 yılında birbiri ardına olaylar artmıştır. Türkiye'ye ait tapu ve kadastro uçağı sınır ihlali yapan Suriye savaş uçakları tarafından Hatay'ın Samandağ ilçesinde düşürülmüş, Hafız Esad'ın kardeşi Cemil Esad bölgede bir Kürt devleti kurulması yönünde ve Suriye'nin PKK'ya destek verdiği şeklindeki açıklamalar yapmış, Suriye Enformasyon Bakanı Muhammed Salman bir Rum gazeteciye Hatay'ın Türkiye'nin toprağı olmadığını söylemiş ve İskenderun Kurtuluş Örgütü adıyla bir terör örgütü kurulmuştur.⁴³

14 Nisan 1992 tarihinde Suriye ile diplomatik müzakereler yoluyla sorunları çözmeye adına dönemin Türkiye Dışişleri ve İçişleri Bakanları ile Jandarma Genel Komutanı'nın katıldığı bir ziyaret yapılmıştır. Bu ziyarette Suriye yetkililerine ülkelerindeki PKK faaliyetleri ile ilgili kanıtlar sunulmuş ve görüşmeler neticesinde bir güvenlik protokolü daha imzalanmıştır. Atatürk Barajı'nın açılışı su ve tutulması sürecinde imzalanan güvenlik protokolüne rağmen gerginlik tırmanmıştır. PKK'nın 20 Mart 1992 tarihinde tek taraflı ateşkesini, 17 Nisan 1993 tarihinde Turgut Özal'ın vefatı takip etmiş ve sonrasında Türkiye'nin Suriye politikası yeniden güvenlik eksenine dönmüştür. 1998 yılına gelindiğinde Türkiye Suriye ilişkileri terör yüzünden gerilerek bir savaşın eşiğine gelmiş, Suriye'nin PKK terör örgütüne desteğı 20 Ekim 1998 yılında Adana Mutabakatı imzalanmasına kadar devam etmiştir. Adana Mutabakatı imzalanmasından sonra ilişkiler gelişmeye başlamış ve Suriye PKK kamplarını kapatarak lojistik desteğini kesmiştir. Daha sonra iki ülke arasında ekonomik ve kültürel iş birliği sürecine girilmiştir.

Türkiye ile Suriye arasında suların paylaşımı konusunun gelecek yıllara nasıl yansıtacağını öngörebilmek için su stres endeksi değerinin değişimini esas alarak değerlendirme yapmak faydalı olacaktır. Su stres endeksi; kullanılabilir su miktarının, yerüstü ve yeraltı kaynaklarının, tarım, hane halkı ve sanayi tüketimlerine oranlanmasıyla elde edilen bir değerdir. 2021 yılına ait Türkiye ve Suriye'nin su stres endeksi değerleri ile ülkelerin durumları harita üzerinde gösterilmiştir. Suriye'de dâhil olmak üzere bölgedeki ülkelerin kritik seviyelerde bulunduğu görülmektedir. Türkiye 2021 değerlemesine göre düşük riskli durumdadır.

43 Ali Bilgin Varlık, "Geçmişten Geleceğe Türkiye Suriye İlişkileri", *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler*, Editör Prof. Dr. Hasret Çomak, Yrd. Doç. Dr. Caner Sancaktar, (İstanbul: Beta Yayınları, 2013), 548-549

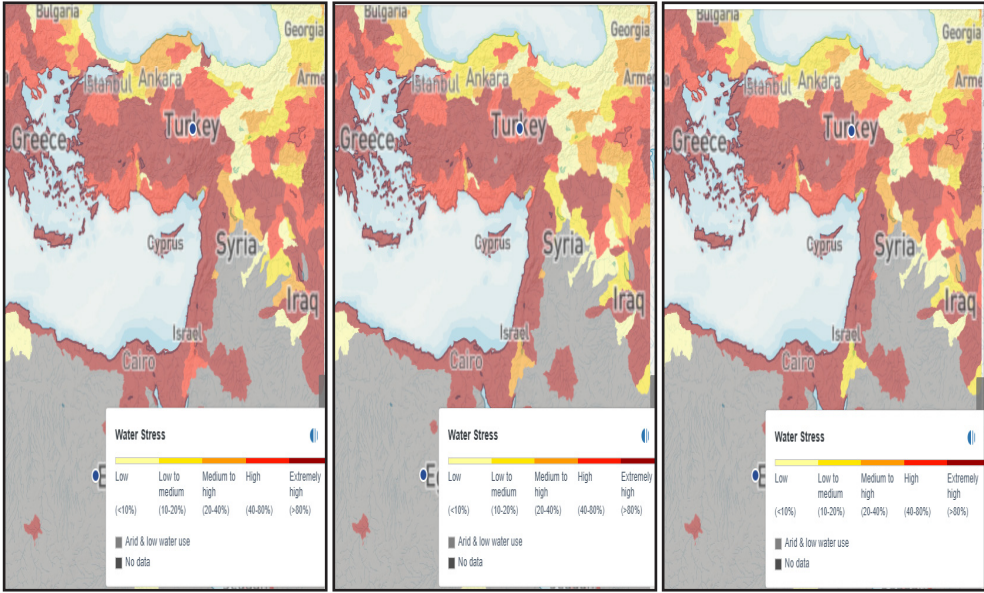
Ülkelerin Su Stres Endeks Görünümleri ⁴⁴

44 *Ortadoğu'da Tarımsal Su Verimliliği ve Etkinliğinin Geliştirilmesi Ana Raporu*, Türkiye Su Enstitüsü, erişim 12 Şubat 2025, 21. <https://www.suen.gov.tr/Suen/catdy.aspx?val=1516>

Su stres endeksinin aşağıdaki tabloda verilen geçmiş yıllara ait değerlerine baktığımızda, Türkiye ve Suriye’de son üç yılda bariz bir değişimin olmadığı görülmektedir.

Su Stres Endeksi	1990	1995	2002	2019	2020	2021
Suriye	99,71	120,15	145,69	124,36	124,36	124,36
Türkiye	-	24,98	29,62	46,28	47,16	45,38

Tablo 1 Türkiye ve Suriye Su Stres Endeksi Değerleri⁴⁵

2030 2050 2080 Ortadoğu Bölgesi Su Stres Endeksi Projeksiyonu⁴⁶

2030, 2050 ve 2080 yılları için yapılan öngörülere göre her iki ülkenin ve bölgenin su stres endeksi değerlerinin değişimi görülmektedir. Yukarıda kullanılan haritalar Dünya Kaynaklar Enstitüsü’nden alınmıştır. 2050 ve 2080 yılına yapılan projeksiyonlara bakıldığında sadece Suriye de değil Ortadoğu coğrafyasının genelinde su kıtlığı yaşanacağı anlaşılmaktadır. Ülkelerin nüfus artış hızlarıyla su kaynaklarının kıtlığı bu bölgedeki Dicle ve Fırat nehirlerinin sularının paylaşımından kaynaklı çok ciddi sorunların yaşanacağını göstermektedir.

45 *AQUASTAT Dağıtım Sistemi*, BM Gıda ve Tarım Örgütü, erişim 12 Şubat 2025
<https://data.apps.fao.org/aquastat/?lang=en>

46 *Su Risk Atlası*, World Resources Institute, erişim 12 Şubat 2025,
https://www.wri.org/applications/aqueduct/water-risk-atlas/#/?advanced=false&basemap=hydro&indicator=w_awr_def_tot_cat&lat=30.977609093348686&lng=42.5390625&mapMode=view&month=1&opacity=0.5&ponderation=DEF&predefined=false&projection=absolute&scenario=optimistic&scope=baseline&threshold&timeScale=annual&year=baseline&zoom=3

5. Etnik ve Dini Yapısı

Suriye etnik, dini ve mezhepsel çeşitliliğiyle heterojen bir nüfus dağılımına sahiptir. Belli başlı etnik unsurlar Kürt, Ermeni, Süryani, Dürzi, Nusayri, Çerkez ve Sünni Araplardır. Bunun yanında Yahudi, Hristiyan ve İslam dinine mensup topluluklar farklı mezheplere göre ayrılmıştır. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu İslam dinine ait Sünniler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde aynı mezhepten olmalarından dolayı Suriye'deki Müslüman Sünnilere diğer mezheplerden ve etnik topluluklardan daha çok güvenilmiş, onlarla daha yakın ilişkiler kurulmuştur. Bu sayede, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Sünniler ekonomik olarak güçlenmiş ve siyasette de etkin olmuşlardır. Geniş arazileri elinde bulunduran ve kent ticaretinde etkin olan Sünniler, üstünlüğünü Fransız manda yönetimi döneminde aynı şekilde devam ettirmişlerdir.⁴⁷ Bunların aksine, İslami mezheplerden olan Alevi, Dürzi, İsmaili ve Yezidiler ile Kürtler, Türkmenler, Ermeniler, Çerkezler ve Süryaniler gibi etnik topluluklar azınlıkta kalmışlardır.⁴⁸ Bu topluluklar, çoğunlukla taşrada ikamet etmekte, ekonomik güç sahibi olmadıkları gibi siyasi yönetimde de söz sahibi değillerdi.

Suriye'nin etnik ve dini çeşitliliğinin coğrafi olarak dağılımını gösteren bir harita aşağıda bulunmaktadır.⁴⁹ Sünni Arap nüfus ülkenin geneline dağılmıştır. Türkiye'nin Suriye sınırlarındaki yerleşime baktığımızda; Sünni, Kürt ve Türkmenlerin bulunduğu görülmektedir. Lazkiye'nin kuzeyinde, Hatay sınırı bölgesinde Alevi Arap (Nusayri), Türkmen, Kürt ve Sünniler, Lübnan Suriye sınırından kuzeye giden hat üzerinde Hristiyan Arap ve Caferi Araplar başta olmak üzere olmak üzere çeşitli topluluklar bulunmaktadır. Kürtlerin Türkiye sınırına yakın hat üzerinde homojen olmayan bir yapıda, buna karşın Alevi Arapların Lazkiye bölgesinde ve Dürzilerin de Süveyda bölgesinde homojen bir yapıda yerleşime sahip olduklarını görmekteyiz. Diğer tüm azınlıkta kalan topluluklar ülkenin genelinde dağınık bir şekilde kendilerine ait küçük bölgelerde yaşamaktadırlar.

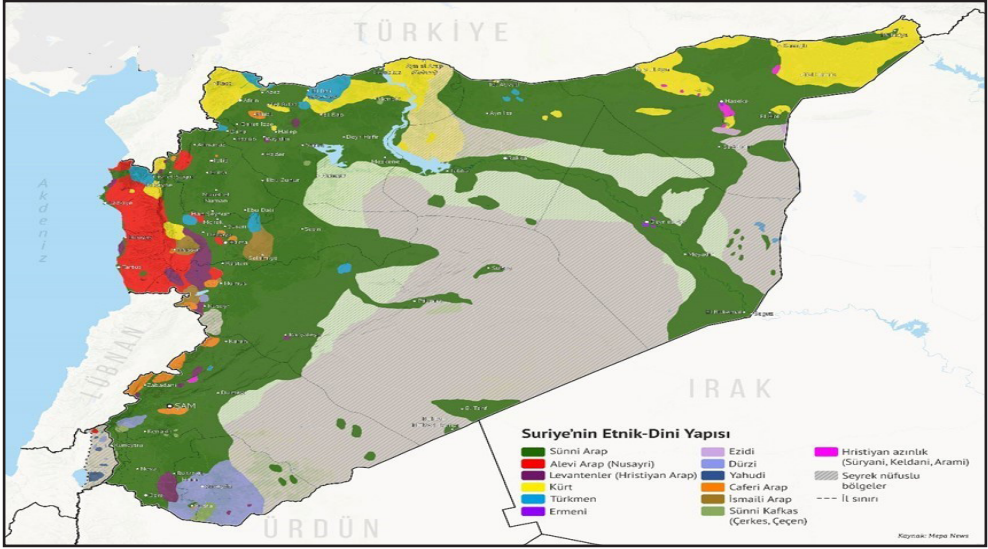
Suriye'nin etnik ve dini yapısını gösteren haritaya bakıldığında Sünni, Alevi, Dürzi ve Kürtler olmak üzere dört farklı büyük topluluğun dört ayrı bölgede yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. İnsanların etnik ve dinsel mezhepsel kimliklerinin ön plana çıktığı Suriye'de üniter bir devlet yapısının muhafaza edilebilmesi Geçici Suriye Yönetimi için en öncelikli mesele olacaktır. Suriye'nin güncel (2025) nüfusu, dini ve etnik yapısıyla ilgili bilgiler CIA The World Factbook dokümanından alınarak aşağıda verilmiştir.⁵⁰

47 Doğan Demirel, "Askeri Darbelerin Suriye Siyasetine Etkileri (1949- 1970)", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), 6.

48 Demirel,7.

49 "Suriye etnik ve dini yapı haritası", *Mepa News*, erişim 06 Şubat 2025, <https://www.mepanews.com/suriye-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-31117h.htm>

50 *Dünya Bilgi Kitabı*, Central Intelligence Agency, erişim 06 Şubat 2025, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/syria/#people-and-society>

Suriye'nin Etnik ve Dini yapısı

Din

Müslüman %87 (Sünni %74 ve Alevi, İsmaili ve Şii %13), Hristiyan %10 (Ortodoks, Uniat ve Nesturi), Dürzi%

Etnik Yapı

Arap ~%50, Alevi ~%15, Kürt ~%10, Levanten ~%10, diğer ~%15 (Dürzi, İsmaili, İmami, Nusayri, Asuri, Türkmen, Ermeni dâhil)

Aşağıdaki tabloda ise Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu tarafından aynı kaynak kullanılarak hazırlanmış, 2020 Suriye Ülke Profili dokümanı nüfus bilgileri bulunmaktadır.⁵¹

Yüzölçümü	185.180 km ²
Yönetim Şekli	Sosyalist Demokratik Halk Cumhuriyeti
Nüfus (*)	18.4 milyon
Resmi Dili	Arapça; yaygın olmamakla birlikte Fransızca ve İngilizce de konuşulmaktadır.
Din(**)	%86 Müslüman (%60'ı Sünni, %16'sı Alevi), %12 Hıristiyan, %2 (Şii, Dürzi)
Başkent	Şam
Başlıca Şehirleri	Şam, Halep, Homs, Hama, Haseki, İdlib.
Etnik Yapı (**)	%90,3 Arap, %9,7 Kürt, Ermeni ve diğer.

* Dünya Bankası (yaklaşık 5 Milyon Suriye vatandaşı iç karışıklıklar nedeniyle çevre ülkelere göç etmiştir.)
 ** CIA
 Kaynak: Economist Intelligence Unit, Country Report, CIA Fact Book, IMF

Tablo 2 Suriye Nüfus Bilgileri

51 Suriye Ülke Profili, Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, erişim tarihi 06 Şubat 2025, <https://www.deik.org.tr/uploads/suriye-ulke-profil-2020.pdf>

2025 ile 2020 yılları verileri kıyaslandığında etnik yapıda, Arapların oranının son beş yılda %90'dan %50'ye düştüğü, Alevi, Kürt ve Levanten (Hristiyan Arap) ve Dürzilerin dikkate değer oranda artmış olduğu görülmektedir. Suriye'deki azınlıkta kalanların nüfusunun son beş yılda Sünnilerle aynı orana gelmesi üniter yapının korunması için bir risk oluşturmaktadır.

6. Türkiye Suriye Sınır Coğrafyasının İlişkilere Etkisi

2011 yılı Mart ayında başlayan iç karışıklıklar sonrası milyonlarca Suriye vatandaşı ülkesini terk etmek zorunda kalmış ve çoğunlukla Türkiye olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir. 2024 yılının Aralık ayında Esad rejiminin devrilmesinden sonra tersine göçler yaşanmasına rağmen 06 Mart 2025 tarihi itibarıyla 2.814.402 Suriyeli geçici koruma kapsamında Türkiye'de kalmaya devam etmiştir.⁵² Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarına göre 31 Aralık 2024 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 85 milyon 664 bin 944 kişi olarak tespit edilmiştir.⁵³ Buna göre Türkiye'de geçici koruma statüsünde bulunan Suriye vatandaşlarının oranı %3.28 olarak ortaya çıkmaktadır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün, 20.01.2021 tarihli verilerine göre, Türkiye'de bulunan Suriyelilerin yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında, 0-17 yaş aralığında yaklaşık 1.367.171 Suriyelinin olduğu görülmektedir.⁵⁴ Bu rakam Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin % 48,5'ine denk gelmektedir. Bu oran oldukça dikkat çekici bir değer olarak, Türkiye'de bulunan Suriyelilerin doğum oranı ile nüfus artışının yüksek olduğunu, trendin yukarıya doğru devam edeceğini göstermektedir.

Diğer taraftan, zorunlu göçlerle ülkelerini terk ederek Türkiye'ye gelen Suriyelilerin Sınır bölgesine yakın şehirlerdeki dağılımı ve ayrıca sınırın her iki tarafındaki coğrafyada yaşayan insanların istatistikî bilgileri, oluşabilecek demografik yapı değişiklikleri ile potansiyel riskleri öngörebilme olanağı sağlayacaktır. Sınır bölgesinin Türkiye tarafında Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Mardin ve Şırnak, Suriye tarafında ise Lazkiye, İdlib, Halep, Rakka ve Haseke şehirleri bulunmaktadır. Sınır bölgesinin Suriye tarafındaki şehirlerdeki nüfus yoğunluğunun yüksekliği dikkat çekmektedir. Türkiye tarafında bulunan şehirlerdeki toplam nüfus 7.4 milyon kişi olarak Türkiye nüfusunun sadece % 8.7 sini oluşturmaktadır.⁵⁵ Suriye tarafında ise 8.7 milyon

52 *Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler*, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, erişim 11 Mart 2025, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

53 Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları, 2024, erişim 11 Mart 2025, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-SonucLari-2024-53783#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusu%2085%20milyon%20664%20bin%20944%20ki%C5%9Fi%20oldu&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi%20\(ADNKS\)%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na%20g%C3%B6re%2C%20%C3%BClkemizde,480%20bin%20547%20ki%C5%9Fi%20oldu](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-SonucLari-2024-53783#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusu%2085%20milyon%20664%20bin%20944%20ki%C5%9Fi%20oldu&text=Adrese%20Dayal%C4%B1%20N%C3%BCfus%20Kay%C4%B1t%20Sistemi%20(ADNKS)%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na%20g%C3%B6re%2C%20%C3%BClkemizde,480%20bin%20547%20ki%C5%9Fi%20oldu).

54 *Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı*, İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, erişim 11 Mart 2025, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

55 31 Aralık 2023 Tarihli Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Sonuçları, https://nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/1cSite/konya/haberler2024/2023_İller_Nufus.pdf

kişi olarak toplam nüfusun % 47'sini oluşturmaktadır.⁵⁶ Göç İdaresi Başkanlığı'nın 06.03.2025 tarihli verilerine göre; Gaziantep 394.024, Şanlıurfa 241.772, Hatay 203.223, Kilis 61.083, Mardin 45.894, Şırnak 1.921 olmak üzere toplam olmak 947.917 Suriye vatandaşı Türkiye'nin sınır bölgesindeki illerde ikamet etmektedir.⁵⁷ Türkiye ile Suriye sınır hattının her iki tarafındaki şehirlerde yaşayan insanların demografik yapısına bakıldığında yaklaşık bir milyonu Türkiye tarafında olmak üzere toplam 9.7 milyon Suriye vatandaşının bu bölgede bulunduğu görülmektedir. Buna karşılık bu bölgedeki Türkiye tarafında yaşayan Türk nüfusu 7.4 milyondur. Özetle, Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde onu ve Suriye nüfusunun yaklaşık yüzde ellisi sınır bölgesine yakın yerleşim birimlerinde ikamet etmektedirler. Yeni bir zorunlu göç dalgası halinde, Suriye nüfusunun yaklaşık %50'sinin aşağıda bulunan tablodaki hudut kapılarına ortalama 50 km mesafede ikamet ettikleri gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Hâlihazırdaki mevcut durum ve olası bir zorunlu göç ihtimali göz önüne alındığında, öncelikle anılan bölgede olmak üzere Türk nüfusu yapısının muhafazası açısından bir risk oluşturmaktadır.

S/N	HUDUT KAPISININ ADI	SURİYE'DEKİ HUDUT KAPISI	DURUMU	
1	KARKAMIŞ/ GAZİANTEP	CARABLUS	FAAL	DAİMİ
2	CİLVEGÖZÜ / HATAY	BABUL HAVVA	FAAL	DAİMİ
3	YAYLADAĞI /HATAY	KESEP	FAAL*	DAİMİ
4	NUSAYBİN / MARDİN	KAMIŞLI	FAAL*	DAİMİ
5	AKÇAKALE /ŞANLIURFA	TELL ABYAT	FAAL	DAİMİ
6	ÖNCÜPİNAR /KİLİS	BAB ES SELAME	FAAL	DAİMİ
7	ÇOBANBEY /KİLİS	AR RA'İ	FAAL	GEÇİCİ
8	CEYLANPINAR / ŞANLIURFA	RESULAYN	FAAL	GEÇİCİ
9	KUMLU / HATAY	AFRİN	FAAL	GEÇİCİ
10	MÜRŞİTPİNAR / ŞANLIURFA	AYN EL ARAB	FAAL DEĞİL	GEÇİCİ
11	ŞENYURT /MARDİN	DERBESİYE	FAAL DEĞİL	DAİMİ
* Suriye/güvenlik nedeniyle fiilen hizmet verilmemektedir.				

Tablo -3 Suriye Hudut Kapıları⁵⁸

56 *Suriye Ülke Profili 2024*, Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, erişim 06 Şubat 2025, <https://ticaret.gov.tr/data/5ed6044b13b87656dc5b5a22/Suriye%20%C3%9Cİke%20Profili%202024.pdf>

57 *Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler*, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, erişim 11 Mart 2025, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

58 *Kara Hudut Kapıları*, Ticaret Bakanlığı, erişim 05 Şubat 2025, <https://ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/gumruk-idareleri/hudut-kapilari/kara-hudut-kapilari>

Bir diğer önemli konu ise geçici koruma kapsamında Türkiye’de bulunan Suriyelilerin ekonomik maliyetinin yüksekliğidir. Her geçen gün bu maliyet artmakta ve ülke kaynaklarının zayı olmasına neden olmaktadır. Suriyelilerin ülkemizde bulunduğu ilk altı yılın (2011-2017) toplam maliyeti 20.882.552.257 TL kadardır.⁵⁹ Döviz cinsinden karşılığı 8.221.477.266 \$ tutmaktadır. (2011-2017 yıllarının son iş gününe ait TCMB kurlarının ortalaması 1 \$=2.54 TL esas alınarak hesaplanmıştır.) Rakamlar yaklaşık değer olup sadece yedi yılı kapsamaktadır. Günümüze kadar geçen süreyi hesap ettiğimizde iki katını aşabileceği görülmektedir.

Sonuç

Suriye’nin etnik ve dini yapısının güncel dağılımı, üniter yapının muhafazasının hassasiyetini göstermektedir. Suriye’nin üniter yapısının bozulması beraberinde sadece bir istikrarsızlık getirmeyecek aynı zamanda sınır bölgesinde Kürt nüfusunun yoğun olduğu ve bilhassa Fırat’ın doğu tarafındaki bölgenin Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetim ile entegrasyonuna olanak sağlayacaktır. İsrail’in Arz-ı Mev’ud (Vaat edilmiş topraklar) politikası kuzeye doğru içinde Türkiye’nin de olduğu geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bölünmüş bir Suriye, İsrail’in emellerine hizmet edecektir.

Türkiye Suriye sınırının Suriye tarafında bulunan yerleşim merkezlerinde çok yakın mesafede yaklaşık 8 milyon insan yaşamakta ve mevcut dokuz adet hudut kapısı geçiş kolaylığı sağlamaktadır. Suriye’den Türkiye’ye istikrarsızlık, göç, terör ve kaçakçılık trafiğinin akışına hizmet edecek imkânlar bulunduğundan, 911 km Suriye Türkiye sınırında kitlesel zorunlu göç gibi olağanüstü olayların yeniden yaşanabileceği ihtimali değerlendirilmelidir.

Suriye geçmişte PKK kartını Türkiye’ye karşı kullanmış ve terör örgütüne her türlü desteği sağlamıştır. Ayrıca uygun fırsat bulduklarında Hatay’ın Türk toprağı olmadığını ifade etmişlerdir. Türkiye Özal döneminde Suriye ile olan ilişkilerinde terör ile Fırat sularını pazarlık konusu yaparak yanlış bir politika uygulamıştır. İki ülke arasındaki terör konusu bir güvenlik sorunudur. Ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirip karşılıklı bağımlılık yaratarak ve siyasi sonuçlar beklemek işe yaramamıştır. Kararlı ve istikrarlı bir politika uygulandığında Suriye’ye karşı Türkiye’nin gücünü kabul ettireceği güvenlik yaklaşımı çözüm olmuştur.

Ortadoğu bölgesi, su kaynaklarının kıt olduğu, buna karşın nüfus artışı, verimsiz sulama, buharlaşma gibi nedenlerle tüketimin arttığı bir bölgedir. Suriye’nin durumu farklı değildir. En önemli su kaynağı Fırat nehridir. 1967 yılında Golan Tepeleri’ni İsrail işgal ettiğinden o bölgede bulunan su kaynaklarından yararlanamamaktadır. Asi Nehri, o bölgedeki Hama ve Humus gibi şehirlerin su ihtiyacını karşılamaktadır. 2021 yılı verilerine göre 124,36 su stres endeksi değeriyle kritik seviyede bulunan Suriye’nin

59 Recep Karabulut ve Mahmut Açak, “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Ekonomik Maliyeti (2011-2017)”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 8, 1 (Haziran 2018), 142.

ileriye yönelik projeksiyonlarda çok daha ciddi susuzluk ve kuraklık yaşayabileceği anlaşılmaktadır.

Suriye'ye uygulanmakta olan uluslararası yaptırımların sona ermesi, iç savaşın getirdiği yıkımların ortadan kaldırılması, şehirlerin imarının yeniden yapılması ve iç savaş yaralarının sarılarak ülkede güvenli bir yaşamın tesis edilmesi önemlidir. Bu sayede tersine göçlerin hızlanabileceği ve geçici koruma kapsamında ülkemizde bulunan yaklaşık 3 milyon Suriyelinin geri dönmeleriyle ülkemiz kaynaklarından tasarruf sağlanacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, daha büyük bir perspektiften bakıldığında; günümüzde emperyalist ülkeler sömürgeci siyasetlerini gerçekleştirmek için, tayin ettikleri vekil güçler vasıtasıyla hedef ülkelerde karışıklık ve isyanlar çıkartarak yönetimleri değiştirmektedirler. Bu vekil güçler kimi zaman terör örgütleri, kimi zaman etnik veya dini ayrılıkçı liderler, kimi zamanda o ülkeleri tek adam rejimiyle yöneten diktatörleri olmaktadır. Kendileriyle iş birliği yapan vekil güçler ile karşılıklı çıkar ilişkileri var olduğu sürece destekleyip kullanmakta ve sonrasında yollarını ayırmaktadırlar. Suriye böyle bir ülkedir.

Türkiye ile Suriye ilişkilerini etkileyen konuları değerlendirirken, komşu Suriye'nin son yıllarda istikrarsızlık içinde kaldığı, istikrarsızlığın sürekli hale geleceği, üniter yapısını koruyamayarak her an bir başka yöne savrulabileceği ve ikili ilişkilerde uzun vadeli politikaların uygulanamayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. İsrail Filistin meselesi, tüm Ortadoğu coğrafyasını, bölgedeki tüm ülkeleri etkilediğinden, terör, savaşlar, göçler ve bunlarla ilgili sorunlar Suriye'ye ve çevresindeki ülkelere yayılmaktadır. Bu nedenle, Ortadoğu ve Suriye'de kriz yönetimi reel politik olarak kalmaya devam edecektir.

Kaynakça

1. Araştırma Eserler

- Demirel, Doğan, *Askeri Darbelerin Suriye Siyasetine Etkileri (1949- 1970)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019)
- Gürson, Poyraz, *Suriye*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Koç, Melike Bileydi, *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2006)*, İstanbul: Günizi Yayıncılık, 2006.
- Özgül, Esin, “1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin’e Yahudi Göçü”, (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2018), 190.
- Şalvarcı, Yakup “Türkiye Suriye İlişkilerinde Su Sorunu”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002), 57.
- Tekin, Mehmet, *Dünden Bugüne Suriye ve Türkiye İlişkileri*, Adana: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları No: 63, 2018.
- Varlık, Ali Bilgin, *Geçmişten Geleceğe Türkiye Suriye İlişkileri*, Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler, ed., Prof. Dr. Hasret Çomak, Yrd. Doç. Dr. Caner Sancaktar, İstanbul: Beta Yayınları, 2013.

2. Makaleler

- Demirel, Ali “Ortadoğu’da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)”, *BELLEK/Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 1, (2019), 72.
- Gökcan, Özkan “Türkiye’nin Suriye Politikasında Turgut Özal Dönemi”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 4, (2019), 296.
- Karabulut Recep ve Mahmut Açak, “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Ekonomik Maliyeti (2011-2017)”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 8, 1, (Haziran 2018), 142.
- Kocaoğlu, Ahmet, “Ortadoğu’da Su Sorunları ve Türkiye’nin İkilemleri”, *Türk Dünyası Bilimleri Dergisi*, 1, Bahar, (1996) 133.
- Soysal, İsmail “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, *Belleten*, 49, 193 (1985), 84.
- Uyanık, Necmi ve Havva Yavuz, “Balfour Deklarasyonu’nun ilanı, tepki ve destekler”, *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi*, 1(2), (2023), 208.
- Yakut, Kemal, “Arap Dünyasının Hatay Devleti’nin Kurulmasına Karşı Tavrı Ve Türk-Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21, 62, (Temmuz 2005),789.

Yamaç, Müzehher, “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu” (1918-1940), *Belleten*, 82, 295, (2018), 1164.

3. İnternet kaynakları

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 31 Aralık 2023 Sonuçları, İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, erişim 11 Mart 2025 https://nvi.gov.tr/kurumlar/nvi.gov.tr/IcSite/konya/haberler2024/2023_Iller_Nufus.pdf

Amir, Syed Raiyan, “Suriye’nin Jeostratejik Önemi: Coğrafya, Güç ve Küresel Etki – Analiz”, *Eurasia Review News & Analysis*, erişim 05 Şubat 2025 <https://www.eurasiareview.com/09122024-the-geostrategic-importance-of-syria-geography-power-and-global-influence-analysis/>

Arnaout, Abdel Ra’ouf D. A. R., Hamdi Yıldız, Halime Afra Aksoy, “6 soruda İsrail’in işgalini genişlettiği Suriye’deki Golan Tepeleri”, *Anadolu Ajansı*, erişim 17 Şubat 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-6-soruda-israilin-iskalini-genisletti-suriyedeki-golan-tepeleri/3421373>

AQUASTAT Dağıtım Sistemi, BM Gıda ve Tarım Örgütü, erişim 12 Şubat 2025 <https://data.apps.fao.org/aquastat/?lang=en>

Biçeroğlu, Ekrem, Muhammed Emin Canik, Ahmet Dursun, “Orta Doğu’daki en büyük 12 petrol sahasından günlük 15 milyon varil petrol çıkarılıyor”, *Anadolu Ajansı*, erişim 05 Şubat 2025

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/orta-dogudaki-en-buyuk-12-petrol-sahasindan-gunluk-15-milyon-varil-petrol-cikariliyor/2965050>

Buzpınar, Şit Tufan, “Suriye” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 37. Cilt, 553, erişim 05 Şubat 2025, <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/37/C37023415.pdf>

Çinkara, Gökhan, “Eski İsrail’in ölümü ya da Yahudi Ulus Devlet Yasası”, *Anadolu Ajansı*, erişim 17 Şubat 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/eski-israilin-olumu-ya-da-yahudi-ulus-devlet-yasasi/1211377>

Dünya Bilgi Kitabı, Central Intelligence Agency, erişim 06 Şubat 2025, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/syria/#people-and-society>

Haydar, Çakmak, *Atatürk Ansiklopedisi*, Atatürk Döneminde Türkiye Suriye İlişkileri, 1, erişim 06 Şubat 2025 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-suriye-iliskileri/>

Kara Hudut Kapıları, Ticaret Bakanlığı, erişim 05 Şubat 2025, <https://ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/gumruk-idareleri/hudut-kapilari/kara-hudut-kapilari>

Ortadoğu'da Tarımsal Su Verimliliği ve Etkinliğinin Geliştirilmesi Ana Raporu, Türkiye Su Enstitüsü, erişim 12 Şubat 2025, 21. <https://www.suen.gov.tr/Suen/catdty.aspx?val=1516>

Sarıнай, Yusuf, "Hatay Sorunu ve Çözümü", Atatürk Ansiklopedisi, 1, erişim 07 Şubat 2025 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hatay-sorunu-ve-cozumunu/#:~:text=Avrupa%20konjonkt%C3%BCr%C3%BCndeki%20h%C4%B1z%C4%B1%20de%C4%9Fi%C5%9Fmeler%20paralel,T%C3%BCrkiye'ye%20ilhak%20karar%C4%B1%20alm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r>

Suriye etnik ve dini yapı haritası, Mepa News, erişim 06 Şubat 2025,

<https://www.mepanews.com/suriye-etnik-ve-dini-yapi-haritasi-31117h.htm>

Suriye Ülke Profili, Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, erişim tarihi 06 Şubat 2025, <https://www.deik.org.tr/uploads/suriye-ulke-profil-2020.pdf>

Suriye Ülke Profili 2024, Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, erişim 06 Şubat 2025, <https://ticaret.gov.tr/data/5ed6044b13b87656dc5b5a22/Suriye%20%C3%9C1ke%20Profili%202024.pdf>

Su Risk Atlası, World Resources Institute, erişim 12 Şubat 2025,

https://www.wri.org/applications/aqueduct/water-risk-atlas/#/?advanced=false&basemap=hydro&indicator=w_awr_def_tot_cat&lat=30.977609093348686&lng=42.5390625&mapMode=view&month=1&opacity=0.5&ponderation=DEF&predefined=false&projection=absolute&scenario=optimistic&scope=baseline&threshold&timeScale=annual&year=baseline&zoom=3

Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, erişim 11 Mart 2025, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Extended Abstract

Syria is a country located in the centre of the Middle East. The Middle East, in its narrowest definition, is the geographical region that starts from Egypt and includes the Eastern Mediterranean, Türkiye, Mesopotamia, Iran and the Arabian Peninsula. Syria, together with Türkiye, is a part of this geography, a country where all trade routes between the continents of Asia, Africa and Europe pass, and where political, cultural and economic interactions between civilizations have occurred throughout history. Syria is also a transit corridor between the Mediterranean basin and the Middle East and the Arabian Peninsula due to its location. It is located in the “fertile crescent” that starts from the Persian Gulf, follows the Tigris and Euphrates rivers, and extends to the Eastern Mediterranean coast, where the world’s oldest civilizations were founded. Syria has geopolitical importance because it is located on potential routes for oil and gas transportation from the Middle Eastern countries, where 48.3% of the world’s oil reserves are located, to Europe. In the evaluation of relations between Türkiye and Syria in the context of security, potential issues that have emerged in the historical process and are considered important will be addressed. The existence of regional and global actors that can affect the relations between countries in the 21st century and the fact that Syria does not yet have a fully established regime and a state that can maintain its unitary structure will be taken into consideration. Türkiye’s longest and most problematic borders are the Syrian borders. While smuggling, terror and refugee flows, hunger and misery flowed north from these borders, the Euphrates’ waters that give life to Syrian lands, humanitarian aid and military operations within the scope of the fight against terrorism flowed south. As long as the borders were controlled and secured, Türkiye did not have any security concerns. In the context of security, Türkiye-Syria relations will be discussed under the following headings: Syria’s separation from the Ottoman Empire and the French mandate, the Hatay Issue, the establishment of the State of Israel and its effects, the sharing of the waters of the Euphrates with Syria and the problem of terrorism, the ethnic and religious structure of Syria, and the impact of the Türkiye-Syria border geography on relations. The current distribution of Syria’s ethnic and religious structure shows the sensitivity of preserving the unitary structure. The disruption of Syria’s unitary structure will not only bring instability but will also allow the integration of the Kurdish population in the border region, especially the region east of the Euphrates, with the Northern Iraqi Kurdish Regional Government. Israel’s Promised Land policy covers a wide geography to the north, including Türkiye. A divided Syria will serve Israel’s ambitions. Approximately 8 million people live in very close proximity to the settlements on the Syrian side of the Turkish-Syrian border, and the nine existing border gates provide ease of passage. Since there are opportunities to serve the flow of instability, migration, terror and smuggling traffic from Syria to Türkiye, the possibility of extraordinary events such as mass forced migration on the 910 km Syrian-Turkish border should be evaluated. Syria has used the PKK card against Türkiye in the past and provided all kinds of support to the terrorist organization. They have also stated that Hatay is not Turkish territory when they find the right opportunity. Türkiye

has implemented a wrong policy in its relations with Syria during the Özal period by using terrorism and the Euphrates waters as a bargaining chip. The issue of terrorism between the two countries is a security problem. Developing trade and economic relations, creating mutual dependency and expecting political results has not worked. When a determined and consistent policy is implemented, the security approach that will make Türkiye accept its power against Syria has become a solution. The Middle East is a region where water resources are scarce, but consumption is increasing due to reasons such as population growth, inefficient irrigation, and evaporation. Syria's situation is no different. Its most important water source is the Euphrates River. Since Israel occupied the Golan Heights in 1967, it has not been able to benefit from the water resources in that region. The Orontes River meets the water needs of cities such as Hama and Homs in that region. Syria, which is at a critical level with a water stress index value of 124.36 in 2021, is expected to experience drought and drought in a much more serious situation in future projections. It is important to end the international sanctions imposed on Syria, to eliminate the destruction caused by the civil war, to rebuild the cities, to heal the wounds of the civil war and to establish a safe life in the country. It is evaluated that in this way, reverse migration can be accelerated and the return of approximately 3 million Syrians in our country under temporary protection will save our country's resources. As a result, when viewed from a larger perspective; today, imperialist countries, in order to carry out their colonial policies, change the governments by creating chaos and rebellions in target countries through proxy forces they appoint. These proxy forces are sometimes terrorist organizations, sometimes ethnic or religious separatist leaders, and sometimes dictators who rule those countries with one-man regimes. As long as there are mutually beneficial relations with proxy forces that cooperate with them, they support and use them, and then they part ways. Syria is such a country. When evaluating issues affecting Türkiye-Syria relations, it should be kept in mind that neighbouring Syria has been instability in recent years, that instability will become permanent, that it can be thrown in another direction at any moment without being able to maintain its unitary structure, and that long-term policies cannot be implemented in bilateral relations. Since the Israel-Palestine issue affects the entire Middle East geography and all countries in the region, terror, wars, migrations and related problems are spreading to Syria and surrounding countries. Therefore, crisis management in the Middle East and Syria will continue to be realpolitik.

Dokuz Eylül University Publishing

1930 Tarihli Bir Fransız Raporunda Türkiye

Türkiye in a French Report Dated 1930

Fatih SELÇUK*

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Fatih SELÇUK

Orcid : 0000-0002-0505-0539
e-posta : fatihselcuk35@gmail.com

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başvuru tarihi/Submitted date:
26.02.2025

Revizyon talebi/Revision requested:
10.03.2025

Son revizyon/Last revision received:
12.03.2025

Kabul edildiği tarihi/Accepted date:
17.03.2025

Atf/Citation:
Selçuk, Fatih. "1930 Tarihli Bir Fransız Raporunda Türkiye." *Journal of History and Strategy* 1 (Mart 2025): 123-150.

Öz

Bu makalede 1930 yılında Fransız bir subay tarafından Türkiye üzerine kaleme alınan iki sayfalık bir rapor ilk defa yayımlanmakta ve analiz edilmektedir. Rapor Türkiye'yi demografik, siyasi, ekonomik ve askeri açılardan ele almaktadır. Raporda verilen demografik bilgilerde Türkiye'deki Kürt ve gayrimüslim nüfusun Türkiye'nin resmi nüfus istatistiklerinden fazla gösterilmiş olması dikkate değerdir. Diğer yandan, Türkiye'deki rejimin modern eğilimli bir diktatörlük olarak değerlendirilmesi de dikkate değer bir husustur. Fransız subaya göre bu diktatörlük bir özgüven içerisinde türlü atılımlara girişmektedir. Ayrıca Fransız subay, yabancılara yönelik bir güvensizlik ortamının olduğunu da eklemektedir. Tüm bunların yanında, Türkiye'deki temel meseleleri mali sıkıntılar ve Kürt isyanı ile olan mücadele şeklinde iki başlık altında sınırlayan Fransız subay, bu meselelere rejimin oturmuş ve tehlikelerden uzak bir görünüm taşıdığı izlenimini vermektedir. Subayın ayrıntılarda sunduğu bilgiler, mali kriz etrafında Türkiye'nin çok zor bir durumda olduğu gözlemini sunmasının yanında, Fransız makamlarının Türk ordusunun Kürt isyanına karşı askeri hareketlerini izlediklerini de ortaya koymaktadır. Diğer yandan Fransız subay, Türkiye'nin dış ilişkilerinde esas müttefikin Sovyetler Birliği olduğunu ifade etmekle birlikte, Ankara'nın bu konuda da temkinli davrandığını ve Bolşevik eğilimleri izlediğini ifade etmektedir. Son olarak Türkiye'nin askeri durumu hakkında ayrıntılı bilgiler sunan Fransız subay, Türk ordusunun imkansızlıklar içerisinde olduğunu ifade etmekle birlikte, ordudaki Alman etkisine de dikkati çekmektedir. Rapor büyük oranda gerçeklerle örtüşen bir içeriğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Fransa, Tek Parti Dönemi, Ağrı İsyanı.

Abstract

This article presents a two-page report on Türkiye, authored by a French officer in 1930, which was published and subsequently analyzed. The report provides a comprehensive analysis of Türkiye from demographic, political, economic, and military perspectives. A notable aspect of the report is its inclusion of demographic data, including information on Türkiye's Kurdish and non-Muslim populations, which is not commonly found in other sources. It is important to note that the statistics presented in the report may be exaggerated. The evaluation of the Turkish regime as a dictatorship with modern tendencies is also noteworthy. According to the French officer, this dictatorship is a matter of self-confidence, in which he embarks on all kinds of breakthroughs. It is also important to note that the French officer is a foreigner, and there is also an atmosphere of mistrust. In addition to all these, the French officer limits the main issues in Türkiye under two headings: financial problems and the fight against the Kurdish rebellion, giving the impression that the regime is well-established and free from dangers. The officer's detailed information, around the financial crisis in Türkiye's foreign relations, the observation that he was in a difficult situation, as well as the observation that the French authorities also revealed that they were monitoring the military actions of the army against the Kurdish insurgency, are of particular interest. In contrast, the French officer's primary alliance was with the Soviet Union. However, Ankara's response to this was that he was also cautious in this regard and followed Bolshevik tendencies. Finally, detailed information on Türkiye's military situation was provided by the French officer to the Turkish army. The report is largely in line with the facts.

Keywords: Türkiye, France, Single Party Period, Agri Rebellion.

Giriş

Bu makalede, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde Fransız bir subay tarafından kaleme alınan bir raporun incelemesi ve analizi yapılmaktadır. İki sayfadan oluşan bu daktilo metin, Fransa'da başkent Paris'te bulunan La Courneuve Diplomatik Arşivi'nde "Henri Gouraud (1867-1946)" kataloğu içerisinde "General Gouraud ve Türkiye" başlığı altında bulunmaktadır. Rapor, Türkiye'nin demografik, siyasi, ekonomik, diplomatik ve askeri yönlerini sunmaktadır.¹

İlgili raporun hangi tarihte kaleme alındığına dair herhangi bir ibare yoktur. Raporun içeriği, bunun tek parti dönemi Türkiye'sinde, yani Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kaleme alındığını en başından göstermektedir. Diğer yandan gerek raporun arşivde tasnif ediliş biçimi gerekse içeriği üzerinden yapılacak ayrıntılı bir değerlendirme, raporun tarihini belirli bir alt ve üst sınır çerçevesinde saptamaya imkan vermektedir.

¹ Le Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères (MAE), *Le Centre Des Archives Diplomatiques À La Courneuve: 399PAAP/306, 17-18; EK-1 ve EK-2.*

Öncelikle raporda Türkiye'nin mali bir krizden geçmekte olduğunun ifade edilmesi, dönemselsel bir saptama yapabilmek bakımından dikkate değerdir. Unutmamak gerekir ki Cumhuriyet rejimi gerek savaş yorgunluğu gerekse Lozan Barış Antlaşması'nın muhafaza ettiği gümrük tarifeleri nedeniyle en başından beri ekonomik sıkıntı içerisindeydi.² Bu bakımdan raporun Cumhuriyet'in ilk on yılı içerisinde kaleme alınmış olması yüksek bir ihtimaldir. Raporun devam eden kısımlarında yer bulan ifadeler, ekonomik sıkıntıdan kastın tam olarak ne olduğunu anlamamıza ve tarih aralığının alt limitini belirlememize olanak vermektedir. Raporda ifade edilen “*Türk lirası 1929'dan beri düşüştür.*” ibaresi, ilgili ekonomik sıkıntıların Türkiye'yi de olumsuz etkilemiş olan 1929 Dünya Ekonomik Krizi³ ile alakalı olduğunu ortaya koyduğu gibi, raporun 1929 yılından sonraki bir tarihte kaleme alındığını da açığa çıkarmaktadır. Buradan yola çıkarak, raporun en erken 1930 yılında kaleme alındığı söylenebilir. Raporun devam eden kısımları, tarih bakımından üst sınırı da kolaylıkla saptamaya da imkan vermektedir. Raporda “*Kürt Krizi*” başlığı altında askeri operasyonlara atıfla “*Kürtlerle savaş*” ifadesine yer verilmesi, Doğu Anadolu'da bir tür askeri operasyon sürecinde olduğuna işaret etmektedir. Bu noktada ilk bakışta akla 1925 yılındaki Şeyh Said İsyanı gelebilir. Fakat raporun kaleme alındığı tarih için alt sınırın 1930 olmasından dolayı buradaki ifade 1925 yılındaki Şeyh Said İsyanı ile alakalı olamaz. Diğer bir seçenek ise, Türkiye'nin 1926-1930 yılları arasında mücadele etmek durumunda kaldığı Ağrı İsyanı'nı olabilir. Nitekim 1930 yılında Ağrı bölgesinde geniş bir askeri operasyon söz konusudur. İsyan 1930 yılının Eylül ayında kesin surette bastırılmıştır.⁴ Bu bakımdan, “*Kürtlerle savaş*” şeklinde bir ifade taşıyan bu rapor, 1930 yılından sonra, örneğin 1931 yılında kaleme alınmış olamaz. Bu durum, raporun alt tarih sınırının 1930 yılı olduğu kadar, üst sınırının da 1930 yılı olduğunu, bir diğer ifadeyle, raporun 1930 yılında kaleme alındığını göstermektedir. Üstelik raporda Türk ordusunun isyana karşı geniş bir askeri operasyon hazırlığı yaptığına dair bilginin “*12 Mayıs tarihli bir telgraf*”a dayandırılması, raporun operasyonun gerçekleştirildiği 1930 tarihi içerisinde kaleme alındığını ispatlamaktadır. Zira Ağrı'daki isyana karşı geniş kapsamlı askeri operasyon telgrafta belirtilen tarihten kısa bir süre sonra başlamıştır.⁵ Bu bilgiler ışığında 1930 tarihli olduğunu değerlendirdiğimiz raporun ay aralığını saptamak da mümkündür. Raporda bulunan “*12 Mayıs tarihli bir telgraf*” ifadesi, raporun en erken 1930 yılının mayıs ayında kaleme alınmış olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, raporda bahsi geçen Kürt İsyanı'nın bastırılmış olduğuna dair bir bilgi olmaması da isyan 1930 yılının Eylül ayında bastırıldığı için, üst sınırı 1930 yılının Eylül ayı olarak düşünebilmemizi sağlamaktadır. Tüm bunların yanında, raporda Türkiye'deki gelişmelerden söz edilirken 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) gibi önemli bir

2 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9.bs. (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), 39-57.

3 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 48 vd; Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 185-188; Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20:1 (2010), 427-442.

4 Hümevra Türedi, “Erken Cumhuriyet Dönemi Basınında Bir Propaganda Yöntemi Olarak Yale Yaklaşımı: Ağrı Dağı İsyanı Örneği (1926-1930)”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 12:24 (2022), 363.

5 Süreci basın üzerinden takip etmek için bkz. Türedi, “Ağrı Dağı İsyanı Örneği”, 358 vd.

gelişmeye değinilmemiş olması dikkate değerdir.⁶ Fransız kamuoyunda önemli ölçüde ilgi gören⁷ bu konunun o günlerde Türkiye'nin siyasi durumuna değinen bir Fransız raporunda da ele alınmış olması beklenirdi. Bu nedenle raporun 1930 yılı için üst sınırını ağustos ayının başlarına çekmek durumundayız. Netice olarak, Fransız bir subay tarafından kaleme alınan bu raporun en erken 1930 yılının mayıs ayının ikinci yarısında, en geç de 1930 yılının Ağustos ayının ilk yarısında kaleme alındığının kesin olduğu saptaması yapılabilir.⁸

Tarih saptamasının yanında raporun kime hitaben kaleme alındığı sorusu da ilk bakışta yanıtız kalmaktadır. Fakat raporun bir Fransız subayı tarafından kaleme alındığı bilindiğine göre, bunun Türkiye ile ilgili olarak Fransız üst makamlarını bilgilendirmek amacıyla kaleme alınmış bir rapor olduğu değerlendirilebilir. Bu konuda ilk akla gelmesi gereken Fransa'nın Türkiye Büyükelçiliği olmalıdır. Fakat raporun arşivde Fransız General Gouraud ile ilgili evrak klasöründe tasnif edilmiş olması nedeniyle, raporun Gouraud'nun Fransa'nın Suriye-Lübnan manda sahasından sorumlu olan ve Levant Yüksek Komiserliği olarak bilinen görevi ifa ettiği bir dönemde ona bağlı hiyerarşi içerisinde kaleme alındığı söylenebilir.⁹

Raporun bir kaynak olarak hangi konuda, hangi tarihte, kim tarafından ve hangi hiyerarşi içerisinde kaleme alındığının tespitinin ardından, 1930'lı yıllara gelinirken iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl bir seyir izlediği üzerinde kısaca durmak, raporun değerlendirilmesinde önem arz etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa ile Osmanlı Devleti'nin düşman taraflar (İtilaf ve İttifak Devletleri) içerisinde bulunmaları, bu iki ülkeyi karşı karşıya getirmişti. Savaş boyunca Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarda müttefikleri ile birlikte hareket eden Fransa, 1916 yılında imzalanan gizli Sykes-Picot Antlaşması başta olmak üzere, savaş sonrası düzende bu devletin topraklarının nasıl bir paylaşımına tabii tutulacağına dair planlarda başat bir rol üstlenmişti. Bu planlara göre Fransa, geleneksel nüfuz alanı olarak gördüğü Doğu Akdeniz'de Suriye, Lübnan, Filistin ve Musul ve Kilikya olarak tabir edilen Güney Anadolu topraklarını almayı planlamıştı.¹⁰ Fakat savaş sırasında ve sonrasında gelişen siyasi dengeler, Fransa'nın da politikalarını değiştirmek zorunda kalmasına neden olmuştu. Ekonomik sıkıntıların dışında Rusya'da baş gösteren Bolşevik tehdidi, Almanya'nın belirsiz akıbeti, Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağına dair müttefikler arasında ortaya çıkan ayrılıklar ve bu soruna bağlı olarak Fransa'nın geniş Müslüman sömürgelerinden gelebilecek tehditler, son olarak da Suriye'de kurulmaya çalışılan yeni Fransız idaresinin yaşadığı sıkıntılar, Fransa'nın Osmanlı coğrafyasına dair politikalarını gözden geçirmesine olmuştu. Özellikle

6 Serbest Cumhuriyet Fırkası hakkında bkz. Çetin Yetkin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, 1.bs. (İstanbul: Karacan Yayınları, 1982); Cem Emrence, 99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008); Cemil Koçak, Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006).

7 Fatih Selçuk, Fransız Basınında Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi (1922-1938), 1.bs. (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2020), 339-357.

8 MAE, 399PAAP/306, 17-18.

9 MAE, 399PAAP/306, 17-18.

10 Ayrıntılı bilgi için bkz. Harry N. Howard, The Partition of Turkey (1913-1923), 1.bs. (Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1931), 83 vd.

Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde adeta yeni bir devlet haline gelen direniş hareketi, Fransa’nın uğraştığı tüm bu meseleler arasında, üstelik Fransa ile doğrudan silahlı bir mücadele içerisine giren bir unsur olarak kendisini göstermişti. Tüm bu sürecin sonunda Fransa, sahadaki gerçeklikten de yola çıkarak, Anadolu’da Ankara merkezli direniş hareketini 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile resmen tanıdı.¹¹ İngiliz politikalarına karşı bir tür üstü kapalı dayanışmanın adı olan bu antlaşmanın ardından gelen Türk askeri zaferi ile birlikte iki taraf, bu sefer İsviçre’nin Lozan şehrinde toplanan Barış Konferansı’nda karşı karşıya geldi. Kökleri yüzlerce yıl önceye giden pek çok meselenin masaya yatırıldığı Konferans’ta Osmanlı coğrafyasındaki tarihi çıkarlarını bir kere daha hatırlayan Fransa, İngiliz politikalarına karşı Ankara’ya yakın duran tutumunu değiştirmeye başladı.¹² Neticede, kesintiye uğrayacak kadar sancılı bir sürece sahne olan Konferans, uzun pazarlıkların ardından, 1923 Temmuz’unda Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması ile son buldu. Bu antlaşma ile tam bağımsızlığını kazanan Türkiye, kısa bir süre sonra Cumhuriyet rejimine geçtiğini ilan etti. Bunu, Hilafet gibi köklü bir kurumun kaldırılması başta olmak üzere, siyasi bir devrim süreci izledi. Böylelikle yeni Türkiye ile Fransa’nın ilişkileri de yeni bir aşamaya girmiş oldu. Fransız kamuoyu, Türkiye’deki hızlı değişimi ve bu değişimin kendi çıkarlarına olan etkilerini ilgili ile takip ediyordu.¹³ Diğer yandan, türlü sıkıntılar içerisindeki yeni rejimin ne denli uzun ömürlü olabileceğine dair soru işaretleri de yok değildi.¹⁴ Bu ortamda Cumhuriyet’in ilk yıllarında iki ülke arasındaki ilişkiler, Lozan Barış Antlaşması sonrasında süregelen meseleler (okullar, azınlıklar vs.), Osmanlı borçları meselesi, Suriye sınırı meselesi ve diğer bazı iktisadi meseleler etrafında şekillendi. Tüm bunlar Fransa’nın Doğu’daki

11 Ayrıntılı bilgi için bkz. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, 1.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994); Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele’de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)*, 1.bs. (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2022); Fatih Selçuk, “Büyük Taarruza Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)”, *Türk İstiklâl Harbi’nin 100. Yılında 1922 Yılı Gelişmeleri*, editör Özlem Arslan, 1.bs. (İstanbul: Türk Ocağı Yayınları, 2022), 149-183.

12 Lozan Barış Konferansı süreci hakkında bkz. Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, cilt 2, 2.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 290-357. Sonyel, Konferans’ın kesintiye uğradığı günlerde kaleme alınan bir İngiliz raporuna atfen şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu sırada, Türk-Fransız ilişkileri, her geçen gün kötüye gidiyor, İstanbul’daki askeri durum da kötüleşiyordu. 21 Mart 1923 tarihli İleri gazetesi, Fransızlara saldırıyor; Suriye’de kalmak istiyorlarsa, barışın imzalanmasını kolaylaştırarak Türklerle dostluk ilişkilerini sürdürmeleri için onları uyarıyordu. (...) Bu sırada Mustafa Kemal de Kilikya [Çukurova]’yı dolaşırken yaptığı konuşmalarda aynı görüşleri yansıtıyor ve Fransızlar üzerinde baskı kullanmak için Suriye hududuna asker yığıyordu.” Bkz. Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 169. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Sonyel, *Lozan’ın*, 169-172. Lozan Barış Konferansı ile birlikte Fransız kamuoyunun tutumundaki değişiklik için bkz. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, 3.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023), 317-341.

13 Ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk*, 36 vd.

14 Fransız basınının değerlendirmeleri için bkz. Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk*, 86-95; Fatih Selçuk, “Fransız Gazeteci Edouard Helsey’in Gözüyle 1926 Yılında Kemalist Türkiye”, *Tarih ve Günce* 15 (2024), 2-37. Fransız basının yanında Fransız diplomatik raporları için bkz. Pınar Dost-Niyego, *Le Bon Dictateur: L’Image de Mustafa Kemal Atatürk en France (1919-1938)*, 1.bs. (İstanbul: Libra Kitap, 2014), 141 vd.

nüfuz politikası ile bağlantılı olarak, kökleri geçmişe dayanan meselelerdi.¹⁵ Fransa bu tür konulardaki hassasiyetini korurken, Türkiye’de de kapitülasyon dönemleri ve savaş yılları başta olmak üzere geçmişe dair anılar kamuoyunun zihninde hassas bir yer edinmeyi sürdürüyordu.¹⁶ Bu nedenlere de bağlı olarak Ankara, Cumhuriyet’in bu ilk yıllarında çeşitli sorunlar yaşadığı Fransa ve İngiltere’den ziyade Sovyetler Birliği (SSCB) ile dostluğu ön planda tuttu.¹⁷ Yine de Ankara, yalnızca Sovyetler ekseninde hareket etmeyerek, meseleler çözüldüğü ölçüde Fransa ile olan ilişkileri iyileştirmek amacını da güttü.¹⁸ Örneğin 1926 yılında iki taraf arasında “*Türkiye-Fransa (Suriye ve Lübnan için) Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi*” imzalandı.¹⁹ Fakat gerek Suriye ile ilgili sınır sorunlarının tam anlamıyla çözülememiş olması gerek Lozan hükümlerinin uygulanması ve Osmanlı Borçlarının ödenmesinde yaşanan sıkıntılar gerekse 1927 yılında ortaya çıkan Bozkurt-Lotus davasının yarattığı etkiler, iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemeyi sürdürdü. 1930 yılına gelindiğinde meselelere dair pürüzlerin kısmen giderilmiş olması ve diğer hususların da barış yolu ile çözülebileceği düşüncesiyle, 3 Şubat 1930 tarihinde Paris’te “*Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması*” imzalandı.²⁰ Bu antlaşmaya rağmen Türk-Fransız ilişkilerinde gerginlikler yer yer devam etti. Örneğin Fransa’nın önde gelen yayın organlarından *Le Temps*, 4 Haziran 1932 tarihli nüshasında İtalya’nın Güney Anadolu’yu işgal etmesini öneriyor ve Fransa’nın İtalya’yı manevi olarak destekleyeceğini iddia ediyordu. Doğal olarak bu söylem, Türk basınında ortak bir tepki

-
- 15 Ahmet Özgiray, “Türk-Fransız İlişkileri (1924-1930)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 7:1 (1992), 65-80; Ahmet Özgiray, “Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1930-1938)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9:1 (1993), 31-44; Haydar Çakmak, “1923-1938 Türk-Fransız İlişkileri”, *Geçmişten Günümüze Türk-Fransız İlişkileri*, ed. Haydar Çakmak, 1.bs. (Ankara: Efil Yayınevi, 2017), 90-104; Mehmet Gönülöbol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, 3.bs. (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013), 93-98. Bu konu hakkında en güncel çalışma için bkz. Müzehher Yamaç, “Fransa’nın Lozan Barış Antlaşması Değerlendirmesi”, *Lozan Barış Antlaşması: 100. Yılında Tarafların Bakış Açılılarıyla*, ed. Ali Satan, 1.bs. (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024), 41-72. Yamaç da Fransa açısından Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki meseleleri aynı şekilde ele almaktadır.
- 16 1926 yılında Çanakkale Boğazı’nda Fransız gemisi *Lotus*’un Türk gemisi *Bozkurt*’a çarparak batmasına neden olmasının ardından Türkiye ile Fransa arasında başlayan hukuki süreç, Türk kamuoyunda adeta geçmiş alışkanlıklarla hesaplaşılan bir bağımsızlık meselesi olarak ele alınmıştır. Bu konu hakkında bkz. Çakmak, “Türk-Fransız”, 98; Durmuş Tezcan, “Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Yeri ve Önemi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2:4-5 (1995), 267-274. Bir diğer örnek olarak, 1926 yılında Türkiye’yi ziyaret eden Fransız gazeteci Edouard Helsey’in Türkiye’yi eleştiren yazı dizisi Türk basınında infiale neden olmuş ve basının önde gelen yazarları, geçmişe de sıkça atf yaparak, Helsey’i ve Fransız hükümetini eleştirmişlerdir. Türk hükümeti de Helsey’in bu yazılarına karşılık vermek amacıyla para karşılığında bir başka Fransız gazeteciye bu eleştirileri yalanlayan bir yazı dizisi hazırlatmıştır. Bu süreç, Türk hükümetinin ve kamuoyunun Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin gelişmişliğine ve ilerlemesine dair eleştirilerde gösterdiği hassasiyete bir örnektir. Bkz. Selçuk, “Edouard Helsey”, 2-37.
- 17 18 Ekim 1925 tarihinde iki ülke arasında imzalanan dostluk antlaşması için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, cilt 1, 3.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 263-264. Bu dönemde iki ülke ilişkileri hakkında bkz. Hazal Pabuççular, *Cumhuriyet’in Dış Politikası: Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*, 1.bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 29-31; Gönülöbol ve Sar, *Türkiye’nin Dış Politikası*, 84-90.
- 18 Ahmet Özgiray, “Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1930-1938)”, 31-32.
- 19 Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, 289-292.
- 20 Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, 387. Antlaşmanın tamamı ve ek protokol için bkz. Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, 393-398.

ile karşılandı.²¹ Bu tür gerilimlerin ardından, Özgiray'a göre, 1930 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması'nın 1933 yılında yürürlüğe girmesi ile birlikte ilişkiler yeniden uzlaşma ortamına girdi.²² Bu uzlaşma ortamı 1936 yılına kadar sürecek ve bu tarihten itibaren gündeme gelecek olan Hatay Meselesi iki ülke arasındaki ilişkileri meselenin çözüme kavuşturulduğu 1939 yılına kadar olumsuz yönde etkileyecektir.²³ Kısacası, Fransız subay tarafından kaleme alınan rapor Fransız makamlarının önüne gittiği zaman iki ülke ilişkilerindeki pürüzler tam olarak giderilmiş değildi. Büyük bir kısmı geçmişe dayanan meselelerin çözümü için bir müddet daha beklemek gerekecekti. Rapor, bu tür bir atmosfer içerisinde kaleme alınmıştı.

Neticede, Fransa'nın Levant Yüksek Komiseri General Gouraud'ya bağlı olarak görev yapan bir Fransız subayı tarafından 1930 yılında yazıldığını değerlendirdiğimiz bu rapor, Türkiye'nin o tarihteki genel durumunun çeşitli açılardan bir özeti niteliğindedir. İlk defa bu makalede yayımlanan bu rapor üzerinden yapılacak değerlendirmeler, Cumhuriyet'in ilk döneminde, hem de Fransa ile olan pürüzlerin sürdüğü bir dönemde Türkiye'nin bir Fransız subayı tarafından hangi açılardan ve nasıl bir şekilde kaleme döküldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Makalede ilk olarak raporun tamamı verilecek, akabinde analizi ve değerlendirmesi yapılarak sonuca varılacaktır.

2. Fransız Bir Subay Tarafından Daktilo Edilen Türkiye Raporunun Metni²⁴

Bir subay tarafından daktilo edildi.

TÜRKİYE

Yüzölçümü: 812.000 kilometre kare

Nüfus: 12 milyon 600.000, bunun 8.500.000'i Türk, 2.500.000'i Kürt, 800.000'i Hristiyan[dır].

Hükümet: Modern eğilimli bir diktatörlük olup, geniş bir faaliyet, çokça özgüven ve yabancılara karşı büyük bir güvensizlik ile karakteri sergilemektedir.

Barışçıl eğilimdedir.

Mali kriz ve Kürt krizi ile meşguldür.

21 Özgiray, "Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1930-1938)", 32-33.

22 Özgiray, "Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1930-1938)", 34-36.

23 Özgiray, "Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1930-1938)", 36-44; Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, 2.bs. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2013).

24 MAE, 399PAAP/306, 17-18. Metine herhangi bir müdahalede bulunulmamış olup, bizim tarafımızdan eklenen ibareler kareli parantez içerisinde ve italik olmayacak şekilde belirtilmiştir.

1) Mali Kriz.

TÜRKİYE ekonomik ve mali açıdan çok zor bir dönemden geçmektedir. Türk lirası 1929'dan beri düşüştür. Bunun bir sonucu olarak alınan ilk önlem Osmanlı borçlarının taksitlerinin ödenmesinin askıya alınması oldu. Yine de mesele tatmin edici bir surette çözülmüş görünmektedir. Bir mali danışmanın atanması önerilmiştir; bu kişi Bay RIST veya Bay CHACHT olacaktır. [Türkiye'ye] Borç verilebilir; ancak teminatlar karşılığında.

2) Kürt Krizi.

12 Mayıs tarihli bir telgraf Kürtlerle [olan] şavaşı bildirmektedir. İki kolordu seferber edilecektir.

Dış İlişkiler:²⁵

FRANSA: Suriye sınırına dair güçlükler 1929'daki Ankara Anlaşması ile çözüldü. 3 Şubat 1930'da bir dostluk antlaşması imzalandı.

İNGİLTERE: Ekim 1929'da bir filo İstanbul'a gitti. Mart 1930'da bir ticaret anlaşması imzalandı.

İTALYA: 30 Mayıs 1928'de bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalandı.

RUSYA: Birincil müttefik konumunda bulundu. Aralık 1929'da²⁶ bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalandı. Ancak Türkler kuşku duymakta ve Bolşevik eğilimleri izlemektedirler.

Ordu'nun Organizasyonu:

Türkiye 800.000 kişilik bir ordu oluşturabilir, ancak malzeme kıtlığı nedeniyle seferber edilebilen ordu [ancak] 300.000 kişiyle sınırlıdır.

Aktif ordu şu şekildedir:

20.000 subay

120.000 er

Ve şu şekilde eklenmiştir:

Her biri 2 Piyade Tümeni'nden [oluşan] 9 Kolordu.

3 Süvari Tümeni

11 Uçak Filosu (Fransız ve Alman uçakları)

25 Burada esasen "*Relations avec l'Etranger*" yazılmış olsa da bunun Türkçedeki esas karşılığı "*Dış İlişkiler*" olarak verilebilir.

26 Burada bahsedilen Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nın tarihi 1929 değil, 1925'tir. İleride değinilecektir.

Askerlik süresi:

Piyadede 18 ay,

Diğer kuvvetlerde 2 yıl.

[Ordu Hakkında Diğer Bilgiler:]

Fransa, bilhassa Mühendislik alanında olmak üzere Türkiye’de 12 sivil eğitimci bulundurmaktadır; ancak büyük mevkilerde (strateji, taktik, harp okulu) Almanlar bulunmaktadır.

Tüm askeri okullar CONSTANTINOPLE’dadır.²⁷

Silahlar çeşitlidir (Hotchkiss hafif makineli tüfekler, Maxim makineli tüfekler, Fransız yapımı 75 mm toplar).

Orduya bir sahra obüsü sağlanması gündemdedir.

Malzeme azdır.

Esas mesele, tıpkı Romanya için olduğu gibi, savaş sanayisi üretimi ve yabancı ülkelerden gelecek teslimatlardır.

3. Raporun Değerlendirmesi ve Eleştirisi

Rapor üç kısım halinde kaleme alınmıştır. Birinci kısımda Türkiye’nin coğrafi, demografik ve idari bilgilerinin kısa bir tanımı yapılmakta ve yaşanan sorunlara değinilmektedir. İkinci kısımda Türkiye’nin dış ilişkilerinden bahsedilmektedir. Üçüncü kısımda ise Türk Silahlı Kuvvetleri’nin genel durumu ele alınmaktadır.

İlk kısımda Türkiye’nin 12.600.000 olarak zikredilen nüfusunun gerçeği yansıtmadığı noktasına şüphe ile bakmak gerekir. Çünkü 1927 tarihli resmi nüfus sayımında nüfus 13.643.270 olarak verilmektedir.²⁸ Bunun yanında raporda nüfusun etnik olarak ne kadarının Türk ne kadarının Kürt ve ne kadarının Hıristiyan olduğunun zikredilmiş olması dikkate değer olmakla birlikte, bu rakamlara da dikkatle yaklaşmak gerekmektedir. Zira 1927 nüfus sayımında Türkiye’de Kürtçe konuştuğunu belirten kişi sayısı 1.184.446 olarak belirtilirken ve 1930 tarihi için eldeki tek resmi kayıt bu olmasına rağmen, ilgili subay Kürt nüfusu 2.500.000 olarak belirtmektedir. 1927 istatistiklerine göre Kürtçe Türkçenin ardından en çok konuşulan ikinci dil olmakla birlikte, Kürt nüfusunun üç yılda yaklaşık iki katlık bir artış göstermesi olağandışıdır.²⁹ Benzer bir değerlendirme raporda belirtilen Hıristiyan nüfus için de yapılabilir. Raporda Hıristiyan nüfus 800.000 olarak verilirken, 1927 nüfus sayımına göre kendisini Hıristiyan olarak tanımlayanların sayısı 257.814’tür.³⁰ 1927 ile 1930 arasında geçen üç yılda Hıristiyan

27 İlgili tarihte İstanbul yerine Constantinople ifadesinin kullanımı Batı’da yaygınlığını muhafaza etmektedir.
28 Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül 1, (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1929), XVII.
29 Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Umumi Nüfus Tahriri*, LXXIV.
30 Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Umumi Nüfus Tahriri*, LX.

nüfusun yaklaşık dört kat artmış olması düşünülemez. Bu bakımdan, rapordaki nüfus istatistiklerine şüphe ile bakılabilir. Diğer yandan, raporda verilen rakamlara bakılarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine benzer bir şekilde etnik unsurlara dayalı ayrımları yansıtmaya devam ettiği öne sürülebilir. Nitekim Türkiye'deki “*Türk dışı*” olarak görülen unsurlar, Cumhuriyet'in bu ilk dönemlerinde Batı'da Türkiye'nin temel meselelerinden birisi olarak ele anılmıştır.³¹

Nüfus istatistiklerinin ardından Türkiye'nin idare şeklinin kısa bir şekilde değerlendirildiği ilk kısımda Türkiye, “*modern eğilimli bir diktatörlük*” olarak ele alınmaktadır. Bu kavram üzerinde kısaca durmak gerekir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tekabül eden bu dönemde Türkiye, fiilen bir tek partili sistem ile yönetilmektedir.³² Ülkenin kurucu lideri olan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), her ne kadar 1924 Anayasası'na göre sembolik yetkilere sahip olsa da,³³ cumhurbaşkanlığının yanında aynı zamanda ülkenin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) de değişmez genel başkanıdır.³⁴ Koçak, “Şeflik Rejimi” olarak adlandırdığı bu sistem içerisinde Cumhurbaşkanı'nın, fiiliyatta somut bir iktidar gücü olmamasına rağmen, değişmez genel başkanı olduğu iktidar partisi üzerinden milletvekili adaylarını, adaylar üzerinden TBMM'yi ve dolayısıyla ülke idaresini dizayn edebildiğine dikkat çekmektedir.³⁵ Gazi'nin *de facto* olarak süregelen bu durumu, onun ülkenin kurucu lideri olmasından ileri gelen prestiji ile de doğrudan alakalıdır.³⁶ Bu manzara içerisinde dışarıdan bakan gözler için ülkeyi adeta tek başına idare eden Gazi, kısa sürede girilen köklü reformların da ilham kaynağı ve yürütücüsü olarak görülmektedir. Bir diğer ifadeyle karizmatik bir lider, elindeki güce, yani otoritesine dayanarak ülkesini bir değişim sürecine sokmaktadır. Bu bakımdan dışarıdan bakıldığında, hiç de yetkisiz bir Cumhurbaşkanı profili çizmemekte, aksine, ülkenin kaderini eline almış bir tek adam görünümü arz etmektedir. Bu durum, onun Fransa başta olmak üzere Batı kamuoyunda bir tür “*diktatör*” olarak görülmesine neden olmuştur. Bu diktatör imajı, Türkiye'nin pek çok alanda kendisini ispat etmeye başladığı 1930'lu yıllar ile birlikte “*iyi diktatör*” imajına

31 Nitekim yakın zamanda görülen Şeyh Said İsyanı (1925) sırasında da Fransız kamuoyunda Türkiye'deki Kürt nüfusunun varlığına dair değerlendirmeler dikkate değerdir. Bkz. Nuri Karakaş ve Fatih Selçuk, “Fransız Basınında Şeyh Said İsyanı”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7:4 (2021), 880-908.

32 Tek parti rejiminin niteliği hakkında ayrıntılı bilgi için iki temel bkz. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 7.bs. (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015); Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2011).

33 1924 Anayasası'nın Cumhurbaşkanlığı ile ilgili maddeleri için bkz. Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: “Senedi İttifaktan Günümüze”*, 1.bs. (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, 116-120. Ayrıca bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 8.bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, bty), 301-303.

34 *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi: 15 Teşrinievel 1927 De İnikat Eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongrasının 22 Teşrinievel 1927 Tarihli İçtimanda Müzakere Ve Kabul Edilmiştir*, 1.bs. (b.y.y. 1927), 5. (mad. 6 ve 7)

35 Cemil Koçak, “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şeflik/Millî Şef”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, cilt 2, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, 6.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 119-137. Ayrıca bkz. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 6.bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 119-137.

36 Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 303.

evirilecektir.³⁷ Yine de Gazi'nin kendisine yönelik yapılan diktatör tanımlamalarından haberdar olduğu ve bunlardan rahatsızlık duyduğu bilinmektedir. Bunun bir kanıtı, 1930 yazında Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey ile yaptığı görüşmede Türkiye'deki rejimin dışarıdan diktatörlük olarak görüldüğünü itiraf etmiş ve bundan yakınmış olmasıdır.³⁸ Bir diğer kanıt ise 1935 yılında Gladys Baker adlı yabancı bir gazeteciye verdiği mülakatta “*Ben diktatör değilim*” şeklinde başlayan vurgulayıcı ifadeleridir.³⁹ Tüm bu verilerden yola çıkarak, Fransız subay tarafından kaleme alınan raporda Türkiye'nin bir diktatörlük olarak tanımlanması o tarihte dışarıdan bakan bir göz açısından yapılabilecek bir tespittir.⁴⁰ Bu tespit ülkenin kurucu lideri tarafından da, üzüntüyle de olsa, kabul edilmektedir.

Raporu kaleme alan subaya göre bu “*diktatörlük*” yoğun bir faaliyet içerisinde. Buradan kasıt, kısa sürede hayat geçirilen reformlar ve diğer atılımlardır. Pek çok yabancı için Türkiye'deki dönüşüm baş döndürecek kadar hızlı olmuştur.⁴¹ Fransız subaya göre tüm bu süreç büyük bir özgüven içerisinde yürütülmektedir. Fransız subay burada özgüven ifadesiyle Türklerin ileriye dönük olarak umutlu olduklarını ve kendilerine olan güvenlerini kazandıklarını ifade etmek istemektedir. Bu değerlendirme, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı Fransız gazetecilerin Türkiye'de milli duyguların hiç olmadığı kadar arttığına dair gözlemleri ile uyusmaktadır.⁴² Fakat diğer yandan Fransız subay, Türkiye'de yabancılara karşı büyük bir güvensizlik olduğunu da eklemektedir. Bu da Cumhuriyet'in

37 “İyi diktatör” ifadesi Pınar Dost-Niyego'ya aittir. Bkz. Dost-Niyego, *Le Bon Dictateur*. İlgili dönemde Türkiye'nin Fransa'da yarattığı imaj hakkında ayrıca bkz. Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk*. Tamamlayıcı olması bakımından İngiliz kamuoyu hakkında bkz. Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, 1.bs. (Ankara: Phoneix Yayınları, 2002).

38 Gazi, 1930 yazında Yalova'da Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey'e şunları söylemiştir: “*Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature [diktatörlük] manzarasıdır. Vaka bir Meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte bize dictature nazariyle bakıyorlar. Geçen sene Ankara'yı ziyaret eden Alman muharrirlerinden Emil Ludwing bana şekli idaremi hakkında tuhaf sualler sormuş ve diktatörlüğümüze kanaat ederek geri dönmüş ve bu kanaati de yazmıştır. Hâlbuki ben Cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o surette geçmek istemiyorum.*” Bkz. Osman Okyar ve Mehmet Seyithanoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, 7.bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 103-104.

39 “*Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet, bu doğrudur. Benim arzu edip te yapamıyacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü ben, zoraki ve insafsızca hareket etmek bilmem. Bence diktatör, diğerlerini iradesine ram edendir. Ben, kalbleri kırarak değil, kalbleri kazanarak hükmetmek isterim.*” Bkz. *Tan*, 21 Haziran 1935, 1.

40 Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk*, 329-339.

41 Ayrıntılı bilgi için bkz. Dost-Niyego, *Le Bon Dictateur*; Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk*; Yılmaz, *İngiliz Basını*; Selçuk, “Helsey”.

42 Fransa'nın en önde gelen gazetelerinden *Le Temps*'in Türkiye muhabiri Paul Gentizon, Türkiye üzerine kaleme aldığı yazılarda, İstanbul'a ayak bastığı ilk andan itibaren yükselen milli duygulara şahitlik ettiğini aktarmaktadır. Bkz. Fatih Selçuk, “Fransız Le Temps Gazetesinin Türkiye Muhabiri Paul Gentizon'un Gözüyle Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi (1922-1924), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 24:49 (2024), 666-667. Fransız gazeteci Edouard Helsey'in 1926 yılında kaleme aldığı bir yazı dizisi de Türkiye'de milli anlamda kazanılan özgüveni aktaran çok sayıda örnek sunmaktadır. Bkz. Selçuk, “Helsey”.

ilk yılları için gerçekçi bir tespittir.⁴³ Cumhuriyet'in selefi olan Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşanan tecrübeler ve bu tecrübelerin ardından Lozan Barış Konferansı'nda iktisat başta olmak üzere pek çok alanda yabancı boyunduruğundan kurtulma çabasına girişildiği göz önüne alındığında, yeni rejimin yabancılara karşı temkinli olması doğaldır. Bu durum dönemin Fransız basınında pek çok defa “*yabancı düşmanlığı*” başlığı altında değerlendirilmiştir.⁴⁴ Bu bakımdan raporun dönemin ruhunu yansıttığı açıktır.

Raporun bir diğer yönü rejimin barışçıl (pacifique) bir eğilimde olduğu şeklindeki değerlendirmedir. Burada kasıt, bahsi geçen “*diktatörlüğün*” görece kansız ve sakin bir şekilde idare edilmesi olmalıdır. Şurası bir gerçektir ki, dışarıdan bakınca bir tür diktatörlük olarak görülen Türkiye'deki devrim süreci, diğer çağdaş diktatörlük örneklerine kıyasla son derece kansız olmuştur. Zira Türkiye'de ne saltanatın kaldırılmasının ardından monarşist ordu toplanıp eski rejimi geri getirmek istemiş, ne de hilafetin kaldırılması sırasında bir toplumsal ayaklanma çıkmıştır. Bu sürecin bir istisnası, 1925 yılında bastırılan Şeyh Said İsyanı ve onun ertesi yıl Ağrı çevresinde başlayan Kürt isyanları olabilir. Yine de neticede, daha çok kanunlar çerçevesinde daha çok yapısal reformları hayata geçirmek ile sınırlı bir devrim sürecinde, şapka inkılabı sırasında kolaylıkla üstesinden gelinebilen birkaç cılız protesto ve 1926 yargılamalarında muhalefetin tasfiyesi sayılmaz ise, Kürt isyanları dışında devrime yönelik kitlesel ve kan dökmeye neden olabilecek bir karşı devrim hareketi gerçekleşmemiştir.⁴⁵ Eğer rejim kitlesel olarak tehlikeye girebilecek bir durumda olsaydı, o zaman daha farklı bir sonuçla karşılaşılabilirdi.⁴⁶ Dolayısıyla, Türkiye'de toplumun devlet karşısında aldığı konumun getirdiği alışkanlıklar ve iktidarın tamamına yakını kırsalda yaşayan toplum üzerinde etkin bir konumda bulunan yerel güç unsurlarının üzerine gitmemiş (örneğin SSCB'den farklı olarak kapsamlı bir toprak reformunu hayata geçirememiş) olması⁴⁷ gibi nedenlerle

43 Diğer yabancı gözlemciler de Cumhuriyet'in bu ilk yıllarında yabancılara yönelik “*yabancı düşmanlığına*” varacak ölçüde tutum ve davranışlar olduğunu gözlemlemişlerdir. Gentizon, Ankara'nın en başından itibaren ülkeyi homojenleştirme amacı güttüğünü ifade etmektedir. Bkz. Selçuk, “Gentizon”, 667 vd. Helsey de Türkiye'de geçirdiği süre boyunca yabancılara yönelik şüphe ve baskılara şahitlik ettiğini örnelemektedir. Bu tür gözlemler farklı isimlerle de dile getirilmiştir. Bkz. Selçuk, “Helsey”, 11-13, 20-23.

44 Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk*, 86-95; Selçuk, “Helsey”, 11-13, 20-23.

45 Devrim süreci ve bu sürece dair tepkiler ile ilgili olarak bkz. Tunçay, *Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, 4.bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017); Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2018), 223 vd; Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, 3.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

46 Bu noktada sürecin kansız oluşunun kasıtlı bir tercih olduğuna dair değerlendirmeler de vardır. Burada başat argüman, Türkiye'nin bu tür kanlı devrim süreçlerinden geçemeyecek kadar geç kalmış oluşudur. İsmail Habib Sevük, bir konuşmasında Gazi'nin oldukça kanlı bir mazisi olan Fransız devrimine atıfla, Türk milletinin damalarında o kadar akıtacak kan olmadığını söylediğini aktarmaktadır. Bkz. İsmail Habib Sevük, *Atatürk'le Beraber*, haz. Lütfü Tunç, 5.bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 75. Fakat bu argümanların aksini iddia etmeye yarayabilecek anekdotlar da vardır. Bunlardan bir tanesi de çelişkili bir şekilde, Sevük'e aittir. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kitlelerden gördüğü desteğin ve bu süreçte yaygın bir şekilde görülen devrim karşıtı propagandaların yarattığı endişe henüz sıcakken, Gazi, 16 Şubat 1931 akşamı bir yemekte devrim karşıtı propagandaların SCF bayrağı altında seçimleri kazanmış olmaları durumunda uygulayacağı yöntemi şöyle açıklamıştır: “*Bırak işin o tarafını, eğer olumsuz kafalar her yerde kazansaydı yine bir anda hepsini silip süpürürdüm.*” Bkz. Sevük, *Atatürk'le Beraber*, 108-109. İlgili söylemin SCF ve Menemen hadisesinden hemen sonra gerçekleşmiş olması dikkatten kaçmamalıdır.

47 Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*, cilt 1, 6.bs. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973), 233-237, 319-325, 331-333.

devrim görünürde kansız gerçekleşmiş, siyasi iktidar birkaç yıl içerisinde hakimiyetini tesis edebilmiştir. Nitekim Takrir-i Sükun dönemi içerisinde en önemli iki yıl olarak görülebilecek 1925-1927 döneminde muhalefetin siyaset dışı kalmasının ardından, 1930 yılına kadar rejimi değiştirmeye kadar gidebilecek bir iç tehdit söz konusu olmamıştır.⁴⁸ Bu bakımdan, raporda belirtildiği şekliyle, dışarıdan bakıldığında rejimin bir tür sükunet içerisinde oluşu doğru bir değerlendirme olarak görülebilir. Fakat aynı yılın ikinci yarısında SCF tecrübesi ile birlikte yaşananlar, rejimin ne denli oturduğunun iktidar tarafından dahi sorgulanmasını sağlayacak kadar şaşırtıcı olacaktır.⁴⁹

Fransız subay, Türkiye’de rejimin genel tanımını yaptıktan sonra, içeride yaşanan iki temel sıkıntı olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi “*Mali Kriz*”, diğeri ise “*Kürt Krizi*”dir. Fransız subayın bu türde bir tasnif yoluna gitmesi, iki yıl önce Türkiye’yi ziyaret etmiş olan Fransız gazeteci Andrée Viollis’in gözlemleri ile paralellik arz etmekle birlikte, aralarındaki bir fark, tek parti döneminin genel panoramasına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Tıpkı Fransız subay gibi Viollis de 1927 Türkiye’sinde mali meselelerin ve Kürt meselesinin önemine dikkat çekmektedir. Fakat Viollis’e göre üçüncü ve en temel mesele rejimin geleceğinin ve kalıcılığının belirsizliğidir.⁵⁰ Fransız subayın 1930 tarihli raporunda ise bu türde bir üçüncü mesele söz konusu değildir. Bu, 1927 yılından sonra rejimin arz ettiği ve yukarıda da işaret ettiğimiz manzara ile alakalıdır; diğer bir ifadeyle 1927 yılı, tek parti rejiminin tesisi açısından önemli bir kırılma yılıdır.⁵¹ Bu bakımdan, Fransız subay bu raporu 1930 yılında değil de 1925 veya 1926 yılında kaleme almış olsaydı, tıpkı Viollis gibi “*Mali Kriz*” ve “*Kürt Krizi*”nin yanında “*siyasi belirsizlik*” ya da “*siyasi kriz*” şeklinde üçüncü bir başlık daha açması kaçınılmazdı. Örneğin eski başkent İstanbul’da güçlenen muhalefet, Hilafet’in kaldırılmasının süren yankıları, TBMM içerisinde çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TCF) bir alternatif olup olamayacağı ve nihayet rejimin ne kadar yaşayabileceği gibi konular, 1927 yılı öncesinin temel meseleleri olagelmıştır. Bu bakımdan Fransız subayın raporunu Viollis’in yazdıkları ile kıyaslayacak olursak, aradan geçen dört-beş yılın ardından mali sıkıntılar ve Kürt isyanları gündemdeki yerini korumaya devam ederken, rejim açısından artık bir belirsizlik görünümü söz konusu değildir. Bu düşüncenin iktidar tarafından

48 Devrimler süreci hakkında bkz. Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Tunçay, *Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması*. Diğer yandan nüfusun tamamına yakınının köylerde yaşadığı Türkiye’de toprak reformunun yapılmaması (ya da yapılamaması) olması da taşradaki hakim sınıfların (eşraf, ağa vs.) rejim ile iyi bir ilişki içerisinde olmasını sağlamış; bir bakıma, toplumsal bir devrimin önüne çıkabilecek esas unsur olan hakim sınıflara yönelik ciddi bir tasfiyeye gidilmemiştir. Bkz. Avcioğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, 233-237, 319-325, 331-333.

49 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yetkin, *Serbest Cumhuriyet*; Emrence, *99 Günlük Muhalefet*; Koçak, *Belgelerle*.

50 Viollis, “L’Ouvre de La République Turque Est-Elle Durable?”, 1-2.

51 Viollis, 1927 yılının başlarında Türkiye’yi ziyareti üzerine kaleme aldığı yazı dizisinde, Türkiye’de rejimin oturmasını 1926 yılında muhalefetin tasfiyesi ile sonuçlanan suikast yargılamaları ile tarihlendirmekte ve şöyle demektedir: “İşte o zamandan beri ülkede diktatörlük hüküm sür[mektedir]. Ülkede tek bir parti kaldı, o da iktidar partisidir.” Bkz. Andrée Viollis, “L’Ouvre de La République Turque Est-Elle Durable?”, *Le Petit Parisien*, 22 Mayıs 1927, 1-2. Nitekim dönemin diğer Fransız diplomatik raporları da Gazi Mustafa Kemal’in ve iktidarının otoritesinin 1927 yılından itibaren oturmaya başladığı yönünde görüş bildirmektedirler. Raporlar için bkz. Dost-Niyego, 157, 202. Şüphesiz bu tür yorumlarda, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1927 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Fırka’nın değişmez genel başkanı seçildiği kurultaya ve aynı yıl yapılan genel seçimler sonrasında oluşan muhalefetsiz TBMM’ye atıf yapmakta fayda vardır.

da paylaşıldığı anlaşılmaktadır.⁵² Bunun yegâne örneğini yine 1930 yılı içerisindeki uygulamalarda görmek mümkündür. Türkiye’de çok partili siyasi hayat 1925 yılında görünürde Kürt isyanı gerekçesiyle sona erdirilmiş⁵³ olmasına rağmen, iktidar 1930 yılında yine büyük bir mali kriz ve bastırılması daha güç bir Kürt isyanı⁵⁴ ile karşı karşıya kaldığı bir dönemde ikinci bir siyasi partinin (SCF) kurulması kararını alabilmiştir.⁵⁵ Burada esas belirleyici unsur, 1925 yılında mevcut olmayan güvenin 1930 yılında tesis edilmiş olduğuna dair inançtır. Bu bakımdan, Fransız subayın raporunda yer alan bilgiler kadar yer almayan bilgileri de göz önünde bulundurarak 1930 yılında Türkiye’deki rejimin beş yıl öncesine göre çok daha güvende görüldüğü söylenebilir. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi, yılın son dilimlerinde yaşananlar (SCF ve Menemen hadisesi) bunun tam tersini ispatlayacaktır.

Raporda iç meselelere dair ele alınan ilk konu “*Mali Kriz*”dir. Buna göre Türkiye, “*ekonomik ve mali açıdan çok zor bir dönemden geçmektedir.*” 1929 Ekonomik Krizi Türkiye’yi de olumsuz etkilemiş ve Türk lirasının değer kaybetmesine neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Osmanlı Borçlarının taksitlerinin ödemeleri durdurulmak zorunda kalındığına ve hatta dışarıdan mali bir danışmanın atanmasının dahi gündeme geldiğine dikkat çekilmektedir. İkinci el literatür, ilgili dönemde ekonomik sıkıntılar yaşandığını ve Osmanlı borçlarının ödenemediğini doğrulamaktadır.⁵⁶ Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey’in ifadesine göre o günlerde Türkiye’nin ekonomik durumu Fransa’da hiç güven uyandırmamaktadır.⁵⁷ Nitekim Fransız subay da Türkiye’ye borç verilecekse

52 Dönemin Başbakanı İsmet İnönü anılarında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Şimdi bir noktaya işaret edeceğim. 1924’te Terakkiperver Fırka kuruldu ve 1925’te nihayet buldu. Serbest Fırka kurulduğu zaman 1930’dayız. Aradan beş sene geçmiş. Beş sene bizim için büyük bir zaman. Öyle görüyoruz. Bize, büyük bir zaman geçmiş gibi geliyor. Hadiseler, böyle kararlarda beş senenin, on senenin temin ettiği tekâmülün kâfi olmadığını ispat edinceye kadar, biz, meselenin ne kadar inatçı tabiatta olduğunu fark etmiş değildik. Böyle değerlendirmedik. (...)” Bkz. İsmet İnönü, İsmet İnönü’nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938), haz. Nurer Uğurlu başkanlığında bir kurul, (Yeniğün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık: b.y.y., 1998) 111.

53 Ayrıntılı bilgi için bkz. Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, 4.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

54 Ağrı İsyanı’nın niteliği üzerine bkz. Yamaç, *Ağrı İsyanı*, 49 vd. 1926 yılında başlayan bu isyan dört yıl boyunca tam olarak bastırılmamış ve Ağrı’da adeta özerk bir Kürt yönetimi kurulmuştur. Yamaç, ilgili eserinde, 1928 yılında Ankara’nın meseleyi çözmek amacıyla isyancılarla masaya oturduğunu ve görüşmelerin ardından bir af kanunu çıkardığını belirtmektedir. Bkz. Yamaç, *Ağrı İsyanı*, 70-75. Fakat bu da etkili olmamış isyan genel olarak 1930 yılına kadar devam etmiş ve ancak 1930 yılında bastırılabilmiştir. Bu bakımdan, askeri olarak Şeyh Said İsyanı’ndan çok daha zorlayıcı olduğu açıktır.

55 Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 652-654. Süreç dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün 1930 tarihli günlüğü üzerinden izlenecek olursa ekonomik sıkıntılar ve Kürt isyanı ile uğraşıldığı bir dönemde yeni bir partinin kurulmasına girildiği görülecektir: “24 Ocak Cuma: Maliye Müsteşarı Ali Rıza B. geldi. Para fiyatı üzerinde çok telaşlı. Hazıram bulmak için yeniden 750.000 isterken lazımdır diyor. (...) 11 Şubat Salt: Ağrı hazırlıklarının M.K. ‘ya tevdi. (...) 19 Nisan Cumartesi: Memleket fakir. (...) 20 Nisan Pazar: Akşam Gazi ile Marmara’da. Yeni intihap. Muhalif fırka intihabi. Fethi Bey’in muhalefet riyaseti görüştüğ. (...) 31 Temmuz Perşembe: Yeni fırka meselesi. (...) 8 Ağustos Cuma: Yeni fırkanın mektupları”, [12 Ağustos: SCF resmen kurulur.] 13 Ağustos Cumartesi: Ağrı hareketi. (...) 1 Aralık Pazartesi: İngiliz sefiri yemekte. Borçlar meselesi. Sıkıntılı konuştuk.” Bkz. İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)* cilt 1, haz. Ahmet Demirel 1.bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001) 145-155.

56 Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 48 vd; Pamuk, *İktisadi Tarihi*, 185-188; Feyzullah Ezer, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin”.

57 Okyar ve Seyithanoğlu, *Atatürk, Okyar.*, 101. Okyar şöyle demektedir: “*Hariçten mali ve iktisadi vaziyetimiz pek fena görülüyor.*”

bunun ancak belirli teminatlar karşılığında olabileceğini, altını da kalın puntolarla çizerek, ifade etmektedir. Bu bakımdan Fransız subayın bu değerlendirmeleri gerçek manzara ile uyuşmaktadır.

Mali krizin yanında iç politikaya dair bir ikinci temel mesele ise “*Kürt Krizi*” başlığı altında, fakat kısa bir şekilde ele alınmaktadır. Yukarıda da dikkat çekildiği üzere buradan kasıt, 1926 yılından beri Ağrı ve çevresinde süregelen Kürt isyanlarıdır. Raporu kaleme alan subay, 1930 yılına ait olduğunu değerlendirdiğimiz 12 Mayıs tarihli bir telgraftan bahsetmektedir. İlk bakışta bu telgrafın Fransa’nın Türkiye Büyükelçiliği tarafından kaleme alındığı düşünülebilir. Fakat Fransa’nın Suriye’deki temsilciliklerinden Beyrut’taki merkeze gönderilen bir istihbarat raporu olması da ihtimal dahilindedir. Zira Yamaç’ın bu konudaki çalışması, ilgili günlerde Fransa’nın Suriye’deki temsilciliklerinin Ağrı İsyanı’na dair istihbarat raporları kaleme alarak bunları Beyrut’taki Fransa temsilciliği ile paylaştığını göstermektedir.⁵⁸ Netice olarak, 12 Mayıs tarihli bu telgrafta “*Kürtlerle savaş*”tan bahsedilmekte ve iki kolordunun bu iş için seferber edileceği ifade edilmektedir. Burada, aynı tarihte Ağrı’daki isyancılara karşı başlatılan askeri operasyonun kastedildiği açıktır. Türedi, Türk basınında 1929 yılı boyunca isyan ile ilgili olarak herhangi bir habere rastlamadığını ve ilk haberi 26 Mayıs 1930 tarihli gazetelerde tespit ettiğini ifade etmektedir.⁵⁹ Bu durum, isyanın ve isyana karşı girilen askeri hareketliliğin gizli tutulduğunu göstermektedir. Ağrı’da düzenlenen askeri hareket ile ilgili basın haberlerine ise ilk defa 1930 Haziran’ının son günlerinde ve daha çok 1930 Temmuz’undan itibaren rastlanmaktadır.⁶⁰ Bu noktada, Fransız subayın raporunda geçtiği şekliyle, Ankara’nın iki kolorduyu seferber edeceğine dair bilgiyi aktaran 12 Mayıs tarihli telgraf, gizli tutulduğu anlaşılan askeri hareketliliklerin Fransızlar tarafından takip edildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Yamaç da Fransız arşiv belgelerine dayanarak, Ağrı’daki isyanın yönetim merkezinin Fransız kontrolü altında bulunan Suriye olduğunu ve Fransız istihbaratın süreci en başından beri izlediğini öne sürmektedir.⁶¹

Raporun ikinci kısmını Türkiye’nin dış ilişkileri oluşturmaktadır. Fransız subay, Türkiye’nin dış ilişkilerini Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya başlıkları altında kaleme almıştır. Bu ülkelerin Avrupa’nın en önde gelen ülkeleri olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, o tarihte Türkiye’nin görece daha yakın ilişkiler kurduğu bir diğer büyük güç olan Almanya’nın ele alınmamış olması dikkate değerdir.⁶² İlk sırada ele alınan Fransa hakkında, yakın zamana kadar Suriye sınırına ilişkin olarak Türkiye ile Fransa arasında yaşanan güçlüklerin 1929 tarihli Ankara Antlaşması ile çözüldüğü, bunu takiben 3 Şubat 1930 tarihinde de bir dostluk antlaşmasının imzalandığı ifade edilmektedir. Bu bakımdan ilgili rapor, ilk bakışta Türk-Fransız ilişkilerinin olumlu bir evreye girmekte olduğu izlenimini vermektedir. İkinci olarak ele alınan ülke olan

58 Müzehher Yamaç, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ağrı İsyanı (1926-1930)*, 1.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 110 vd.

59 Türedi, “Ağrı Dağı İsyanı”, 358.

60 Türedi, “Ağrı Dağı İsyanı”, 358-359.

61 Yamaç, *Ağrı İsyanı*, 123-124.

62 Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, 1.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), 4-96.

İngiltere ise, ancak İstanbul'u ziyaret eden bir deniz filosu ve 1930 yılının Mart ayında imzalanan bir ticaret antlaşması çerçevesinde ele alınmaktadır. Üçüncü ülke olan İtalya konusunda 30 Mayıs 1928 tarihli bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması zikredilmektedir. Esasen İtalya'nın ilgili dönemde Akdeniz üzerinde öne sürdüğü iddialar ve uyguladığı yayılcı siyaset söylemi çerçevesinde, bu tehdidi yakından hisseden Türkiye ile olan ilişkilerinde bu hususa parmak basılmamış oluşu dikkate değerdir.⁶³ Son olarak ele alınan Rusya (SSCB) ise Türkiye'nin birincil müttefiki olarak değerlendirilmektedir. İki ülke arasında 1925 yılında bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalandığına dikkat çekilmekle birlikte,⁶⁴ Ankara'nın bu ülkeye karşı temkinli olduğu ve Bolşevik eğilimleri izlediği de ifade edilmektedir. SSCB'ye dair bu tespit son derece yerindedir. Zira Milli Mücadele yıllarından itibaren gerçekçi bir dış politika çerçevesinde bu rejim ile yakınlık kuran ve ortak düşmanlara karşı verdiği mücadelede maddi ve manevi destek gören Ankara, ideoloji ve idare anlayışı bakımından Moskova'dan ayrılmaktadır. Esasen Moskova da bunun en başından farkında olmasına rağmen, Ankara'nın anti-emperyalist mücadelesini kendi çıkarları bakımından desteklemiştir.⁶⁵ Bunun bir devamı olarak, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Batı'ya karşı beslenen temkinli dış politika anlayışı, iki ülkeyi birbirine yakın tutmuştur. Bu sıkı ilişkiler, 1930'lu yılların ikinci yarısında İkinci Dünya Savaşı arifesine kadar sürecektir.⁶⁶ Bu süre zarfında Türkiye'nin Moskova ile yakın görülen ilişkilerine rağmen, ideolojik olarak bu rejime yakın bir konumda bulunmadığı açıktır. Türkiye içerisindeki Komünistlerin baskı altına alınmaları⁶⁷ ve özellikle 1930'ların ikinci yarısından itibaren CHP'ye bağlı Halkevleri'nde Marksist yayınların yasaklanması,⁶⁸ buna dair birer örnektir. Bu bakımdan raporda Türkiye'nin Moskova ile ilişkilerinde temkinli olduğu ve ideolojik olarak Marksist-Leninist/Bolşevik eğilimleri izlediğine dair değerlendirmeler de yerinde kabul edilmelidir.

Raporun son ve en ayrıntılı başlığı ordunun durumuna dair olan kısımdır. Raporun bir subay tarafından hazırlanmış olması, doğal olarak raporun askeri kapsamının

63 İlgili dönemde Türk-İtalyan ilişkileri için bkz. Ahmet Özgiray, "Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri (1921-1930)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5:1 (1990), 125-134.

64 Bu tarih raporda yanlışlıkla 1929 olarak verilmiştir.

65 Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*, çev. Hasan Âli Ediz, 2.bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 26-29. Rusya'daki Bolşevik devrimin lideri Vladimir İ. Lenin, bu ifadeleri Ankara'ya temsilci olarak gönderdiği Aralov'a söylemiştir.

66 1928 yılında İstanbul Taksim'de açılan Cumhuriyet Anıtı'nda Gazi'nin Sovyet temsilcilerle bir arada resmedilmesi dönemi anlamak bakımından kayda değerdir. Yakın zamanda yayımlanan bir çalışmada ise Ermeni bir yazar, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik bakışının 1928'den itibaren yavaş yavaş, 1930 başlarından itibaren de giderek belirginleşmeye başlayan bir çizgide değişmekte olduğunu Sovyet kaynaklarına dayanarak, ifade etmektedir. Ona göre ilişkiler 1930 yılının ikinci yarısından itibaren olumsuz bir seyir izlemeye başlamıştır. Bkz. Vahram Ter-Matevosyan, *Komünizm Gözünden Kemalizm: Türkiye'nin Dönüşümüne Sovyet Yaklaşımları*, çev. Gözde Yılmaz, 1.bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 149-164. Kamûran Gürün, 1936 tarihli Montreux Boğazlar sözleşmesinin ikili ilişkilerde bir dönüm noktası olduğuna işaret etmektedir. Bkz. Kamûran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 2.bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 133, 141.

67 Zehra Aslan, "Türk-Rus İlişkileri Ekseninde Türkiye'de İktidarların 'Sol' Algısı (1923-1960)", *Karadeniz Araştırmaları* 13/51, 2016, 173-177.

68 Koçak, *Döneminde Muhaliif Sesler*, 154-156. Burada yer verilen 1938 tarihli belgeye göre Halkevleri'nde bulunması sakıncalı görülen ve bu nedenle toplatılan yasaklı kitaplardan bazıları şu yazarlara aittir: Karl Marx, Engels, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Nazım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı, Haydar Rifat.

daha geniş olmasını sağlamıştır. Diğer yandan, Türk ordusunun Ağrı'daki Kürt isyanına yönelik bir askeri harekât planı içerisinde oluşu da hesaba katılacak olursa, o günlerde raporun Türkiye'nin askeri durumunu daha bir ayrıntılı sunuyor olması da anlamlıdır. Bu konuda ilk olarak “*Ordu'nun Organizasyonu*” başlığı altında Türkiye'nin 800.000 kişilik bir ordu oluşturabilecek bir güce sahip olduğu ifade edilmekle birlikte, malzeme “*kıtlığı*” (dikkat edilirse, “*yetersizliği*” değil) nedeniyle seferber edilebilecek asker miktarının 300.000 ile sınırlı kaldığına dikkat çekilmektedir. Askerlik süresinin piyadede on sekiz ay, hava ve deniz kuvvetlerinde ise iki yıl olarak belirtildiği Türkiye'de halihazırda 20.000'i subay, 120.000'i de er olmak üzere toplam 140.000 kişilik bir kuvvet mevcuttur. 1937 tarihli bir İngiliz raporunun Türk ordusunun etkin asker sayısının 120.000 olduğunu aktarması göz önünde bulundurulacak olursa,⁶⁹ rakamların aşağı yukarı birbirlerini doğruladıkları görülebilir. Ordunun dağılımı hakkında da bilgi veren Fransız subay, her biri iki piyade tümeninden oluşan dokuz Kolordu'nun, üç süvari tümeninin ve Fransız ve Alman uçaklarından oluşan on bir uçak filosunun bulunduğunu belirtmektedir.

Genel olarak bakıldığında Türk ordusu belirgin bir malzeme sıkıntısı içerisinde. Fransız subay bunu “*malzeme kıtlığı*” olarak adlandırmaktadır. Her ne kadar Fransa da dahil olmak üzere çeşitli ülkelerde imal edilen hafif makineli tüfekler (Hotchkiss), makineli tüfekler (Maxim) ve toplar (75 mm) ordu envanterince mevcut olsa da ordu büyük oranda dışarıya bağımlıdır; nitekim sahra obüslerinin alınmasının gündemde oluşu bu bağımlılığa bir örnek olarak zikredilmektedir. 1930 yılına ait olan bu bilgiler ordunun Cumhuriyet'in ilk yaşadığı malzeme ve teknolojik eksiklik çektiğine işaret etmektedir.⁷⁰ İkinci Dünya Savaşı başladığında Türk ordusunun malzeme ve teknoloji bakımından ne denli geri bir durumda olduğu göz önüne alınacak olursa,⁷¹ bu değerlendirmeler de gerçeği yansıttığı ve ayrıca ilgili sorunun uzun yıllar çözülemediği anlaşılmaktadır.

69 İlgili İngiliz raporu için bkz. Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2024), 97.

70 1927 yılında Teğmen rütbesiyle Muğla'ya atanmış olan Cemal Madanoğlu, o yıllarda ordunun durumuna dair şu tamamlayıcı bilgileri sunmaktadır: “(...) Askerliğimizi yokluk içinde yürütmeye çabalıyorduk. Kışla yok, camilerde, depolarda dağınık durumda asker. (...) Eğitime çıkıyoruz; ancak askerin üstünde başında yok. Verilen giysiler yazlık. Yerde sürünme, emekleme, sıçrama, yatma, çökme, kalkma derken on beş günde askerin giysileri parçalanıyor. Bir kez yıkanınca büzülüyor; çekiyor. (...) Pabuçlar dayanıklı değil. Sümerbank'ın yolladığı postallar bir buçuk ay dayanmaz. Ne yapalım? Ayakkabıları parçalanıncaya kadar erata giydirdik. Her şeyden yoksunduk. Talime çıktığımızda top sesi yerine davul çalardık; futbol maçlarında çevrilen kaynana zırtlularıyla makineli tüfek sesi taklit ederdik, teneke çalardık. Atsız bir araba bulur; üstünü yatak çarşaflarıyla örter; tank biçimi verir; top yerine soba borusu yerleştirdik. Erler bu sözde tankı arkadan iterlerdi. Talimler bu hava içinde geçerdi. Üst üste savaşlar ülkenin belini bükmüştü. Ekonomik güçsüzlük apaçık ortadaydı.” Bkz. Cemal Madanoğlu, *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*, der. Tugay Madanoğlu, 3.bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2023), 49-50.

71 Selim Deringil'in İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikasını analiz ettiği ve bu konuda temel çalışmalardan birisi olan “*Denge Oyunu*” adlı eserinde atıfta bulunduğu İngiliz raporları, Türk ordusunun İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başında dahi büyük oranda Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir teknolojiye sahip olduğuna dikkat çekmekte ve ordunun hemen her alanda yaşadığı eksiklikleri ortaya koymaktadırlar. Bkz. Deringil, *Denge Oyunu*, 97-103. Diğer yandan, Deringil'in ilgili kitabının burada zikredilen güncel baskısında kapak fotoğrafı olarak İstanbul'da Ayasofya'nın minaresine yerleştirilen ve gökyüzünü gözleyen makineli tüfek birliğini kullanması anlamlıdır. Bkz. Deringil, *Denge Oyunu*.

Diğer yandan, Türk ordusundaki yabancı nüfuzu da raporun dikkat çekici bir diğer kısmını oluşturmaktadır. Fransız subay, Fransa'nın askeri mühendislik alanında on iki sivil eğitimcisi Türkiye'de bulundurduğunu, buna rağmen strateji, taktik ve harp okulu gibi “*daha etkin yerlerde*” Almanların ağırlıkta olduğunu belirtmektedir. Burada Alman uzmanların orduda ağırlıklarını sürdürdüklerine dair aktarım dikkate değerdir. Gerçekten de Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Türk ordusunda Alman etkisinin Fransız etkisine üstün geldiğini söylemek mümkündür.⁷² Fransa'nın Türkiye'nin hemen her alanında Almanya ile bir nüfuz rekabeti içerisinde olageldiğini düşünülecek olursa,⁷³ Fransız subayın sunduğu bu bilgilerin Paris tarafından pek de arzulanan bir duruma işaret etmediği açıktır.

Sonuç

Bu makalede Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde kaleme alınmış olan bir Fransız raporunun incelemesi sunulmuştur. Her ne kadar raporun içeriğinde açık bir künye bilgisi bulunmuyor olsa da içerik üzerinden yaptığımız analiz raporun Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'ne bağlı bir Fransız subayı tarafından 1930 yılı ortalarında kaleme alındığını göstermektedir. Raporda askeri bilgilerin daha yoğun ve ayrıntılı bir şekilde sunulması bununla doğrudan alakalıdır.

Üst makamlara Türkiye üzerine çeşitli konularda kısa bilgiler sunmak üzere kaleme alındığı anlaşılan iki sayfalık rapor, 1930 yılı Türkiye'si hakkında bazı değerlendirmelerde bulunabilmemizi sağlamaktadır. Her şeyden önce raporun bir Fransız tarafından kaleme alınmış olması, dışarıdan bir gözün Türkiye'yi nasıl aktardığını göstermesi bakımından önemlidir. Rapor, çok az değerlendirmeye yer bırakmakta, daha çok bilgi aktarımına dayanmaktadır.

Raporda Türkiye'nin nüfusuna dair verilen bilgiler hatalı görülmektedir. Resmî rakamlar ile kıyaslandığında, Fransız subayın Türkiye'deki Kürt ve gayrimüslim nüfusu olduğundan çok daha yüksek bir şekilde yansıtması dikkat çekicidir.

72 Bkz. Koçak, *Türk-Alman*, 45-47. Bir örnek olarak Resul Alkan'ın bu konuda kaleme aldığı bir makale, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Ankara'nın askeri eğitim konusunda Alman ekolünü ön plana aldığı göstermektedir. Alkan, 1933-1939 yılları arasında Harp Okullarında görev yapan Alman General Hilmar von Mittelberger'in anılarına yer verdiği makalesinde, ilgili dönemde Türk ordusundaki Alman subay ve üst düzey danışmanlarının sayısının 36'yı bulduğunu tespit etmektedir. Bunların 24'ü Kara Harp Okulu'nda, 12'si ise Deniz Harp Okulu'nda Türk subaylara eğitim vermiştir. Ayrıca Alkan, Hava Harp Okulu'nun da Alman General von Mittelberger'in katkılarıyla kurulduğunu (1937) da eklemektedir. Bkz. Resul Alkan, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman Askerî İlişkileri ve General Hilmar von Mittelberger'in Harp Okullarındaki Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış* 14/28 (2021), 95-113. Alkan'ın bu konudaki değerlendirmeleri, öz olması bakımından, şöyle aktarılabilir: “*Kara ve Deniz Harp Okullarında, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen dönemde, Alman ekolünün tercih edildiği gözlemlenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin askerî yönetim kadrolarının Harp Okullarında Alman danışmanların tercihini ise kurmay kadroyu oluşturan subayların von der Goltz'un yıllarca görev aldığı askerî okul mezunu olmaları ve ayrıca ordu envanterinde önemli derecede Alman yapımı silah ve askerî teçhizatın kullanımına devam edilmesi ile açıklayabilmek mümkün olacaktır.*” Bkz. Alkan, “Türk-Alman Askerî İlişkileri”, 100.

73 Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında Fransız kamuoyunda Türkiye'deki Fransız nüfuzunun yerini Alman nüfuzunun alabileceği endişesi açık bir şekilde kendisini göstermiştir. Selçuk, *Fransız Basınında Atatürk*, 86-95.

Raporda Türkiye'nin bir diktatörlük olarak tanımlanmış olması da dikkate değer bir diğer husustur. Fransız subay, bu diktatörlüğün modern bir eğilim taşıdığını da kabul etmekte ve geniş bir dönüşüm sürecinin özgüvenli bir şekilde gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Fakat yeni rejimin yabancılara bakışını da pek olumlu bulmamaktadır. Tüm bu değerlendirmeler gerçekçi olarak kabul edilmelidir. Fransız kamuoyu başta olmak üzere Türkiye'nin bir tür diktatörlük olarak değerlendirilmesi, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in de kabul ettiği ve rahatsızlık duyduğu bir konu olmuştur. Diğer yandan, Türklerin özgüven kazandıkları ve bu doğrultuda yabancılara yönelik olumsuz bir tavır takındıkları dönemin diğer yabancı gözlemcilerince de dile getirilen bir husustur.

Fransız subay, Türk ekonomisinin durumunu hiç iç açıcı bulmamaktadır. Raporda 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin olumsuz izleri rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Subayın Türkiye'ye ancak belirli teminatlar altında borç verilebileceğini altını çizerek ifade etmiş olması hem Türk ekonomisinin hem de Türk-Fransız ekonomik ilişkilerinin durumuna dair fikir vericidir. İkinci el literatür, ilgili dönemde Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sıkıntıları ve Türk ekonomisinin dışarıya yönelik arz ettiği manzarayı doğrulamaktadır.

Fransız subay, Türkiye'de mali krizin ardından ikinci temel meselenin Kürt meselesi olduğunu ifade etmektedir. Ağrı ve çevresinde 1926 yılından beri süregelen Kürt isyanının Ankara'yı uzun soluklu bir askeri mücadele içerisine çektiği açıktır. İlgili rapor, Fransız makamlarının bu konudaki gelişmeleri yakından takip ettiğine dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Öyle ki, Fransızlar Türk ordusunun askeri hareket hazırlıklarından haberdar olmuşlardır.

Her ne kadar rapor Türkiye'deki iç meselelerde mali krize ve Kürt meselesine değiniyor olsa da siyasete dair bir atfı yapmaması dikkate değerdir. Subayın ifadeleri, rejimin sükunet içerisinde görüldüğüne işaret etmektedir. Eğer aynı Fransız subay bu raporu dört-beş yıl önce kaleme almış olsaydı, o zaman Türkiye'de bir tür rejim krizinden söz edebilmesi için pek çok sebep vardır. Fakat 1930 yılına gelindiğinde bu tür bir meseleden bahis açılmamakta, tam aksine, rejimin oturmuş bir görünüm arz ettiği ima edilmektedir. Şüphesiz bu durum, 1930 yılı ortalarında rejimin siyasi konumunun herhangi bir açıdan tehdit altında görülmediğine işaret etmektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı'nın, yine bir Kürt isyanı sonrasında kapatılmış olan TCF'den tam beş yıl sonra, yine bir Kürt isyanı ile uğraşılan günlerde yeni bir muhalefet partisinin (SCF) kurulması kararı alabilmesinde de bu güven duygusu yatıyor olmalıdır. Nitekim dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün anılarındaki ifadeleri de bu güven hissini desteklemektedir.

Raporun bir diğer yönünü dış ilişkiler oluşturmaktadır. Her şeyden önce Fransız subayın Fransa, İngiltere, İtalya ve SSCB gibi Avrupa'nın büyük güçlerine kısaca değinirken Almanya'dan hiçbir şekilde bahsetmemesi, Fransa'nın bu ülke ile olan ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda anlamlı olmaktadır. Fransız subayın değerlendirmelerine bakılırsa Türkiye'nin birincil müttefiki SSCB olarak görülmektedir. Yine de ilgili subay, Ankara'nın SSCB ile olan ilişkilerinde temkinli olduğu ve Bolşevik eğilimleri izlediği şeklindeki değerlendirmesi o dönem için son derece yerinde bir tespittir.

Fransa ile olan ilişkiler ise, en azından 1930 yılı ortalarında, olumlu bir aşamaya girmiş görünmektedir. Fakat ilerleyen yıllar ilişkilerin daha farklı bir istikamete sürüklenmesine şahitlik edecektir.

Raporun en kapsamlı kısmını Türk ordusuna dair bilgiler oluşturmaktadır. Fransız subaya göre Türkiye'nin hatırı sayılır bir miktarda askeri kuvvet çıkarma potansiyeli olsa da malzeme kıtlığı ve buna benzer nedenler dolayısıyla bu mümkün olmamaktadır. Ordu imkân bakımından yetersiz olduğu gibi, büyük oranda da dışa bağımlıdır. Ayrıca Fransız subay Türk ordusunun asker sayısına ve ordu planlamasına dair ayrıntılı bilgiler de verebilmektedir. Bir diğer önemli nokta ise Fransız subayın Türk ordusunda kilit noktalarda Alman etkinliğinin diğer ülkelere ağır bastığına dair gözlemidir. Bu gözlem diğer kaynaklarca da doğrulanabilmektedir; Almanlar, özellikle ordunun eğitimi noktasında önemli noktalarda bulunmaktadırlar. Fransa'nın Almanya ile süregelen nüfuz mücadelesi göz önüne alındığında, bu noktanın kayda düşmüş olması dikkate değerdir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Le Ministère de l'Europe et des Affaires Étrangères (MAE), *Le Centre Des Archives Diplomatiques À La Courneuve: 399PAAP/306*.

2. Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi: 15 Teşrinievel 1927 De İnikat Eden Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongrasının 22 Teşrinievel 1927 Tarihli İçtimaında Müzakere Ve Kabul Edilmiştir, 1.bs. (b.y.y. 1927).

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü. *28 Teşrinievel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*, Fasikül 1, (İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1929).

3. Araştırma Eserler

Ada, Serhan. *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, 2.bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2013.

Akyüz, Yahya. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, 3.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023.

Aralov, Semyon İvanoviç. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*, çev. Hasan Âli Ediz, 2.bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*, cilt 1, 6.bs. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Aybars, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: Doğan Kitap, 2018.

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. 9.bs. Ankara: İmge Kitabevi, 2005.

Deringil, Selim. *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024.

Dost-Niyego, Pınar. *Le Bon Dictateur: L'Image de Mustafa Kemal Atatürk en France (1919-1938)*, 1.bs. İstanbul: Libra Kitap, 2014.

Emrence, Cem. *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, 3.bs. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.

Gürün, Kamûran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, 2.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.

Howard, Harry N.. *The Partition of Turkey (1913-1923)*, 1.bs. Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1931.

- İnönü, İsmet. *Defterler (1919-1973)* cilt 1, haz. Ahmet Demirel 1.bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- İnönü, İsmet. İsmet İnönü'nün Hatıraları: Cumhuriyetin İlk Yılları I (1923-1938), haz. Nurer Uğurlu başkanlığında bir kurul, B.y.y.: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998.
- Kili, Suna. ve Gözübüyük, A. Şeref. *Türk Anayasa Metinleri: "Senedi İttifaktan Günümüze"*, 1.bs. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.
- Koçak, Cemil. *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 1.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Koçak, Cemil. *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*, 3.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Koçak, Cemil. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Madanoğlu, Cemal. *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*, der. Tugay Madanoğlu, 3.bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2023.
- Okyar, Osman ve Seyithanoğlu, Mehmet. *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye*, 7.bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Pabuççular, Hazal. *Cumhuriyet'in Dış Politikası: Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*, 1.bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Selçuk, Fatih. *Dengeler Değişirken: Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1922)*, 1.bs. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2022.
- Sevük, İsmail Habib. *Atatürk'le Beraber*, haz. Lütfü Tunç, 5.bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Sonyel, Salahi R.. *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Sonyel, Salâhi R.. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, cilt 2, 2.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Soyak, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar*, 6.bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, cilt 1, 3.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 8. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, bty)
- Ter-Matevosyan, Vahram. *Komünizm Gözünden Kemalizm: Türkiye'nin Dönüşümüne*

- Sovyet Yaklaşımları*, çev. Gözde Yılmaz, 1.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 7.bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- Uyar, Hakkı. *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2011.
- Yamaç, Müzehher. *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ağrı İsyanı (1926-1930)*, 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Yavuz, Bige. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922)*, 1.bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Yetkin, Çetin. *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, 1.bs. İstanbul: Karacan Yayınları, 1982.
- Yılmaz, Mustafa. *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, 1.bs. Ankara: Phoneix Yayınları, 2002.
- Zürcher, Erik Jan. *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, 4.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

4. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Tan

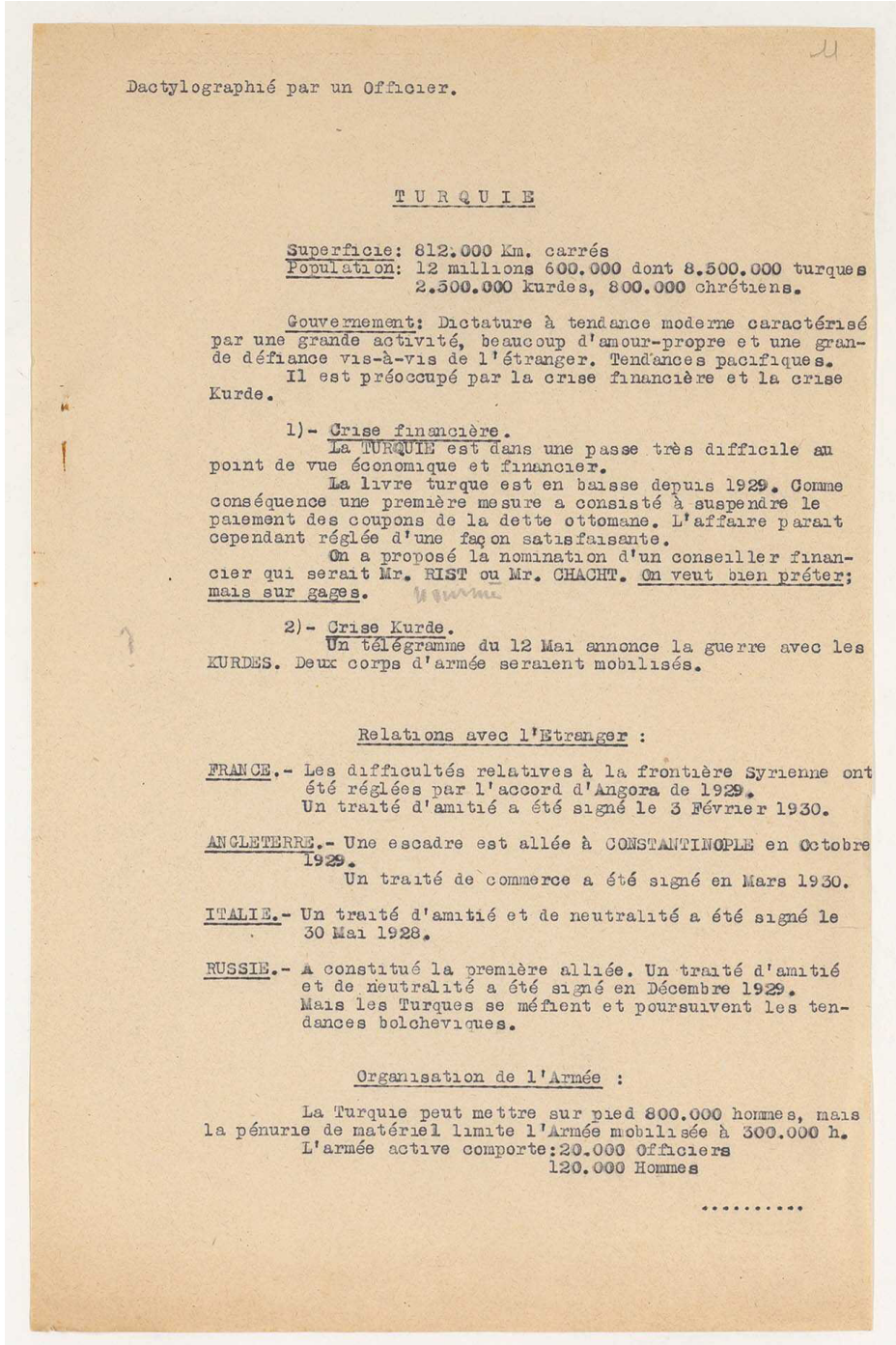
5. Makaleler

- Alkan, Resul. “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman Askerî İlişkileri ve General Hilmar von Mittelberger'in Harp Okullarındaki Faaliyetleri”, *Gazi Akademik Bakış* 14/28 (2021), 95-113.
- Çakmak, Haydar. “1923-1938 Türk-Fransız İlişkileri”, *Geçmişten Günümüze Türk-Fransız İlişkileri*, editör Haydar Çakmak, 1.bs., 90-104. Ankara: Efil Yayınevi, 2017.
- Ezer, Feyzullah. “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20:1 (2010), 427-442.
- Karakas, Nuri ve Selçuk, Fatih. “Fransız Basınında Şeyh Said İsyanı”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7:4 (2021), 880-908.
- Koçak, Cemil. “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şeflik/Millî Şef”, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm*, cilt 2, 6.bs. editör Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 119-137. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Özgiray, Ahmet. “Türk-Fransız İlişkileri (1924-1930)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 7:1 (1992), 65-80.

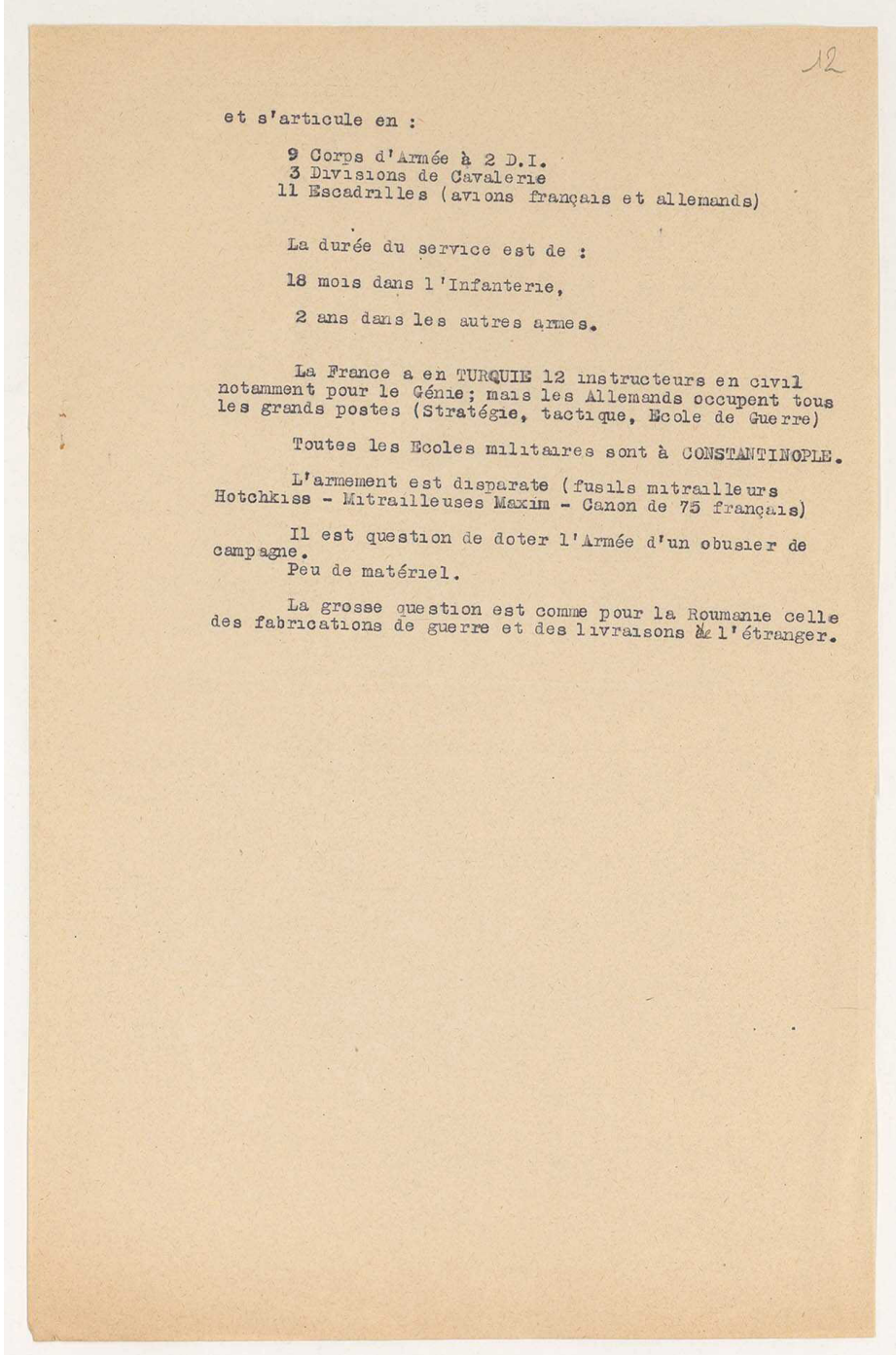
- Özgiray, Ahmet. “Türk-Fransız Siyasi İlişkileri (1930-1938)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9:1 (1993), 31-44.
- Özgiray, Ahmet. “Türk-İtalyan Siyasi İlişkileri (1921-1930)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5:1 (1990), 125-134.
- Selçuk, Fatih. “Büyük Taarruza Giden Süreçte Türk-Fransız İlişkileri (1921-1922)”, *Türk İstiklâl Harbi'nin 100. Yılında 1922 Yılı Gelişmeleri*, editör Özlem Arslan, 1.bs., 149-183. İstanbul: Türk Ocağı Yayınları, 2022.
- Selçuk, Fatih. “Fransız Gazeteci Edouard Helsey’in Gözüyle 1926 Yılında Kemalist Türkiye”, *Tarih ve Günce* 15 (2024), 2-37.
- Selçuk, Fatih. “Fransız Le Temps Gazetesinin Türkiye Muhabiri Paul Gentizon’un Gözüyle Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi (1922-1924), Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 24:49 (2024), 655-689.
- Tezcan, Durmuş, “Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Yeri ve Önemi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2:4-5 (1995), 267-274.
- Türedi, Hümeýra. “Erken Cumhuriyet Dönemi Basınında Bir Propaganda Yöntemi Olarak Yale Yaklaşımı: Ağrı Dağı İsyanı Örneği (1926-1930)”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 12:24 (2022), 351-368.
- Yamaç, Müzehher. “Fransa’nın Lozan Barış Antlaşması Değerlendirmesi”, *Lozan Barış Antlaşması: 100. Yılında Tarafların Bakış Açılılarıyla*, ed. Ali Satan, 1.bs. (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2024), 41-72.
- Viollis, Andrée, “L’Ouvre de La République Turque Est-Elle Durable?”, *Le Petit Parisien*, 22 Mayıs 1927, 1-2.

EKLER

EK-1: Raporun birinci sayfası.

EK-2: Raporun ikinci sayfası.

Extended Abstract

This article presents an analysis of a French-language report written in the early period of the Republic of Türkiye. Although the content of the report does not contain any clear identification information, our analysis of the content shows that the report was written in mid-1930 by a French officer attached to the French High Commission in Beirut.

The two-page report, which seems to have been written in order to provide brief information to the higher authorities on various issues related to Türkiye, allows us to make some assessments about Türkiye in 1930. First of all, the fact that the report was written by a Frenchman is important in terms of showing how an outsider's perspective of Türkiye was conveyed. The report leaves very little room for evaluation and relies more on the transfer of information. The fact that military information is presented in more detail indicates that the report may have been written within a military hierarchy. Indeed, considering the fact that Türkiye was preparing for an military operation against the Kurdish rebellion in Ağrı on the relevant date, the military-dominated nature of the report makes more sense.

The information given in the report on Türkiye's population appears to be erroneous. Compared to the official figures, it is noteworthy that the French officer overestimated the Kurdish and non-Muslim population in Türkiye.

It is also noteworthy that the report describes Türkiye as a dictatorship. The French officer acknowledges that this dictatorship has a modern tendency and states that a broad process of transformation has been carried out with confidence. However, he did not find the new regime's view of foreigners very favorable. All these assessments should be taken as realistic. In 1930, the fact that the French public opinion, especially the French public, considered Türkiye as a dictatorship was an issue that President Gazi Mustafa Kemal also acknowledged and was uncomfortable with. On the other hand, other foreign observers of the period also mentioned that the Turks gained self-confidence and accordingly adopted a negative attitude towards foreigners.

The French officer did not find the state of the Turkish economy favorable. The negative traces of the World Economic Crisis of 1929 can be easily observed in the report. The fact that the officer underlined that Türkiye could only lend money to Türkiye under certain guarantees is suggestive of both the state of the Turkish economy and the state of Turkish-French economic relations. Second-hand literature confirms the economic difficulties Türkiye was experiencing during the relevant period and the view of the Turkish economy reflected in France.

The French officer states that after the financial crisis, the second main issue in Türkiye was the Kurdish issue. In 1930, it is clear that the Kurdish rebellion in and around Ağrı, which had been going on since 1926, had drawn Ankara into a long-term struggle. The report contains important clues that the French authorities were closely following the developments on this issue. In fact, the French were aware of the preparations for

the Turkish army's military operation in the second half of 1930, which finally ended the rebellion.

Although the report mentions the financial crisis and the Kurdish issue as domestic issues in Türkiye, it should be noted that it touches relatively less on political developments. One could even say that the French officer did not see any issue in this regard. If the same French officer had written this report five years earlier, then there are many reasons for him to speak of some kind of regime crisis in Türkiye. However, by 1930, there was no mention of such an issue; on the contrary, it was pointed out that the regime seemed to have settled down. Undoubtedly, this shows that in mid-1930 it was possible to think that the political position of the regime was not threatened in any respect. As a matter of fact, this sense of confidence must also lie behind the President's decision to establish a new opposition party (SCF) in August 1930, exactly five years after the TCF was shut down following a Kurdish uprising. As a matter of fact, the statements of İsmet İnönü, the Prime Minister of the period, in his memoirs also support this sense of trust.

Foreign relations constitute another aspect of the report. First of all, while the French officer briefly mentions the great powers of Europe such as France, England, Italy and the USSR, the fact that he does not mention Germany in any way makes sense when France's relations with this country are taken into consideration. According to the French officer's assessments, Türkiye's primary ally was the USSR. Nevertheless, the officer's assessment that Ankara was cautious in its relations with the USSR and followed Bolshevik tendencies was quite appropriate at the time. Relations with France, at least for the middle of 1930, seem to have entered a positive phase. However, the following years would witness a different direction in relations.

The most comprehensive part of the report is the information on the Turkish army. According to the French officer, although Türkiye has the potential to mobilise a considerable military force, this is not possible due to material shortages and similar reasons. The army is not only inadequate in terms of capabilities, but also heavily dependent on foreign sources. The French officer was also able to provide detailed information on the number of soldiers and army planning of the Turkish army. Another important point is the French officer's assertion that German influence at key points in the Turkish army outweighed that of other countries. This information can also be confirmed by other sources; the Germans were especially important in the training of the army. Given France's ongoing struggle for influence with Germany, it is noteworthy that this point was noted.

Dokuz Eylül University Publishing

İki Körfez Savaşı Arasında Türkiye-İrak İlişkileri (1990-2003)

Türkiye-İraq Relations Between the Two Gulf Wars (1990-2003)

Nuri Cem TABANLI*

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Nuri Cem TABANLI

Orcid : 0009-0009-9732-8048
e-posta : tabanlicem@gmail.com

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Başvuru tarihi/Submitted date:
26.02.2025

Revizyon talebi/Revision requested:
03.03.2025

Son revizyon/Last revision received:
03.03.2025

Kabul edildiği tarihi/Accepted date:
17.03.2025

Atıf/Citation:
Tabanlı, Nuri Cem. "İki Körfez Savaşı Arasında Türkiye-İrak İlişkileri (1990-2003)." *Journal of History and Strategy* 1 (Mart 2025): 151-172.

Öz

İki Körfez Savaşı arasında Türkiye-İrak ilişkileri, hem bölgesel güvenlik hem de ekonomik çıkarlar açısından önemli değişimlere sahne olmuştur. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan süreçte Türkiye, uluslararası koalisyonun bir parçası olarak Irak'a karşı uygulanan ambargoya katılmıştır. Türkiye, bu dönemde, bölgesel güvenliği sağlamak adına Irak'taki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Birinci Körfez Savaşı sonrasında, Kuzey Irak'ta PKK'nın etkinliği Türkiye için büyük bir tehdit oluşturmuş, bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da karmaşıklaşmasına yol açmıştır. Ayrıca, Saddam Hüseyin yönetimiyle yaşanan gerilimler, Türkiye'nin Kürt meselesine dair iç ve dış politikalarını etkileyerek, ilişkilerde sık sık gerginliklere neden olmuştur. Irak'a yönelik uygulanan ambargo ise Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını olumsuz yönde etkilemiş, bu durumu aşmak adına Türkiye, diplomatik ve ticari stratejiler geliştirmiştir. Ancak, her iki ülkenin de güvenlik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda pragmatik bir işbirliği zemini arayışı, ilişkilerin zamanla yeniden şekillenmesine olanak sağlamıştır. İki Körfez Savaşı arasındaki dönemde Türkiye-İrak ilişkileri, hem zorluklar hem de işbirliği fırsatlarıyla şekillenmiş, bölgesel dengeler açısından kritik bir dönem oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Irak, Türkmen, Kürt, Körfez Savaşı, Güvenlik, Petrol.*

Abstract

Between the two Gulf Wars, Türkiye-Iraq relations underwent significant changes in terms of both regional security and economic interests. Following Iraq's invasion of Kuwait in 1990, Türkiye participated in the international coalition and joined the economic embargo against Iraq. During this period, Türkiye closely monitored developments in Iraq to ensure regional security. After the First Gulf War, the increasing PKK activity in Northern Iraq became a major threat for Türkiye, complicating bilateral relations. Additionally, tensions with Saddam Hussein's regime further impacted Türkiye's internal and external policies regarding the Kurdish issue, leading to frequent strains in relations. The embargo on Iraq also negatively affected Türkiye's economic interests, prompting the country to develop diplomatic and trade strategies to mitigate these effects. However, the pursuit of pragmatic cooperation in line with both countries' security and economic interests allowed for a recalibration of relations over time. During the period between the two Gulf Wars Türkiye-Iraq relations were shaped by both challenges and opportunities for cooperation, marking a critical phase in the regional balance.

Keywords: *Türkiye, Iraq, Turkmen, Kurd, Gulf War, Security, Oil.*

Giriş

Türkiye-İrak ilişkilerinin tarihi, bölgesel dinamikler ve uluslararası stratejiler ışığında şekillenmiş, zamanla pek çok önemli dönüm noktasına sahne olmuştur. Bu ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden günümüze kadar olan süreçte hem siyasi hem de ekonomik boyutlarda çeşitli gelişmeler göstermiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan olaylar, bu iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Körfez Savaşları önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1990'ların başında patlak veren Körfez Krizi ve bunun ardından yaşanan iki Körfez Savaşı, Türkiye ve Irak arasındaki ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur.

İlk olarak, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilere dair bir değerlendirme yapmak gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan ve 1920'lere kadar devam eden bir geçmiş söz konusudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, bugünkü Türkiye'nin güneydoğusunda ve Irak'ın kuzeyinde farklı etnik ve dini gruplar bir arada yaşamaktaydılar. Ancak, 1923'teki Lozan Antlaşması ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları belirlenirken, Irak da aynı dönemde Birleşik Krallık'ın mandası altında bağımsızlık yolunda ilerliyordu. 1932'de Irak, resmi olarak bağımsızlığını ilan etti, ancak bu durum, iki ülke arasında sınır problemleri ve politik zorluklar yaratmaya devam etti.

1950'lerden itibaren Türkiye ve Irak arasındaki ilişkiler, özellikle Soğuk Savaş döneminin getirdiği stratejik tercihlerle şekillendi. 1955'te kurulan Bağdat Paktı, Türkiye'nin bölgesel güvenliğini sağlama amacı güderken, aynı zamanda Türkiye ile Irak arasında askeri ve politik bir ittifakın temellerini atmış oldu. Ancak, bu dönemde

iki ülke arasındaki ilişkiler, zaman zaman yaşanan siyasi gerilimlerle kesintiye uğrayabilmiştir. Irak'ta 1958'deki darbeyle kraliyet rejiminin sona ermesi, bu ülkede rejim değişikliklerine yol açmış ve Türkiye-Irak ilişkileri de bu değişimden etkilenmiştir.

Körfez Savaşları dönemi, Türkiye ve Irak ilişkileri için belirleyici bir aşamadır. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi, yalnızca Ortadoğu bölgesini değil, uluslararası dengeyi de derinden etkilemiş, hemen ardından Birleşmiş Milletler'in aldığı kararlarla Irak'a karşı bir askeri müdahale başlatılmıştır. Türkiye, Batı ile işbirliği yaparak, Birleşmiş Milletler'in koyduğu yaptırımlara ve koalisyon güçlerinin Irak'a karşı başlattığı operasyona dahil olmuş ve bu süreçte ABD ile yakın bir işbirliği geliştirmiştir. Ancak, bu dönemde Türkiye'nin çıkarları da çatışmalarla şekillenmiş, özellikle Kuzey Irak'taki Kürt nüfusunun durumu, Türkiye'nin dış politikasında yeni tartışmalar yaratmıştır.

İkinci Körfez Savaşı, Türkiye-Irak ilişkilerinde çok daha derin izler bırakmış bir gelişmedir. ABD'nin Irak'ı işgal etme kararının ardından, Türkiye, koalisyonun bir parçası olarak bölgeye askeri katılımı konusunda önemli bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Ancak, Türkiye'nin bu dönemdeki tutumu, iç siyasi dinamiklerle şekillenmiş ve ulusal güvenlik kaygıları doğrultusunda farklılıklar göstermiştir. ABD'nin Irak'a müdahalesi, Türkiye'nin endişelerini artırmış ve özellikle Kuzey Irak'ta Kürtlerin güçlenmesi, Türkiye için bir tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca, Irak'taki güç boşluğunun Türkiye'nin güneydoğusunda terör örgütlerinin güçlenmesine yol açabileceği kaygısı, Türkiye'nin kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur.

1. Birinci Körfez Savaşına Giden Süreçte Türkiye ve Batılı Devletlerin Tutumu

1970'li yıllar boyunca Amerikan çıkarları doğrultusunda Irak karşısında İran desteklenmiş, İslam Devrimi¹ sonrasındaki süreçte ise Irak, İran'ı kontrol altında tutmak için ABD tarafından desteklenmiştir. Amerikan politikasına uygun olarak İran ile Irak birbirlerini kontrol altında tutmuşlardır.²

İran ile olan 8 yıllık savaştan sonra Saddam'ın bakış açısına göre, savaş boyunca Suudi Arabistan ve Kuveyt'in ekonomik desteklerinin³ İran yayılmacılığını önlemek için Irak'a yapılan yardımlardır. Bundan dolayı, Saddam açısından Irak'ın bu devletlere karşı bir borcu yoktu. Aynı zamanda Saddam, İran ile olan savaş boyunca petrol gelirlerinden mahrum kaldığı için savaş sonrası Irak'ın toparlanma döneminde Körfez ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Irak'a destek olacağı görüşündeydi. Ancak Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri petrol üretimlerini arttırarak petrol fiyatlarının düşmesine neden olmuş, Irak'ın ekonomik zararının artmasına neden olmuştur.⁴

1 İran'da yaşanan siyasi mücadele ve İslam Devrimi için: Bkz. Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, çev. Dilek Şendil, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 163-255.

2 İsmail Akdoğan, *Bağımlılık ve Bağımsızlık Arasında Suudi Arabistan*, (Ankara: Kadim Yayınları, 2020), 65.

3 İlkın Başar Özal, *Kısa Soğuk Savaş Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 434-435.

4 Rupe, *Irak İşgalinin Perde Arkası*, çev. Buket Dabancahı-Alaz Pesen, (İstanbul: Yordam Kitap, 2006), 44-45.

İran ve Suriye'nin Kuzey Irak'taki Kürt isyancılarını desteklemesi karşısında Türkiye ile Irak arasında İran-İrak Savaşı başladığından itibaren koşullar gerektirdiği için bir yakınlık gelişmişti.⁵ Türkiye'de İran-İrak Savaşı boyunca izlenmiş olduğu politikayla taraflara karşı aktif tarafsızlık⁶ ve her iki ülke ile de ekonomik ilişkilerini devam ettirmiştir.⁷

Ancak ilerleyen süreçte Güneydoğu Anadolu Projesiyle birlikte Türkiye ile Irak arasında Fırat nehrinin sularının paylaşımı konusunda Irak tarafının itirazları olmuş, iki ülke arasındaki ilişkiler gerilemiştir. Hatta Irak 1990 yılı mayıs ayında iki ülke arasında Kürt isyancılara karşı diğer ülkenin topraklarında sıcak takip imkanı tanıyan Güvenlik Protokolünün yenilenmeyeceğini ifade ederek Türkiye'ye karşı bir hamle yapmaya çalışmış, ancak aynı yıl Ağustos ayındaki Kuveyt işgaliyle bu hamlesinde ısrar etmede başarısız olmuştur.⁸ Çünkü koşullar Irak'ın Türkiye'yi karşısına almayı değil, Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamayı gerektiriyordu.

Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Sönmez Köksal da edinmiş olduğu bilgiler sonucunda 6 Mart 1990'da Ankara'ya Kuveyt'in Irak tarafından yakın zamanda işgal edileceğini bildirmiştir.⁹

Tarihsel olarak Kuveyt'in Irak'ın bir eyaleti olduğunu ve Kuveyt yüzünden Irak'ın ekonomik kayba uğradığını iddia ederek meşruiyet yaratmaya çalışan Saddam Hüseyin'in Irak'ı Kuveyt'i Ağustos 1990'da işgal etmiştir.¹⁰ Saddam'da çağdışı olarak gördüğü Körfez monarşilerini tasfiye etmeye başlamıştır.¹¹

Saddam, Irak'ın mevcut petrol rezervlerine Kuveyt'teki petrol rezervlerini de ekleyerek gücünü arttırmak istemiş¹², ancak Ortadoğu ülkelerinin sahip oldukları petrol rezervlerinin uluslararası ekonomi açısından önemi karşısında ABD ve Batılı devletler Körfez krizini sonuçlandırmak için öncelikle Irak'a diplomatik baskı yapmış, bunun sonuçsuz kalması üzerine askeri harekât düzenlemişlerdir. Başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin kaygısı Ortadoğu'daki herhangi bir ülkenin bağımsızlığı veya insanların güvenliğiyle ilgili değildi. İhtiyaçlarını karşıladıkları petrol, doğalgaz ve değerli madenlerin tehlikeye girmesiydi. Bunu gerekçe göstererek askeri hareketin meşrulaştırılması mümkün olmayacağından Kuveyt'in bağımsızlığı ve güvenliği sağlanacak söylemini oluşturmuşlardır.

5 Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, (İstanbul: Der Yayınları, 2016), 512.

6 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 666.

7 Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, 442.

8 Sönmezoğlu, 516-517.

9 Nuri Cem Tabanlı, "İngiltere'nin 1990-1998 Yılları Arasındaki Irak Politikası", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2023), 27.

10 Ayfer Yazkan Kubal, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu*, (İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2018), 252-253.

11 Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 448.

12 Yusuf Sayın ve Esra Aksoy, "Türkiye-İrak Dış Politikaları Üzerine Bir İnceleme," *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:5 Sayı:2, (2023), 189.

Saddam ele geçirdiği Kuveyt'in petrol rezervleriyle dünya petrol rezervlerinin %20'sinin kontrolüne sahip olmuş oldu. Stratejik önemdeki Basra Körfezi'ne doğru ilerlemeye devam edip Suudi Arabistan'ı da ele geçirmesi durumunda bu oran %40'a çıkacaktı.¹³ Bu endişe ve İsrail'in güvenliğinin tehlikeye düşmesi karşısında ABD'nin öncülük etmesiyle bir koalisyon gücü oluşturulmuştur.¹⁴ Bir Arap devletinin işgali sonucunda diğer Arap devletleri de bu uluslararası koalisyonda yer almışlardır.¹⁵ Kuveyt'teki Irak işgali sonlandırılmadan önce de uluslararası koalisyon gücü Suudi Arabistan'da konuşlandırılarak Suudi Arabistan'ın güvenliği sağlanmıştır.¹⁶

Ağustos-Kasım 1990 arasındaki süreç Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi kararlarıyla Irak'a siyasi ve diplomatik baskı yapılarak geçilmiş, Irak'ın bu kararlara uymaması üzerine hava ve kara hareketleri gerçekleştirilmiştir. 28 Şubat 1991'de de Irak koalisyon gücünün askeri hareketiyle Kuveyt'ten çıkartılmıştır.¹⁷

Kuveyt işgali sonrasındaki süreçte ABD-Türkiye iş birliğinin Ortadoğu bölgesinde Türkiye'nin ana aktör olmasını sağlayacağı düşüncesiyle hareket eden Cumhurbaşkanı Özal, kendi anlayışı doğrultusunda süreci yönlendirmiştir.¹⁸

Türkiye'de Cumhurbaşkanı Özal, Kuveyt işgali sonrasında bölge dışındaki devletlerin reflekslerini dikkate alarak yaşananların Ortadoğu'da yeni bir dönemin başlatacağını, Irak'ın parçalanabileceğini ve bir Kürt Devletinin oluşabileceğini öngörmüştür. Özal, Soğuk Savaş sonrasında Batı kamuoyunda önemi azalan Türkiye'nin Batılı devletler için halen daha stratejik önemde olduğunu göstermek için uluslararası koalisyona dahil olunması ve aynı zamanda Irak'ın parçalanması durumunda Türkiye'nin bundan faydalanabilmesini ve süreçte söz sahibi bir konumda olmasını sağlamaya çalışmıştır.¹⁹

2. Körfez Krizi'nin Türkiye ve Irak'a Ekonomik Etkileri

Kuveyt'in işgali sonrasında da Irak'ın petrolünü dünyaya ulaşmasını sağlayan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı BM Güvenlik Konseyi'nin 661 sayılı kararı dayanak göstererek Türkiye tarafından kapatılmıştır.²⁰

Ofra Bengio'ya göre Cumhurbaşkanı Özal, ABD Başkanı Bush'tan bir talep gelmeden petrol boru hattı kapatılması noktasında insiyatif almıştır.²¹ Bunun sonucunda Türkiye, Kuzey Irak'taki Kürt bölgesinden gelen kaçak petrole uğramış olduğu ekonomik

13 Akdoğan, *Bağımlılık ve Bağımsızlık Arasında Suudi Arabistan*, 60.

14 Alptekin Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri," *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:7 Sayı:11 (2009), 34.

15 Rupe, *Irak İşgalinin Perde Arkası*, 48-49.

16 Akdoğan, *Bağımlılık ve Bağımsızlık Arasında Suudi Arabistan*, 62.

17 Özal, *Kısa Soğuk Savaş Tarihi*, 500-501.

18 Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, 450.

19 Özlem Kayhan Pusane, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi," *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14 Sayı 56 (2017), 45.

20 Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri," 34.

21 Ofra Bengio, "Ankara, Erbil, Baghdad: Relations Fraught with Dilemmas" *Ortadoğu Etütleri*, Cilt:5 Sayı:1 (2013), 68.

kayıbı hafifletmeye çalışmıştır. Bu hamleler yeterli olmamasına rağmen Türkiye'nin Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla arasında bağlantı kurmasını gerekli kılmıştır.²²

İrak'ın petrol boru hattının kapanmaması isteğine rağmen Türkiye Kuveyt işgalini sonlandırılana kadar devam edeceğini bildirmiştir.²³ Bu durum 1996 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren BM petrol-gıda programına finansman sağlamak için tekrardan boru hatları faaliyete geçmiştir. Ancak bu süre zarfında hem Irak hem de Türkiye petrol boru hattından elde etmiş oldukları gelirden mahrum kalmıştır.

1996 yılında petrol boru hattı açılana kadarki süreçte Türkiye'nin kaybının 3 milyar 560 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir.²⁴ Birinci Körfez Savaşı sonrasında Batılı ülkeler ile Körfez ülkeleri arasında fon oluşturulmuş, savaş sonucu ekonomik kayba uğrayan Mısır, Ürdün, Türkiye gibi ülkelere yardım yapılmıştır. Türkiye'nin hesabına fondan gönderilen miktar Türkiye'nin uğramış olduğu kaybı telafi edebilecek düzeyde değildi.²⁵ Bunun üzerine BM'nin 50. maddesine dayanarak BM'den tazminat talep edilmiş ve bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.²⁶ Buna ek olarak, Birinci Körfez Savaşı sonrasında Amerikan yardımı da Türkiye'nin beklentisinin altında kalmıştır.²⁷

Kuveyt'teki işgalin sonlandırılması amacıyla oluşturulan koalisyon gücündeki Irak işgali nedeniyle ekonomik kayıp yaşayan bölge ülkelerinin zararlarını Körfez Savaşı sonrasında Kuveyt'in petrol gelirleriyle karşılama kararı alınmış olmasına rağmen Türkiye'ye buradan pay verilmemiştir.²⁸

Türkiye'nin ekonomik kaybı aslında Cumhurbaşkanı Özal'ın aktif dış politika izlemesinden kaynaklanmıştır. Bu anlayışın sonucu olarak Özal, Türk dış politikasını kendisi yönlendirmiş ve Batılı devletlerin özellikle de ABD'nin politikalarını benimseyip uygulamıştır. Türkiye açısından tarafsız kalma seçeneği Irak ile olan ticaret hacminin yüksekliğinden kaynaklı olarak ABD açısından istenilen bir durum değildi.²⁹

Birinci Körfez Savaşı sonrasında Batılı devletler tarafından Saddam yönetimini cezalandırmak amacıyla Irak'a yönelik ambargolar Saddam'ın değil, Irak halkının cezalandırılmasına neden olmuştur.³⁰ Buna ek olarak, ABD, İngiltere ve Fransa tarafından Türkiye'deki İncirlik üssünde konuşlandırılan Çekiç Güç aracılığıyla da Irak tecrit edilmiştir.³¹

22 Bengio, "Ankara, Erbil, Baghdad: Relations Fraught with Dilemmas," 68-69.

23 Tabanlı, "İngiltere'nin 1990-1998 Yılları Arasındaki Irak Politikası," 37.

24 Ziad Swaidan ve Mihai Nica, "The 1991 Gulf War And Jordan's Economy," *Middle East Review Of International Affairs*, Cilt. 6 Sayı 2, Haziran 2002, 72.

25 Birinci Körfez Savaşı'nın ekonomik değerlendirmesi için: Bkz. Kamran Mofid, *The Economic Consequences of the Gulf War*, (New York: Routledge, 2017).

26 Murat Hüseyinkahyaoglu, "Körfez Savaşı ve Savaş Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri (1990-93)," (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2008), 52.

27 Michael R. Gordon and Bernard E. Trainor, *Cobra II*, (New York: Vintage Books, 2006), 48.

28 Cihat Yayıcı, "İrak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri," *Güvenlik Stratejileri*, Cilt 15 Sayı 30, 338-339.

29 Tekin Önal ve Abdullah Özdağ, "Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri," *Turkish Studies*, 11 (Sonbahar 2016), 59-60.

30 Edward Said, *Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası*, çev. Murat Uyrakulak, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005), 128.

31 Meliha Benli Altunışık, "Orta Doğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken," *Orta Doğu Etütleri*, Cilt:1 Sayı:1 (2009), 72-73.

Irak'ın askeri yenilgiye uğratılması için öncelikle ekonomik yenilgiye uğratılması gerekiyordu. ABD'de Türkiye aracılığıyla bunu gerçekleştirmiş oldu.³² Cumhurbaşkanı Özal'ın sahip olduğu anlayışa göre, Türkiye dış politikada etkin bir konumda olursa uluslararası saygınlığı artacağı düşüncesine sahipti.³³ Bu anlayışın sonucu olarak, uygulamış olduğu aktif dış politika ile Körfez Savaşı sonrasında Türkiye'nin yeni kazanımlar elde edebileceği düşüncesindeydi. Ancak süreç böyle gerçekleşmemiş ve bunun sonucu olarak ilerleyen süreçte Türkiye ciddi ekonomik ve sosyal problemlerle uğraşmak zorunda kalacaktır.

3. Körfez Krizinde Türkiye'nin Yaklaşımı

Hem Irak hem de ABD tarafından üst düzey heyetlerin ziyaretleri karşısında Türkiye'nin Körfez krizi sürecinde önemi artmıştır. Ancak ilerleyen süreçte Cumhurbaşkanı Özal'ın etkisiyle Türkiye, ABD ve Batılı devletlerin görüşünü benimsemiştir.³⁴

ABD, Irak ordusunun merkez cephesindeki gücünü bölmek ve olası bir Irak saldırısına karşı Türkiye'den Irak sınırına asker konuşlandırmasını istemiş, Türkiye tarafından 2.Ordu Irak sınırına konuşlandırılmıştır.³⁵ Irak'a karşı bir saldırı başlatma amacıyla yeni bir cephe açma amacı taşımayan bu konuşlandırmalarla birlikte NATO ve NATO aracılığıyla ABD, Irak'ı kuzeyden de baskı altına alabilecek bir konuma gelmiş oldu.

Türk hükümeti, Irak'ın bir güvenlik tehdidi olarak görülmesinden dolayı NATO'dan Çevik Kuvvet hava unsurlarını Türkiye'de konuşlandırmasını istemiş, NATO'da ABD'nin yönlendirmesiyle bu isteğe olumlu yanıt vermiştir. Ancak gönderilen hava unsurları sembolik düzeyde tutularak sadece Türkiye'nin yanında yer aldığı gösterilmek istenmiştir.³⁶ İlerleyen süreçte ABD, Irak'ın kuzeyinden ikinci bir cephe açılması düşüncesini uygulamaktan vazgeçmiştir. Çünkü bölge ülkelerinin özellikle de İran'ın Türkiye'nin Batılı devletlerin yanında yer alan duruşundan dolayı tepkili açıklamalarının savaşın etki alanının genişlemesine neden olabileceği endişesi ABD'nin politika değişikliğinde etkili olmuştur.³⁷

32 Önal ve Özdağ, "*Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri*"63.

33 Pusane, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi," 43.

34 Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri," 35.

35 Hüseyinkahyaoğlu, "Körfez Savaşı ve Savaş Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri (1990-93)," 49.

36 Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri," 36.

37 Molla, 38.

4. Körfez Krizi Süresince Türkiye’de Yaşanan Gelişmeler

Cumhurbaşkanı Özal’ın koalisyona katılma ve askeri hareket istekleri ordu üst yönetimi ile anlaşmazlığa düşmesine neden olmuştur. Özal, Halepçe katliamından sonra da güvenlik ve diplomasi bürokrasına danışmadan popülist bir bakış açısıyla doğrudan süreci yönlendirmeye çalışmıştır.³⁸

Özal’ın Körfez Krizi süresince izlemiş olduğu politikaların ABD’nin çıkarlarına uygunluğu Türk ordusunun üst yönetiminin tepkisiyle karşılaşmış, buna ek olarak uçuşa yasak bölge oluşturulmasının Kürt Devletinin oluşumuna giden süreci başlatacağı endişesi Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı’nın dikkat çektiği nokta olmuştur.³⁹

Türkiye’deki askeri ve sivil bürokrasiye göre, Türkiye’nin Birinci Körfez Savaşı’ndaki politikası, Irak’ın toprak bütünlüğünün korunmasını ve bağımsız bir Kürt Devletinin oluşmamasını sağlamak olmalıdır.⁴⁰ Türk bürokrasisi, Irak’ın toprak bütünlüğünün bozularak bir Kürt Devletinin oluşmasının kendi toprak bütünlüğüne de zarar vereceği öngörüsüne sahiptir.⁴¹

Ancak Özal sahip olduğu duruştan geri adım atmamıştır. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay istifa etmiş, ancak Özal’ın isteğine rağmen Türkiye koalisyon gücüne askeri birlik göndermemiş, sadece Irak’a karşı yaptırımların uygulanmasına katılmıştır. Kriz süresince de Irak ile olan ortak sınırdan da herhangi bir askeri girişimde bulunmamıştır. Ancak Türkiye’de hükümet TBMM’den çıkarmış olduğu savaş yetkisine dayanarak Irak’ın bombalanması için İncirlik Üssü’nü Amerikan savaş uçaklarının kullanımına vermesiyle birlikte bu savaşta bir taraf olmuştur.⁴² Ancak bu karar dönemin Başbakanı Akbulut açısından Türkiye’nin savaşa gireceği şeklinde görülmemeliydi.⁴³

Türk hükümeti Batılıların politikalarını her ne pahasına olursa olsun uygulamaya devam etmesine rağmen Batılılar Türkiye’yi kendilerinin yanında görmemiştir. Örneğin, Batı kamuoyunda Irak’ın İncirlik Üssü’nden kalkan uçakları gerekçe göstererek Türkiye’ye saldırması durumunda ise NATO’nun 4.maddesinin işletilmeyeceğini sadece malzeme tedarik edileceği belirtilmiş, böyle bir durumda Türkiye’nin kendisini savunması beklenmiştir.⁴⁴ Bir başka örnek olarak, Cumhurbaşkanı Özal’ın yönlendirmesiyle Amerikan çıkarlarına uygun politikaların uygulanmasına rağmen ABD Türkiye’nin askeri ekipman ihtiyacını karşılamamıştır. Ancak aynı dönemde ABD, Mısır ve İsrail’in borçlarını silmiştir.⁴⁵

38 Hüseyinkahyaoğlu, “Körfez Savaşı ve Savaş Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri (1990-93),” 16.

39 Pusan, “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi,” 46.

40 Molla, “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri,” 37.

41 Serkan Kekevi, “Devlet ve Egemenlik Açısından İki Körfez Savaşı Arasında Kuzey Irak’taki Gelişmelerin Analizi,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), 253.

42 Molla, “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri,” 37.

43 Hüseyinkahyaoğlu, “Körfez Savaşı ve Savaş Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri (1990-93),” 46.

44 Molla, “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri,” 39.

45 Yayıcı, “Irak’ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye’ye Etkileri,” 336-337.

Türk toplumu da her ne kadar Saddam Hüseyin'e karşı olumlu bir yaklaşıma sahip olmasa da Türkiye'nin Amerikan çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanılmasına karşıydı. Türk toplumunun bu refleksine ek olarak, siyasal muhalefet de Cumhurbaşkanı Özal'ın izlemiş olduğu Irak karşıtı politikalara karşı bir duruş sergilemekteydiler. Böyle olunca da Akbulut hükümeti TBMM'den sınırlı bir savaş açma izni alabildi. Buna göre, sadece Türkiye'ye karşı bir saldırı durumunda savaşa izin verilmekteydi.⁴⁶ Bu da göstermektedir ki, aktif dış politika uygulamaya çalışan Özal arkasında güçlü bir toplumsal, siyasal ve askeri desteğe sahip değildi.

5. Birinci Körfez Savaşı Sonrasındaki Süreçte

Kuzey Irak'taki Güç Mücadelesi ve Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası

Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Saddam Hüseyin ülkesinin Kuzey'indeki egemenliğini yitirmiş, Türkiye ise savaş sonrasında Cumhurbaşkanı Özal'ın ABD ile oluşacak stratejik ortaklıkla bölgede söz sahibi olunacağı düşüncesi⁴⁷ ile Musul ve Kerkük'ün geri alınabileceği bir fırsat olarak gördüğü durum gerçekleşmemiştir.⁴⁸ Tüm bunlara ek olarak, ABD çıkarlarına uygun politikalar uygulayan Türkiye ekonomik kayba uğramış, bu kaybı da telafi edilmemiştir. Irak, Türkiye açısından güvenli bir ülke olmaktan çıkmıştır. Kuzey Irak'ta yüze yakın olması nedeniyle çıkarma maliyetinin düşük olduğu petrol rezervlerine sahip olunması nedeniyle Irak'ın önemi daha da artmıştır.

Körfez Savaşı süresince Amerikan politikaları uygulamış olmasına rağmen Türkiye savaş sonrası güvenlik planlamasına dahil edilmemiştir.⁴⁹ Çünkü Türkiye'ye göre, Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanmaması durumunda bir güvenlik problemi yaşanacağı ve bunun da sadece Irak ile sınırlı kalmayacağıydı. Kuzey Irak'taki zengin petrol rezervlerinin varlığı da Irak'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasını zorlaştırmaktaydı.

Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nın PKK ile KDP ve KYP'nin iş birliği içinde olduğunu gerekçe göstererek bu gruplarla diyalog kurulmaması itirazlarına rağmen Cumhurbaşkanı Özal bu grupların temsilcilerini Türkiye'de ağırlamış, temsilcilik oluşturmalarına izin vermiş, Kuzey Irak'taki gelişmelerle ilgili olarak muhatap kabul etmiştir.⁵⁰

Cumhurbaşkanı Özal, KDP ve KYP liderleriyle Ankara'da yapmış olduğu görüşmelerde bu grupların PKK ile iş birliğini önlemeye çalışmıştır.⁵¹ Çünkü Barzani ile Talabani arasında bir denge siyaseti uygulanmazsa her ikisinin PKK ile yakınlaşp Türkiye açısından daha büyük bir problem olabilirdi.

46 Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 667.

47 Hüseyinkahyaoglu, "Körfez Savaşı ve Savaş Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri (1990-93)," 65.

48 Özlem Tür, "Türkiye'nin Irak ve Suriye İlişkileri," *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, ed.Faruk Sönmezoglu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi, (İstanbul: Der Yayınları, 2012), 596.

49 Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri," 38.

50 Pusane, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi," 46.

51 Tür, "Türkiye'nin Irak ve Suriye İlişkileri," 597.

İrak ordusunun Kuzey Irak'tan çekilmesi sonucunda artık Irak-Türkiye sınırının Irak tarafı Kürtlerin kontrolüne geçmiş oldu. PKK'nın Irak ordusunun çekilmesiyle oluşan boşluğu doldurmasının Türkiye açısından çıkarlarına ters düşeceği gerekçesiyle Barzani ve KDP ile anlaşılıp Türkiye'ye güvenlik tehdidi oluşmasını önlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı Özal da Kürtlerin Irak'a geri dönüşünü gerçekleştirmeye amaçlayan ancak özerkliğe de yol açmasına neden olan güvenli bölgeler fikrini desteklemiştir.⁵²

Aynı zamanda Özal, sığınmacı problemini Türkiye sınırları dışında Irak'ta çözmeyi amaçlayan uluslararası bir çözüm bulmaya çalışmıştır.⁵³

PKK'nın Kuzey Irak'taki varlığı karşısında KDP Lideri Barzani ve KYP Lideri Talabani desteklenerek denge oluşturulmaya çalışılmış, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması amaçlanmıştır. KDP ve KYP liderleri ile yapılan anlaşmalarla karşılıklı ilişkiler geliştirilmiş, ancak ilerleyen süreçte Çekiç Gücün sağlamış olduğu korumayla uçuşa yasak bölgede KDP ve KYP liderleri PKK ile anlaşarak 1992 yılında Kürt devletini fiilen kurmuşlardır. Bu seferde KDP lideri Barzani ile PKK'nın desteğini alan KYP lideri Barzani arasında bir liderlik mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadele yaşanırken PKK'nın Türkiye'nin güvenliğine tehdit olan eylemleri sonucunda 1995 Mart'ında Türk ordusu askeri harekât gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda süreç boyunca Türkiye, KDP ile KYP arasındaki mücadeleyi kendi çıkarlarına göre yönlendirmeye çalışmıştır.⁵⁴

1994 Mayıs'ından itibaren KDP ile KYP arasında Kuzey Irak'ta otorite mücadelesi başlamıştır. Her iki grupta varlıklarını devam ettirmek için bölge ülkelerinden destek aramışlardır. Yaşanan bu çatışmaların PKK'nın güçlenmesine neden olacağını değerlendiren Türkiye her iki tarafı uzlaştırmak amacıyla sürece müdahale etmiştir. Aynı zamanda Mart 1995'te Kuzey Irak'a askeri harekât düzenlemiştir. Silopi'de yapılan müzakerelerden sonuç alınmamış, ancak Erbil'de yeni görüşme yapılma kararı alınmıştır. Buradan da sonuç alınmayınca temmuz ayında Paris'te yapılan görüşmelerde uzlaşılı sağlanmış ve 1995 yılında Kuzey Irak'ta seçimlerin yapılması başta olmak üzere birçok konuda anlaşma sağlamışlardır.⁵⁵

1995 seçimlerine kadar Fransa, ABD ve İngiltere himayesinde sağlanan KDP-KYP uzlaşılı seçim sonrasında bozulmuştur. 1994-1997 arasındaki dönemde iki grup arasındaki silahlı mücadele devam etmiştir. ABD, yaşanan çatışmaların Saddam Hüseyin'in Kuzey Irak'a girmesini sağlayacağı ve kontrolünü tesis edebileceği endişesiyle müdahale etmesi sonucunda durdurulmuş⁵⁶ ve Ankara'da doğrudan Türkiye'nin ve Türkiye'nin baskısıyla Türkmenlerin de taraf olarak yer aldıkları Ankara görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda KDP ile KYP, PKK'nın bir terör

52 Bengio, "Ankara, Erbil, Baghdad: Relations Fraught with Dilemmas," 69.

53 Hüseyinkahyaoglu, "Körfez Savaşı ve Savaş Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri (1990-93)," 55.

54 Yüksel Kaştan, "II.Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı:19 (2008), 319-320.

55 Kekevi, "Devlet ve Egemenlik Açısından İki Körfez Savaşı Arasında Kuzey Irak'taki Gelişmelerin Analizi," 197-198.

56 Kekevi, "Devlet ve Egemenlik Açısından İki Körfez Savaşı Arasında Kuzey Irak'taki Gelişmelerin Analizi," 205-206.

örgütü olduğunu kabul etmişlerdir. Sağlanan uzlaşmanın korunmasını ve sürdürülmesini de iki grup arasındaki bölgeye yerleştirilen Türkmenler sağlayacaktır.⁵⁷

Türkiye, Washington Süreci ile Kuzey Irak hakkında kendisinin dışarıda bırakıldığı bir durum karşısında ABD'ne karşı bir duruş sergileyerek Ankara görüşmelerinin olmasını sağlamış ve federatif sistem ile ilgili hükümlerin Washington Bildirisinden çıkartılmasını sağlamıştır.⁵⁸

KDP ile KYP arasında Türkiye ile olan sınır ticaretinden elde edilen gelirin paylaşımı konusunda 1994 yılında bir mücadele başlamıştır. Devlet oluşumunun gerçekleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde iki parti arasındaki mücadele kontrol ettikleri bölgeleri paylaşmakla son bulmuştur. Bundan dolayı da fiili devlet oluşum süreci uzamış, iki parti arasındaki çatışmalar 17 Eylül 1998'de Washington'da bir ateşkes anlaşmasına imzalanana kadar devam etmiştir.⁵⁹ Bu anlaşma sonucunda Kuzey Irak KDP ve KYP arasında bölüşülmüştür. Buna göre Erbil ve Duhok KDP bölgesi, Süleymaniye ise KYP bölgesi olarak kabul edilmiştir.⁶⁰

KDP ve KYP açısından Kuzey Irak'taki yönetimlerini sürdürmeleri için Türkiye'nin desteğine ihtiyaçları vardı. Cumhurbaşkanı Özal'ın da PKK'yı yalnızlaştırmak amacıyla bu gruplara karşı yapmış oldukları yardımlar da önemli bir destek olmuş oldu. Ancak ilerleyen süreçte özellikle de İkinci Körfez Savaşı'ndan sonrada Türkiye ile Kuzey Irak Kürtleri arasındaki iş birliği sonlanmıştır. Kürtlerin Türkmenlere yönelik baskıları, Kerkük'e yönelik ilgileri ve PKK ile yakınlıklarından dolayı Türkiye Kuzey Irak'taki yerel güçlere yönelik politikalarını değiştirmiştir.⁶¹

Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Saddam Hüseyin ülkesinin Kuzey'indeki egemenliğini yitirmiş, Türkiye ise savaş sonrasında Cumhurbaşkanı Özal'ın ABD ile oluşacak stratejik ortaklıkla bölgede söz sahibi olunacağı düşüncesi⁶² ile Musul ve Kerkük'ün geri alınabileceği bir fırsat olarak gördüğü durum gerçekleşmemiştir.⁶³

Türkiye, PKK'nın gerçekleştirmiş olduğu saldırıların ülke güvenliğine ve toprak bütünlüğüne tehdit olmasının yanında BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararlarından dolayı uğramış olduğu zararları karşılayacak bir tazminat da alamamıştır.⁶⁴

57 Onur Öymen, *Arka Plan*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 235.

58 Kekevi, 254.

59 Mahir A. Aziz, *Irak Kürtleri*, çev.Zülal Kılıç, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 128-129.

60 Ali Semir, "Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı," *Bilge Strateji*, Cilt 3 Sayı 5 (Güz 2011), 181.

61 Semir, "Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı," 181.

62 Hüseyinkahyaoglu, "Körfez Savaşı ve Savaş Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri (1990-93)," 65.

63 Tür, "Türkiye'nin Irak ve Suriye İlişkileri," 596.

64 Tabanlı, "İngiltere'nin 1990-1998 Yılları Arasındaki Irak Politikası," 68.

6. Kuzey Irak'ta Uçuşa Yasak Bölge, Çekiç Gücün Oluşması ve Türkiye'nin Güvenlik Kaygıları

1988 yılında Amerikalıların desteğini arkasına alan Saddam⁶⁵, PKK ile birlikte Irak ordusunu Kuzey Irak'taki Barzani ve Talabani aşiretlerine karşı Halepçe'de saldırtmıştır.⁶⁶ Bu saldırı aynı zamanda Irak Türkmenlerine de yöneltilmiştir. Uluslararası boyutta Kürtlerin içinde bulunduğu durumu başta ABD⁶⁷ olmak üzere Batılı devletler kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır.⁶⁸ Çünkü Türkmenler ile Türkiye arasındaki soydaşlık bağının varlığı Amerikan çıkarları için Türkmenleri kullanılabilir olmaktan çıkartmış, Kürtlerin kullanılması söz konusu olmuştur.

Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Irak ordusunun koalisyon gücü tarafından hava ve kara hareketleriyle zayıflatılmasını fırsata çevirmek isteyen Kürtler ve Şiiler Irak'ın kuzey ve güneyinde ayaklanmalar başlatmışlardır.⁶⁹ Bu ayaklanmalar Irak ordusu tarafından sertlikle bastırılmıştır.⁷⁰

Ayaklanmaları bastırmak için gönderilen Irak birlikleri Türkmenlere ait Tuzhumartu ve Altunköprü'deki Türkmenlere de saldırmıştır. Türkmenler uğramış oldukları bu saldırıyı uluslararası kamuoyuna duyurmaya çalışmış ancak etkili olamamışlardır. Bundan dolayı, Türkiye'ye sığınmışlardır. Ayaklanmaları bastırılan Kürtler de sınır ülkeleri olan Türkiye ve İran'a kaçmışlardır.⁷¹ Ancak Türkiye yaşanan iç güvenlik probleminin varlığına ek olarak yeni bir problem yaratabilecekleri tehdidi nedeniyle Kürtlere sınırını açmamıştır.⁷² İlerleyen süreçte Batılı devletler Türkiye üzerinden veya doğrudan havadan Irak'taki Kürtlere yardım malzemesi göndermişlerdir.⁷³

Cumhurbaşkanı Özal, Türkiye'deki ve Türkiye sınırındaki sığınmacıların bir güvenlik problemini oluşmalarını önlemek için Irak'ta BM himayesinde güvenli bölgeler oluşturulmasını önermiştir. Ancak Irak'tan sığınanlar sadece Kürtler olmamasına rağmen Kürtleri koruma amaçlı İngiltere'nin öncülüğünde güvenli bölgeler oluşturulmuş, daha sonrasında ABD tarafından bu girişim devam ettirilmiştir. Bu bölgenin Irak merkezi hükümeti saldırısından korunması için uçuşa yasak bölge ilan edilmiş ve Türkiye'ye bir görev gücü yerleştirilmiştir. Sağlanan bu koruma ile Kuzey Irak'ta fiili bir Kürt devleti oluşturulmasının temeli atılmıştır. Saddam'ın da buna karşı hamlesi ise Kuzey Irak'taki Erbil ve Süleymaniye şehirlerinin de olduğu 3 bölgeyi boşaltmak olmuştur. Boşalttığı bölgeleri ise Irak üniter yapısına tehdit olarak gördüğü Barzani ve Talabani gruplarına bırakmayıp PKK terör örgütüne bırakmıştır.⁷⁴

65 Rupe, *Irak İşgalinin Perde Arkası*, 42.

66 Kaştan, "II.Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri," 316.

67 Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998), 308.

68 Peter Mansfield, *A History of the Middle East*, (England: Penguin Books, 2010), 390.

69 Pusane, "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi," 42.

70 Bob Woodward, *Plan of Attack*, (Great Britain: Simon Schuster, 2004), 116.

71 Tabanlı, "İngiltere'nin 1990-1998 Yılları Arasındaki Irak Politikası," 61.

72 Kekevi, "Devlet ve Egemenlik Açısından İki Körfez Savaşı Arasında Kuzey Irak'taki Gelişmelerin Analizi," 171.

73 Aziz, *Irak Kürtleri*, 124.

74 Tabanlı, "İngiltere'nin 1990-1998 Yılları Arasındaki Irak Politikası," 62.

Kuzey Irak'tan Türkiye sınırına kaçan Kürtlerin geri dönmesini sağlamak için Türkiye'nin başvurusuyla 1991 yılında oluşturulan ve Türkiye'de konuşlandırılan Çekiç Gücün görevine aynı zamanda Kürtler geri döndüklerinde güvenliklerini temin için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararıyla oluşturulan uçuşa yasak bölgenin korunması ve Irak silahlanma programının denetlenmesi de eklenmiştir. Buna ek olarak, Çekiç Güce Irak'ın uçuşa yasak bölgeye yönelik girişimlerini engelleme görevi de verilmiştir.⁷⁵

36.paralelin kuzeyi güvenli bölge olarak kabul edilmiştir. Ancak Kürtlerin yoğun olduğu 36.paralelin güneyinde yer alan Süleymaniye güvenli bölge içine alınmış, 36.paralelin kuzeyinde yer alan Türkmenlerin yoğun olduğu Musul ise güvenli bölge içine alınmamıştır.⁷⁶ Burada amaçlanan zengin petrol rezervlerine sahip Kuzey Irak'ta Türkiye'nin Türkmenler aracılığıyla müdahale edebilmesini engellemektir. Buna örnek olarak, 2003 yılındaki İkinci Körfez Savaşı'nda Amerikalılar Türkmenlerin yoğun olduğu Musul ve Kerkük'e içinde bulunulan durumdan faydalanmak amacıyla bir ihtimal Türkiye'nin askeri harekât başlatmasını önlemek için Bağdat üzerinden bu bölgelere ve Türkiye-İrak sınırına asker konuşlandırmışlardır.⁷⁷

Haziran 1991'de geçici bir çözüm olarak üretilen Çekiç Güç, TBMM'nin Türkiye'de kalmalarını altışar ay uzatmalarına vermiş olduğu izinlerle 1996 yılı sonuna kadar devam etmiştir.⁷⁸ 1997 yıl başından itibaren sadece hava unsurlarından oluşan Keşif Güç oluşturulmuştur. Bu misyonda 2003 yılındaki İkinci Körfez Savaşına kadar devam etmiştir.

1991 Temmuz'undan itibaren Türkiye'de konuşlanmış olan Çevik Güç'e bağlı küçük bir ekip Kuzey Irak'taki yardım çalışmalarının devamlılığı için bölgede bırakılmıştır. Bundan sonraki süreçte de Türkiye'deki hava üssünde konuşlandırılmış olan ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'ye ait uçaklar uçuşa yasak bölgenin güvenliği için devriye uçuşlarına başlamıştır.⁷⁹

Çekiç Güç, Türk hükümetinin başvurusu sonucunda oluşmuş olsa da ilerleyen süreçte Türkiye'de muhalefet partilerinin eleştirilerini yöneltmesine neden olmuştur. Bundan dolayı hükümet ile muhalefet arasında Çekiç Gücün meşrulaştırılması noktasında tartışmalar yaşanmıştır. Hükümet tarafından Çekiç Gücün Kuzey Irak'tan Türkiye'ye yönelik göçü engellediği ve 1992 yılında Kuzey Irak'ta fiilen oluşan Kürt devleti ile Çekiç Güç arasında bağlantı olmadığı savunulmuştur.⁸⁰

Ancak Türkiye üzerinden Türk makamlarının denetiminden geçmeden sivil toplum kuruluşlarının Kuzey Irak'taki Kürt sığınmacılara gönderdikleri yardım

75 Akdoğan, *Bağımlılık ve Bağımsızlık Arasında Suudi Arabistan*, 63.

76 Tabanlı, 63.

77 Gordon and Trainor, *Cobra II*, 498.

78 Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 669.

79 Aziz, *Irak Kürtleri*, 125.

80 Tabanlı, "İngiltere'nin 1990-1998 Yılları Arasındaki Irak Politikası," 66-67 TBMM'nde Çekiç Güç ve Kuzey Irak hakkında hükümet ile muhalefet mücadelesi için: Bkz. Cüneyt Yenigün, *Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004).

kutularından silahlar çıkmıştır. Bölgedeki sığınmacıların güvenliğini sağlayan müttefik askerlerinin bunlara ihtiyacı olmadığı bellidir. Bunun üzerine Türkiye gönderilen yardım malzemeleri ve sivil toplum kuruluşları üzerindeki denetimini sıklaştırmıştır.⁸¹

Sonuç olarak, Kuzey Irak'ta uçuşa yasak bölgeden Irak merkezi hükümetinin fiili hakimiyetinden çıkmış olmasıyla birlikte bir Kürt Devleti oluşumu süreci başlamıştır. Çekiç Gücün sağlamış olduğu koruma sayesinde bunun gerçekleştiği ve PKK'nın da bu bölgeden Türkiye'ye yönelik saldırıları sonrasında Türk hükümeti Çekiç Gücü tek başına idare etmek ve uçuşa yasak bölge üzerinde kontrol edici güç olmak istemiş, ancak Türkiye'nin müttefikleri ABD, İngiltere ve Fransa tarafından bu reddedilmiştir. İlerleyen süreçte de Çekiç Güç, Kuzeyden Keşif Gücü adı verilerek sadece hava denetimi yapan bir misyona dönüştürülmüştür.⁸²

7. Körfez Savaşları Sonrasında Yaşananlar ve Türkiye-İrak İlişkilerinin Geleceğine Yönelik Değerlendirme

Türkiye açısından Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve bağımsız Kürt Devletinin oluşmasının önlenmesi bölgenin önemli ülkelerinden biri olan İran ile ortak olduğu noktalardandı. Ancak iki ülke arasındaki çıkarlar farklı politikalar izlenmesini gerektirmesi nedeniyle süreçte farklı gelişmiştir.⁸³

İran çıkarları gereği İran-İrak savaşından beri Kuzey Irak'taki Kürtleri Irak merkezi hükümetine karşı desteklemiş, aynı zamanda Türkiye ile arasındaki su krizinden⁸⁴ dolayı Türkiye'yi yıpratmak isteyen Suriye'de çıkarları doğrultusunda PKK'yı desteklemiştir.⁸⁵ Görüldüğü gibi, PKK terör örgütü Suriye ve Irak'ın vesayet savaşlarını yürüten bir ülke konumundadır.

İrak'taki Şii nüfus üzerinden de Irak siyasetine müdahale etmeye çalışan İran'ın stratejisine karşı olarak Türkiye açısından Türkmenlerin Güney ve Orta Irak'taki Şiiler ile Kuzey Irak'taki Kürtler gibi Irak merkezi hükümetine karşı bir yapıda olmamalarından dolayı⁸⁶, Irak Türkmenlerini merkeze alan bir politika da uygulanmamış, terör ve güvenlik kaygılarının çözümüne odaklanmak zorunda kalınmıştır.

ABD, Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra neredeyse her yıl süregelen KDP ile KYP mücadelesini sonlandırmak için Türkiye'yi atlayarak doğrudan sürece müdahil olmuştur. Çünkü her iki grubu da etki altına alarak kendi çıkarına uygun olan şekilde süreci sonlandırmayı amaçlamıştır.

81 Hüseyinkahyaoğlu, "Körfez Savaşı ve Savaş Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri (1990-93)," 58.

82 Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri," 37.

83 Oktay Yanık, "İrak Müdahalesi ve Bölgesel Güvenlik: Türkiye Örneği," (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006), 37.

84 Ortadoğu'da yaşanan su krizleri için: (Bkz. Sabahattin Şen, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993), Bkz. Abdullah Kıran, *Ortadoğu'da Su*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013).

85 Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, 512.

86 Kekevi, "Devlet ve Egemenlik Açısından İki Körfez Savaşı Arasında Kuzey Irak'taki Gelişmelerin Analizi," 163.

Türkiye bu güvenlik probleminin sonucu olarak 1992-1994 yılları arasında Irak, İran ve Suriye ile toplantılar düzenleyerek, anlaşmalar yaparak bölge ülkelerini merkeze alarak çözüme ulaşılmaya çalışmıştır.⁸⁷

Ancak diplomatik girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine Türkiye, Kuzey Irak'taki KDP ile KYP arasındaki mücadelenin bölgede otorite boşluğunu yaratıp PKK'nın bölgede otorite sahibi olacağı endişesiyle 2003 yılındaki İkinci Körfez Savaşına kadar belirli aralıklarla askeri hareketler düzenlemiş, iki grubun uzlaşımını PKK karşısında Kuzey Irak'taki hakim güç olmalarını sağlamaya çalışmıştır. Ancak ilerleyen süreçte Türkiye'nin bu müdahalesi Kürt Devletinin kurulmasına giden sürecin oluşmasına da neden olmuş oldu.

1991 yılındaki Birinci Körfez Savaşı'nın BM Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda sadece Kuveyt ile sınırlı kalması 2003 yılındaki İkinci Körfez Savaşı'nın olmasına neden olmuştur. Saddam Hüseyin, Irak petrol rezervlerini kendi siyasi çıkarı doğrultusunda kullanarak Amerikalılar açısından istikrarsızlık yaratan bir isim olarak bölgedeki Amerikan varlığını zayıflatmaktaydı. Bundan dolayı Amerikan stratejisine göre, kendi çıkarları için tehlike olarak gördükleri Saddam Hüseyin ve Baas rejimini tasfiye etmeleri durumunda Körfez bölgesindeki Amerikan askeri varlığını kalıcı hale getirmiş olacaktı.⁸⁸

Dünyada önemli petrol rezervlerine sahip birinci ülke olan Suudi Arabistan'dan sonra gelen Irak'ın petrol zenginliği her iki Körfez Savaşı'nda da ABD'nin politikasını belirleyen bir etmen olmuştur. Petrolün stratejik öneminin farkında olan Irak yönetimi de bunu kullanmaya çalışmıştır.⁸⁹ Bu yaklaşımın gereği olarak, Irak'a askeri müdahalelerini insan haklarını için yaptıklarını ifade ederek meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Birinci Körfez Savaşı sonrasında ABD ve İngiltere tarafından Irak'ın kimyasal ve kitle imha silahlarına sahip olduğu iddia edilmiştir. Bu iddialarının araştırılması amacıyla da ABD ve İngiltere öncülüğünde Birleşmiş Milletler bünyesinde UNSCOM (United Nations Special Commission) adında silah denetçilerini barındıran bir görev gücü oluşturulmuştur. Irak'ın savunma sanayi alanındaki tesislerinde incelemeler yapmak amacıyla oluşturulan bu yapıyı Irak işçilerine müdahale olarak görmüş, Irak'ta çalışma yapmasını kabul etmemek için direnmiştir. 2003 yılındaki İkinci Körfez Savaşına kadar Irak ile UNSCOM arasında diplomatik mücadele olmuştur. Irak, her ne kadar UNSCOM görev gücünün varlığına izin verse de görev gücünün etki alanını sınırlamaya ve personelini baskı altında tutmaya çalışmış, bunun sonucunda ABD ve İngiltere'nin tepkileriyle karşılaşmıştır. İki devletin baskısı karşısında Irak UNSCOM denetçilerinin çalışmasına izin vermiştir.⁹⁰

2001 yılından itibaren ABD Başkanı Bush, Kuzey Kore, İran ve Irak'ı kendisine hedef seçmiştir. Bu üç devlet arasından da en zayıf olan Irak'ı öncelik haline getirmiştir.

87 Kekevi, 253-254.

88 Rupe, *Irak İşgalinin Perde Arkası*, 65-66.

89 Said, *Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası*, 241-242.

90 Yayıncı, "Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri," 344-345.

UNSCOM denetimleri sonucunda Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olmadığı ortaya konulmasına rağmen Irak'a baskılarını yoğunlaştırmış, 11 Eylül saldırıları ve Afganistan işgali sonrasında ise bu baskısını daha da arttırarak İngiltere Başbakanı Blair ile Irak'a demokrasi getirmeyi amaç edinmiştir.⁹¹

UNSCOM üzerinden Irak'a yapılan baskılara ek olarak, Kuzey Irak'ta birbirine karşı mücadele eden KDP ile KYP Amerikan yönlendirmesiyle bu mücadeleyi sonlandırarak Irak merkezi hükümetine karşı birleşmişlerdir.⁹²

1998 yılındaki hava harekâtını ve 2003 yılındaki savaşın meşruluğunu sağlamak için Irak'ın kitle imha silahlarına ve nükleer silahlara sahip olduğu ABD ve İngiltere tarafından ileri sürülmüş, Irak'ta insan hakları ihlalleri yaşandığı dile getirilmiştir. Ancak savaş sonrasında Irak'ın böyle bir askeri teknoloji kapasitesine sahip olmadığı ortaya çıkmıştır.

Açıkçası sadece Ortadoğu ülkeleri bile Irak'ın tehdidini önleyebilecek askeri kapasiteye sahip olmalarına ve Irak'ın hem ABD'ne hem de Ortadoğu ülkelerine karşı somut bir tehdidinin olmamasına rağmen İkinci Körfez Savaşı meydana gelmiştir.⁹³

Türkiye'nin Birinci Körfez Savaşı sonrası önleyemediği fiili olarak oluşan durum 2003 yılındaki İkinci Körfez Savaşı sonrasında Amerikan işgaliyle birlikte hukuken de koruma altına alınmıştır. Böylelikle Irak'ın toprak bütünlüğü ve üniter yapısı bozulmuştur. Türkiye, kurulan bu sistemde herhangi bir problem veya terör unsurlarının oluşmasına engel olabilecek bir konumda olamamıştır. Ancak ilerleyen süreçte terör örgütü PKK'nın Türkiye'ye yönelik tehditleri karşısında etnik ve siyasi düşüncesine bakılmadan askeri operasyonlar düzenlemiştir.

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler sadece güvenlikle ilgili değildir. Ancak Irak-Türkiye sınırı ve Irak'taki Türkiye'yi tehdit yapıların varlığı akla güvenliği getirmektedir. Aynı zamanda İsrail ile İran arasındaki gerilim Irak'ı da bu gerilimden etkilenen bir ülke haline getirecektir. Bu da Irak'ın uluslararası alandaki itibarını zedeleyecektir. Bunu önlemek için Irak tarafı Türkiye ile olan ilişkilerini en üst düzeye çıkarmak için girişimlerde bulunmaktadır. Türkiye'nin de Irak'ın bu girişimlerine karşı olumlu yaklaşması gerekmektedir.

Körfez Savaşları sonrasında Kuzey Irak'taki otorite boşluğundan faydalanarak Türkiye'ye yönelik terör saldırıları düzenleyen PKK terör örgütü de Ortadoğu bölgesindeki vesayet savaşı yürüten diğer örgütler gibi tasfiye edilmelidir. Hem DAESH hem de PKK tehditleri karşısında Türkiye, İran, Irak ve Suriye'nin birlikte hareket etmeleri gerekmektedir. Çünkü bu ülkelerin istikrarı ve toprak bütünlüğünün korunması diğerlerinin de güvenliğini ve toprak bütünlüğünü sağlamaktadır. Irak, İran ve Türkiye'nin Suriye konusunda uyumlu bir çizgide olmaları Suriye'nin ve bölgenin geleceği açısından da önemlidir.

91 Akşin, *Kısa 20.Yüzyıl Tarihi*, 452.

92 Yayıncı, "Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri," 344-345.

93 Said, *Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası*, 278.

Saddam Hüseyin'in ve Baas rejiminin Irak'ta devrilmesi sonrasında ise Irak'ın toprak bütünlüğünün ve üniter yapısının bozulmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Irak ordusuz ve yönetimsiz bir yapıda kalmıştır. Kuzey Irak'ta da bir özerk yapı oluşturulmuş, bu yapı da Kürtlerin hakimiyetinde olmuştur.⁹⁴

Türkiye'nin Kürtlere karşı bir duruşu yoktur, terör örgütlerine karşı duruşu vardır. Terörü bitirmek ve kültürel, ekonomik ve sosyal gelişimi sağlamak için Irak ile Türkiye ortak mücadele edeceklerdir. Irak'ın artık terör oluşumları ve istikrarsızlıklarla anılmayan bir ülke olarak bölgede varlığını devam ettirmesinin sağlanması amacıyla Türkiye'nin Irak'ta sosyal refah ile huzurun tesis edilmesi ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılmasına çalışması gerekmektedir.

Devletler arasındaki ilişkiler kalıcılık üzerine kurulmaktadır. Çünkü devletler var olduğu sürece komşularıyla olan ilişkileri de devam edecektir. Bundan dolayı, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler bu anlayıştan farklı düşünülemez, bölgenin istikrarını sağlayacak gelecek hedeflemesi vardır. Irak ile kültürel ve tarihsel dostluk geliştirilirken Kalkınma Yolu Projesi aracılığıyla da Irak'ın Türkiye üzerinden dünyaya açılması sağlanacaktır.

---

94 Akşin, *Kısa 20.Yüzyıl Tarihi*, 452-453 İkinci Körfez Savaşı sonrasında Irak'taki kamu kurumlarına ait binaların ve tesislerin otorite boşluğu sonucu yağmalanması hakkında daha fazla bilgi için: Bkz. Peter Galbraith, *Irak'ın Sonu*, çev. Mehmet Murat İnceyan (İstanbul: Doğan Kitap, 2007).

Sonuç

İki Körfez Savaşı arasında Türkiye-İrak ilişkileri, pek çok açıdan karmaşık ve çok boyutlu bir karakter sergilemiştir. 1990'lı yılların başındaki gelişmeler, her iki ülkenin de stratejik çıkarlarını, güvenlik endişelerini ve bölgesel güç dengelerini etkileyen önemli dönüm noktaları oluşturmuştur. Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan 1991 Körfez Krizi'ne karşı uluslararası toplumla aynı cephede yer alırken, bu dönemde ABD ve diğer Batılı ülkelerle yakın işbirliği içinde olmuş, aynı zamanda Irak'a yönelik uygulanan ekonomik ambargoya katılarak bölgesel güvenliği sağlamaya yönelik adımlar atmıştır.

Ancak, 1991 Körfez Savaşı'nın ardından, Türkiye-İrak ilişkileri özellikle Kürt meselesi ve Saddam Hüseyin rejimi ile ilgili farklılıklar nedeniyle daha da karmaşık hale gelmiştir. Türkiye, Kuzey Irak'taki PKK varlığından duyduğu endişe ile bu bölgedeki askeri ve diplomatik müdahalelerini artırmış, buna karşılık Irak hükümeti, Türkiye'nin iç politikasına müdahale olarak algıladığı Kürt sorununu uluslararası arenada kullanmaya çalışmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin bu dönemde Kuzey Irak'taki Türkmen nüfusunun haklarını savunma çabaları da iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerilmiştir.

İrak'a yönelik uygulanan ambargonun, Türkiye'nin ekonomik çıkarları üzerinde ciddi olumsuz etkiler yarattığı da unutulmamalıdır. Özellikle Irak'a sınır komşusu olan Türkiye, bu ambargonun Türk ekonomisine yansıyan zararlarını en aza indirmek için çeşitli diplomatik stratejiler geliştirmiştir. Ancak, bu tür politikalar, bölgedeki genel güvenlik durumunu ve Türkiye'nin dış politikadaki tutumunu zora sokmuştur.

İki Körfez Savaşı arasındaki dönemde Türkiye-İrak ilişkileri, bölgedeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların gölgesinde şekillenmiştir. Türkiye, Irak'ın kuzeyindeki gelişmelerden dolayı ulusal güvenlik endişeleri yaşamış ve bu bölgede terör örgütlerinin faaliyetlerine karşı mücadele etmiştir. Ekonomik ambargo ve petrol boru hattının kapatılmasıyla Türkiye'nin petrol ithalatında ve ticaretinde önemli kayıplar yaşanmıştır. Gelecekte, Türkiye-İrak ilişkilerinin istikrarlı bir zeminde gelişmesi için, bölgede siyasi istikrarın sağlanması ve ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu sayede, iki ülke arasındaki ilişkiler daha olumlu bir yönde ilerleyebilir ve bölgede daha istikrarlı bir ortam oluşabilir.

Sonuç olarak, iki Körfez Savaşı arasındaki dönemde Türkiye-İrak ilişkileri, bölgedeki karmaşık siyasi ve ekonomik koşulların bir sonucu olarak şekillenmiştir. Türkiye, bu dönemde hem ekonomik hem de siyasi açıdan önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak, gelecekteki ilişkilerin geliştirilmesi için bölgede istikrarın sağlanması ve ekonomik işbirliğinin artırılması kritik öneme sahiptir.

Kaynakça

1. Araştırma Eserler

- Abrahamian, Ervand, *Modern İnan Tarihi*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Akdoğan, İsmail *Bağımlılık ve Bağımsızlık Arasında Suudi Arabistan*, Ankara: Kadim Yayınları, 2020.
- Akşin, Sina, *Kısa 20.Yüzyıl Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Aziz, Mahir A. *Irak Kürtleri*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Galbraith, Peter, *Irak'ın Sonu*, çev. Mehmet Murat İnceayan, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- Gordon, Michael R. and Trainor, Bernard E., *Cobra II*, New York: Vintage Books, 2006.
- Kıran, Abdullah, *Ortadoğu'da Su*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Kongar, Emre, *21.Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Kubal, Ayfer Yazkan, *Osmanlı-İngiliz İlişkileri ve Irak'ın Doğuşu*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018.
- Kamran Mofid, *The Economic Consequences of the Gulf War*, New York: Routledge, 2017.
- Mansfield, Peter, *A History of the Middle East*, England: Penguin Books, 2010.
- Öymen, Onur, *Arka Plan*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.
- Özal, İlkin Başar, *Kısa Soğuk Savaş Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Rupe, *Irak İşgalinin Perde Arkası*, çev. Buket Dabancalı-Alaz Pesen, İstanbul: Yordam Kitap, 2006.
- Said, Edward, *Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası*, çeviren Murat Uyurkulak, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.
- Sönmezoğlu, Faruk *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, İstanbul: Der Yayınları, 2016.
- Şen, Sabahattin, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.
- Tür, Özlem, "Türkiye'nin Irak ve Suriye İlişkileri," *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*, derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi, 593-617. İstanbul: Der Yayınları, 2012.
- Woodward, Bob, *Plan of Attack*, Great Britain: Simon Schuster, 2004.
- Yeniğün, Cüneyt, *Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

2. Makaleler

- Altunışık, Meliha Benli, “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt:1 Sayı:1 (2009): 69-81.
- Bengio, Ofra, “Ankara, Erbil, Baghdad: Relations Fraught with Dilemmas”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt:5 Sayı:1(2013): 65-84.
- Kaştan, Yüksel, “II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:19 (2008): 313-326.
- Molla, Alptekin, “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:7 Sayı:11 (2009):29-45.
- Önal, Tekin ve Özdağ, Abdullah, “Körfez Savaşı ve Türk Dış Politikasına Etkileri,” *Turkish Studies*, 11 (Sonbahar 2016): 53-70.
- Pusane, Özlem Kayhan, “Türkiye’nin Kuzey Irak Politikasında Değişim: Turgut Özal ve Tayyip Erdoğan Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi,” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14 Sayı 56 (2017): 39-52.
- Sayın, Yusuf ve Aksoy, Esra “Türkiye-İrak Dış Politikaları Üzerine Bir İnceleme,” *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt:5 Sayı:2, (2023): 186-204.
- Semin, Ali, “Türkiye’nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı,” *Bilge Strateji*, Cilt 3 Sayı 5 (Güz 2011): 179-205.
- Swaidan, Ziad ve Nica, Mihai, “The 1991 Gulf War And Jordan’s Economy”, *Middle East Review Of International Affairs*, Cilt. 6 Sayı 2, (Haziran 2002): 70-76.
- Yaycı, Cihat, “İrak’ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye’ye Etkileri,” *Güvenlik Stratejileri*, Cilt 15 Sayı 30, (2019): 331-352.

3. Tezler

- Hüseyinkahyaoğlu, Murat, “Körfez Savaşı ve Savaş Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri (1990-93),” Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2008.
- Kekevi, Serkan, “Devlet ve Egemenlik Açısından İki Körfez Savaşı Arasında Kuzey Irak’taki Gelişmelerin Analizi,” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Tabanlı, Nuri Cem, “İngiltere’nin 1990-1998 Yılları Arasındaki Irak Politikası”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2023.
- Yanık, Oktay, “İrak Müdahalesi ve Bölgesel Güvenlik: Türkiye Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006.

Extended Abstract

Türkiye-Iraq relations during the period between the First Gulf War and the Second Gulf War were shaped by both regional and global dynamics. This era was influenced by factors such as geopolitical shifts in the Middle East, international interventions, economic sanctions, terrorism, and ethnic and religious conflicts. Türkiye, guided by its security concerns and regional influence ambitions, shaped its relationship with Iraq. Important events during this period included the international sanctions imposed on Iraq after the First Gulf War, the PKK conflict starting in 1993, the policies of Saddam Hussein's regime, and Türkiye's response to the Second Gulf War.

After the First Gulf War, following Iraq's invasion of Kuwait and the subsequent intervention of coalition forces, Saddam Hussein's regime was significantly weakened, but it remained in power. In the aftermath of the war, international sanctions were imposed on Iraq, plunging the country into a severe economic and humanitarian crisis. During this period, Türkiye was part of the economic sanctions imposed on Iraq, while also monitoring the developments in the Kurdish regions in northern Iraq. Türkiye's economic and strategic interests were also shaped by the activities of Kurdish movements and the PKK.

In the post-Gulf War period, the Kurdish groups in northern Iraq increased their demands for autonomy. Türkiye opposed any attempts by the Kurds in northern Iraq to declare independence or gain autonomy. Türkiye's interests in this region were directly tied to the activities of the PKK, which resumed operations in northern Iraq in 1993. In response, Türkiye launched military operations in the region against the PKK, leading to tensions in Türkiye-Iraq relations. Throughout this period, Türkiye's main demand from Iraq was for effective action against the PKK.

Saddam Hussein's government became a significant diplomatic and security issue during the 1990s. After Saddam's occupation of Kuwait in the First Gulf War, Türkiye felt the need to closely monitor its border with Iraq. The policies of Saddam Hussein, especially his actions against the Kurds and military activities that threatened regional stability, caused significant concern for Türkiye. Saddam's use of chemical weapons against the Kurds and military operations in northern Iraq had undermined Türkiye's trust in Iraq. Additionally, Saddam's attempts to consolidate his control over Iraq's oil resources were in conflict with Türkiye's economic and security interests.

The international sanctions imposed on Iraq by the United Nations significantly affected Türkiye's trade with the country. However, Türkiye opposed certain aspects of the sanctions and continued to maintain its economic relations with Iraq, especially regarding oil trade in northern Iraq. During this period, one of Türkiye's main interests was the trade of oil through the northern Iraqi pipeline. Türkiye tried to maintain its economic ties with Iraq through alternative routes, despite the international sanctions. This reflected Türkiye's ongoing economic dealings with Iraq, even though it did not fully comply with the embargo.

The Second Gulf War marked a crucial turning point in Türkiye-Iraq relations. Before the war, the United States requested military support from Türkiye for its intervention in Iraq. However, this request became highly controversial in Türkiye, and a significant divide emerged in Türkiye politics. The Türkiye public was largely opposed to military involvement in Iraq. In response to the U.S. request, the Turkish Parliament rejected the proposal for military support on March 1, 2003. This decision represented Türkiye's attempt to follow an independent foreign policy and avoid direct involvement in the war. However, Türkiye did provide logistical support to the U.S. forces, allowing American troops to pass through Türkiye's territory, although it did not participate in the combat operations.

The Second Gulf War created significant security threats for Türkiye. The increased ethnic and sectarian conflicts in Iraq following the invasion deepened Türkiye's security concerns, especially regarding the Kurdish issue. The strengthening of the Kurdish region in northern Iraq after the war led to shifts in Türkiye's strategic calculations in the region. Furthermore, the instability in Iraq after the war also affected Türkiye's relations with neighboring countries such as Syria and Iran, prompting Türkiye to adopt a more cautious foreign policy regarding regional balances.

Between the First Gulf War and the Second Gulf War, Türkiye-Iraq relations were shaped by numerous challenges, both in terms of security and economic interests. Türkiye maintained a tough stance toward the Kurdish movements and the PKK in northern Iraq, viewing regional stability as a direct concern for its own security. Additionally, Türkiye continued its economic relations with Iraq, despite the international sanctions, particularly focusing on oil trade routes in northern Iraq. The Second Gulf War was a pivotal moment for Türkiye's foreign policy, as it led to significant changes in Türkiye's approach to regional security and its relations with both Iraq and other neighboring countries. Consequently, Türkiye-Iraq relations during this period were complex, shaped by security concerns, economic interests, and the region's ethnic and geopolitical dynamics.

Yazarlara Bilgi

Hakkında

Journal of History and Strategy, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün yayınıdır. Açık-erişimli, bilimsel, hakemli ve uluslararası bir dergi olarak yılda iki defa Mart ve Ekim aylarında yayınlanır. Dergi 2024 yılında kurulmuş, yayın hayatına 2025 yılının mart ayında başlamıştır. Dergi sadece online olarak yayınlanır. Dergi, günümüzde Türkiye'yi ilgilendiren siyasi, askeri, toplumsal, ekonomik, hukuksal konulara tarihsel bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Dergiye yalnızca İngilizce ve Türkçe makaleler kabul edilir.

Dergiye gelen araştırma ve inceleme makaleleri Yayın Kurulunun onayından geçmesi halinde konunun uzmanı hakemlere gönderilir. Bu süreçte çift-kör hakemlik sistemi uygulanır. Araştırma ve inceleme makalelerinin yanı sıra çeviri ve kitap tanıtımlarına da yer verilir. Başlığı verilecek bilgi notunda belirtilmesi halinde, daha önce bir bilimsel sempozyumda sunulmuş ancak yayınlanmamış bildiri metinleri de yayınlanabilir.

Derginin tüm giderleri Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için herhangi bir ücret alınmaz.

Amaç ve Kapsam

Türkiye, günümüzde bölgesel ve küresel krizlerde rol oynayan ülkelerden biri olarak yer almaktadır. Özellikle de çevre ülkelerde yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler, Ermeni sorunu, Kıbrıs sorunu, kıta sahanlığı, göç, enerji ve benzer konular Türk dış politikasını şekillendiren başlıklar olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'yi ilgilendiren bu sorunların tarihsel arka planı ve analizi Türkiye'nin politika yapıcılarına bilimsel altyapı sağlayabilecektir. Bu noktada Journal of History and Strategy, Türkiye'yi ilgilendiren güncel meselelere tarihsel perspektif ve veri sunmayı amaçlamaktadır.

Dergi, amaç bölümünde belirtilen konularda bilimsel araştırmalar yapan akademisyenleri, yine bu alanda çalışan kariyerinin başındaki genç akademisyenleri, tarih araştırmacılarını ve okurları hedefler. Dergi, ilgilendiği alanlarda boşluğu dolduracak özgün ve bilimsel içeriğe sahip, zengin bir kaynakça eliyle araştıran, eleştiren yazıları dikkate alır.

Yayın Etiği Beyanı

Journal of History and Strategy, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser.

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle ilgili materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Değerlendirme aşamasında olan bir yazının yazarlar kısmının değiştirilmesi talep edilemez.

Gelen Yazıların Değerlendirme Aşamaları

Editöryal Değerlendirme:

DergiPark sisteminden iletilen her yazı, ilk olarak Editörlük birimi tarafından tema ve içerik değerlendirmesine tabi tutulur. Referanslar ve kaynakça hariç %15'in üzerinde benzerlik oranı çıkan makaleler değerlendirme aşamasına geçmeden doğrudan reddedilir. Etik kurallara ve bilimsel atıf ile intihal kurallarına uyulmamasından doğacak her türlü sorumluluk yazar(lar)a aittir. Yazarlar gönderdikleri yazıların özgünlüğünü teminat altına almalıdır. Tema ve içeriği dergi kapsamında olan yazı Editörlük birimi tarafından derginin yayın ilkelerine ve biçimsel uygunluk bakımından değerlendirilir (makale, öz ve anahtar kelimelerin sayısı, yabancı dildeki karşılıklarının uyumu, kaynakça kuralları vb.). Biçimsel uygunluğu sağlamayan yazılar düzeltilmesi için yazarına iade edilir.

Editör, yazıları, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Editör, hakemleri seçerken onların tarafsızlığına, uzmanlık alanlarına dikkat etmeli ve çalışma yayınlanıncaya kadar tarafların gizliliğine önem verir.

Makalesi yayınlanmış olan bir yazarın yeni çalışmasının değerlendirmeye alınabilmesi için en az iki sayı geçmesi gerekir.

Yayın Kurulu Değerlendirmesi ve Hakemlerin Belirlenmesi:

Editörlük birimi tarafından biçimsel uygunluğu sağlanan her yazı, yazar kimliğini belli edecek ifadelerin gizlenmesi yoluyla Yayın Kurulu üyelerine gönderilir. Editör, editör yardımcıları ile farklı üniversitelerin akademisyenlerinden oluşan Yayın Kurulu toplanarak “Kör Yayın Kurulu” ilkesine göre tek tek ele alınır. Yayın Kurulunda yazılar hakkında çoğunlukla uzlaşma, bazı durumlarda ise oylama yoluyla “hakemlere gönderme”, “yeniden düzenleme” veya “ret” şeklinde üç tip karar verilir. Derginin yayın ilkelerine, yayın ve bilimsel yayın ölçütlerine uymayan ve Yayın Kurulunun düzeltme imkânının bulunmadığı kanaatine vardığı yazılar reddedilir. Hakemlere gönderilmesine karar verilen yazıların hakem süreci 10 iş günü içerisinde başlatılır. Her yazı iki hakem tarafından kör değerlendirmeden geçirilir. Yazının bir olumlu, bir olumsuz rapor alması halinde değerlendirme sürecinin sonuçlanması için üçüncü bir hakem tayin edilir. Bir yazının editoryal değerlendirmeden hakem değerlendirmesinin sonuçlanmasına kadar geçen süre için maksimum 90 gün hedeflenir. Editörün, hakem süreci devam eden ya da hakem süreci olumlu sonuçlanmış bir yazıda, kabul edilen etik standartlara uygun olmayan bir durum tespit etmesi ve bunu belgelendirmesi halinde, tespit edilen yazı yayın sürecinden çikartılır.

Hakem Değerlendirmesi:

Hakemler yazıları, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Hakemlerin, değerlendirdikleri yazıların yazarlarıyla ya da destekleyicileriyle bir çıkar çatışması veya rekabet ilişkisi bulunmamalıdır. Hakem kararları nesnel olmalıdır. Hakem, yazının yazım sürecine herhangi bir şekilde katkıda bulunmuş ise ya da yazarı tanıyorsa, yazıyı değerlendirmeyi reddetmelidir. Hakemler makale değerlendirme formunu eksiksiz doldurmalı, hakem raporunda bulunan gerekçe kısmını detaylıca doldurmalıdır. Hakemler, hakemlik sürecinde elde ettikleri bilgileri kendisinin, başka birinin ya da herhangi bir kurumun lehinde ya da aleyhinde kullanmamalıdır. Hakem, gönderilen yazının içeriğinin kendi çalışma alanı kapsamında olmadığına kanaat ya da uygun süreler içinde değerlendirmeyi yapamayacağına kanaat getirdiğinde editörü bilgilendirmeli ve değerlendirme sürecinden çekilmelidir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Makalenin formatı aşağıda belirtilen biçimde olmalıdır:

FORMAT :

Program : Microsoft Word

Kađıt boyutu : 210x297 mm

SAYFA YAPISI:

Kenar Bořlukları

Üst : 2,5 cm

Alt : 2,5 cm

Sağ : 2,5 cm

Sol : 4 cm

Cilt Payı: 0 cm

Cilt Payı Yeri: Sol

Düzen:

Üst Bilgi : 2 cm

Alt Bilgi : 2 cm

PARAGRAF:

Girintiler ve Aralıklar

Sol : 0 cm

Sağ : 0 cm

Özel : İlk Satır / Değer: 1,25 cm

Önce : 0 nk

Sonra : 6 nk

Satır Aralığı: Tek / Değer: Boş Kalacak

METİN:

Yazı : Times New Roman, 12 punto

Paragraf başı : 1,25 cm.

Stiller : Normal

Paragraf : Yasla

Metin alıntıları: İtalik

DİPNOT:

Yazı : Times New Roman, 9 punto

Satır aralığı : tek

Asılı : 0

Makale, Türkçe ya da İngilizce olabilir. Makale için 200 kelimeyi geçmeyen, Türkçe ve İngilizce Öz/**Abstract** yazılmalıdır.

Makalede 700-1200 kelimelik İngilizce **Extended Abstract** (Genişletilmiş Özet), **Kaynakça**'dan sonra, makalenin en sonunda yer almalıdır.

Makalede konuyu tanımlayan Türkçe ve İngilizce, uygun en fazla yedi tane **Anahtar Sözcükler / Keywords** verilmelidir.

Yazar, makalenin ilk sayfasında yer alan adının-soyadının olduğu kısma yıldızlı dipnot koyarak Akademik unvanını, çalıştığı kurumu, e-posta adresini (parantez içinde ve italic olarak) ve ORCID numarasını olarak belirtmelidir.

Makalenin **Abstract**, **Keywords**, **Extended Abstract** bölümlerinde Türkiye kelimesi İngilizce olarak **Türkiye** şeklinde yazılır.

Örnek:

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (abc@deu.edu.tr), (ORCID: 0001-0000-0000-000X).

Makalede konunun içeriğine uygun ana başlıklar **1. 2. 3.** şeklinde, alt başlıklar **1.1. 2.1. 3.1** şeklinde numaralandırılmalıdır.

Makaleye eklenmesi istenen harita veya resimler Word (.doc, .docx) belgesine konulduğu gibi harita ve resimlere sıra numarası verilerek makaleden ayrı olarak da gönderilmelidir.

Grafikler, Microsoft Office Excel (.xls) veya Word (.doc, .docx) belgesinde hazırlanmalı ve belge içerisine uygun biçimde konulmalıdır.

DİPNOTLARIN VERİLMESİ

Dergimizde, Chicago dipnot ve kaynakça yönteminin son sürümü kullanılmaktadır.

Kaynak ilk defa verilirken yazarın adı ve soyadı tam olarak yazılmalıdır.

Kaynak eserin adı İtalik olarak yazılmalıdır.

Kaynak eserin yayınevi, basım yeri, yılı ve sayfa numarası verilmelidir.

Dipnot 9 punto ile Times New Roman yazı tipinde verilmelidir.

Kısaltılmış Dipnot (İlk atıftan sonraki ve onu izleyen atıflar için)

Bir kaynağa yapılan ilk atfın ardından aynı kaynağa yapılan diğer atıflar, dipnotta kısaltılarak gösterilir. Kısaltılmış gösterim, okuyucuya tam başlığı hatırlatmalı ya da kaynakçadaki uygun girdiye yönlendirmelidir. Kısaltmanın şekli, araya başka kaynak girip girmemesine bağlı olarak değişir:

Örnek:

1 Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 7.bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 324. (kaynağa yapılan ilk atfın dipnotta gösterimi).

2 Mango, *Atatürk: Modern*, 325.

3 Mango, 326.

4 Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim*, (İstanbul: Ak yayınları, 1973), 27.

5 Mango, *Atatürk: Modern*, 325.

İtalikler ve Tırnak İşaretleri

İster metinde ister kaynakçada yer alsın, kitap, dergi, oyun (piyes) ve diğer tekil (kendi başına bir kaynak olan) kaynaklar italik yazılır. Makale, kitap bölümü ya da bir romanda yer alan bölüm, tırnak işaretleri arasında gösterilir.

Örnek:

Sınıfta *A Separate Peace*'i okuduk. (kitap adı). *Time* dergisindeki "Your Brain on Drugs" başlıklı o makale çok etkileyiciydi.

"Dergisindeki" ifadesi, yayının adının bir parçası olmadığı için italik yazılmamıştır.

Onun "Death by Dessert" başlıklı makalesi *The New York Times Magazine*'de yayınlandı.

Bu örnekte yayının "The" ve "Magazine" kelimelerinin her ikisi de, yayının adının birer parçası oldukları için, *italik* yazılır.

Blok Alıntılar

100 kelimeyi aşan alıntılar blok halinde yazılır. 100 kelimeyi aşmasa da iki ya da daha fazla paragrafın aktarımında blok alıntıformatı uygulanır.

Ayrıca liste biçimindeki bilgiler ya da şiir gibi özel dizilime sahip metinler de blok alıntı olarak gösterilir. Blok alıntıda tırnak işareti **kullanılmaz**. Bir blok alıntı her zaman yeni bir satırdan başlar.

Tek Yazarlı Kitap

Dipnotu

¹ Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 324.

Kaynakçası

Mango, Andrew. *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

İki ya da Üç Yazarlı Kitap

Dipnotu

¹ Selim İlkin ve İlhan Tekeli, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 324.

Kaynakçası

İlkin, Selim ve Tekeli İlhan. *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Yazar Yerine Editör

Dipnotu

¹ Sina Akşin, ed., *Türkiye Tarihi* (İstanbul: Cem Yayınları, 2002), 352.

Kaynakçası

Akşin Sina, ed. *Türkiye Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınları, 2002.

Çeviri Kitap

Dipnotu

¹ Berthe Gaulois, *Çankaya Akşamları*, çev. Firuzan Tekil (İstanbul: Cumhuriyet, 2001), 324.

Kaynakçası

Gaulis, Berthe. *Çankaya Akşamları*, çeviren Firuzan Tekil. İstanbul: Cumhuriyet, 2001.

Çok Ciltli Kitap

Dipnotu

¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, cilt 2*, (Ankara: Bilgi, 2008), 20.

Kaynakçası

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi, cilt 2*. Ankara: Bilgi, 2008.

Kitap Bölümü

Dipnotu

1 Celal Şengör, “Lozan Barış Antlaşması ve Türkiye’nin Entelektüel Gelişmesindeki Önemi,” *İlk ve Son Barış 100. Yılında Lozan* içinde, ed. Bülent Özükan (İstanbul: Boyut, 2021), 40.

Kaynakçası

Şengör, Celal, “Lozan Barış Antlaşması ve Türkiye’nin Entelektüel Gelişmesindeki Önemi.” *İlk ve Son Barış 100. Yılında Lozan* içinde, editör Bülent Özükan, 34-46. İstanbul: Boyut, 2021.

Makale

Yazarın Adı Soyadı, “Makale Başlığı”, *Dergi Adı* cilt no, sayı no (Yayın Yılı): sayfa, DOI ya da URL.

Dipnotu

1 Zafer Toprak, “Gazi, Afet Hanım ve Kadınların Siyasal Hakları,” *Toplumsal Tarih* 247 (Temmuz 2014): 34.

2 Toprak, “Gazi, Afet Hanım,” 35.

Kaynakçası

Toprak, Zafer. “Gazi, Afet Hanım ve Kadınların Siyasal Hakları.” *Toplumsal Tarih* 247 (Temmuz 2014): 30-50.

İki Yazarlı Makale

Dipnotu

1 Aziz Ogan ve Arif Müfid Mansel, “Rhegion – Küçükçekmece Hafriyatı 1940-1941 Çalışmalarına Dair İlk Rapor,” *Bellekten* 6, 21 (Ocak 1942): 10.

Kaynakçası

Ogan, Aziz ve Mansel, Arif Müfid. “Rhegion – Küçükçekmece Hafriyatı 1940-1941 Çalışmalarına Dair İlk Rapor.” *Bellekten* 6, 21 (Ocak 1942): 1-18.

Gazete/Dergi Makalesi

Dipnotu

Kemal Salih Sel, “Yeni Gün’den Cumhuriyet’e,” *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1984, 1.

Kaynakçası

Sel, Kemal Salih. “Yeni Gün’den Cumhuriyet’e.” *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1984.

Tez

Dipnotu

Nevzat Artuç, “Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı,” (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005), 60.

Kaynakçası

Artuç, Nevzat. “Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı.” Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005.

Web İçeriği

Dipnotu

Steve Johnson, “The Whole Brain Atlas,” Harvard University Medical School, erişim 29 Nisan 2011, <http://www.med.harvard.edu/AANLIB/>.

Kaynakçası

Johnson, Steve. “The Whole Brain Atlas.” Harvard University Medical School, erişim 29 Nisan 2011, <http://www.med.harvard.edu/AANLIB/>.

Sempozyum Bildirisi

Dipnotu

Ali Engin Oba, "Büyük Taarruz'un Arka Planı: Tek Cepheli Savaş ve Diploması," *100. Yılında Uluslararası Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sempozyumu*, ed. Gürsoy Şahin (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2023), 20.

Kaynakçası

Oba, Ali Engin. "Büyük Taarruz'un Arka Planı: Tek Cepheli Savaş ve Diploması." *100. Yılında Uluslararası Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sempozyumu*, ed. Gürsoy Şahin, 19-32. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2023.

Ansiklopedi Maddesi

Dipnotu

Yazarın Adı Soyadı, "Madde Başlığı," *Ansiklopedinin adı*, ed. Editör Adı Soyadı (Yayın Yeri: Yayıncı, Yayın Yılı), Cilt:Sayfa.

Şerif Mardin, "Atatürkçülüğün Kökenleri," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 1:87.

Kaynakçası

Yazarın Soyadı, Adı. "Madde Başlığı." *Ansiklopedinin Adı*, ed. Adı Soyadı, cilt:sayfa aralığı. Yayın Yeri: Yayıncı, Yayın Yılı.

Mardin, Şerif. "Atatürkçülüğün Kökenleri." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1:87-90. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Arşiv kaynakları öncelikle belgenin alındığı yer, dosya numarası, varsa gömlek numarası şeklinde verilmelidir.

Gazete ve dergiler alfabetik sıra ile belirtilmelidir.

Örnek:

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Tarih ve Toplum

KAYNAKÇANIN HAZIRLANIŞI

Kaynakçaya eklenecek olan eserlerin sırası aşağıdaki gibi olmalıdır:

1. Arşiv kaynakları
2. Resmi Yayınlar
3. Araştırma Eserler
4. Süreli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)
5. Makaleler
6. Ansiklopediler
7. İnternet Kaynakları
8. Sözlü Tarih Görüşmeleri

Kaynakça Düzeni

Sadece metinde atfı yapılan kaynaklara yer verilir. Kaynakça girdileri, ilk yazarın **soyadına** göre alfabetik sırada yer alır. Bir kaynağın birden fazla yazarı varsa sadece ilk yazarın soyadı öne alınır.

Bir yazarın birden fazla yayınına yer vermek gerektiğinde, ilk kaynakça girdisinin ardından yazar adı yerine yan yana üç uzun tire işareti (—) **yerine** yazar isminin her bir kaynakça girdisinde **tekrar yazılır**.

Böylesi durumlarda kaynakça girdileri, kitabın/makalenin/kitap bölümün başlığına göre alfabetik olarak sıralanır. Kaynakça girdisi mutlaka bir nokta ile bitirilir. Girdinin sonunda bir web adresi olsa da bu kural uygulanır.

BAZI KISALTMALAR

Cilt	: C.
Sayı	: S.
Editör	: Ed.
Bakınız	: Bkz:
Çeviren	: Çev.
Hazırlayan	: Haz.
Basım Yeri Yok	: b.y.y.
Basım Tarihi Yok	: b.t.y.

Information for Authors

About

The *Journal of History and Strategy* is a publication of the Principles of Ataturk and Revolution History Institute at Dokuz Eylül University. As an open-access, peer-reviewed, international scientific journal, it is published biannually in March and September. The journal was established in 2024 and began its publishing activities in March 2025. It is an exclusively online publication. The journal aims to provide a historical perspective on political, military, social, economic, and legal issues concerning Türkiye today. Only articles written in English and Turkish are accepted.

Research and review articles submitted to the journal are sent to expert reviewers upon approval by the Editorial Board. A double-blind peer review process is applied during this stage. In addition to research and review articles, translations and book reviews are also included. If specified in the accompanying note, papers presented at scientific conferences but not previously published may also be considered for publication.

All expenses of the journal are covered by Dokuz Eylül University. No fees are charged for submitting or publishing articles in the journal.

Aim and Scope

Türkiye is currently one of the countries playing a role in regional and global crises. In particular, political and military developments in neighboring countries, the Armenian issue, the Cyprus issue, continental shelf disputes, migration, energy, and similar topics are emerging as key factors shaping Türkiye's foreign policy. The historical background and analysis of these issues concerning Türkiye can provide scientific groundwork for the country's policymakers. In this regard, the *Journal of History and Strategy* aims to offer historical perspectives and data on contemporary issues relevant to Türkiye.

The journal targets academics conducting scientific research on the topics mentioned in its mission statement, as well as young academics at the beginning of their careers, historians, and readers. It values original, scholarly articles that fill gaps in the field, supported by rich bibliographies, and that engage in critical, research-oriented writing.

Publication Ethics Statement

The *Journal of History and Strategy* adheres to the highest standards of publication ethics and adopts the ethical publishing principles set forth by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME).

All submitted manuscripts must be original, unpublished, and not under consideration for publication elsewhere. The author must declare that the manuscript is original, has not been published previously, and is not under review for publication in any other journal or in any other language. Authors must adhere to applicable copyright laws and agreements. Copyrighted material (e.g., tables, figures, or large quotations) must be used with the necessary permissions and appropriate acknowledgments. The works of other authors or contributors, as well as any sources referenced, must be properly cited. Once a manuscript is under review, requests for changes to the list of authors cannot be made.

Evaluation Stages of Submitted Manuscripts

Editorial Evaluation:

Every manuscript submitted via the DergiPark system undergoes an initial evaluation by the editorial team based on its theme and content. Manuscripts with a similarity rate exceeding 15%, excluding references and the bibliography, will be directly rejected without entering the review process. Any responsibility arising from non-compliance with ethical rules, scientific citation standards, and plagiarism regulations lies with the author(s). Authors must guarantee the originality of their submitted works. Manuscripts that align with the journal's thematic scope are evaluated by the editorial team for adherence to the journal's publishing guidelines and formal requirements (e.g., the number of words in the article, abstract, and keywords, compliance with translations into foreign languages, citation rules, etc.). Manuscripts not meeting formal standards will be returned to the author for revision.

The editor evaluates manuscripts independently of the authors' ethnic origin, gender, nationality, religious beliefs, or political philosophy. The editor ensures that all information related to the submitted manuscripts remains confidential until the article is published. When selecting referees, the editor ensures their impartiality, expertise, and maintains confidentiality throughout the review process.

A manuscript from an author whose previous work has been published in the journal can only be considered for review after at least two issues have passed.

Publication Board Evaluation and Referee Selection:

Each manuscript that meets the formal requirements, as assessed by the editorial team, is anonymized (author identity is concealed) and then sent to the members of the Publication Board. The editor, along with the editorial assistants, convenes a “*Double-Blind Publication Board*”, consisting of academics from different universities, to review the manuscript. The manuscripts are assessed one by one according to the journal’s principles. Decisions regarding the manuscripts are made through consensus in most cases, or through a vote in some instances. The possible decisions are: “send to referees,” “revise,” or “reject.” Manuscripts that do not meet the journal’s publication standards or scientific publishing criteria and cannot be corrected by the Publication Board will be rejected. Manuscripts deemed appropriate for review are sent to external referees within 10 working days. Every manuscript is reviewed by two independent referee. If one referee provides a positive report and the other gives a negative review, a third referee is assigned to resolve the evaluation. The journal aims to complete the editorial and peer review process within a maximum of 90 days. If the editor identifies and documents any violation of accepted ethical standards in a manuscript—whether during the peer review process or after a positive review—the manuscript will be withdrawn from the publication process.

Referee Evaluation:

Referees assess manuscripts independently of the authors’ ethnicity, gender, nationality, religion, or political beliefs. They must have no conflict of interest or competitive relationship with the authors or supporters of the manuscript being reviewed. All referee decisions must be based on objective criteria. If a referee has contributed to the writing of the manuscript or has any personal relationship with the author, they should decline to review that manuscript. Referees are required to complete the manuscript evaluation form thoroughly and provide detailed justifications in the comments section of their report. Referees must maintain the confidentiality of the manuscript and must not use the information obtained during the review process for their own benefit, or for the benefit or detriment of others or any institution. If a referee determines that the content of a submitted manuscript does not fall within their area of expertise, or if they believe they will be unable to complete the evaluation within the required time, they should inform the editor and withdraw from the review process.

ARTICLE WRITING GUIDLINES

FORMAT:

Program: Microsoft Word

Paper size: 210x297 mm

MARGINS:

Top: 2.5 cm

Bottom: 2.5 cm

Right: 2.5 cm

Left: 4 cm

Binding Margin: 0 cm

Binding Margin Location: Left

HEADER/FOOTER:

Header: 2 cm

Footer: 2 cm

PARAGRAPH:

Indentations and Spacing

Left: 0 cm

Right: 0 cm Special: First Line / Value: 1.25 cm

Before: 0 nk

After: 6 nk

Line Spacing: Single / Value: Leave Empty

TEXT:

Font: Times New Roman, 12-point

Paragraph indent: 1.25 cm

Paragraph spacing: Before: 0.6 nk

Line spacing: Single

Text quotes: Italic

FOOTNOTE:

Font: Times New Roman, 9-point

Line spacing: Single

Hanging: 0

The article can be written in either Turkish or English. An abstract of no more than 200 words should be written in both Turkish and English.

The article should contain **up to seven keywords** in both Turkish and English that describe the topic.

The author must include an asterisked footnote on the first page, beside their name, with their academic title, institutional affiliation, email address (in parentheses and italicized), and ORCID number.

In the sections of the article such as Abstract, Keywords, and Extended Abstract, the word ‘Türkiye’ or ‘Turkey’ should be written as ‘**Turkiye**’ in English.

Example:

Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Atatürk Principles and Revolution History Institute, (abc@deu.edu.tr), (ORCID: 0001-0000-0000-000X).

The main headings in the article should be numbered as 1, 2, 3, and the subheadings as 1.1, 2.1, 3.1, according to the content of the topic.

Any maps or images to be included in the article must be placed in the Word (.doc, .docx) document, and these maps and images should also be numbered and submitted separately from the article.

Graphs should be prepared in Microsoft Office Excel (.xls) or Word (.doc, .docx) documents and should be inserted into the document in an appropriate format.

FOOTNOTES

Our journal uses the latest version of the Chicago style for footnotes and bibliography.

When citing a source for the first time, the author's full name must be provided.

The title of the work should be written in italics.

The publisher, place of publication, year, and page number of the source must be provided.

Footnotes should be formatted in **Times New Roman**, 9-point font.

Shortened Footnotes (For subsequent references after the first citation)

After the first reference to a source, subsequent citations to the same source should be shortened. The shortened form should remind the reader of the full title or direct them to the relevant entry in the bibliography. The format of the shortened citation may vary depending on whether other sources are cited between references:

Example:

Andrew Mango, *Atatürk: The Founder of Modern Turkey*, 7th ed. (Istanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 324. (First citation of the source in the footnote)

Mango, *Atatürk: The Founder*, 325.

Mango, 326.

Naşit Hakkı Uluğ, *Üç Büyük Devrim* (Istanbul: Ak Yayınları, 1973), 27.

Mango, *Atatürk: The Founder*, 325.

Italics and Quotation Marks

Whether in the text or in the bibliography, titles of books, journals, plays, and other standalone sources (works that can be considered a source on their own) should be written in italics. Articles, book chapters, or sections within a novel should be enclosed in quotation marks.

Example:

We read *A Separate Peace* in class. (book title)

The article titled “Your Brain on Drugs” in *Time* magazine was very impactful.

The phrase “in the magazine” is not italicized, as it is not part of the publication’s title.

His article titled “Death by Dessert” was published in *The New York Times Magazine*. In this example, both “The” and “Magazine” are part of the publication’s title, so they are italicized.

Block Quotations

Quotations that exceed 100 words should be formatted as block quotes. Even if a quotation is under 100 words but consists of two or more paragraphs, it should still be formatted as a block quote.

Additionally, information presented in list format or special text formats like poetry should also be shown as block quotations. Block quotations do not use quotation marks. A block quote always begins on a new line.

Single-Author Book

Footnote:

¹Andrew Mango, *Atatürk: The Founder of Modern Turkey* (Istanbul: İletişim Publishing, 2005), 324.

Bibliography:

Mango, Andrew. *Atatürk: The Founder of Modern Turkey*. Istanbul: Remzi Kitabevi, 2004.

Two or Three-Author Book

Footnote:

¹Selim İlkin and İlhan Tekeli, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* (Istanbul: İletişim Publishing, 2005), 324.

Bibliography:

İlkin, Selim, and Tekeli, İlhan. *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. Istanbul: İletişim Publishing, 2005.

Editor Instead of Author

Footnote:

¹Sina Akşin, ed., *Türkiye Tarihi* (Istanbul: Cem Publishing, 2002), 352.

Bibliography:

Akşin, Sina, ed. *Türkiye Tarihi*. Istanbul: Cem Publishing, 2002.

Translated Book

Footnote:

¹Berthe Gaulois, *Çankaya Akşamları*, trans. Firuzan Tekil (Istanbul: Cumhuriyet, 2001), 324.

Bibliography:

Gaulois, Berthe. *Çankaya Akşamları*, translated by Firuzan Tekil. Istanbul: Cumhuriyet, 2001.

Multi-Volume Book

Footnote:

¹Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, vol. 2 (Ankara: Bilgi, 2008), 20.

Bibliography:

Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi*, vol. 2. Ankara: Bilgi, 2008.

Book Chapter

Footnote:

¹Celal Şengör, “Lozan Barış Antlaşması ve Türkiye’nin Entelektüel Gelişmesindeki Önemi,” in *İlk ve Son Barış 100. Yılında Lozan*, ed. Bülent Özukan (Istanbul: Boyut, 2021), 40.

Bibliography:

Şengör, Celal. “Lozan Barış Antlaşması ve Türkiye’nin Entelektüel Gelişmesindeki Önemi.” In *İlk ve Son Barış 100. Yılında Lozan*, edited by Bülent Özukan, 34-46. Istanbul: Boyut, 2021.

Article

Author’s Full Name, “Article Title,” *Journal Name* volume no., issue no. (Publication Year): page number, DOI or URL.

Footnote:

¹Zafer Toprak, “Gazi, Afet Hanım ve Kadınların Siyasal Hakları,” *Toplumsal Tarih* 247 (July 2014): 34.

²Toprak, “Gazi, Afet Hanım,” 35.

Bibliography:

Toprak, Zafer. “Gazi, Afet Hanım ve Kadınların Siyasal Hakları.” *Toplumsal Tarih* 247 (July 2014): 30-50.

Two-Author Article

Footnote:

¹Aziz Ogan and Arif Müfid Mansel, “Rhegion – Küçükçekmece Hafriyatı 1940-1941 Çalışmalarına Dair İlk Rapor,” *Bellekten* 6, 21 (January 1942): 10.

Bibliography:

Ogan, Aziz, and Mansel, Arif Müfid. “Rhegion – Küçükçekmece Hafriyatı 1940-1941 Çalışmalarına Dair İlk Rapor.” *Bellekten* 6, 21 (January 1942): 1-18.

Newspaper/Magazine Article

Footnote:

Kemal Salih Sel, “Yeni Gün’den Cumhuriyet’e,” *Cumhuriyet*, May 7, 1984, 1.

Bibliography:

Sel, Kemal Salih. “Yeni Gün’den Cumhuriyet’e.” *Cumhuriyet*, May 7, 1984.

Thesis

Footnote:

Nevzat Artuç, “Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı,” (PhD diss., Süleyman Demirel University, 2005), 60.

Bibliography:

Artuç, Nevzat. “Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı.” PhD diss., Süleyman Demirel University, 2005.

Web Content

Footnote:

Steve Johnson, “The Whole Brain Atlas,” Harvard University Medical School, accessed April 29, 2011, <http://www.med.harvard.edu/AANLIB/>.

Bibliography:

Johnson, Steve. “The Whole Brain Atlas.” Harvard University Medical School, accessed April 29, 2011, <http://www.med.harvard.edu/AANLIB/>.

Symposium Paper

Footnote:

Ali Engin Oba, "Büyük Taarruz'un Arka Planı: Tek Cepheli Savaş ve Diploması," *100. Yılında Uluslararası Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sempozyumu*, ed. Gürsoy Şahin (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe University Press, 2023), 20.

Bibliography:

Oba, Ali Engin. "Büyük Taarruz'un Arka Planı: Tek Cepheli Savaş ve Diploması." *100. Yılında Uluslararası Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi Sempozyumu*, edited by Gürsoy Şahin, 19-32. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe University Press, 2023.

Encyclopedia Entry

Footnote:

Şerif Mardin, "Atatürkçülüğün Kökenleri," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, ed. (Editor's Name) (Istanbul: İletişim Publishing, 1983), 1:87.

Bibliography:

Mardin, Şerif. "Atatürkçülüğün Kökenleri." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, edited by (Editor's Name), 1:87-90. Istanbul: İletişim Publishing, 1983.

Archive Sources

Archive sources should primarily include the location where the document was obtained, the file number, and the folder number (if available).

Example:

Archive Source Format:

[Name of the Archive], [File Number], [Folder Number] (if available).

Newspapers and Periodicals

Newspapers and magazines should be listed in alphabetical order.

Example:

III. Periodicals

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Tarih ve Toplum

PREPARATION OF THE BIBLIOGRAPHY

The order of works to be included in the bibliography should be as follows:

Archive Sources

Official Publications

Research Works

Periodicals (Newspapers and Magazines)

Articles

Internet Sources

Oral History Interviews

Bibliography Format

Only sources cited in the text should be included. Bibliography entries should be listed in alphabetical order based on the first author's last name. If a source has more than one author, only the first author's last name is placed first.

If multiple works by the same author are listed, after the first entry, the author's name should be replaced with three long dash marks (———), and the author's name should be repeated in each new entry.

In such cases, the bibliography entries should be alphabetized according to the title of the book/article/book chapter. The bibliography entry should always end with a period, even if the entry includes a website address.

JOURNAL OF HISTORY AND STRATEGY

issue:1

year:2025

